

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

6, 2012

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2012

УДК 33+34

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2012. – Вип. 6. – 284 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2012. – № 6. – 284 p.

Засновано 2007 року

**Засновник: Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького**

**Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія KB 17191-5961-пр від 23.11.2010 р.**

Журнал «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» включений до переліку наукових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних та економічних наук (постанова президії ВАК України від 26.01.2011 р. № 1-05/1).

Мови видання: українська, російська, англійська, польська.

**Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького
(протокол № 3 від 16.10.2012 р.).**

**За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори.**

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

**При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це
видання є обов'язковим.**

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення законодавства, а також висвітлюються актуальні питання у галузі економічних наук, розвитку національного та світового господарства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve law and highlights current issues in the field of economics, national and world economy.

ISSN 2078-6670

© Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького, 2012 р.

Редакційна колегія:

Луцький І. М. – доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти, доктор права, доктор філософії, доктор канонічного права, відмінник освіти України, адвокат – **голова редколегії**;

Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Мельник П. І. – доктор технічних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Щурик М. В. – доктор економічних наук, професор ун-ту – *заступник голови редколегії*;

Васильєв О. В. – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, почесний член Академії економічних наук і підприємницької діяльності РФ – *заступник голови редколегії*;

Івашків Т. С. – кандидат економічних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Скоморовський В. Б. – кандидат історичних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Книш В. В. – кандидат юридичних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент університету – **відповідальний секретар**.

Члени редколегії:

Бервено С. М., д.ю.н., проф. ун-ту;
Васильєва В. А., д.ю.н., проф.;
Гришук В. К., д.ю.н., проф.;
Колб О. Г., д.ю.н., проф.;
Костицький М. В., д.ю.н., проф.,
акад. НАПрН, член-кор. АПНУ,
заслужений юрист України;
Костицький В. В., д.ю.н., проф.,
Заслужений юрист України,
член-кор. НАПрН України;
Мудрий С. Г., д.ю.н., проф.;
Нор В. Т., д.ю.н., проф., акад. АПрН;
Фріс П. Л., д.ю.н., проф.;
Фурса С. Я., д.ю.н., проф.;
Шемшученко Ю.С., д.ю.н., проф.,
академік НАН України,
Шутак І. Д., д.ю.н., проф.;
Гусарєв С. Д., д.ю.н., проф.,
Вовк В.М., д.ю.н., доц.,
Кралюк П. М., д.ф.н., проф.;
Алексєєв І. В., д.е.н., проф.;
Березівський П. С., д.е.н., проф.;
Брич В. Я., д.е.н., проф., акад. АЕН;
Гуцуляк Г. С., д.е.н., проф.;
Данилюк М. О., д.е.н., проф.;
Петренко М.І., д.е.н., проф.;
Швець В. Г., д.е.н., проф.;
Габрель М. М., д.т.н., проф. архітектури;
Лівінський О. М., д.т.н., проф.;
Мельник П. І., д.т.н., проф.;
Онїпко О. Ф., д.т.н., акад. УАН;
Клименко А. О., д.мед.н., проф.;
Бошицький Ю. Л., к.ю.н., проф.;
Глазунова С. М., к.ю.н., доц. ун-ту;
Горун О. В., к.ю.н., доц.;
Грицкевич С. Г., к.ю.н., доц.;
Жукевич І. В., к.ю.н., доц. ун-ту;
Зварич Р.В., к.ю.н., доц.;
Іванчук М. В., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Ливинець В. П., к.ю.н., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;

Лотоцький М. В., к.ю.н., доц. ун-ту;
Луцький А. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Луцький М. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Мацькевич М. М., к.ю.н., доц., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;
Мельник П. В., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Орач Є.М., к.ю.н., доц.;
Острогляд О. В., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Розвадовський В.І., к.ю.н., доц.;
Саїв С. С., к.ю.н., доц.;
Соловій Я. І., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Стецюк П.Б., к.ю.н.;
Турчак І. О., к.ю.н., доц. ун-ту;
Усенко І. Б., к.ю.н., проф.;
заслужений юрист України;
Федик Є. І., к.ю.н., проф. ун-ту;
Федик С. І., к.ю.н., доц.;
Федорак Л. М., к.ю.н., доц. ун-ту;
Шевчук І. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Янош К. Ф., к.ю.н., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;
Серняк О. І., к. з держ. упр., доц. ун-ту;
Данюк В. М., к.е.н., проф.;
Мазур І. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Надворняк Я. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Перович Д. М., к.е.н., проф. ун-ту;
Потеряйло І. Ю., к.е.н., доц. ун-ту;
Рижий І. Б., к.е.н., проф. ун-ту;
Масляк І. М., к.т.н., доц. ун-ту;
Ходан М. М., народний архітектор України;
Остафійчук П. Г., к.ф.-м.н., доц.;
Цідило І. В., к.ф.-м.н., проф.;
Гуменюк Т. І. к.і.н., доц. ун-ту,
Ілин Л. М., к.і.н., доц. ун-ту;
Шпільчак В. А., к.пед.н., доц.;
Лукач У. Р., к.політ.н., доц. ун-ту;
Іщук О. Ю., к.психол.наук, доц. ун-ту;
Матейко Н. М., к.психол.н., доц.
Пітулей В. В, к.філос.н., доц. ун-ту;
Яцук Н. Є., к.філос.н., доц. ун-ту.

ЗМІСТ

ПРАВО

Костицький М. В.

Сутність і значення психологічного пізнання при проведенні
судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі 10

Луцький І. М.

Втілення морально-етичних і релігійних норм
у засадничих положеннях Конституції України 17

Луцький А. І.

Аналіз науково-практичного потенціалу типів праворозуміння 23

Луцький М. І.

Морально-психологічна культура
суб'єктів кримінального судочинства 29

Мацькевич М. М.

Удосконалення механізму реалізації конституційних культурних прав
та свобод людини і громадянина в Україні на основі зарубіжного
та міжнародного досвіду 36

Книш В. В.

Юридичне закріплення засад конституційно-правової відповідальності
органів державної влади та місцевого самоврядування
в конституції УНР 1918 року 43

Бурдін В. М.

Проблеми узгодження нового Кримінального процесуального кодексу
та Кримінального кодексу України 48

Лотоцький М. В.

Зміна обвинувачення та часткова відмова від
підтримання державного обвинувачення у суді 57

Косьмій М. М.

Морально-етичні чинники в сучасній Конституції України 63

Свиридюк Н. П., Зелена І. В.

Окремі питання поняття інституту відповідальності 69

Черник Н. С.

Християнські засади судочинства
Української Центральної Ради 74

Гаврецька М. Й.

Правове регулювання статусу української мови
в сфері освіти за законодавчими актами ЗУНР.....80

Фуцулуйчук Д. Д.

Організаційно-правові засади участі залізничної жандармерії
у військово-організаційному і транспортно-технічному забезпеченні
воєнних операцій ЗУНР у 1918 – 1920 рр.....87

Турчак І. О.

Особливості відповідальності за невиконання
та неналежне виконання договору поставки 94

Жукевич І. В.

Законодавчі колізії при виконанні судових рішень
та ухвал у цивільних справах 102

Глазунова С. М.

Система суб'єктів і учасників правотворчої політики в Україні 108

Іващенко О. В.

Історико-правові передумови виникнення та розвитку
інституту інформування учасників кримінального провадження
до судової реформи 1864 року: окремі аспекти 113

Федорак Л. М.

Вплив пом'якшуючих обставин на покарання 120

Соловій Я. І.

Проблеми кваліфікації несанкціонованих врізок
у магістральні або виробничі нафтопродуктопроводи 125

Мельник П. В.

Кримінально-правова охорона питної води в Україні 133

Редько А. Г.

Адміністративна еліта в умовах реорганізації
системи влади та управління західних областей УРСР (1950-1960 рр.).....139

Садова Т. В.

Поняття та сутність обмеження прав і свобод
у кримінальному судочинстві 146

Онищук І. І.

Термінологія та законодавчі дефініції
у нормативно-правових актах 153

Мигалюк Л. В.

Особливості змісту непойменованого договору 161

Озімок І. В.

Забезпечення органами внутрішніх справ
конституційного права людини і громадянина на землю в Україні 168

Кондратюк С. В., Процик В. М.

Органи державної влади та управління ЗУНР 173

Черепій П. М.

Основні підходи до сутності та змісту права в теорії права
та юридичній практиці.....180

Атаманчук І. В.

Генеza процесуального права
у загальнотеоретичному контексті 184

Іваненко О. В.

Колізії інституту юридичної відповідальності: окремі питання 191

Каленюк О. М.

Вплив українських періодичних видань
та перших термінологічних словників в Галичині
наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття
на формування національної правничої термінології.....195

ЕКОНОМІКА**Щурик М. В., Стецька І. І.**

Екологічна компонента соціально-економічного
розвитку міста Івано-Франківська 199

Тимоць М. В.

Еволюція економічної категорії «інновація»
та її роль у відтворювальному процесі земельних ресурсів АПК 207

Луцька Н. І.

Проблеми бухгалтерського обліку малоцінних необоротних активів 213

Гаврилюк В. Т. Аналіз регіональних особливостей наукової та інноваційної діяльності в Україні	217
Івашків Т. С., Борович О. В. Особливості економіко-енергетичної оцінки використання сільськогосподарської техніки	225
Серняк О. І. Професійно-кваліфікаційні вимоги до вищого управлінського персоналу підприємств в Україні (за матеріалами інтернет-сайтів пошуку роботи).....	230
Зарічанський О. А., Кляп М. І. Формування конфліктологічної культури в майбутніх фахівців сфери туризму	237
Качмар В. М. Формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенції майбутнього економіста.....	242
Потеряйло І. Ю. Оцінка практики застосування програмно-цільового методу в Україні.....	248
Витвицька О. Д., Кравчук О. Я. Активізація інноваційного процесу шляхом формування інтегрованих агропромислових формувань.....	255
Рижий І. Б. Зв'язки з громадськістю і політичний маркетинг: проблеми розвитку та взаємодії.....	262

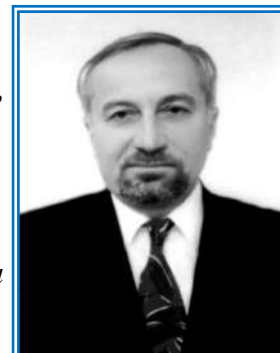
РЕЦЕНЗІЇ

Кельман М. С Рецензія на монографію Рябошапка Г. Х. на тему «Суверенітет в Україні: від радянської федерації – до незалежної держави».....	271
Румянцев В. О. Рецензія на монографію Рябошапка Л., Грабовської Г. на тему «Конституційне законодавство про освіту в Україні: ретроспектива та перспектива. 1917-2011».....	273
Васильєв О. В. Рецензія на монографію Мау В. О. на тему «Держава і економіка: досвід економічної політики».....	277

ПРАВО

УДК 340.6; 159,9

Костицький Михайло Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

В науковому дослідженні розкрито поняття психологічного пізнання, досліджено його місце і роль в процесі здійснення судово-психологічної експертизи. Автором також встановлено особливості правового статусу професійного психолога та використання його психологічного пізнання в процесі розгляду судових справ в адміністративному процесі.

Ключові слова: *пізнання, психологічне пізнання, істина, доказування, психолог, адміністративний процес.*

Постановка проблеми. Використання експертизи в судовому процесі є важливим фактором розкриття правопорушення, доведення чи спростування пов'язаних з ним фактичних обставин справи. Однак у вітчизняній юридичній науці немає усталеної думки відносно того, чи використання експертизи в судовому процесі є використанням спеціальних знань, чи використанням спеціальних методів пізнання. Значимість цього питання проявляється не лише в його теоретичному сенсі, а й у практичному змісті. Тому, з'ясування ролі та місця психологічного пізнання під час проведення судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі становить актуальність та практичну значимість досліджуваної проблеми. Розкриття категорії психологічного пізнання є важливим і тому, що саме пізнання виступає основою та передумовою до формування психологічного знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші наукові дослідження у сфері з'ясування змісту психологічного пізнання були здійснені професором І.Соротягіним в контексті вивчення психологічної експертизи. Подальші напрацювання в цій галузі здійснили В.Гордєєв, В.Колпаков, М.Сегай, М.Строгович, В.Стринжа.

Вперше спеціальне психологічне пізнання, як окрема проблема, була поставлена автором цієї статті в кінці 1980-х рр. У наш час, запропоновані наукові підходи та концепції знайшли практичне застосування у дослідженнях В.Кошинця, А.Луцького, В.Марчака та інших науковців.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування і розкриття змісту поняття психологічного пізнання, його взаємодії з психологічним знанням, а також дослідження процес практичної його реалізації при проведенні судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. При розкритті поставленої мети та з'ясування місця психологічного пізнання у судово-психологічній експертизі необхідно розкрити зміст поняття «пізнання». Пізнання є творчою діяльністю людини, орієнтованою на отримання достовірних знань про світ. Пізнання, насамперед, пов'язане з культурою, цивілізацією та релігією. Воно здійснюється на основі вже наявних знань і в залежності від засобів і методів (пізнання) може проявлятися як буденне, міфологічне, релігійне, художнє, філософське, наукове. Центральним питанням теорії пізнання є питання про можливість адекватного відтворення суб'єктом пізнання сутнісних характеристик пізнаваного явища.

Характеризуючи пізнання, як творчу діяльність, в його структурі, на нашу думку, варто виділити чуттєвий і раціональний рівень. Так, чуттєвий рівень пізнання здійснюється за допомогою відчуття, сприйняття і уявлення при безпосередньому впливі об'єкта пізнання на чуття суб'єкта пізнання. Раціональний рівень досягається за допомогою логіки (понять, суджень, умовиводів) та пов'язаний із проявом мислення. Закономірно, що в процесі пізнання проявляється також і інтуїція. Специфічною рисою прояву інтуїції є те, що вона може мати місце і в нормальному пізнанні, і в пізнанні експертом обставин справи в судовому процесі, і в пізнавальній діяльності органів досудового розслідування.

Пізнання є процесом ідеального освоєння світу, який відображається у свідомості того, хто здійснює пізнавальну діяльність. При цьому в результаті пізнання не створюється копія об'єкту пізнання, не настає «повторення» в ідеальній формі того, що є. На нашу думку, у випадку, коли йде мова про експертне пізнання по конкретній судовій справі, пізнання відображає одночасно і особливе, і одиничне. О.Кульчицький, виходячи з розуміння пізнання як особливого роду відношення між об'єктом і суб'єктом пізнання та подальших суперечностей, розбіжностей поглядів, що виникають внаслідок цього, ставить слушне питання чи можна знайти метод пізнання, який би забезпечував адекватність цього процесу [3, с. 113]. Як неодноразово зазначалося в наших попередніх дослідженнях, основою пізнання є психічна діяльність, зокрема, мислення, а змістом мислення є логіка, а тому саме логічні операції (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, систематизація, узагальнення, абстрагування, конкретизація) виступають основою реалізації пізнання [1, с. 6-10]. Однак, логічний аналіз у пізнанні повинен суміщатися з змістовим і процедурним аналізом знання та наукового мислення. Тільки такий комплексний підхід призводить до того, що результатом пізнання буде отримання пізнавачем знань про пізнаваний суб'єкт. Тобто, кінцевим продуктом діяльності людини, невід'ємною складовою якої є пізнання, виступають отримані знання, які можуть бути науковими чи ненауковими [5, с. 9-16].

Що стосується психологічного пізнання, яке здійснюється експертом психологом, то його результатом є отримання нового знання про пізнаваний об'єкт (у даному випадку ним виступає людина, її особливості психічної діяльності, психічні стани, процеси та ін.). Специфічною рисою психологічного пізнання є те, що при його застосуванні в суді при розгляді справ про адміністративні делікти слід враховувати процес цілеспрямованого відображення об'єктивних проявів психіки, особистості конкретної людини чи психічного складу поведінки, діяльності, що здійснюються за допомогою пізнання освіченою особою [2, с. 83].

Для більш конкретного з'ясування обставин спеціального психологічного пізнання

в суді при розгляді справ про адміністративні правопорушення необхідно проаналізувати його у співвідношенні із загальнотеоретичною (філософською) концепцією пізнання. З іншого боку, у зв'язку з тим, що цей вид пізнання реалізується в рамках адміністративного деліктного процесу, необхідно його співвідносити з теоретичними концепціями, приведеними в науці кримінального процесу, криміналістиці і юридичній психології.

Вихідними в дослідженні змісту пізнання взагалі і змісту пізнання при розгляді справ у суді є аналіз сутності пізнання як відображення. Відображення є всезагальною особливістю матерії, під якою в загальному вигляді розуміється результат діалектичної взаємодії матеріальних об'єктів. Природу пізнання, його можливостей, відношення знання до реальності, умов його достовірності та істинності, пізнавальний результат як знання, що виражає реальне істинне становище речей вивчає теорія пізнання чи гносеологія. У загальному, у об'єкті, що пізнається людиною, можна умовно виділити пізнання природи і пізнання явищ суспільного життя. Між цими видами пізнання немає конкретної межі, оскільки вони характеризуються всіма загальними закономірностями пізнавального процесу, розробленого теорією пізнання. Разом з тим, дане пізнання має свою специфіку, що визначається особливостями предмету соціального пізнання, формами та умовами його розвитку, практичними завданнями, які виконуються на основі пізнання соціальних явищ.

Специфічною рисою соціального пізнання є те, що пізнавач не завжди має можливість споглядати те, що пізнається, мати з ним безпосередній контакт, а тим більше експериментувати з ним, що реально доступно в пізнанні природи. Для соціального пізнання специфічним і характерним також є те, що явище може не тільки не співпадати із реальністю, але і бути її викривленням. Це потребує великої і складної розумової діяльності, щоб за викривленими явищами побачити їх істинну сутність. Ця ситуація може мати місце в юриспруденції особливо в адміністративному деліктному процесі, коли окремі явища, що є очевидними (наприклад, знайдені на місці вчинення правопорушення предмети), викривають дійсну сутність цих явищ.

Пізнання соціальних явищ, в тому числі пізнання, яке здійснюється психологом в суді при розгляді судових справ, базується на низці принципів: об'єктивності, пізнаваності, активного творчого відображення, діалектики, практичності, історизму, конкретності істини. Ці загальнофілософські принципи трансформуються у принципи конкретної галузевої науки та виступають методологією пізнання в практиці (зокрема, в практиці використання спеціальних психологічних знань в суді при розгляді справ про адміністративне правопорушення). Практична діяльність психолога, в цьому випадку, є його специфічною працею (різновидом діяльності).

Надзвичайно важливою специфікою пізнання людини є те, що воно виникло в процесі праці і на її основі. В праці людини проявилось і пізнання природи, і пізнання (в історичному аспекті) соціальних явищ, які розвиваються. В процесі трудової діяльності відбувається закономірний інформаційний обмін між суб'єктом і об'єктом, що є проявом активності пізнаваного суб'єкта в процесі праці. Під її впливом формуються різноманітні види пізнання. Першочерговим наслідком праці є мова і мовлення, що виступають найважливішим інструментом пізнання. У трудовій діяльності людина має справу з реально існуючими предметами, взаємодія з якими потребує спеціальних навичок, цілеспрямованих дій, що дозволяють отримати бажаний результат.

Прийнято виділяти три види пізнання, які сформувалися на основі праці: повсякденне; наукове; філософське. Характеризуючи кожен з видів пізнання, варто зауважити, що повсякденне пізнання пов'язане, насамперед, з повсякденними вчинками,

стихійно отриманими знаннями. У повсякденному пізнанні проявляється життєвий досвід і здоровий прагматизм, які виступають узагальненням повсякденних знань, перевірених і підтверджених практикою окремих людей. Не дивлячись на те, що повсякденні знання поверхневі і пов'язані, насамперед, з особистісними цінностями людини, є суб'єктивними, вони все ж таки містять в собі сторони правильного відображення дійсності. У міру розширення таких знань створюється передумова для їх узагальнення, переосмислення, систематизації, тобто для пізнання більш високого рівня – наукового і філософського.

Наукове пізнання – це процес отримання системи точно сформульованих і перевірених знань про явища і їх глибинні зв'язки. На основі цього виводяться закони природи і суспільства, визначаються особливі поняття і категорії. Наукове пізнання – це результат практичної діяльності людства, осмислений і узагальнений науковцями, що діють відповідно до завдань суспільної практики.

Натомість, філософське пізнання складається у відповідності з повсякденними знаннями і в тій чи іншій мірі включає елементи науковості. Головну роль у філософському пізнанні відіграють ідеологічні, політичні, культурологічні відносини. Знання, які отримані у ході філософського пізнання, співвідносяться з конкретними науковими знаннями та складають єдину систему знань про. Так, у процесі судового розгляду справ суддя для виявлення психологічних сторін правопорушення чи психологічних особливостей особи правопорушника, потерпілого, свідка, найчастіше користуються повсякденним чи буденним пізнанням.

Специфічною рисою повсякденного пізнання є те, що воно зумовлене індивідуальною повсякденною практикою окремої людини. В її процесі людина чуттєво сприймає оточуючі її явища і виробляє раціональні підходи до них.

Наукове пізнання безпосередньо пов'язане з повсякденним, оскільки кожен науковець володіє чуттєвим сприйняттям, мовою і логічним мисленням. Як вже зазначалося у попередніх наукових дослідженнях, будь-які наукові уявлення і поняття, що виникають в процесі наукового пізнання, спочатку проходять стадію повсякденного розуміння, виражаються у повсякденній мові і зіставляються з повсякденними знаннями [2, с. 87]. Загалом, в науковому пізнанні прийнято виділяти два рівні чи ступені: емпіричний і теоретичний. В науковій літературі часто висловлюється твердження, що емпіричний рівень пізнання не включає в себе логічного мислення. Однак таке твердження є помилковим, оскільки на цьому рівні застосовується аналіз і синтез, індукція і дедукція. Єдиною відмінністю є те, що тут обмежене практичне застосування знань. Емпіричний та теоретичний рівень пізнання діалектично взаємопов'язані, представляють собою протилежності, притаманні науковому пізнанню.

Особливої уваги заслуговує оцінка взаємодії пізнання та мислення. Мислення виступає процесом опосередкованого і узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх суб'єктивних зв'язках і відношеннях [4, с. 193]. Тобто пізнання пов'язане із відображенням та проявом його всіх різновидностей: відчуття, сприйняття, мислення, пам'яті тощо.

Для повноцінного розкриття процесу застосування психологічного пізнання при проведенні судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі, необхідно розкрити поняття істини, яка є сутністю і результатом процесу пізнання. Під істиною розуміється адекватне відображення об'єкта, який пізнається суб'єктом, відтворення його таким, яким він існує сам по собі, незалежно від людини і її свідомості. Істина – це такий склад людських уявлень, який залежить від суб'єкта, тобто не залежить ні від людини, ні

від людства. Істина виражає саму сутність переходу від незнання до знання, який характеризується такими ознаками, як абсолютність і відносність.

Абсолютність істини чи абсолютна істина – це повне, точне, вичерпуюче відображення об'єкту в свідомості суб'єкта. У широкому розумінні абсолютна істина є межею, до якої спрямовуються зусилля пізнаючого суб'єкта і яку ніяк не може досягнути пізнання; у вузькому розумінні – це повне і точне знання окремих моментів дійсності. У цьому значенні абсолютна істина є елементом досягнутого знання. Натомість, відносна істина є неповним, неточним, частковим і наближеним відображенням у свідомості суб'єкта, що внаслідок своєї неповноти і неточності змінюється, поглиблюється, уточнюється в процесі розвитку пізнання.

Процедурою встановлення істинності пізнання за допомогою деяких логічних роздумів і за допомогою чуттєвого сприйняття предметів і явищ є доказування. Доказування здійснюється за допомогою умовиводів, тобто розумових дій, що пов'язують в кінці думки різноманітного змісту, а також логічних висновків, що ґрунтуються на «зовнішніх засобах» шляхом словесного запису думок чи їх формалізації, що мають на меті довести до мінімуму «несвідомі» елементи висновку, перевести абстрактний хід думок на мову «символів». Тобто, доказування в процесі пізнання (встановлення істини) пов'язане, перш за все, з традиційною чи формальною логікою.

Пізнання в адміністративному процесі також пов'язується з доказуванням і встановленням істини. Проблеми пізнання, істини, доказування є предметом дослідження в теорії доказів протягом всієї історії її розвитку. Варто зауважити, що це питання мало і має досить суттєве практичне значення. І власне від того, як трактувалася на рівні теорії можливість пізнання фактів вчиненого правопорушення, засобів і способів встановлення істини, складу доказування і доказів, практики органів суду, то відповідність формальній і діалектичній логіці в окремі періоди кардинально відрізнялося.

Доказування з метою встановлення істини базується, перш за все, на формальній логіці, здійснюється з допомогою її правил. Визначення пізнання в якості компонента доказування означає, що воно є лише якоюсь частиною доказування. А оскільки доказування пов'язане з логікою, то воно відповідає теоретичному рівню пізнання. Тобто, пізнання в кримінальному процесі обмежується лише науково-теоретичною сферою. Ототожнення пізнання і дослідження також є невірним, оскільки досліджується лише один (хоча і важливий) прояв пізнання.

Узагальнення трактувань пізнання в науці процесуального права, криміналістиці, юридичній психології, з одного боку, і у філософії, наукознавств, з другого боку, дозволяє визначити пізнання в судовому процесі як відображення об'єктивної дійсності, що проявляється на трьох рівнях – філософському, науковому і повсякденному. У залежності від стадії юрисдикційного процесу, ступеня законодавчого регулювання, процесуальних цілей спрямованості, пізнання може носити доказовий чи допоміжний характер. Однак, у будь-якому випадку воно буде процесуальним, оскільки поза метою судочинства воно не має сенсу. Ці загальні положення однаково чиним чином відносяться і до спеціального психологічного знання. Психологічним пізнанням в судочинстві слід вважати процес цілеспрямованого відображення об'єктивних проявів психіки конкретної людини, психологічного змісту поведінки, вчинку, діяльності, що здійснюється завдяки пізнавальній діяльності суб'єкта, який, в свою чергу, володіє спеціальними психологічними знаннями. Іншими словами, це специфічне пізнання, пов'язане з пізнавальною діяльністю професійного психолога. У той же час, таке пізнання є

професійним пізнанням, яке включає проаналізовані вище три форми пізнання (філософське, наукове і повсякденне).

Від психологічного пізнання відрізняється психологічне знання як система відомостей про закономірності виникнення і розвитку психіки, про психічні явища, стани, процеси, про спілкування, поведінку, діяльність людини. Вироблене і отримане в такий спосіб психологічною наукою знання стає інструментом виконання завдань судочинства тоді, коли воно застосовується для практичних цілей у процесі судового розгляду судових справ для пізнання психологічних складових (правових і процесуальних явищ і фактів). Саме факти та явища є значимими для правильного вирішення справи та такими, що характеризують непатологічні прояви психіки правопорушника, потерпілого чи свідка.

Психолог, який залучений до розгляду справи в суді, реалізуючи психологічне пізнання, отримує нове психологічне знання щодо осіб, обставин чи фактів, які представляють інтерес для суду. Особливістю є те, що таке знання мусить бути представлене для суду в зрозумілих термінах і поняттях, у формі певного письмового документа чи в усній формі, з подальшою фіксацією в протоколах судового засідання. Для того, щоб одержувач (суд) психологічного знання міг ним скористатися, психолог зобов'язаний в разі потреби роз'яснити його, розтлумачити (можливо використавши навіть популярну форму).

Підсумовуючи запропоновані аргументи, можна однозначно стверджувати, що суд, розглядаючи конкретну справу про адміністративні правопорушення, залучаючи в процес експерта-психолога, використовує спеціальні психологічні знання, якими вже володіє експерт, та нову інформацію, отриману за допомогою експертизи з питань психологічних особливостей особистості, поведінки і діяльності правопорушника, свідка, потерпілого.

Спеціальне психологічне пізнання здійснюється експертом-психологом, який досліджує об'єкт, визначений йому судом. Разом з тим, психологічне пізнання здійснює і суддя, аналізуючи висновок судово-психологічної експертизи та допитуючи в суді експерта-психолога. Однак пізнання, яке здійснює суддя не є «спеціальним». Дане пізнання швидше є поверхневим (за винятком випадку, коли суддя є кваліфікованим дипломованим психологом).

При пізнанні в суді обставин правопорушення, особистості правопорушника, свідка, потерпілого, їх поведінки і діяльності, спеціальне психологічне пізнання здійснюється виключно експертом психологом. Спеціальні психологічні пізнання використовує виключно тільки суд шляхом залучення в процес фахівця-психолога як експерта. Одночасно, використання цих знань для судді має опосередкований, вторинний характер.

Висновки. Таким чином, за результатами дослідження особливостей використання спеціальних психологічних знань в адміністративному процесі, можна зробити наступні висновки і узагальнення:

1. психологічне пізнання (як і категорія пізнання) формується на основі творчої діяльності людини. У ході організації судово-психологічної експертизи ця діяльність розкриває обставини правопорушення, характеризує особи учасників адміністративного процесу. Доказування та пошук істини наповнює психологічне пізнання професійним змістом, що дозволяє повноцінного застосовувати його в системі адміністративного судочинства.

2. психологічне пізнання є необхідним і ключовим елементом організації і проведення професійної судово-психологічної експертизи. Воно повинно здійснюватися кваліфікованим психологом. Накопичені в процесі його проведення дані слугують не

лише для формування психологічного знання, а для встановлення закономірної і цілісної картини розкриття конкретного правопорушення (в тому числі й адміністративного делікту).

Список використаних джерел

1. Костицький М.В. Психологические методы в борьбе с правонарушениями /М.В.Костицкий. – К.: «Вища школа», 1981. – 56 с.
2. Костицький М.В., Луцький М.І. судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі: монографія / М.В.Костицький, М.І.Луцький; Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Видавнича справа, 2011. – 308 с.
3. Кульчицький О. Основи філософії і філософських наук / О.Кульчицький. – Мюнхен-Львів: Український вільний університет, 1995. – 164 с.
4. Максименко С.Д. Общая психология / С.Д.Максименко. – М.: Ваклер, 2000. – 528 с.
5. Философия и методология науки: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Под ред. В.И.Купцова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 551 с.

Костицкий М.В. Сущность и значение психологического познания при проведении судебно-психологической экспертизы в административном процессе

В научном исследовании раскрыто понятие психологического познания, исследовано его роль в процессе осуществления судебно-психологической экспертизы. Автором также установлено особенности правового статуса профессионального психолога и использования его психологического познания в процессе рассмотрения судебных дел в административном процессе.

Ключевые слова: *познание, психологическое познание, истина, доказывание, психолог, административный процесс.*

Kostitsky M.V. Essence and meaning of psychological cognition while conducting of legal and psychological evaluation in administrative proceeding

The notion of psychological cognition is exposed in the given clause. The article elucidates its place and role in the process of conducting of legal and psychological evaluation. The author also determines peculiarities of legal status of professional psychologist and using of his psychological cognition in the process of legal cases examining in administrative proceedings.

Key words: *cognition, psychological cognition, truth, arguments, psychologist, administrative proceedings.*

УДК 342.722

Луцький Іван Михайлович,
доктор юридичних наук,
доктор канонічного права,
професор, академік УАН,
завідувач кафедри церковно-канонічних
і державно-правових дисциплін,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВТІЛЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ І РЕЛІГІЙНИХ НОРМ У ЗАСАДНИЧИХ ПОЛОЖЕННЯХ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

У даній статті проаналізовано практичне наповнення засадничих норм Конституції України морально-етичними і релігійними цінностями. Їх дотримання та удосконалення, з одного боку, є ключовим у процесі проведення конституційної реформи та законодавчої діяльності, а з іншого, формує підґрунтя до забезпечення соціальних та громадянських прав і свобод.

Ключові слова: Конституція, морально-етичні норми, релігійні норми, право, взаємодія моралі, релігії і права.

Постановка проблеми. Особливе місце в процесі формування як духовного світу людини, так і її свідомості, займають морально-етичні, релігійні та правові норми, а тому їх взаємозв'язок і відображення в основоположних законодавчих актах є визначальним. Попри одночасну наявність спільних рис, ці поняття є автономними і одночасно виконують загальну соціальну функцію – регулюють поведінку людей, виражають загальнолюдські уявлення про належне і справедливе [6, с. 7]. У процесі розвитку суспільства та становлення його правових основ моральні норми трансформувалися в морально-етичні. Окрім цього, вагомим аспектом у процесі правотворчої діяльності є врахування релігійних норм, що визначають духовну спрямованість громадянина і формують його морально-етичні переконання. Розкриття взаємозв'язку і реалізації морально-етичних та релігійних норм, ступеня їх взаємопроникності в Основному законі України становить актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження морально-етичних та релігійних норм, ступеня їх взаємозалежності з нормами права і відображення в засадничих положеннях Основного закону України є малодослідженими серед вітчизняних науковців.

Разом з тим, у цілому ряді наукових публікацій дослідники, розкриваючи філософсько-правове підґрунтя Конституції, проблему взаємодії моралі та права, опосередковано торкаються аналізу досліджуваної нами проблематики. Насамперед варто виокремити публікації вітчизняних правників М.Костицького, В. Лозового, М.Мацькевича, О. Петришина, Б.Чміля, а також російських науковців – Л.Аленічевої, С.Комарова, Р.Сумцової та ін.

Постановка завдання. Метою наукової статті є визначення взаємозв'язку таких

категорій як мораль, етика та релігія, а також встановлення ступеня повноти їх відображення в засадничих положення Конституції України, дослідження особливостей їх реалізації у правозастосовній діяльності, а також визначення ступеня впливу на формування громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема взаємовідношення права і моралі є однією з класичних у світовій філософсько-правовій думці, а останнім часом до розгляду цих понять також активно включають норми етики та релігії. Така ситуація є закономірною, оскільки саме етика та релігія, формуючи духовний світ людини, її свідомість, впливають на розвиток категорії моралі та права, які, зі свого боку, забезпечують правовий статус релігії в конкретно існуючих суспільно-політичних реаліях. Дослідницький інтерес до цієї теми не згасає з античних часів до наших днів. У наукових працях розглядаються питання спільності походження, еволюції, ціннісної основи моралі та права, сенсу їх взаємодії. У наш час наукової суспільно значущої актуальності набирає питання застосування норм релігії та її взаємозалежність з правом і мораллю, ступінь їхнього відображення в основних правових актах, закріплених у нормах міжнародного права в цілому та у конституційному законодавстві України зокрема.

Для реалізації мети цього дослідження необхідно насамперед визначити зміст і сутність понять моралі, етики та релігії, їх взаємодію з правовою системою. Так, латинський термін «мораль» за змістом є аналогом давньогрецького «ethos» (етика). У латинській мові вживалося слово «mos», що означає вдача, звичай, мода, стійкий порядок. На його основі Цицерон з метою збагачення мови утворив прикметник «моральний» (moralis) для позначення етики, назвавши її «philosophia moralis». Вже пізніше (приблизно в IV ст.) з'являється слово «мораль» (moralitas) як збірна категорія, як характеристика моральних проявів. З античних часів ці терміни використовувалися для позначення сукупності визначених принципів і норм поведінки людей. Загалом терміном «етика» позначається і філософська наука, предметом якої служить мораль. Натомість мораль у сучасному розумінні є суспільним явищем, що виникає і розвивається у відповідності до соціально-історичних потреб регулювати взаємини людей у суспільстві. Вона поєднує індивідуальні інтереси людини з груповими інтересами в суспільстві. Варто погодитися з визначенням моралі відомого російського дослідника С.А. Комарова, який зазначає, що «мораль (моральність) – це погляди, уявлення і правила, що виникають як безпосереднє відображення умов суспільного життя у свідомості людей у вигляді категорій справедливості і несправедливості, добра і зла, похвального і ганебного, заохочення і суспільного осуду, честі, совісті, обов'язку, гідності і т.д.» [3, с. 368]. Таке трактування підтверджується висновком українського юриста І.Євхутича: «розуміння моралі корисне в умовах сучасної української дійсності – адже процес переходу від одного стану соціальної системи до іншого (досі не визначеного) на вітчизняних теренах надмірно затягнувся і актуалізує пошуки інших регуляторів» [2].

Поняття «мораль» та «моральність», на нашу думку, мають єдине значення для юридичної науки, суспільства, особистості. Отже, можна вважати, що мораль – це те ж саме, що і моральність, а норми моралі – це норми моральності. Натомість, термін «етика» для позначення вчення про моральність введений Аристотелем, а тому етика змушена була вирішувати теоретично ті ж самі питання моральності, що виникають перед кожною людиною в реальному житті. Етика формулює цілі практичної діяльності у формі категорій (ідей про добро і зло, про належне, совісті, відповідальності), у вигляді моральних принципів і норм поведінки. Зважаючи на тісний взаємозв'язок моралі та етики, оперування спільними категоріями, доцільно говорити про морально-етичні норми

в праві, які, як і право, у процесі здійснення своїх функцій «підтримують один одного в упорядкуванні суспільних відносин, формуванні у громадян належної юридичної та моральної культури, правосвідомості» [7, с. 203].

Релігія, виступаючи як суспільний інститут, ще з первісних часів висувала певні вимоги до соціальної поведінки людей, чинила регулятивний вплив на суспільні відносини. Вироблені релігією правила поведінки належать не тільки до здійснення культу, а й до особистого чи суспільного життя людини. Вони мають імперативний характер, впливають на поведінку людей і є певним видом соціальних норм. Релігійні норми – визначальний елемент у структурі релігійного впливу церкви на своїх послідовників [8, с. 250]. Право та релігія виконують практично однакове завдання, оскільки релігія (стосовно до України – християнство) має на меті виховання морального християнина, а право – законослухняного громадянина. Поєднання завдань релігії та права, спрямування їх у спільну практичну площину сприяє формуванню демократичної держави з високими соціальними і громадянськими стандартами.

Загалом поєднання морально-етичних та релігійних норм у праві забезпечує узгодження інтересів особистості й суспільства, забезпечують права і свободи кожної людини, а також сприяє підтримці громадського порядку. Їхня єдність утворює культ справедливості у тій чи іншій державі, визначає межі і поле діяльності як окремої людини, так і суспільства в цілому [1, с. 57-59].

Конституція України як Основний закон держави, що визначає засади розвитку суспільства у чітких правових межах, повинна апіорі включати морально-етичні та релігійні норми. Така взаємодія дозволяє впливати не лише на правила суспільної поведінки громадянина, а й на його духовну свідомість, розуміння запропонованих у Основному законі України засад і принципів правової організації. В Україні ще задовго до 1996 р. у законодавчому процесі почали активно застосовувати морально-етичні та релігійні норми. Насамперед варто відзначити Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», прийнятий Верховною Радою України 23 квітня 1991 р. з урахуванням положень Загальної Декларації прав людини, документів, підписаних у рамках Гельсінських угод, які безпосередньо стосуються проблем свободи совісті, релігії, церкви. Цей Закон започаткував законодавчу основу, що закріпила оптимальні демократичні критерії державно-церковних відносин, дав змогу створити правові основи, необхідні для послідовної реалізації принципів свободи совісті (свободи релігії, свободи церкви) в Україні.

Конституція України 1996 р. ґрунтується на морально-етичних та релігійних нормах, що зумовлено насамперед історичними традиціями національного державотворення. У преамбулі Конституції зазначається, що Верховна Рада України, виступаючи «від імені Українського народу – громадян України всіх національностей», виражає його суверенну волю щодо факту прийняття нової Конституції, а також щодо закріплених у Конституції принципів та її змісту. Морально-етичні та релігійні норми простежуються в тому, що цей правочин здійснюється, «усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та майбутніми поколіннями» [4, с. 3]. Чітко акцентується увага на тому, що прийняття Конституції здійснюється з метою зміцнення громадянської злагоди на землі України, розвитку демократичної, соціальної, правової держави [4, с. 3].

Таким чином, самий зміст преамбули вказує про глибокий моральний зміст Основного закону України та вплив на нього християнської правової доктрини.

Характеризуючи засадничі норми Конституції, варто відзначити, що вплив морально-етичних норм проявляється у принципі народовладдя, про який зазначається у ст. 5, та у принципі поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову, їх незалежності одна від одної (ст. 6). Ці норми виступають основою конституційного устрою. При розкритті морально-етичних та релігійних норм в основних положеннях Конституції варто зауважити, що саме прийняття Основного закону засвідчило про досягнення Українською державою моральної та правової стабільності у суспільстві. Адже саме цей процес, як правило, зумовлюється переходом суспільства від одного якісного стану до іншого (зокрема, як це відбувається в Україні, результатом зміни суспільного устрою стало формування громадянського суспільства і демократичної, соціальної, правової держави) [5, с. 237].

Аналізуючи основний зміст Конституції України, варто зазначити, що вона містить розгорнуту систему морально-етичних і релігійних норм, що створюють гарантії прав людини (у тому числі гарантії справедливого правосуддя), які відображають загальнолюдські правові і моральні цінності. Так, у ст. 3 Конституції України зазначається: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини і їх гарантії визначають зміст і направленість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [4, с. 4].

Морально-етичні та релігійні норми відображені в основному в II розділі Конституції «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», де чітко регламентуються права особи, визначається найвищий ступінь їх захисту з боку держави. Цей розділ регламентує фундаментальні основи, гарантії, умови та можливості практичної реалізації прав і свобод людини в нашій країні. Одразу ж у ст. 21 Основного закону України закріплено, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» » [4, с. 9]. Більше того, Конституція засадничо гарантувала дотримання морально-етичних прав і свобод людей: «При прийнятті нових законів або внесенні зміни до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» (ст. 22) [4, с. 10].

Гарантуючи гендерні права чоловіків і жінок, у ст. 24 Конституції України жінкам надаються рівні з чоловіками права і можливості у громадсько-політичній, культурній і трудовій діяльності, забезпечуючи «правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства...» [4, с. 10].

Основоположним пунктом у контексті аналізу морально-етичних та релігійних норм у засадничих положеннях Конституції є гарантування і захист безпеки людського життя з боку держави. У ст. 27 зазначається, що «кожна людина має невід'ємне право на життя», а його захист є обов'язком держави, як і будь-якої людини у випадку збереження себе від протиправних посягань [4, с. 11]. Гарантуючи право на життя, держава на конституційному рівні визначає право людини на повагу до її гідності, право на свободу та особисту недоторканість (ст.ст. 28, 29). Право людської гідності є основоположним принципом морально-етичних норм, оскільки передбачає повну свободу особистості, її захист від нелюдського поводження, катувань чи жорстокого поводження, що тягне за собою кримінальну відповідальність.

Загалом у положеннях Конституції України окремо виділені моральні права людини та норми, що гарантують їх дотримання. Так, ст. 54 з-поміж гарантій свобод «літературної, художньої, наукової і технічної творчості» декларує захист «моральних і

матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності» [4, с. 23].

Держава також гарантує право громадянина на можливість отримання відшкодування за заподіяння матеріальної чи моральної шкоди, «завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» (ст. 56). Ця норма вказує на можливість громадянина у судовому порядку апелювати до представницьких органів влади у випадку заподіяння по відношенню до нього неправомірних діянь, що тягнуть за собою несприятливі матеріальні чи моральні наслідки. Особливістю законодавства є той факт, що відшкодування моральної шкоди визначається в матеріальному еквіваленті, а тому виступає як єдиний засіб компенсації шкоди, заподіяної особистим (немайновим) благам. Держава також гарантує відшкодування моральних збитків, коли по відношенню до безпідставно засудженого здійснюється «скасування вироку суду як неправосудного» (ст. 62) [4, с. 25].

Таким чином, морально-етичні норми впроваджуються в Конституції в засадничих положеннях, що визначають принципи діяльності системи судочинства.

Особливо чітко в засадничих положеннях Основного закону України відображені релігійні норми, якими декларуються гарантії свободи совісті та свободи релігії. Першочергово визначається рівноправність усіх громадян, незалежно від їх ставлення до релігії. Так, у ст. 24 усім громадянам гарантована рівність: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань...» [4, с. 10]. Тобто громадяни (віруючі, невіруючі, атеїсти) мають рівні права в усіх сферах життя суспільства, на них покладаються рівні обов'язки.

Іншим важливим принципом забезпечення свободи совісті є право на свободу світогляду і віросповідання, а також відокремлення церкви і релігійних організацій від держави (ст. 35 Конституції України). Цей принцип постає своєрідним гарантом невтручання держави, її органів і службових осіб у внутрішні справи церкви (релігійних організацій), у здійснювану ними в межах закону діяльність. Разом з тим, у статті зазначається, що право на свободу світогляду чи віросповідання може «бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей» [4, с. 14]. Тобто в Конституції розглядається поняття моральності населення, що визначається одним із основних критеріїв політичної стабільності в країні. Загалом держава в питаннях віри є нейтральною. Вона не фінансує діяльність релігійних організацій. Суть цього принципу і в тому, що релігійні організації, їх інститути не виконують державних функцій, не втручаються у справи держави, не є суб'єктом політичного життя.

Отже, релігійні норми, будучи відображеними в засадничих положеннях Конституції, регулюють насамперед духовні та етичні відносини в суспільстві зокрема та в державі в цілому.

Висновки. Таким чином, у Конституції України, морально-етичні та релігійні норми висвітлені у повному обсязі. Вони регламентують і забезпечують державні гарантії у дотриманні соціальних прав та свобод людини, права на свободу віросповідань. Окрім того, в Конституції визначаються поняття моральності суспільства та моральної шкоди, що засвідчує про проникнення поняття моралі в усі сфери суспільно-політичних відносин. Поєднання морально-етичних, релігійних та правових норм веде до формування

особливого морально-правового впливу, що в кінцевому підсумку формує реально існуючі соціальні цінності в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Гребеньков Г. В. Юридическая этика: учеб. пособие / Г. В. Гребеньков, Д. П. Фиолевский. – Донецк: ДИЭХП, 2002. – 171 с.
2. Євхутіч І. М. Мораль і право як суспільні інститути: проблеми осмислення в умовах побудови громадянського суспільства / І. М. Євхутіч // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 289–295. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-1/12eimpjcs.pdf>.
3. Комаров С. А., Малько А. В. Теория государства и права. Учебно-методическое пособие. Краткий учебник для вузов. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М, 2003. – 448 с.
4. Конституція України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К.: «Атіка», 2006. – 64 с.
5. Копейчиков В.В. Основы конституционного права Украины / В.Копейчиков. – К.: Юринком Інтер, 2007. – 642 с.
6. Лозовой В.О., Петришин О.В. Професійна етика юриста / В.Лозовой, О. Петришин. – Харків: Право, 2004. – 176 с.
7. Матузов Н.И., Малько А.В.. Теория государства и права: Учебник / Н.Матузов, А.Малько. – М.: Юристъ, 2004. – 512 с.
8. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїнчковський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

Луцкий И.М. Воплощение морально-этических и религиозных норм в основных положениях Конституции Украины

В статье пранализировано практическое наполнения основных норм Конституции Украины морально-этическими и религиозными ценностями. Их соблюдение и совершенствование, с одной стороны, является ключевым в процессе проведения конституционной реформы и законодательной деятельности, а с другой, формирует почву для обеспечения социальных и гражданских прав и свобод.

Ключевые слова: Конституция; морально-этические нормы; религиозные нормы; право; взаимодействие морали, религии и права.

Lutsky I.M. Actualization of moral and ethic norms In the fundamental provisions of the Constitution of Ukraine

In the given article an attempt is made at analyzing practical application of moral- ethic and religious values to the content of the fundamental norms of the Constitution of Ukraine. Their observance and development, on the one hand, are crucial for the process of implementation of constitutional reforms; while on the other hand, they build a foundation for provision of social and civil rights and liberties.

Key words: constitution, moral and ethic norms, religious norms, right, interaction of morality, religion and law.

УДК 340.12

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії
держави права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

АНАЛІЗ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТИПІВ ПРАВОРОЗУМІННЯ

У науковій статті висвітлено особливості втілення типів праворозуміння через співвідношення теорій права та юридичної практики. Автор на основі аналізу норм чинного законодавства України доводить втілення матеріалістичного та ідеалістичного типів праворозуміння, а також їх поєднання у змісті статей нормативно-правових актів.

Ключові слова: праворозуміння, типи праворозуміння, матеріалістичний тип праворозуміння, ідеалістичний тип праворозуміння, рівні праворозуміння.

Постановка проблеми. Проблема вибору і обґрунтування типу праворозуміння є однією з найактуальніших і одночасно найдискусійніших тем теорії права. Вітчизняні представники юридичної науки схильні відносити проблему аналізу праворозуміння до «вічних» проблем. Загалом відсутність єдиної авторитетної доктрини веде до пошуку нового типу праворозуміння, що повинен одночасно враховувати історичний досвід та відповідати наявним суспільним відносинам.

Потреба у вирішенні цієї проблеми обумовлена також і тим, що відсутність повноцінної правової доктрини веде до безпосереднього погіршення правової практики. Тому розкриття науково-практичного потенціалу типів праворозуміння дасть можливість теоретично обґрунтувати та визначити єдино прийнятне поняття праворозуміння, що, зі свого боку, обумовлює актуальність та практичну значимість нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняна філософсько-правова наука представлена цілим рядом фундаментальних досліджень, покликаних розкрити сутність праворозуміння і визначити зміст поняття права. Безпосередньо проблемам праворозуміння присвячені публікації вітчизняних науковців О. Бандурки, М. Кельмана, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, М. Костицького, П. Рабіновича, а також низки радянських та зарубіжних дослідників: М. Александрова, Л. Воєводіна, В. Лапасвої, Р. Лівшица, В. Нерсисянца та ін. У їхніх працях розкривається філософський зміст поняття права, а також наукові парадигми поняття праворозуміння, встановлюється співвідношення змісту і форми в праві.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є характеристика та комплексний аналіз типів праворозуміння, формування його цілісної концепції, що в подальшому дозволить теоретично обґрунтувати і верифікувати критерії осмислення права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переосмислення усталених правових

вчень, пошук і утвердження нових концепцій є характерною рисою сучасного періоду розвитку філософії права. Разом з тим, і в наш час проблема праворозуміння залишається центральною для юриспруденції [3, с. 10]. Як правило, правова доктрина, заснована на тому чи іншому понятті права, була основним джерелом права, починаючи з античності і закінчуючи новітнім часом. Більше того, навіть у наш час, як стверджував відомий французький дослідник Р.Давид, «доктрина, що формулює правові поняття, розробляє методи тлумачення законів, становить дуже важливе і достатньо життєве джерело права» [2, с. 106].

Одночасно не варто недооцінювати і вплив доктринального праворозуміння на правосвідомість правотворця та суб'єкта правозастосування, що впливає на якість прийнятих ними рішень. Виходячи з цього, діалектика взаємодії теорії і практики проявляється в тому, що те чи інше доктринальне трактування права набувало панівного характеру в межах окремої країни на певному етапі її історичного розвитку. Саме тому, як слушно зазначає В.В. Лапаєва, «тісний зв'язок типу праворозуміння з правовою практикою безпосередньо впливає на долі людей і обумовлює посилену гостроту наукових дискусій про поняття права» [7, с. 7].

Перед тим, як проаналізувати різноманітні типи праворозуміння у ракурсі їх застосування для вирішення практичних завдань, що стоять перед вітчизняною юридичною наукою, варто дати визначення самого терміну «тип праворозуміння». Так, упродовж останніх десятиліть (включаючи і період незалежності) термін «тип праворозуміння» утвердився серед правових категорій вітчизняної теорії права, що потребує понятійного осмислення та чіткої дефініції.

Аналіз наявних наукових досліджень показує, що тип праворозуміння за своїм пізнавальним статусом в юриспруденції отримав назву наукової парадигми. Під парадигмою розуміються загальні для певної частини наукового співтовариства теоретико-методологічні підстави наукового пошуку, які забезпечують єдність і внутрішню несуперечливість процесу пізнання в рамках заданої парадигми. Як зазначила В.В. Лапаєва, парадигма – це група теорій, об'єднаних єдиною методологією. Зміна наукової парадигми, яка домінує в тій чи іншій сфері знання, завжди означає докорінну зміну теоретико-методологічних основ наукового пошуку і знаменує собою нову віху в процесі наукового пізнання [7, с. 8].

На наш погляд, достатньо вичерпне визначення «типу праворозуміння» подає відомий український правник М.Козюбра, який стверджує, що «тип праворозуміння можна визначити як зумовлений світоглядною позицією пізнаючого суб'єкта образ права, що відображає найбільш суттєві ознаки права» [3, с. 14]. У розрізі цієї проблеми доцільно охарактеризувати і саме поняття «праворозуміння», яким охоплюється широкий комплекс проблем, пов'язаних з пошуком шляхів та засобів наукового пізнання природи й сутності права, аналіз ідей і теоретичних концепцій, присвячених цьому питанню [12, с. 81].

Тип праворозуміння як специфічний вид наукової парадигми являє собою теоретико-методологічний підхід до формування образу права, що здійснюється у рамках певної методології аналізу з позицій того чи іншого теоретичного бачення проблеми. Виходячи з цього, існує суттєва багатоманітність підходів до типологізації праворозуміння.

Як зазначає М.Козюбра, у вітчизняній юриспруденції переважає є виокремлення матеріалістичного та ідеалістичного типів праворозуміння, що зумовлене ставленням до «основного питання філософії» – співвідношення матеріального й ідеального [3, с. 14]. У свою чергу в матеріалістичному типі виокремлюють метафізичний, механічний та

економічний види, а в ідеалістичному – теологічний, натуралістичний, формально-догматичний. У відповідності до розуміння права та впливу на нього інших наук прийнято виділяти феноменологічний, психологічний, антропологічний, синергетичний та інші типи. Варто зауважити, що ця типологізація належить до найбільш активних, оскільки із закономірним виникненням різноманітних наукових підходів зростає кількість типів праворозуміння.

З огляду на цивілізаційний підхід у юридичній науці виокремлюють європейський (християнський), мусульманський чи ісламський, індо-буддистський, китайсько-конфуціанський, японський, а в окремих випадках – навіть євразійський чи російський типи [3, с. 15]. Існує типологізація праворозуміння, яка ґрунтується на ототожненні чи розмежуванні самих понять права та закону, що відповідно веде до виокремлення юридичного (*jus* – право) та легістського (*lex* – закон) типів праворозуміння [8, с. 32].

Серед представників російської правничої науки активно розвивається концепція поділу на позитивістський та непозитивістський типи праворозуміння, що ґрунтуються відповідно на використанні методології класичного позитивізму як особливої течії соціально-філософської думки та наявності особливого ідеального критерію, що дозволяє оцінювати правову природу речей і явищ на емпіричному рівні [7, с. 8].

Розглядаючи праворозуміння у рамках класичної філософської традиції, через виокремлення матеріалістичного (об'єктивістського) та ідеалістичного (суб'єктивістського) типів, спробуємо розкрити їх практичний потенціал у процесі реалізації норм, задекларованих, як у Конституції України, так і в інших законах. Такий підхід до типологізації праворозуміння дає можливість розрізняти правові концепції залежно від уявлень про те, чи набуває правосвідомість правових смислів з об'єкта, об'єктивних відносин, чи із суб'єкта, самої свідомості [13, с. 33].

Аргументи, що підтверджують вагомість правового об'єктивізму, акцентують увагу на тому, що правопорядок включений до актуально існуючих відносин і немислимий без їхнього урахування. Виходячи з такого розуміння, здійснюється постановка і вирішення питання про те, за яких умов правопорядок може бути справедливим та слугуватиме реальним підґрунтям для змісту нормативно-правової бази.

Разом з тим, об'єктивізм абсолютизує роль наявних умов (соціальних і культурно-історичних) як джерела правосвідомості, перетворюючи правосвідомість і правопорядок на дзеркальні відображення цих умов. Отже, безперечна ідея про те, що суб'єкт не може бути самодостатнім у створенні правопорядку, виходити лише із самого себе, обертається применшенням ролі суб'єкта в суспільних відносинах, недооцінкою його творчої активності [13, с. 34].

Науково-практичний потенціал типів праворозуміння проявляється насамперед у процесі аналізу Основного закону держави – Конституції. Конституція України виходить з якісно нової правової ідеології, яка одночасно має бути визначальною засадою національного законодавства. Разом з тим, для Основного закону України притаманні ряд положень, що викликають неоднозначне тлумачення (у залежності від матеріалістичного чи ідеалістичного типу праворозуміння). Так, з позиції матеріального типу праворозуміння можна проаналізувати форму державного устрою нашої країни. Згідно зі ст. 2 Конституції України «Україна є унітарною державою», а ст. 133 IX розділу та X розділ загалом присвячені правовому статусу Автономної Республіки Крим. Закономірно, що Україна не є класичною унітарною державою. Вона є унітарною державою з елементами федералізму або децентралізовано унітарною державою, однак ця норма не отримала прямого визначення в Основному законі України. Наведений приклад не є

прямим виявом недосконалості Конституції, а своєрідним стимулом, що повинен розв'язати цілий ряд правових питань у рамках конституційної реформи.

Специфічна взаємодія між матеріалістичним та ідеалістичним типами праворозуміння проявляється у змісті ст. 35 Конституції, яка визначає для кожного громадянина «право на свободу світогляду і віросповідання», що формує вищу духовну окремішність кожної людини. Однак разом з цим проявляється матеріалістична складова – релігія, та ідеологічне переконання не є підставою увільнення від обов'язків перед державою або відмови від виконання законів [4, с. 14].

Аналогічна схема праворозуміння відбувається при розкритті змісту ст. 49 Конституції України, де встановлюється, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Ці права людини можна трактувати в об'єктивному і суб'єктивному розуміннях. В об'єктивному – це певна система правових норм, що регламентують здійснення заходів щодо охорони здоров'я як окремих осіб, так і населення загалом, їхню організацію і фінансування, встановлюють адміністративно-правовий механізм реалізації права на охорону здоров'я окремими людьми [1].

Як суб'єктивне право особи (з позиції матеріалістичного типу праворозуміння), право на охорону здоров'я надає людині певну можливість звернутися до закладу охорони здоров'я чи до окремого медичного працівника за наданням медичної допомоги, якому кореспондує обов'язок медичного працівника таку допомогу надати. Як зазначає З.Гладун, суб'єктивне право на охорону здоров'я базується на розумінні здоров'я як певного немайнового блага людини, яке може стати основою для відносин між особою (пацієнтом) і лікарем (або іншим медичним працівником) [1].

Для більш широкого аналізу вітчизняного законодавства можна розкрити практичний потенціал типів праворозуміння у нормах кримінального законодавства. Здійснення правових досліджень і тлумачення законодавства про кримінальну відповідальність для отримання істинного знання про право відбувається тоді, коли інтерпретатор, застосувавши всі способи тлумачення, виявляє декілька можливих логічних варіантів розуміння законодавчого припису. Як з цього приводу зазначив О.Панчак, дослідник повинен обрати один із них і обере саме той, який найбільше відповідатиме його уявленню про кримінальне право, тобто його критерію оцінки [9].

З позиції матеріалістського типу праворозуміння кримінальне законодавство ґрунтується на принципі визнання матеріальної ознаки злочину – суспільної небезпеки. Саме матеріальна ознака злочину є визначальною для кримінальної протиправності, безпосередньо передбачена в законі (ч. 2 ст. 11 КК України) та може змінюватися внаслідок зміни обстановки (ст. 48 КК України) тощо [6, с.7; 17].

З іншого боку, природа права, яка базується на соціальних та ціннісних нормах, виступає регулятором людської поведінки, а тому задовольняє відповідні потреби людей, трансформуючись у цінність. Ціннісна складова притаманна праву постійно, оскільки виступає не природним творінням, що протистоїть суб'єктові, а включає в себе «частину» творчого суб'єкта – людські цінності, які є частиною культури [9]. У цьому випадку кримінальне законодавство доцільно розглядати з позиції ідеологічного типу праворозуміння.

Ідеологічний тип праворозуміння як певний правовий суб'єктивізм являє собою морально-філософську концепцію, що підкреслює деонтологічну природу права і пропонує більш адекватний метод обґрунтування права. Йому притаманний погляд на правову реальність «зверху», з позицій духовно-ідеальної сфери, а тому джерело правосвідомості і правопорядку виводиться з ідеї чи сенсу права, що відкриваються у

свідомості (розумі) суб'єкта. Внаслідок цього суб'єктивізм дуже близько підходить до виявлення власної природи права, що не зводиться до сутності суспільних відносин. Він орієнтується на свободу і творчу активність суб'єкта. Проте недоліком суб'єктивізму є те, що він абсолютизує роль пізнавальної здатності суб'єкта, внаслідок чого втрачається зв'язок права з життям, ускладнюється врахування актуально існуючих умов у конкретному суспільстві [9].

Якщо в процесі практичного аналізу дослідник чи законотворець абсолютно однозначно визначить значення кожного зі слів, що утворюють текст закону, це не буде підставою до правильного і однозначного розуміння тексту загалом чи окремих частин зокрема. Причиною цього є те, що текст наділений металінгвістичною природою. До її ознак також відносять структурність, яка є надбудовою над природною мовою (наприклад, відповідне розташування розділів у Кримінальному кодексі чи його статей у межах розділу, порядок розташування видів покарань тощо), та тематичну єдність (всі елементи тексту отримують сенс лише у співвіднесенні із сенсом цілого) [5, с. 285]. А текст може бути носієм декількох значень. Це твердження, яке було обґрунтоване герменевтикою, зараз активно використовують і в правознавстві [11, с. 24].

Загалом у чинному законодавстві використано цілий комплекс правових норм, що можуть практично розглядатися у відповідності до типів праворозуміння, включаючи і їх поєднання, що дозволяє повноцінно розкрити зміст конкретно взятого закону. Більше того, критерії взаємодії матеріалістичного та ідеалістичного принципів праворозуміння необхідно також застосовувати до процесу реформування чинного законодавства, практичної роботи згідно з нормами існуючого права.

У підсумку, хочеться зауважити, що типи право розуміння, розкриваючи основну сутність правовідносин, зумовили формування двох протилежних підходів до розуміння змісту та практичної сутності законів, а це в кінцевому випадку проявляється у проблемі співвідношення влади і права. Складність процесу праворозуміння, його неоднозначність, плюралізм концепцій праворозуміння зумовлюються складністю самого феномену права, а також складністю людського буття, особливістю глобалізаційних процесів [10].

Висновки. 1. Типи праворозуміння є ключовими категоріями в процесі осмислення і з'ясування змісту права, розкриття його взаємозв'язку та впливу на суспільство, основи державного устрою, правову культуру громадян.

2. Матеріалістичний та ідеалістичний типи праворозуміння, виходячи з власного змісту та підходу до розкриття поняття права, володіють значним науково-практичним потенціалом, що дозволяє глибше розкрити зміст законів, розв'язати дискусійні норми.

3. Норми права задекларовані в Конституції України та інших нормативно-правових і процесуальних актах, дослідник у процесі практичного використання може трактувати з позицій матеріалістичного та ідеалістичного типів праворозуміння, що, з одного боку, дозволяє глибше використати їх практичний потенціал, а з іншого – розкрити недоліки та упущення.

Список використаних джерел

1. Гладун З. Людина та охорона її здоров'я: проблеми правового забезпечення / З. Гладун. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/493-stetsenko/21361-2012-06-17-21-29-00.html>.
2. Давид Р. Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А. Туманова. / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Междунар. отношения,

1999. – 400 с.
3. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С.10–21.
 4. Конституція України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К.: «Атіка», 2006. – 64 с.
 5. Коршунов А.М., Мантатов В.В. Диалектика социального познания / А.Коршунов, В. Мантанов. – М.: Политиздат, 1988. – 383 с.
 6. Кримінальний кодекс України. – К.: Велес, 2011. – 176 с.
 7. Лапаева В.В. Различные типы правопонимания: анализ научно-практического потенциала / В. Лапаева // Законодательство и экономика, 2006. – № 4. – С. 5-15.
 8. Нерсисянц В.С. Философия права: Учеб. для вузов по юрид. спец / В. Нерсисянц / Ин-т гос-ва и права РАН. Академ. правовой ун-т. – М.: НОРМА, 2000. – 647 с.
 9. Панчак О. Методологічні підходи до тлумачення закону про кримінальну відповідальність / О.Панчак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/15337-2011-01-23-01-34-47.html>.
 10. Подковенко Т. О. Роль юридичної антропології у сучасному праворозумінні / Т. О. Подковенко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 782–787. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12ptoucp.pdf>.
 11. Рабінович П., Савчук Н. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект / П. Рабінович, Н. Савчук // Право України. – 2001. – № 11. – С. 22–25.
 12. Тарахович І. Праворозуміння як теоретичне підґрунтя дослідження правового регулювання / І. Тарахович // Правова держава. Вип. 21. – С. 80-87.
 13. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильяк, О.П. Дзюбань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

**Луцкий А. И. Анализ научно-практического потенциала типов
правопонимания**

В научной статье раскрыты особенности воплощения типов правопонимания сквозь соотношение теорий права и юридической практики. Автор на основе анализа норм действующего законодательства Украины доводит воплощение материалистического и идеалистического типов правопонимания, а также их сочетание в содержании статей нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: *правопонимания, типы правопонимания, материалистический тип правопонимания, идеалистический тип правопонимания, уровни правопонимания.*

Lutskyi A. I. Analysis of scientific and practical potential of types of legal awareness

In the scientific article the author highlights patterns of realization of types of legal awareness by means of co-relation between the legal theories and practice. Basing on the analysis of the current legislative regulations of Ukraine the author proves realization of materialistic and idealistic types of legal awareness as well as their combination in the content of articles of legal acts.

Key words: *legal awareness, types of legal awareness, materialistic type of legal awareness, idealistic type of legal awareness, levels of legal awareness*

УДК 340.12+340.6

Луцький Мирослав Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії,
філософії права та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У статті розкриваються характерні риси та особливості культури суб'єктів судочинства. Через аналіз професійних моральних якостей учасників судового процесу, культуру їх поведінки, професійну етику визначається виховний вплив системи кримінального судочинства на суспільство.

Ключові слова: мораль, культура, судочинство, кримінальне судочинство, суддя, суд.

Постановка проблеми. Найважливішим органом, що забезпечує законність, охорону правопорядку в країні, захист прав особистості, є суд. Але суд та правосуддя – це не тільки суд за законом, але і суд совісті. Закон і моральність – основа правосуддя, судової влади. Закономірно, що серед законів перш за все, мають бути вдосконалені ті, які повинні послабити криміногенну ситуацію в країні і створити правову державу. Такі закони повинні застосовуватися судом при дотриманні суддями норм моралі. Одним з важливих напрямків у галузі вдосконалення законодавства на основі норм моралі (моральності) є культура кримінального судочинства, розкриття суті якої і становить актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою дослідження стали публікації вітчизняних науковців Г. Гребенькова, В. Лозового, О. Євсєєва, А. Музиченка, Д. Фіолєвського, а також представників зарубіжної юридичної науки – Л. Аленічевої, А. Лікаса та ін. У їхніх наукових доробках розкриваються загальні принципи професійної та юридичної етики і моралі, її практичних проявів.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є розкриття змісту моральної культури суб'єктів кримінального судочинства, практичне застосування професійної етики суб'єктами судочинства, культурно-просвітня і виховна робота за межами судової зали, особистий приклад судді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна як суверенна держава з 1995 р. є повноправним членом Ради Європи (органу, що протягом десятиліть веде роботу щодо захисту прав людини та верховенства права в європейському суспільстві). Проведена робота закономірно призвела до накопичення вагомого досвіду у сфері організації правосуддя в демократичній правовій державі і особливо в визначенні ролі, статусу суддів.

На сучасному етапі становлення та розвитку соціальної і правової держави

незалежність і неупередженість правосуддя є найважливішими складовими, що гарантують захист прав людини і чий інститути вимагають чіткої законодавчої регламентації [1, с. 5]. Дане положення відображено у ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, що була ратифікована Україною в липні 1997 р. і є найважливішим юридичним документом Ради Європи. У ній зазначається, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом...» [7].

Одним з важливих напрямків у галузі вдосконалення законодавства на основі норм моралі є культура кримінального судочинства. Культура як історичне явище являє собою сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених і створюваних людиною, сукупність усіх видів перетворювальної діяльності з виробництва цих цінностей. Мораль (у тому числі і професійна) є одним з елементів духовної культури і входить у сукупність духовних цінностей, створених людством.

Виходячи з розуміння культури та зіставлення її з кримінальним процесом, культура кримінального процесу – це високий ступінь досконалості, досягнутий суддями та іншими учасниками кримінального судочинства в процесі їх процесуальної діяльності на основі точного виконання закону і норм моральності. Загалом до культури відносять не тільки позитивні, а й негативні «зразки», якщо вони стали стійкою формою існування індивіда, інституту, спільноти [3, с. 265].

Однією з основних вимог культури кримінального судочинства є послідовне дотримання в процесі досудового слідства і судового розгляду моральних норм і принципів. Культура правосуддя невіддільна від правильного розуміння особами, які здійснюють провадження у справі, моральних принципів і норм, необхідність їх дотримання у своїй діяльності, усвідомлення високого громадського обов'язку і громадської відповідальності, які покладені на суддів та інших суб'єктів кримінального процесу не тільки законом, але й мораллю. У випадку аналізу засад моралі та культури кримінального судочинства варто розкрити зміст професійної поведінки особистості, що визначає ступінь правової моралі усіх учасників судового процесу.

Аналізуючи термінологію, під професійною культурою поведінки особистості у вузькому значенні розуміється сукупність форм повсякденної поведінки людини (у праці, побуті, у спілкуванні з іншими людьми), у яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми цієї поведінки. У широкому розумінні поняття культури поведінки включає всі сфери зовнішньої і внутрішньої культури людини, правила поведінки з людьми і поведінки в громадських місцях [12].

Розглядаючи професійну культуру поведінки учасників судового процесу, необхідно визначити її зміст і місце в системі загальних принципів судочинства. Правова культура поведінки юриста в судовому процесі вимагає від нього не тільки дотримання конституційних принципів правосуддя, принципів кримінального процесу, норм КПК, але і виконання традиційних форм процесуальної культури. Вивчення практичної професійної культури суддів охоплює безліч форм поведінки особистості, культуру взаємин між головуючим на засіданні та іншими учасниками судового процесу, дотримання етикету, проявів такту, а також вивчення вчинків, що впливають на законність і правову культуру судового процесу, на обґрунтованість і якість прийнятих рішень.

Оскільки загальна, традиційно-практична сторона судового процесу значною мірою визначає його виховне значення, тому, на думку ряду дослідників, необхідна чітка регламентація судової культури і поведінки в суді. Завжди слід дотримуватися офіційної, урочистої обстановки в суді, виконання «судово-процесуальної процедури» (маються на

увазі такі аспекти поведінки, як повага до особистості, діловитість, стислість викладу думок і т.д.). Особливу увагу постійно слід приділяти професійній мові учасників процесу і проблемі розуміння судових дій для присутніх на судовому засіданні. Діяльність усіх офіційних учасників процесу орієнтується одночасно на правоохоронну та виховну мету. Виховні цілі вимагають, щоб всі дії, здійснювані в ході процесу, були зрозумілі всім присутнім. Коли вживається правовий термін, його слід пояснити. При першому згадуванні статей КК і КПК їх треба зачитувати. Ці норми є не лише законодавчою вимогою, а й морально-етичною та культурною нормою, оскільки дотримання елементарних правил культури поведінки – потреба кожної вихованої людини. У кримінальному судочинстві на них звертається особлива увага, з них починається культура всього процесу, забезпечення моральних начал судочинства.

Одна з основних вимог культури поведінки – ввічливість у поводженні з іншими людьми. Це риса відносин не тільки між суддею, прокурором і адвокатом, а й з усіма іншими особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Ввічливість як елементарне правило професійної культури поведінки повинна проявлятися в повазі до прав обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших учасників процесу, виключаючи грубість, зарозумілість.

Ввічливість як елемент професійної культури, повинна супроводжувати кожну процесуальну дію в ході судового розгляду, включаючи і те, щоб перед тривалим допитом у ролі свідка літньої людини, якій важко стояти, було передбачено дозвіл головуючого давати свідчення немічним людям сидячи. У культурі поведінки знаходить своє відображення єдність морального і естетичного в духовному змісті і зовнішньому вигляді людини. Це повністю відноситься і до культури поведінки суддів. Юрист А.Ф. Коні зазначав: «Можна наполегливо бажати, щоб у виконанні норм і приписів, якими супроводжується здійснення правосуддя, вносився смак, відчуття міри і такт, бо суд є не тільки судилище, а й школа. Тут етичні вимоги зливаються з естетичними...» [8, с. 33].

Єдність морального і естетичного у зовнішній культурі багато в чому відображається на етикеті. Під етикетом розуміється сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву ставлення до людей. Це форми звернення до оточуючих, поведінка в громадських місцях, манери та ін. У зовнішній культурі осіб, які здійснюють провадження у справі, чималу роль відіграє судовий етикет. Під судовим етикетом слід розуміти не тільки сукупність правил поведінки учасників судового засідання, але й сукупність правил поведінки, характерних для всього кримінального процесу, хоча найбільш яскраве відображення судовий етикет отримує саме в ході судової процедури. На думку А.С. Кобликова, «судовий етикет є невід'ємною частиною культури правосуддя і слугує авторитету судової влади» [5].

Якщо юридична етика покликана одухотворити правозастосовчий процес, то завданням судової етики є наповнення діяльності суддів і посадових осіб судових закладів моральним змістом [2]. Судовий етикет включає певну сукупність правил, найчастіше прямо закріплених у законі. Ці правила підкреслюють суспільну значимість і урочистість здійснення судочинства, його гуманний характер.

У деяких нормах закону закріплені вимоги судового етикету, які покликані підкреслювати суспільну значимість і урочистість здійснення правосуддя. До таких вимог слід віднести обов'язок усіх присутніх у залі судового засідання встати при вході суддів (ст. 329 Кримінально-процесуального кодексу України – нового (далі КПК-н) «Судовий розгляд»). Ця стаття визначає, що всі присутні в залі судового засідання, включаючи склад суду, при проголошенні головуючим вироку, вислуховують останній стоячи [10].

Урочистість здійснення правосуддя підкреслена в деяких випадках законом в особливих формулюваннях. Так, наприклад, вирок суду не зачитується, а проголошується (ст. 341 Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК); ст. 376 КПК-н) [10; 11].

До судового етикету відносяться і певні вимоги, пропоновані до одягу осіб, які здійснюють провадження у справі. Постановою Президії Верховної Ради України від 15 листопада 1993 року № 3592-ХІІ «Про описи і зразки мантиї та службового обмундирування суддів України» затверджено зовнішній вигляд мантиї для суддів, що підкреслює їх статус, значимість як для них самих, так і для присутніх у залі судового засідання в судовому процесі [15].

Як структурний елемент правової культури урочистість здійснення судочинства і всього судового розгляду емоційно впливає на психіку тих, хто так чи інакше потрапив у сферу кримінального судочинства, виховує у них почуття поваги до органів юстиції, а в кінцевому підсумку – сприяє зміцненню законності, вихованню громадян у дусі неухильного виконання законів. Об'єктивність дослідження в судочинстві як елемент професійної культури означає, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, у ході збирання, перевірки й оцінки доказів повинні проявляти неупередженість, не допускати упередженості. Рівність прав учасників судового процесу дозволяє їм активно брати участь у розгляді справи, відстоювати свої твердження, оскаржувати твердження інших учасників, виконувати властиві їм функції, захищати свої конституційні права і законні інтереси. Судді повинні також володіти такими людськими якостями, як ввічливість, сильна воля, стриманість, уважність. Всі ці якості проявляються в культурній поведінці суддів, їх умінні вести процес і стримувати свої емоційні переживання. Головуючий може реагувати на грубість учасників процесу і громадян у рамках наданих йому прав щодо підтримання порядку в залі суду [12]. У новому Кримінально-процесуальному кодексі України, на відміну від старого, ст. 330 передбачено ряд заходів, які суддя має право здійснити по відношенню до порушників судового засідання [10].

Однією зі специфічних форм культури і демократичності судового процесу є засідання суду, на якому демонструються професійні та культурні властивості учасників процесу. Тому рівень культури судочинства, ступінь його культурно-виховного впливу багато в чому визначається рівнем професійної і правової культури.

У зміст внутрішньої культури суддів та інших учасників процесу входять професійна кваліфікація, психологічні особливості особистості (темперамент, характер). В особистому житті судді також повинні зберігати скромність, порядність; виявляти постійну турботу до виховання членів сім'ї, суворо дотримуватися правил співжиття.

Суддя не повинен припускати, щоб родинні, соціальні, політичні та інші зв'язки впливали на його поведінку та рішення суду, не повинен ставити свої особисті інтереси чи інтереси інших вище авторитету правосуддя, не повинен створювати в інших враження, що вони мають на нього вплив. Суддя не може бути членом будь-якої організації, яка проповідує дискримінацію за расовою, статевою, релігійною чи національною ознакою, адже це дає привід для сумніву в його неупередженості, він не повинен дозволяти собі робити будь-які висловлювання, які можуть вплинути на результат чи порушити справедливість процесу [14]. Суддя має сприймати як належне обмеження в непрофесійній діяльності – громадській, благодійній, урядовій, фінансовій та іншій, особливо коли ця діяльність заподіює шкоду авторитетові судової системи. І цих обмежень з етичної точки зору повинно бути значно більше, ніж ті, що законодавчо визначені у ст. 127 Конституції України [9].

Також при розгляді та дотриманні культури кримінального судочинства необхідно

дотримуватися і культури процесуальних документів. Культура судового розгляду передбачає певні форми і необхідні реквізити судових документів. Насамперед повинно бути не тільки правильне формулювання компетентними особами змісту того чи іншого документа, але і дотримання формальних вимог, встановлених законом. Юридичний документ (вирок, ухвала, постанова) має бути виконаний юридичною мовою. Для юридичної мови процесуальних документів характерні ясність і точність виразів, чистота словника і правильність побудови фраз, відсутність канцелярських зворотів, химерності мови, неприпустимість вживання тавтологічних зворотів, як наприклад «безпосередній очевидець».

Одним з найважливіших процесуальних документів є протокол судового засідання – єдиний процесуальний документ, що свідчить про те, що відбувалося в ході судового розгляду. Лише на підставі протоколу можна судити про законність дій суду та інших учасників процесу, про те, наскільки повно, всебічно і об'єктивно проведено судове слідство. Процедурі складання протоколу судового засідання присвячені статті 84-88-2 6 глави КПК та ст. 104-106 КПК-н, які визначають основні вимоги, передбачають процедуру внесення змін і формування додатків [11]. Насамперед чітко визначається дотримання у змісті протоколу трьох складових: вступної, описової та заключної частин та фактів, які вони повинні відображати [10].

Виховний вплив судового розгляду пов'язаний і багато в чому залежить від ефективності виховного впливу досудового слідства. Однак це не применшує значення виховання в процесі судового розгляду. Тому найбільш дієве виховне значення має не одна стадія кримінального процесу, а кримінальне судочинство в цілому, і (у порівнянні з досудовим слідством) судовий розгляд володіє значно більшими можливостями виховного впливу, що пояснюється насамперед його гласністю.

В умовах відкритого прилюдного судового розгляду складається громадська думка стосовно підсудного, що само собою здійснює на нього великий виховний і моральний вплив. Гласність виставляє на загальний огляд всю аморальність як вчиненого злочину, так і особи злочинця. Це змушує підсудного відчувати всю важкість громадського осуду. У цьому випадку необхідно керуватися такою вимогою судового етикету, як шанобливе ставлення до людини, звертаючись до неї на «ви» [4, с. 14].

Виховний вплив судового розгляду можна поділити на безпосередній (тобто звернений на учасників процесу та осіб, присутніх у залі судового засідання) і опосередкований (звернений на суспільство в цілому). Опосередкований вплив здійснюється завдяки повідомленням у пресі, по радіо, по телебаченню, а також через осіб, присутніх у залі суду, і в кінцевому рахунку – через усіх громадян, які мають своє моральне судження у конкретній кримінальній справі.

Особливо вагомий моральний вплив на всіх осіб повинні здійснювати судові дебати. У них подається узагальнена морально-правова оцінка як самого вчинку, так і особистості підсудного. Під час судових дебатових виховний вплив мають промови прокурорів і адвокатів. У дебатах громадяни повинні переконатися в реальності дотримання гарантій прав особистості в кримінальному процесі. У випадку необ'єктивної характеристики підсудного його «виправдання» або «звинувачення» (як в промовах захисників, так і в промовах обвинувачів) сприяє підризу всього морально-виховного впливу судового розгляду.

Важко також переоцінити моральний вплив на підсудного та на інших осіб справедливого, обґрунтованого, переконливого вироку. Моральна сторона судового вироку відіграє виняткову роль у попередженні вчинення злочинів. З позицій моралі

вирок повинен бути справедливим і переконувати у невідворотності покарання винних осіб. Справедливість вироку повинна бути доведена до присутніх у залі шляхом переконання у правильності висновків конкретного вироку. Це досягається докладним аналізом і оцінкою доказів, логічним мотивуванням кваліфікації скоєного злочину і особливостей призначуваного покарання.

Вагома роль у моральних засадах кримінального судочинства належить самому судді, який повинен володіти високими особистими моральними якостями. Так, «Кодекс професійної етики судді» у своїй першій статі зазначає, що «суддя повинен бути прикладом законслухняності, неухильно додержувати присяги й завжди поводитися так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду» [6].

Морально-виховна діяльність судді здійснюється і поза судовим розглядом кримінальних справ (шляхом прийому громадян, індивідуальних бесід з правопорушниками, їх родичами, представниками колективів, публічних виступів на підприємствах, в установах, організаціях). Велику морально-виховну роботу судді повинні проводити і в ході пропаганди законів, при читанні лекцій, через наукові публікації. Даючи аналіз конкретних правопорушень, оцінюючи особистість правопорушників, суддя демонструє на конкретних фактах не тільки суспільну небезпеку злочину і особи злочинця, але і їх глибоку аморальність, розкриваючи причини та умови, що сприяють вчиненню злочину, що є запорукою успішного морального виховання.

Закріплення правил поведінки судді як під час здійснення професійної діяльності, так і поза межами суду є надзвичайно важливими ще й з тієї причини, що в умовах прийняття нового Закону України «Про судоустрій та статус суддів» порушення правил суддівської етики стане підставою для дисциплінарної відповідальності [13, с. 86].

Висновки. Проаналізувавши результати дослідження, ми прийшли до таких висновків:

1. мораль та культура мають вагомий вплив на організацію та здійснення кримінального судочинства і проявляються з моменту початку слідства, судових дебатів та оголошення вироку. Особиста моральна культура суб'єктів судочинства є першим кроком на шляху до відкритості та моральності судового засідання і відповідного виховного впливу.

2. вагомий вплив на моральну культуру суб'єктів кримінального судочинства має процедура дотримання культури процесуальних документів, оскільки їх зміст безпосередньо відображає не лише результати судового засідання, а й формує уявлення громадськості про підсудного та професійну кваліфікацію його авторів.

3. морально-виховна діяльність суб'єктів кримінального судочинства проявляється і поза межами зали судових засідань, шляхом проведення бесід з громадянами, здійсненням наукової та викладацької діяльності за результатами практичної роботи.

Список використаних джерел

1. Аленичева Л. Взаимосвязь норм морали и права в уголовном судопроизводстве / Л.Аленичева // Труды НЦПИ. Право, мораль, религия. Выпуск 5. – М.: ФГУ НЦПИ при Минюсте России, 2009. – С. 5-27.
2. Гребеньков Г. В., Фіолевський Д. П. Юридична етика. Навчальний посібник. / Г.Гребеньков, Д. Фіолевський. – К: Алерта, 2004. – 209 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.big-lib.com/book/3_Uridichna_etika/297_Rozdil_9_Sydovii_etiket.

3. Євсєєв О.П. Культура конституційного судочинства / О.Євсєєв // Вісник національної юридичної академії України імені Я.Мудрого, – 2011, № 8. – С. 265-267.
4. Завальнюк В. Культура правосуддя та антропологія права / В. Завальнюк // Юридичний вісник, – 2012, №2. – С. 13-16.
5. Кобликов А. С. Юридическая этика. Учебник для вузов / А. Кобликов. – М.: Издательская группа НОРМА - ИНФРАОМ, 1999. – 168 с.
6. Кодекс професійної етики судді. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/969076/67885465345/>.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А.Ф. Кони // Избранные произведения. – М.: Госюриздат, 1956.
9. Конституція України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К.: «Атіка», 2006. – 64 с.
10. Кримінально-процесуальний кодекс України [Текст]. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 254 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К.: Велес, 2007. – 168 с.
12. Ликас А.Л. Культура правосудия. – М.: Юридическая литература, 1990. – 176 с.
13. Музиченко А. Порухення правил суддівської етики – підстава дисциплінарної відповідальності судді: межі застосування / А.Музиченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Серія Юридичні науки. – 2011. – № 87. – С. 84-87.
14. Нестерчук Л. П. Етичні основи в діяльності суддів України / Л. Нестерчук // Судові та правоохоронні органи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1502/111/>.
15. Постанова президії Верховної Ради України Про описи і зразки мантиї та службового обмундирування суддів України (Відомості Верховної Ради (ВВР) 1993, № 46, ст.433). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_61/pg_ggzwww.htm.

Луцкий М. И. Нравственно-психологическая культура субъектов уголовного судопроизводства.

В статье раскрываются характерные черты и особенности культуры субъектов судопроизводства. Сквозь анализ профессиональных нравственных качеств участников судебного процесса, культуры их поведения, профессиональной этики, определяется воспитательное воздействие системы уголовного правосудия на общество.

Ключевые слова: мораль, культура, судопроизводство, уголовное судопроизводство, судья, суд.

Lutsky M. I. Moral and psychological culture of the subjects of criminal justice

Characteristic features and peculiarities of the culture of subjects of justice are highlighted. On the basis of the analysis of professional moral features of the participants of the legal process, the culture of their behavior, their professional ethics, the educational impact of the system of criminal justice on the society is determined.

Key words: morality, culture, justice, criminal justice, judge, court.

Мацькевич Микола Михайлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного,
господарського та адміністративного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького,
заслужений юрист України,
докторант Національної академії
внутрішніх справ України

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ЗАРУБІЖНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

У науковій статті автор висвітлює передовий досвід зарубіжного та міжнародно-правового регулювання культурних прав і свобод громадян. За результатами дослідження автором обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення законодавства України у сфері юридичного закріплення та реалізації культурних прав громадян.

Ключові слова: право, свобода, культурні права і свободи громадян України, юридичне закріплення культурних прав особи, реалізація культурних прав і свобод особи.

Постановка проблеми. Варто зауважити, що як у механізмі правового регулювання прав і свобод людини і громадянина, так і в юридичній науці з цієї проблематики провідна роль присвячена, у першу чергу, економічним, політичним і соціальним правам особи.

Разом з тим, окремого наукового дослідження потребує механізм вдосконалення культурних прав і свобод людини і громадянина з обов'язковим урахуванням при цьому позитивного досвіду зарубіжних країн та передового міжнародного досвіду з цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблема конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні прямо чи опосередковано освітлювалась у наукових дослідженнях, які виконали Є.В. Білозьоров, С. Головатий, С.Д. Гусарев, М.В. Давидова, А.М. Колодій, О.Р. Копієвська, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабінович, О.В. Скрипнюк, В.М. Тertiшник, Н.С. Фесенко, Ю.С. Шемшученко та інші науковці.

Постановка завдання. Враховуючи вищесказане, метою цієї наукової статті є дослідження позитивного європейського та міжнародного досвіду у сфері правового регулювання культурних прав і свобод громадян, а також формулювання на цій основі пропозицій по удосконаленню законодавства України з питань юридичного закріплення на конституційному та законодавчому рівні культурних прав і свобод громадян України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Без сумнівів, людина визнається пріоритетним суб'єктом конституційного права в Україні та майже в усіх без винятку державах світу. Тому, на думку багатьох вітчизняних дослідників, саме стан справ у сфері

забезпечення прав і свобод людини, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави та суспільства в цілому. Нині в понад 200 державах світу складно знайти конституцію чи установчий конституційний акт, у яких би правовий статус людини і, насамперед, її права та свободи не посідали чільного місця, будучи найбільш захищеними конституційними нормами.

Недаремно «людино центризм» сучасних конституцій і конституційних актів залишається однією з головних особливостей розвитку вітчизняного та зарубіжного конституціоналізму в XXI ст. Відповідні тенденції відтворені також у Конституції України, ст. 3 якої встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [10, с. 196].

Пошук власної моделі розвитку – це передусім намагання визначити оптимальний шлях побудови сучасної, конкурентоспроможної, привабливої для життя країни. У кожній державі існує своє бачення і своя модель поступу, але, незважаючи на розмаїття підходів, сьогодні можна виокремити основні складники національного успіху. Безперервна модернізація та інноваційність – такою має бути універсальна формула не тільки політичного та економічного, а й соціального, культурного, гуманітарного розвитку. У сучасному світі стійкий розвиток ґрунтується на поєднанні стабільності й упорядкованості з постійними змінами та вдосконаленням. Хто зупиняється – той відстає, втрачає конкурентоспроможність і шанс на еволюційний, поступальний прогрес. При цьому модернізація держави та її інститутів, реформа всієї політичної системи країни підпорядкована визначальній меті – створенню ефективної економіки, спроможної забезпечити соціальні та культурні потреби громадян України.

Культурна політика має стати інтегральною складовою нашої євроінтеграційної стратегії. Україна була, є і буде складовою європейського цивілізаційного простору.

Різноманітні зміни, що відбуваються в суспільному житті України, вимагають світоглядних коректив у взаємовідносинах людини та світу, людини та держави, а отже, – і в культурній сфері. Відповідних коректив на всіх рівнях культури потребує і реалізація стратегічного курсу на інтеграцію України в європейський політичний, економічний і правовий простір та створення передумов для її членства в Європейському Союзі.

Основними напрямками культурно-освітньої та науково-технічної інтеграції визначено впровадження європейських норм і стандартів в освіті, науці й техніці, поширення власних культурних і наукових здобутків, упровадження прогресивних форм і методів в охорону прав людини.

Сучасна освіта є могутнім чинником розвитку духовної культури українського народу, відтворення інтелектуальних і продуктивних сил суспільства, запорукою громадського миру та майбутніх успіхів у зміцненні авторитету України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави. Майбутнє України неможливе без розвитку демократичних основ суспільства, без їхньої надійної охорони з боку держави [4, с. 7].

Необхідність оновлення Конституції України нині визнається більшістю державних і громадських діячів, політологів та юристів. Щоправда, при цьому декотрі з них не поширюють це визнання на конституційне регулювання проблематики прав, свобод і обов'язків людини та громадянина – стверджується, що оскільки воно в основному відповідає міжнародним стандартам, то й не потребує змін.

Проте погодитись з такими твердженнями навряд чи можливо. Адже, як відомо, стан дотримання в Україні основоположних прав людини та конституційних прав

громадянина, особливо прав економічних і соціальних, за висновками правозахисних (державних і громадських) організацій – не є задовільним. Тому, обговорюючи шляхи поліпшення такого стану, не можна заперечувати, що одним з них може бути й удосконалення саме конституційних засобів забезпечення прав і свобод людини та громадянина [9, с. 10].

У новітній історії боротьба за права людини (які нині номінально визнаються всіма й повсюдно) є переважно боротьбою саме за межі їх практичного здійснення [9, с. 8].

Ми поділяємо думку науковців про те, що доки законодавець ігноруватиме розроблювані наукою рекомендації щодо структури законів і гарантій їх реалізації, доти вся система законодавства буде залишатися неефективною [7, с. 110].

Ніхто не заперечує, що економічне зростання держави повинне здійснюватись разом з духовним і культурним відродженням нації. Ось чому останнім часом особливо актуальним стає питання вибору прийнятної для України державної культурної політики, діючої моделі підтримки культури. Під культурною політикою, за визначенням ЮНЕСКО, розуміється комплекс операційних принципів, адміністративних і фінансових видів діяльності й процедур, що забезпечують основу дій держави у сфері культури. Це вся сума свідомих дій чи утримання від дій у суспільстві, спрямованих на досягнення певних культурних цілей шляхом оптимального використання всіх фізичних і духовних ресурсів, що їх має суспільство [13, с. 411–412].

Пріоритетною цінністю кожної демократичної держави є права людини. У сучасному світі їх розвиток триває відповідно до таких основних тенденцій:

- 1) усе більшого утвердження в суспільній свідомості набувають уявлення про те, що саме людина є первинним, головним суб'єктом права;
- 2) принцип правової рівності поширюється на все більшу кількість людей;
- 3) розширення каталогу прав людей (як результат зростання їхніх потреб);
- 4) збільшується кількість країн, що допускають наддержавний (міжнародний) контроль за станом дотримання прав людини [9, с. 199].

Сучасна демократична держава не повинна обмежуватись тільки гарантуванням свободи творчості, не втручаючись у мистецькі процеси, чи традиційною охороною пам'яток та іншої культурної спадщини народу – вона має дбати про все різноманіття творчих проявів у суспільстві, про збереження й збагачення всього культурного, духовного потенціалу, про якнайширший доступ до нього не тільки окремим соціальним верствам населення, а всім соціально-віковим категоріям споживачів культурних послуг.

Вітчизняній громадськості, державним діячам, політикам, ученим необхідно звернути увагу на сучасний світовий досвід реалізації культурних прав. Цей досвід включає: заохочення громадян до участі у творчому і культурному житті, визнання необхідності особливого зосередження на втіленні існуючих міжнародних інструментів захисту прав людини, таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та ін.; створення умов через державну та муніципальну культурну політику для розвитку творчості на місцях і участь у культурному житті; пропаганда та поліпшення прав митців, творчих працівників і зміцнення їхніх позицій на внутрішньому та зовнішньому ринках; сприяння культурному і мовному розмаїттю шляхом розвитку комунікаційної мережі, включаючи радіо, телебачення та інформаційні технології, що служать задоволенню культурних потреб населення: заохочувати орієнтацію радіо, телебачення, преси та інших ЗМІ на культурні

питання; виділяти більш значні державні та місцеві фінансові ресурси, заохочувати спонсорську, благодійну допомогу на розвиток культури.

Значна увага в країнах Євросоюзу приділяється ролі культури у процесах соціальних перетворень. Слід зазначити, що ефективність культурного сектора забезпечується шляхом розробки та реалізації культурно-дозвільних програм для різних соціально вікових категорій (діти, підлітки, люди статечного віку, інваліди, представники національних меншин тощо).

Ефективність і повнота використання людиною та громадянином гарантованих державою можливостей потребують значного підвищення якості законодавства, формування високого рівня правової культури, вдосконалення діяльності державного апарату, органів місцевого самоврядування, їхніх службових і посадових осіб, громадських організацій, що за законом покликані забезпечувати реалізацію конституційних прав і свобод людини [6, с. 60].

Отже, система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні поки що на стадії розробки, а її реалізованість і захищеність залишається й досі на невисокому рівні. Дієвість правової системи визначається з точки зору реальної ефективності забезпечення прав і свобод особи. Для суттєвого покращення ситуації в нашій державі Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган має здійснювати забезпечення прав і свобод людини та громадянина через законотворчу діяльність, визначаючи їх основні параметри, принципи і напрями дотримання в законах та інших нормативно-правових актах. Також слід ініціювати розробку і прийняття нової наукової програми розвитку українського законодавства, в якій необхідно передбачити механізм переорієнтації чинного законодавства на правове забезпечення прав людини та приведення його у відповідність із міжнародними стандартами. Крім того, потрібно цілеспрямовано та планомірно підвищувати культуру і правосвідомість громадян, посадових й службових осіб. А ще надзвичайно важливим напрямом діяльності держави, на нашу думку, є активізація зусиль держави щодо інформування населення про права людини. Необхідно наполегливо домагатися того, щоб весь комплекс питань стосовно особливостей чинного законодавства, практичної реалізації та захисту прав людини і громадянина став більш доступним для ознайомлення та вивчення всіма членами суспільства. Лише відкритість і гласність у цій сфері стануть запорукою та дійовим чинником утвердження в Україні правової демократичної держави [1, с. 51].

У нинішніх умовах існує гостра потреба у формуванні громадської думки стосовно культури, тому що це та сфера, яка сприяє вирішенню багатьох питань (не тільки з погляду фінансової підтримки культури, а й формування високої духовності, високої культури, високої моральності) [5, с. 85].

Як свідчить історія, повсякчас, коли має місце викривлення верховенства права, демократія опиняється під загрозою. Крім того, так би мовити, «мінімальний» стандарт демократії передбачає не лише право на участь – безпосередню чи опосередковану – в процесі прийняття рішень і «правління більшості» (majority rule), а й те, що права людини є гарантованими, недоторканими і невідчуженими навіть тоді, коли домінуючій більшості заманеться казна-що. Сучасна демократія є вже немислимою без гарантії та дієвого механізму захисту основоположних прав і свобод, що пов'язує її певними конституційними рамками [2, с. 1626].

У свою чергу, М.В. Давидова формулює концепцію соціально-економічних і культурних прав як особливої групи прав людини, що реалізуються чи державою, чи з її допомогою.

Відповідно до цієї концепції, держава діє як творець і захисник економічного та соціального добробуту людей. Роль держави в питанні щодо прав людини кардинально змінилася. Розширення функцій держави стосується не тільки соціальних прав, а й поваги до всієї сфери прав людини тією мірою, якою публічна влада зобов'язана гарантувати громадянські та політичні права проти втручання певних сил, що можуть мати у своєму розпорядженні значний економічний і технологічний потенціал. Що стосується співвідношення демократії і прав людини, то саме в демократичному суспільстві права розглядаються як найвища соціальна цінність, а їхня реалізація – як найважливіше завдання держави, в той час як тоталітарна держава і реалізація прав людини та громадянина є несумісними [3, с. 7].

Права людини являють собою комплекс природних і непорушних свобод і юридичних можливостей, обумовлених фактом існування людини в цивілізованому суспільстві, що одержали юридичне закріплення.

Свобода – юридична можливість людини поводитись відповідно до своїх волевиявлень, тобто робити все, що бажається, але тільки те, що не заборонено законом і не спричиняє невинуватної шкоди правам і свободі інших людей. Абсолютна свобода – це свобода робити все, що бажається, дійсна правова свобода – свобода робити все, що подобається, але без шкоди свободі і правам інших людей. Завдання права полягає в тому, щоб свободу всіх увести в розумні справедливі межі.

Право виступає мірою свободи і зміст його в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Право виступає як засобом забезпечення свободи, так і істотним засобом обмеження неузгоджених з суспільними потребами і уявленнями людей про добро і справедливість рівня свободи й обсягу влади. Встановлювані заборони й обмеження повинні бути доцільними з погляду гарантій свободи, а отже, і справедливими.

Забезпечення верховенства права, захист прав і свобод людини – одна з найбільш болючих і гострих проблем правосуддя і кримінально-процесуальної науки сьогодення [12, с. 18].

Ефективним також видається запровадження таких заходів: зменшення обсягу навчального навантаження для викладачів вузів на користь зайняття науково-дослідною діяльністю; поліпшення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів, призначеної для заняття науковою роботою; максимальне забезпечення доступу провідних учених академічних установ до студентської аудиторії; поступове збільшення кількості аспірантів шляхом залучення молоді до науки за різними державними та недержавними програмами; поширення позитивного досвіду організаційного та кадрового поєднання вищих навчальних закладів та академічних установ тощо [4, с. 10].

Висновки. Отже, конституційне та законодавче регулювання прав людини і громадянина в Україні (з урахуванням позитивного європейського та міжнародного досвіду) може бути удосконалене за допомогою юридичного закріплення та реалізації наступних рекомендацій:

1) *у сфері державного управління* – підвищення якості законодавства, формування високого рівня правової культури, вдосконалення діяльності державного апарату, органів місцевого самоврядування, їхніх службових і посадових осіб, громадських організацій, що за законом покликані забезпечувати реалізацію конституційних прав і свобод людини;

2) *у сфері розвитку культури* – розробка та реалізація культурно-дозвільних програм для різних соціально вікових категорій (діти, підлітки, люди статечного віку, інваліди, представники національних меншин тощо);

3) у сфері науки, наукової та науково-технічної діяльності: зменшення обсягу навчального навантаження для викладачів вузів на користь зайняття науково-дослідною діяльністю; поліпшення матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів, призначеної для заняття науковою роботою; максимальне забезпечення доступу провідних учених академічних установ до студентської аудиторії; поступове збільшення кількості аспірантів шляхом залучення молоді до науки за різними державними та недержавними програмами; поширення позитивного досвіду організаційного та кадрового поєднання вищих навчальних закладів та академічних установ тощо.

Список використаних джерел

1. Білозьоров Є.В. Права і свободи людини та громадянина в Україні: оптимізм і реалії / Є.В. Білозьоров // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – Вип. 16. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 44 – 52.
2. Головатий С. Верховенство права: у 3-х кн. / С. Головатий. – К.: Фенікс, 2006. – 1747 с. – Книга 3. Верховенство права: український досвід. – С. 1277 – 1747.
3. Давидова М.В. Права людини та громадянина в сучасних демократіях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / М.В. Давидова. – Миколаїв, 2004. – 16 с.
4. Демократичне поліціювання: збірник наукових статей / За заг. ред. О.М. Бандурки та Дж. Перліна, наук. редактор О.В. Тягло. – Львів: Астролябія, 2011. – 492 с.
5. Копієвська О. Правове регулювання відносин у сфері культури / О. Копієвська // Право України. – 2004. – № 8. – С. 82 – 85.
6. Копієвська О.Р. Культурна функція держави в контексті національного державотворення / О.Р. Копієвська. – К.: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2010. – 272 с.
7. Оніщенко Н.М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи / Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко; від. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Юридична думка, 2011. – 176 с.
8. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін: навч. посіб. / О.В. Філонов, В.М. Суботін, В.В. Пашутін, І.Я. Тодоров. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2008. – 215 с.
9. Рабінович П. Права людини і громадянина в Україні: конституційна перспектива / П. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 2. – С. 3 – 11.
10. Скрипнюк О.В. Курс сучасного конституційного права України: академічне видання / О.В. Скрипнюк. – Х.: Право, 2009. – 468 с.
11. Скрипнюк О.В. Конституційне право України: підруч. / О.В. Скрипнюк. – К.: Ін Юре, 2010. – 672 с.
12. Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України / В.М. Тертишник. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. – 404 с.
13. Фесенко Н.С. Державна культурна політика: закордонний досвід / Н.С. Фесенко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2004. – Вип. 25. – С. 414 – 416.

Мацькевич Н. М. Усовершенствование механизма реализации конституционных культурных прав и свобод человека и гражданина в Украине на основе зарубежного и международного опыта

В данной научной статье автор освещает передовой опыт зарубежного и международно-правового регулирования культурных прав и свобод граждан. По результатам исследования автором обоснованы предложения относительно усовершенствования законодательства Украины в сфере юридического закрепления и реализации культурных прав граждан.

Ключевые слова: право, свобода, культурные права и свободы граждан Украины, юридическое закрепление культурных прав личности, реализация культурных прав и свобод лица.

Matskevych M.M. Improving the mechanism of constitutional cultural rights and freedoms of a human and a citizen in Ukraine on the base of world and international experience

In this research article, the author highlights the advanced experience of foreign and international juridical regulation of cultural rights and freedoms. According to a study authored the suggestions for improving the legislation of Ukraine in juridical consolidation and implementation of cultural rights.

Key words: law, freedom, cultural rights and freedoms of citizens of Ukraine, juridical consolidation of cultural rights of a person, the realization of cultural rights and freedoms.

УДК 342.5

Книш Віталій Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного,
аграрного і земельного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЮРИДИЧНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ЗАСАД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНСТИТУЦІЇ УНР 1918 РОКУ

У статті досліджено особливості юридичного закріплення конституційно-правової відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування у Конституції Української Народної Республіки. На базі аналізу норм цієї Конституції автор статті здійснив узагальнення особливостей цього виду відповідальності стосовно різних гілок влади.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, негативна (ретроспективна) відповідальність, позитивна (перспективна) відповідальність, конституційно-правова відповідальність за Конституцією Української Народної Республіки.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що питання про генезу, сутність та механізм реалізації конституційно-правової відповідальності в Україні не може бути вирішене ефективно без урахування позитивного історичного досвіду, що знайшов своє відображення в українському конституціоналізмі, державотворчих традиціях.

Яскравим прикладом юридичного закріплення та розмежування конституційно-правової відповідальності між органами державної влади є така конституційно-правова пам'ятка, як Конституція УНР, норми якої підлягають ретельному науковому дослідженню з позицій формулювання загальних засад та механізму конституційно-правової відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблема конституційно-правової відповідальності вже була предметом наукових досліджень цілої низки представників юридичної науки, зокрема таких, як К. Басін, В. Кафарський, І. Кресіна, О. Майданик, Н. Оніщенко, В. Погорілко, В. Полевий, Т. Тараконич, В. Федоренко, А. Червяцова В. Шаповал та інші науковці.

Однак додаткового наукового дослідження та ретроспективного аналізу потребує питання історичного досвіду у сфері закріплення загальних засад конституційно-правової відповідальності та механізму її реалізації. Одним з таких історичних джерел права з досліджуваного питання виступає Конституція УНР, у якій через принципи розподілу влади та розмежування повноважень між органами державної влади також встановлено конституційно-правову відповідальність вищевказаних суб'єктів.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене, метою цієї наукової статті є

дослідження особливостей юридичного закріплення конституційно-правової відповідальності органів державної влади за Конституцією УНР. З мети впливають наступні завдання: 1) проаналізувати зміст норм, які визначають основні засади та механізм реалізації конституційно-правової відповідальності органів державної влади; 2) охарактеризувати особливості відповідальності окремих органів державної влади за Конституцією УНР; 3) узагальнити у висновках основні результати, отримані у ході наукового дослідження цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Загальні засади конституційно-правової відповідальності за Конституцією УНР першочергово впливають зі ст. 22 Конституції УНР, за якою «Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом» [2]. З цього положення випливає, що народ, будучи джерелом влади, формуючи представницькі органи влади, наділяє їх також певною відповідальністю за виконання ними своїх функцій, завдань та обов'язків, передбачених Конституцією, а отже – й відповідальністю за їх виконання.

Відповідно до ст. 23 Конституції УНР, «Верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують органи виконавчої і судової влади УНР» [2]. З цієї норми впливають загальні особливості перспективної (позитивної) конституційно-правової відповідальності парламенту (Всенародних Зборів УНР), зокрема:

1) конституційно-правова відповідальність за здійснення функцій законодавчої влади;

2) конституційно-правова відповідальність за формування органів виконавчої і судової влади.

Спеціальні риси перспективної (позитивної) конституційно-правової відповідальності парламенту (Всенародних Зборів УНР) впливають зі ст. ст. 42, 44 – 49 Конституції УНР. До таких особливостей належать повноваження виключної компетенції, за реалізацію яких Всенародні Збори УНР несуть відповідальність:

1) внесення змін до Конституції УНР не менш як 3/5 голосів присутніх депутатів, і ці зміни згодом мають бути підтверджені звичайною більшістю Всенародними Зборами в новому складі, після найближчих нових виборів (ст. 42) [2]. Тут відповідальність парламенту за внесення змін до Основного закону ускладнена як кваліфікованою більшістю голосів депутатів, так і можливістю схвалення чи несхвалення даних змін парламентом наступного скликання;

2) неможливість стягнення податків без ухвали Всенародних Зборів (згідно ст. 44 Конституції УНР, «без ухвали Всенародних Зборів не можуть побиратись ніякі податки») [2]. Це означає виключну компетенцію парламенту та його відповідальність за формування податкової системи в цілому та встановлення окремих податків зокрема;

3) неможливість встановлення позик та застави державного майна без постанови Всенародних Зборів (відповідно до ст. 45 Основного закону УНР, «без постанови Всенародних Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложення державного майна») [2]. У даному випадку констатуються виключні повноваження парламенту УНР у сфері використання державного майна, а також його позитивна конституційно-правова відповідальність у сфері використання майнових активів держави;

4) виключна компетенція та відповідальність (у т. ч. й конституційно-правова відповідальність) Всенародних Зборів за формування війська та правоохоронних органів держави (відповідно до ст. 46 Конституції УНР, «громадяне України не можуть бути

покликані до обов'язкової військової або міліційної служби инакше, як постановою Всенародніх Зборів України» [2]);

5) виключне право Всенародніх Зборів та їх відповідальність за оголошення війни та миру, що реалізується кваліфікованою більшістю голосів депутатів (за ст. 47 Основного закону УНР, «Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імені УНР без постанови Всенародніх Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародніх Зборів» [2]);

6) правомочність затверджувати трактати політичні й економічні, що укладаються іменем УНР, та нести відповідальність за їх зміст та виконання (за ст. 48 Конституції УНР, «Всенародні Збори затверджують трактати політичні й економічні, що укладаються іменем УНР» [2]). У цьому випадку мова йде про конституційно-правову відповідальність парламенту УНР за прийняття правових та політико-правових актів, що визначають напрям розвитку держави.

Загальні засади визначення компетенції уряду УНР та засад конституційно-правової відповідальності за ввірену йому сферу управлінської діяльності визначено у ст. 24 Конституції УНР, за якою «вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів» [2].

Позитивна (перспективна) конституційно-правова відповідальність уряду перед парламентом визначена у ст. 56 Конституції УНР, де зазначено, що «фракція Всенародніх Зборів і депутати, в числі не менше 15-ти, можуть ставити Раді Народніх Міністрів чи поодиноким її членам жадання вияснень... Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніше семи день мають на ці жадання дати пояснення у Всенародніх Зборах УНР — самі чи через своїх представників» [1, с. 56].

Разом з тим у Конституції УНР також містяться норми, які містять ретроспективну (негативну) відповідальність Ради Народніх Міністрів. Причому зі змісту цих норм можна встановити наступні її види:

1) *одноосібна ретроспективна (негативна) конституційно-правова відповідальність*, яка передбачає конституційно-правові санкції стосовно міністрів. Відповідно до ст. 57 Конституції УНР, «член Ради Народніх Міністрів, котрому більшість Всенародніх Зборів УНР висловить недовіря, складає свою повновасть, і через 24 години після цього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його...» [1, с. 56]. Відповідно до ст. 58 Основного закону УНР, «постановою 2/3 Всенародніх Зборів члени Ради Народніх Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність»;

2) *колегіальна ретроспективна (негативна) конституційно-правова відповідальність*, яка передбачає конституційно-правові санкції стосовно усього складу уряду. Для прикладу, у раніше цитованій ст. 57 Конституції УНР, крім висловлення недовіри депутатам, також зазначено, що «те саме розуміється про цілу Раду Народніх Міністрів, коли їй буде висловлено недовіря в цілості» [1, с. 56].

Юридичні засади функціональних повноважень та конституційно-правової відповідальності органів судової влади встановлені у ст. 25 Основного закону УНР, де зазначалось, що «вищим органом судовим єсть Генеральний Суд УНР» [1, с. 57]. Це, по суті, означало закріплення за Генеральним Судом УНР виключних повноважень з організації роботи судової системи держави, а також встановлення конституційно-правової відповідальності (як позитивної, так і негативної) за здійснення правосуддя в державі.

Конституція УНР також на загальному рівні визначає компетенцію та відповідальність органів місцевого самоврядування УНР. Зокрема, ст. 26 Основного

закону УНР передбачає, що «всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність..., безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народньої Республіки...» [3, с. 176].

Отже, конституційно-правова відповідальність органів місцевого самоврядування тісно пов'язана з контрольною функцією міністрів УНР щодо виборних Рад і Управ громад, волостей і земель, а також з юрисдикційною функцією органів правосуддя, які вирішують спори за участю органів місцевого самоврядування УНР.

Конституцією УНР також регламентовано право автономії Національних Союзів (об'єднань, що представляють інтереси національних меншин у державі). Проте слід зауважити, що юридичними межами для функціонування таких інституцій виступали компетенція та конституційно-правова відповідальність за здійснення своїх повноважень (перш за все – за реалізацію повноважень у галузі фінансів). Зокрема, відповідно до ст. 74 Основного закону УНР, «національний Союз устанавляє свій щорічний бюджет і має право а) оподаткування своїх членів на підставах, устанавлених для загальнодержавного оподаткування; б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного Союзу» [3, с. 176-177]. З вищевказаної норми випливає, що компетенція Національних Союзів та органів, які їх представляють, обмежувалась правомочністю стягувати місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі, а відповідальність (у т.ч. й конституційно-правова) – можливістю здійснювати позики та нести відповідальність за їх погашення, вживати інші заходи для розвитку Національних Союзів.

Висновки. Таким чином, відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування УНР характеризувалась такими особливостями:

1) закріпленість на рівні Конституції загальних та специфічних рис конституційно-правової відповідальності парламенту УНР (Всенародних Зборів УНР). Зокрема, загальною рисою конституційно-правової відповідальності парламенту УНР є її чітка відповідність з основними функціями: законотворчою (відповідальність за здійснення функцій законодавчої влади) та кадровою (конституційно-правова відповідальність за формування органів виконавчої і судової влади). Специфічні риси конституційно-правової відповідальності виразились у функціях виключної конституційної нормотворчості (внесення змін до Конституції УНР не менш як 3/5 голосів присутніх депутатів; правомочність затверджувати трактати політичні й економічні, що укладаються іменем УНР, та нести відповідальність за їх зміст та виконання); економічних та фіскальних функціях (неможливість стягнення податків без ухвали Всенародних Зборів; неможливість встановлення позик та застави державного майна без постанови Всенародних Зборів); надзвичайних функціях (відповідальність Всенародних Зборів за формування війська та правоохоронних органів держави; за оголошення війни та миру);

2) юридичне закріплення по відношенню до уряду (Ради Народних Міністрів) одноосібної ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності, яка передбачає конституційно-правові санкції стосовно самих міністрів, а також **колегіальної ретроспективної (негативної) конституційно-правової відповідальності**, яка передбачає конституційно-правові санкції стосовно усього складу уряду;

3) визначення конституційно-правової відповідальності (як позитивної, так і негативної) за здійснення правосуддя в державі Генеральним Судом УНР;

4) *утвердження конституційно-правової відповідальності органів місцевого самоврядування через контрольну функцію міністрів УНР по відношенню до виборних Рад і Управ громад, волостей і земель, а також через юрисдикційну функцію органів правосуддя;*

5) *обумовленість конституційно-правової відповідальності автономних прав Національних Союзів виключною компетенцією Національних Союзів та органів, які їх представляють, функціями фіскального та економічного характеру.*

Отже, основні засади компетенції та конституційно-правової відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування УНР за Конституцією УНР тісно пов'язані з принципом розподілу влад та іншими провідними принципами, що відповідають моделі демократичної, соціальної та правової держави.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Д. Доба Центральної Ради / Д. Дорошенко. – Історія України. 1917 – 1923 рр. – Ужгород, 1932. – ... – Т. 2. – С. 56 – 57.
2. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) // ПС «Законодавство»: Історичні акти.
3. Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917 – 1920 рр.: В 4 ч. / П. Христюк. – Прага, 1921. – ... – Ч. 2. – С. 174 – 180.

Кныш В. В. Юридическое закрепление начал конституционно-правовой ответственности органов государственной власти и местного самоуправления в Конституции УНР 1918 года

В статье исследованы особенности юридического закрепления конституционно-правовой ответственности органов государственной власти и местного самоуправления в Конституции Украинской Народной Республики. На базе анализа норм данной Конституции автор статьи осуществил обобщение особенностей данного вида ответственности относительно разных ветвей власти.

Ключевые слова: *ответственность, юридическая ответственность, конституционно-правовая ответственность, негативная (ретроспективная) ответственность, позитивная (перспективная) ответственность, конституционно-правовая ответственность по Конституции Украинской Народной Республики.*

Knysh V. V. Juridical fixing of basements of constitutionally-law responsibility of public and local self-government by the Constitution of Ukrainian People's Republic of 1918

In the article the features of the legal fixing of constitutionally-law responsibility of public and local self-government authorities are investigational in Constitution of Ukrainian People's Republic. On the base of analysis of norms of this Constitution the author of the article carried out generalization of features of this type of responsibility in relation to the different branches of power.

Key words: *responsibility, law responsibility, constitutionally-law responsibility, negative (retrospective) responsibility, positive (perspective) responsibility, constitutionally-law responsibility on Constitution of Ukrainian People's Republic.*

УДК 343.323. 343.1

Бурдін Володимир Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ПРОБЛЕМИ УЗГОДЖЕННЯ НОВОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ ТА КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В статті розглянуто проблеми узгодження нового КПК України та КК України на прикладах регламентації інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та призначення покарання, а також нового інституту кримінальних проступків. Доведено необхідність узгодження процесуального законодавства з інститутами матеріального кримінального права.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, злочин, кримінальна відповідальність, угода про примирення, угода про визнання винуватості.

Постановка проблеми. На сьогодні в правовій науці положення про те, що матеріальне кримінальне право є первинним у відношенні до процесуального кримінального права, є, по суті, аксіоматичним і ніким не ставиться під сумнів. Саме нормами матеріального кримінального права визначаються основні кримінально-правові інститути та підстави їх застосування. Процесуальні норми у цьому відношенні мають так би мовити обслуговуючий характер, адже вони, не впливаючи на кримінально-правову матерію, забезпечують процедурну реалізацію відповідних положень матеріального кримінального законодавства. Таке своєрідне підпорядковане значення кримінально-процесуальних норм у відношенні до норм матеріального кримінального права жодним чином не применшує значення кримінального процесуального права як самостійної галузі права зі своїми самостійними завданнями. Отже, йдеться не про другорядність кримінального процесуального права. Водночас з огляду на безпосередню дотичність та взаємну проникність норм цих суміжних галузей права назріла потреба поставити питання про чітке розмежування їхніх завдань. Адже досить дивними виглядали би положення Кримінального кодексу України (далі КК України), у яких містилися би положення, наприклад, про процедуру проведення певної процесуальної дії, зокрема, огляду чи обшуку. Проте так само незрозумілими виглядають положення і процесуального законодавства, які встановлюють або змінюють окремі кримінально-правові поняття чи інститути.

Доцільно наголосити, що підпорядковуюче значення кримінального права у відношенні до процесуального повністю підтверджується і відповідним законодавством. Так, визначаючи завдання кримінального законодавства України законодавець вказує, що своїм завданням Кримінальний кодекс України має правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки,

довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. На розвиток цих положень у ч. 2 ст. 1 КК України вказується, що для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Відповідно до ст. 1 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (далі КПК України), призначенням КПК України є визначення порядку провадження у кримінальних справах. А серед завдань кримінального судочинства в ст. 2 КПК України було передбачено охорону прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний. Дещо розширені і уточнені, але аналогічні по суті положення передбачені і в ст. 1 та ст. 2 нового КПК України 2012 р.

Таким чином, можна було би стверджувати, що і теорія, і правозастосовна практика у цьому питанні є єдиною і жодних проблем у зв'язку з цим не повинно виникати. Все, що стосується визначення поняття злочину, видів складів злочинів, поняття кримінальної відповідальності та її форм, видів звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання, формулювання інших кримінально-правових інститутів та їх наслідків, повинно регламентуватися нормами матеріального кримінального законодавства. У той час як процедура оформлення відповідних процесуальних рішень повинна бути передбачена кримінально-процесуальним законодавством. Разом з тим, коли мова йде про перевірку дії цих положень щодо конкретних кримінально-правових інститутів, виникає багато суперечливих моментів. При цьому розвиток матеріального та процесуального законодавства свідчить про те, що існує ціла низка інститутів, щодо яких згадані постулати завжди були і залишаються дещо деформованими. Більше того, новий КПК України 2012 р. саме з огляду на порушену проблему може бути об'єктом критики.

Аналіз останніх досліджень. Одним з перших звернув увагу на невідповідність окремих положень нового КПК України 2012 р. матеріальному кримінальному законодавству О.К. Марін, який досить чітко вказав на недопустимість введення в процесуальне законодавство нових кримінально-правових понять та інститутів, які повинні бути сформульовані в КК України [1]. Перш за все йдеться про так звані кримінальні проступки, існування яких ще не відоме матеріальному кримінальному законодавству, проте про які вже йдеться в новому КПК України. А законопроект про запровадження інституту кримінальних проступків перебуває ще тільки на стадії обговорення в наукових колах. Зовсім недавно розпорядженням Президента України від 30 травня 2012 р. «Про робочу групу з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення та запровадження інституту кримінальних проступків» була створена робоча група з розробки відповідного законопроекту, який ще навіть не розглядався у Верховній Раді України. Проте в новому КПК України 2012 р. вже виділено Главу 25, у якій йдеться про особливості досудового розслідування кримінальних проступків. А в ст. 3 КПК України, у якій відбувається роз'яснення основних термінів, вказується, що закон України про кримінальну відповідальність – це законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки). Таким чином, у процесуальному законодавстві вже відбувається регламентація особливостей провадження щодо так званих

процесуальних проступків, хоч в матеріальному кримінальному законодавстві поняття кримінального проступку поки що відсутнє.

Крім того, незважаючи на те, що в ч. 3 ст. 3 КК України вказується, що злочинність діяння, його караність, а також інші кримінально-правові наслідки визначаються лише КК України, у ст. 3 КПК України вже йдеться про якийсь самостійний закон про кримінальні проступки. До вказаної ситуації дуже вдало підходить відомий у народі вислів про те, що віз поставили попереду вола. Адже очевидним є той факт, що визначати особливості провадження в справах про кримінальні проступки можна лише після запровадження відповідного інституту в матеріальне кримінальне законодавство. Отже, незважаючи на те, що в наукових колах і дотепер немає єдиного погляду на доцільність самого існування так званого кримінального проступку, це питання і не повинно обговорюватись. Адже сам законодавець в імперативному порядку його вирішив – кримінальний проступок існує, що відповідно і зафіксував у новому КПК України. Єдине, на що в цьому відношенні треба сподіватися, так це на якнайшвидші відповідні зміни КК України.

Проте, як ми вже згадували, існують і окремі традиційні кримінально-правові інститути, які протягом тривалого часу залишаються деформованими процесуальними нормами. Але з огляду на їхню традиційність для кримінального права вони не привертають до себе належної уваги, як це відбувається сьогодні щодо таких революційних нововведень, як кримінальні проступки. Мова йде про інститути звільнення від кримінальної відповідальності та призначення покарання, особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. Спробуємо проаналізувати у динаміці, наскільки узгоджувалися норми матеріального та процесуального законодавства в цій частині з постулатом про первинність матеріального законодавства і відповідними завданнями КК України та КПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення до вказаних інститутів завжди буде актуальним. Адже існування різних видів звільнення від кримінальної відповідальності та особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх є одними з найяскравіших проявів реалізації принципів гуманізму, диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності в кримінальному праві. З урахуванням того, що покарання є найтяжчою формою кримінальної відповідальності, правила призначення покарання також завжди будуть перебувати в центрі уваги науковців та практиків.

Незважаючи на те, що поняття кримінальної відповідальності є одним з центральних кримінально-правових понять, формалізованого визначення його в КК України немає, так само немає і визначення поняття звільнення від кримінальної відповідальності. Водночас немає сумнівів у тому, що визначення змісту цих понять повинно відбуватися виключно на основі норм матеріального кримінального права, так само як і кримінально-правових наслідків відповідних інститутів. У цьому відношенні цілком правильну позицію зайняв Конституційний Суд України, який у мотивувальній частині свого рішення від 27 жовтня 1999 р. «у справі про депутатську недоторканість» для з'ясування поняття кримінальної відповідальності звертався виключно до матеріальних норм, передбачених статтями КК України. Разом з тим, у частині, що стосується підстав та видів звільнення від кримінальної відповідальності, матеріальне та процесуальне кримінальне законодавство було і залишається несинхронізованим. Мова йде про наявність процесуальних норм, які істотно змінюють кримінально-правові інститути в частині звільнення від кримінальної відповідальності або навіть встановлюють нові їх види.

Так, зокрема, у КК України 1960 р. було передбачено не так вже і багато видів звільнення від кримінальної відповідальності. У ст. 48 було передбачено звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності. У ч. 1 ст. 50 було встановлено звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки. А в ст. 51 у випадку вчинення злочинів, що не становлять великої суспільної небезпеки, звільнення від кримінальної відповідальності могло поєднуватися з: 1) притягненням до адміністративної відповідальності; 2) передачею матеріалів справи на розгляд товариського суду; 3) застосуванням примусових заходів виховного характеру; 4) передачею особи на поруки громадській організації або трудовому колективу. Процесуальне оформлення цих видів звільнення від кримінальної відповідальності, як і належить, відбувалося в КПК України. Водночас у ст. 27 КПК України 1960 р. було визначено перелік злочинів, порушення кримінальної справи щодо яких могло відбуватися виключно на підставі заяви потерпілої особи. У цій статті було передбачено виняток із загального принципу публічності, згідно з яким кримінальна справа мала бути порушена в кожному випадку виявлення ознак складу злочину, незалежно від заяви потерпілої особи. У ст. 27 КПК було передбачено також можливість закриття кримінальної справи у разі примирення винного з потерпілим, якщо таке примирення мало місце до виходу суду в нарадчу кімнату для постановлення вироку. Незважаючи на те, що існування особливого порядку порушення кримінальної справи в так званих справах приватного обвинувачення має процесуальне підґрунтя, фактично положеннями цієї статті було передбачено окремий вид звільнення від кримінальної відповідальності, який не був відомий чинному на той час матеріальному кримінальному законодавству. Адже закриття кримінальної справи в цьому випадку означало те, що винний фактично звільнявся від державного осуду за вчинений ним злочин, а також і від будь-яких інших заходів кримінально-правового впливу, які входять до різних форм кримінальної відповідальності. Іншими словами мала місце ситуація, коли кримінально-процесуальне законодавство розширювало сферу дії інституту звільнення від кримінальної відповідальності, встановлюючи новий його вид – звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

З введенням у дію 1 вересня 2001 р. нового КК України кількість видів звільнення від кримінальної відповідальності істотно збільшилась. Безумовно, що в цілому такі законодавчі зміни необхідно розглядати як позитивну тенденцію в динаміці розвитку кримінального законодавства України. Адже завдяки таким змінам відбувається максимальна реалізація принципів гуманізму, а також диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності. При цьому одним з нових видів звільнення від кримінальної відповідальності, який передбачений у ст. 47 КК України, є звільнення у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. У першій своїй редакції в ст. 47 КК України звільнення допускалося лише щодо злочинів невеликої тяжкості, вчинених уперше. При цьому до підстав, за сукупності яких суд міг застосувати вказаний вид звільнення, було віднесено: 1) факт примирення винного з потерпілим і 2) відшкодування завданих збитків або усунення винним заподіяної шкоди. Заради справедливості треба зауважити, що центральною і, по суті єдиною принципово необхідною умовою застосування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності є факт примирення винного з потерпілим. Відшкодування завданих збитків або усунення винним заподіяної шкоди хоч і вказується серед підстав звільнення, проте фактично має лише формальний характер. Адже на відміну від звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, передбачене в ст. 45 КК України, серед підстав застосування якого вимагається повне

відшкодування завданих збитків або усунення винним заподіяної шкоди, в ст. 46 КК України про повне відшкодування не йдеться. Таким чином, якщо потерпілий примирився з винним, то незалежно від суми спричинених збитків чи завданої шкоди, відшкодування може бути і в розмірі однієї гривні. Крім того, як правило, факт примирення на практиці і пов'язується з відшкодуванням завданих збитків або усуненням винним заподіяної шкоди і, таким чином, ця підстава повністю охоплюється фактом примирення і знову ж таки втрачає своє самостійне кримінально-правове значення. Продовжуючи реалізацію принципу гуманізму в кримінальному праві законодавець Законом від 15 квітня 2008 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів щодо гуманізації кримінальної відповідальності» розширив сферу застосування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності за рахунок його поширення і на вперше вчинені необережні злочини середньої тяжкості.

Враховуючи те, що в новому КК України з'явився такий вид звільнення від кримінальної відповідальності, як звільнення у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, законодавець мав би узгодити ці положення з відповідними положеннями ст. 27 КПК України 1960 р., у якій, як ми вже наголошували, також, по суті, йдеться про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням. Проте, на жаль, цього не відбулося, і ми знову ж таки маємо справу з ситуацією, коли регламентація кримінально-правових інститутів по-різному відбувається в матеріальному та процесуальному законодавстві.

Якщо в період дії КК 1960 р. можна було стверджувати про існування в кримінально-процесуальному законодавстві самостійного виду звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, то з часу введення в дію КК України 2001 р. можна говорити про розширення чинним на той час кримінально-процесуальним законодавством (КПК 1960 р.) сфери дії цього виду звільнення. Мова йде про те, що навіть після змін до ст. 46 КК України, внесених Законом від 15 квітня 2008 р., вказаний вид звільнення може бути застосований лише у випадку вчинення вперше злочинів невеликої тяжкості або необережних злочинів середньої тяжкості. Натомість у ст. 27 КПК 1960 р. серед злочинів, щодо яких допускалося закриття кримінальної справи за примиренням, були передбачені умисні злочини середньої тяжкості (ч. 1, 2 ст. 203¹ «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва», ч. 2 ст. 229 «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікаційного зазначення походження товару», ст. 231 «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю», ч. 2, 3, 4 ст. 232¹ «Незаконне використання інсайдерської інформації») і навіть умисний тяжкий злочин (ч. 3 ст. 229 «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікаційного зазначення походження товару»). Єдиним обмежувальним чинником щодо застосування положень ст. 27 КПК України було те, що не у всіх перелічених злочинах був потерпілий, з яким можна було би примиритися винному, у розумінні ст. 49 КПК 1960 р. Адже відповідно до ст. 49 КПК 1960 р. потерпілим від злочину могла бути визнана лише фізична особа.

У новому КПК України 2012 р. розглядувана проблема вирішується принципово по-іншому. Суттєво розширюючи в ст. 477 КПК України 2012 р. перелік злочинів, провадження щодо яких відбувається у формі приватного обвинувачення, законодавець вже не допускає можливості закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. У таких випадках порушена кримінальна справа розслідується у

загальному порядку. У новому КПК України виділено окрему главу 35, у якій регламентується особливості кримінального провадження на підставі угод. Однією з таких відомих вже процесуальному законодавству угод є угода про примирення потерпілого з підозрюваним чи обвинуваченим. Проте в новому КПК України, на відміну від КПК 1960 р., наслідки укладення такої угоди принципово інші. Так, відповідно до ч. 1 ст. 471 КПК України 2012 р. в угоді при примирення, крім усього іншого, вказується також узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. Отже, факт примирення вже не може бути підставою для закриття кримінальної справи, а може впливати лише на процес реалізації такої форми кримінальної відповідальності, як покарання.

Проте це жодним чином не означає, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим вже неможливе. Адже за наявності необхідних підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених в КК України, відповідно до ст.ст. 283, 285, 286 КПК України відбувається процесуальне оформлення такого звільнення. Тобто щодо злочинів, по яких провадження відбувається у формі приватного обвинувачення, діють загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, встановлені КК України. Тобто для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим для справ приватного обвинувачення потрібні всі підстави, передбачені в ст. 46 КК України. Таким чином, підстави різних видів звільнення від кримінальної відповідальності, як і належить, регламентуються лише в КК України.

Усунувши в новому КПК України 2012 р. положення, якими в кримінально-процесуальному законодавстві фактично встановлювали самостійний вид звільнення від кримінальної відповідальності, законодавець все ж таки розширив сферу дії звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим і зробив це саме завдяки новелам нового КПК України. Мова йде про те, що, на відміну від попереднього КПК 1960 р., відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України 2012 р., потерпілим може бути визнана не тільки фізична, але й юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Отже, якщо застосування ст. 46 КК України в період дії КПК 1960 р. могло мати місце лише, коли шкода від злочину була завдана фізичній особі, то відповідно до положень нового КПК України цей вид звільнення повністю поширюється і на ті злочини, шкода від яких завдана лише юридичній особі.

Незважаючи на те, що в новому КПК України 2012 р. законодавець усунув недоліки попереднього кримінально-процесуального законодавства, які стосувалися такого виду звільнення від кримінальної відповідальності, як звільнення у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, він передбачив нові не менш суперечливі положення, які також деформують окремі інститути матеріального кримінального законодавства. Мова йде про правові наслідки так званої угоди про примирення і угоди про визнання винуватості. Відповідно до ст. 471 КПК України, у якій регламентується зміст угоди про примирення, винний може домовитися про вид та розмір покарання, а також про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Разом з тим, відповідно до ст.ст. 65, 75, 79 КК України, питання призначення покарання, а також звільнення від відбування покарання з випробуванням належать до інститутів матеріального кримінального права. Отже, і підстави їх застосування повинні регламентуватися нормами КК України. Водночас, відповідно до ст. 471 КПК України, фактично передбачено можливість застосування вказаних інститутів за домовленістю з винним. З приводу цього одразу виникає кілька запитань. Чи може суд призначити винному покарання на підставі угоди,

не враховуючи при цьому загальні засади призначення покарання? Чи може суд призначити винному покарання нижче від найнижчої межі, коли відсутні підстави, передбачені в ст. 69 КК України? Чи може суд застосувати звільнення від відбування покарання, коли відсутні підстави, передбачені в ст. 75 КК України? На цьому питання не завершуються, а їх перелік можна продовжувати.

Очевидно, що існування відповідних процесуальних положень дає підстави стверджувати, що і призначення покарання, і вирішення питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням може відбуватися без урахування вимог матеріального кримінального законодавства. Адже в іншому випадку втрачається значення самої угоди – просто не було би про що домовлятися. Проте такого роду угоди фактично нівелюють значення загальних засад призначення покарання та інших матеріальних підстав застосування відповідних кримінально-правових інститутів. Більше того, можна однозначно стверджувати, що інтереси винного завжди будуть перебувати в перманентному конфлікті з відповідними положеннями матеріального кримінального законодавства і його вимоги до угоди про примирення завжди будуть вимагати порушення відповідних положень КК України.

Якщо угода про примирення не є чимось абсолютно новим для кримінально-процесуального законодавства, то угода про визнання винуватості є справжньої новелою нового КПК України. Як будуть реалізовуватися ці положення на практиці, поки що не відомо, проте з реалізацією цього виду угоди також можна пов'язувати деформацію певних усталених положень матеріального кримінального права. Адже відповідно до ч. 1 ст. 472 КПК України в змісті угоди про визнання винуватості також зазначається узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. З погляду матеріального кримінального права ці положення виглядають більш ніж абсурдними. Невже вид та розмір покарання може узгоджуватися з винним? Невже призначення покарання чи вирішення питання про застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням може залежати від згоди винного? Класичне розуміння суті цих кримінально-правових інститутів дозволяє одразу дати негативну відповідь на ці запитання.

Містить новий КПК України і окремі спірні моменти, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх. Так, на жаль, і в новому КПК України, так само як і в КПК України 1960 р., передбачено можливість кримінального провадження щодо малолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння, передбачені КК України, до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Зокрема, у ст. 498 КПК України 2012 р. збережено положення про можливість порушення кримінального провадження щодо осіб, які досягли одинадцятирічного віку. Зрозуміло, що вказані особи не є суб'єктами злочину і не можуть підлягати кримінальній відповідальності. До них можуть бути застосовані лише примусові заходи виховного характеру. Проте виникає питання, чому вказані особи включаються в сферу кримінальної юстиції? Відповідно до положень ст. 6 КПК України 1960 р., щодо таких осіб порушувалась кримінальна справа. Але як можна порушувати кримінальну справу, якщо наперед відомо про відсутність складу злочину. На жаль, статистика свідчить про істотне збільшення кількості малолітніх, які вчиняють суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Очевидно, що держава не може не помічати такі прояви девіантної поведінки підлітків і повинна вчасно на них реагувати. Разом з тим, на наш погляд, вирішення цієї проблеми можливе тільки шляхом реформування

кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, зокрема, прийняття окремого закону про провадження щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Досить неоднозначно вирішено в новому КПК України питання про можливість застосування до неповнолітніх злочинців примусових заходів виховного характеру. Так, зокрема, у ч. 1 ст. 497 КПК України 2012 р. вказується, що якщо під час досудового розслідування прокурор дійде висновку про можливість виправлення неповнолітнього, який обвинувачується у вчиненні вперше кримінального проступку, злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості без застосування кримінального покарання, він складає клопотання про застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду. Фактично ця стаття дублює положення ч. 1 ст. 97 КК України, у якій регламентують підстави відповідного виду звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх. Щоправда, поки що в ч. 1 ст. 97 КК України немає жодного слова про кримінальний проступок. Проте чомусь у новому КПК України не згадується ще про одну підставу застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру. Адже відповідно до ч. 1 ст. 105 КК України, передбачено можливість звільнення неповнолітнього, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, від покарання з застосуванням відповідних заходів. Про цю підставу застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру у новому КПК України законодавець чомусь взагалі забув. Натомість у КПК України 2012 р. з'явилися новели, які стосуються примусових заходів виховного характеру, що не відомі КК України. Мова йде про дострокове звільнення від примусового заходу виховного характеру. Так, у ст. 502 КПК України передбачено можливість дострокового звільнення неповнолітнього зі спеціальної навчально-виховної установи. Проте жодних підстав такого звільнення в ст. 105 КК України не передбачено.

Висновки. Реформування кримінального процесуального законодавства необхідно розглядати як позитивний крок на шляху створення правової держави і наближення законодавства України до європейських стандартів. Разом з тим, реформування законодавства повинно мати системний характер. Адже неприпустимим є реформування лише якоїсь однієї галузі права без відповідного системного узгодження з суміжними галузями. Запровадження в процесуальне законодавство угод про примирення та визнання винуватості, які вже відомі в зарубіжному законодавстві, пояснюється, перш за все, процесуальною доцільністю. Адже, якщо особа визнає свою винуватість у вчиненні злочину, кримінальне провадження суттєво спрощується. Те саме стосується і тих випадків, коли особа погоджується відшкодувати завдану шкоду потерпілому, що також свідчить про визнання своєї винуватості і, крім того, забезпечує інтереси потерпілого від злочину. Разом з тим, на сьогодні у таких випадках процесуальна доцільність входить у конфлікт з фундаментальними принципами кримінального права, що вимагає відповідного реформування і матеріального кримінального законодавства. Будемо сподіватися, що наука та практика зможуть у кінцевому рахунку виробити відповідні підходи до застосування процесуального інституту угод з підозрюваним та обвинуваченим з тим, щоб ними не були перекреслені і знівельовані інститути матеріального кримінального права.

Список використаних джерел

1. Марін О.К. Кримінально-правові проблеми нового КПК України / О. Марін // Кримінальний кодекс України: проблеми застосування і практики удосконалення:

тези доповідей та повідомлень учасників міжнародного симпозиуму, 21-22 вересня 2012 р. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 140-144.

Бурдин В.Н. Проблемы согласования нового Уголовного процессуального кодекса и Уголовного кодекса Украины.

В статье рассмотрены проблемы согласования нового УПК Украины и УК Украины на примерах регламентации институтов освобождения от уголовной ответственности и назначения наказания, а также нового института уголовных проступков. Доказана необходимость согласования процессуального законодательства с институтами материального уголовного права.

Ключевые слова: *освобождение от уголовной ответственности, преступление, уголовная ответственность, сделка о примирении, сделка о признании вины.*

Burdin V.M. Problems of new Criminal process Code and Criminal Code of Ukraine correlation

In article author researches problems of new Criminal process Code and Criminal Code of Ukraine on examples of release from criminal responsibility, punishment infliction and also new institute of criminal offences. The necessity of criminal process legislation and institutes of material criminal law concordance is proved.

Key words: *relief from criminal responsibility, crime, criminal responsibility, amicable agreement, plea agreement.*

УДК 343.11

Лотоцький Михайло Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЗМІНА ОБВИНУВАЧЕННЯ ТА ЧАСТКОВА ВІДМОВА ВІД ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ У СУДІ

У статті досліджено проблеми інституту зміни обвинувачення та часткової відмови від підтримання державного обвинувачення у суді в контексті введення в дію нового Кримінального процесуального кодексу України. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке регулює інститут зміни обвинувачення у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кримінальне провадження, зміна обвинувачення, часткова відмова від обвинувачення, державний обвинувач, підстави зміни обвинувачення, погодження зміни обвинувачення.

Постановка проблеми. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 року (далі КПКн) [2], який скасував інститут додаткового розслідування, значно зростає роль інституту зміни обвинувачення у кримінальному провадженні.

Вирішення проблем, пов'язаних з інститутом зміни обвинувачення в кримінальному процесуальному законодавстві України, має велике значення для правильного застосування норм права в практичній діяльності слідчих, прокурорів, адвокатів і суддів. Інститут зміни обвинувачення спрямований на реалізацію такого завдання кримінального провадження, яке сформульоване наступним чином: «щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини» [2, с. 3]. Це також є однією з важливих гарантій забезпечення розумних строків кримінального провадження, захисту прав та законних інтересів учасників процесу.

Стаття 121 Конституції України визначає однією із основних функцій прокуратури підтримання державного обвинувачення у суді [1, с. 35]. Ця конституційна функція прокуратури також була юридично закріплена в ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» [7, с. 4], у ст. 264 Кримінально-процесуального кодексу України від 28 грудня 1960 року (далі КПК) [3, с.123], а також у ст. 338 нового Кримінального процесуального кодексу України [2, с. 136] та інших.

Відповідно до ч.2 ст. 264 КПК, прокурор у стадії судового розгляду, «керуючись вимогами закону і своїм внутрішнім переконанням, підтримує перед судом державне обвинувачення» [3, с. 123]. Разом з тим, якщо «прокурор прийде до переконання, що дані

судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення» (ч. 3, ст. 264 КПК) [3, с. 123].

У чинному наказі Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року № 4гн «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство» вказано про «... забезпечення безумовного додержання вимог закону про повне, всебічне й об'єктивне дослідження всіх обставин справи; своєчасне скасування незаконних і необґрунтованих рішень у кримінальних справах» [7, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміна обвинувачення в суді, її процесуальний порядок, основні проблеми, які виникають при цьому були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких: Т.В. Варфоломеева, Ю.М. Грошевий, Л.М. Давиденко, В.С. Зеленецький, М.Й. Курочка, П.М. Каркач, П.А. Лукашевич, В.Т. Маляренко, М.М. Михесенко, В.Т. Нор, В.М. Савицький, В.О. Середа, М.І. Сірий, М.С. Строгович, Ф.Н. Фаткуллін та ін.

Проте ця проблема потребує подальшого наукового дослідження у контексті прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України.

Постановка завдання. Чинні нормативно правові акти констатують, що підтримання державного обвинувачення в суді має бути об'єктивним, що дозволяє виявити як обставини, що викривають чи виправдовують обвинуваченого, так і обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

М.Й. Курочка зазначає, що в діяльності прокурорів, які підтримують державне обвинувачення в суді, усе ще бувають факти, коли вони виявляють обвинувальний ухил, незалежно від даних судового слідства [4, с. 173].

Судово-слідча практика свідчить, що досить важливою проблемою є випадки застосування не тієї статті Кримінального кодексу України, під яку насправді підпадає дане злочинне діяння. Тому законодавець встановив процесуальний порядок виправлення таких помилок, допустивши можливість зміни обвинувачення, тобто кваліфікації злочинного діяння у суді [5, с. 161].

Отже, метою наукової статті є виявлення проблем, які виникають у процесі змін державним обвинувачем обвинувачення та часткової відмови від нього у судовому провадженні, а також обґрунтування шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. П. 1 ч. 3 ст. 3 КПКн визначає, що державне обвинувачення – це процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [2, с. 3]. Підтримуючи державне обвинувачення у суді, прокурор є процесуально незалежним, має керуватися тільки законом та об'єктивною оцінкою досліджених у суді доказів. Закон у кримінальному провадженні зобов'язує прокурора діяти насамперед в інтересах суспільства і держави. При цьому він зобов'язаний застосовувати надані йому законом засоби та приймати рішення у межах своєї компетенції.

У ч. 1 ст. 277 КПК передбачено можливість зміни обвинувачення під час судового розгляду справи: «Під час судового розгляду до закінчення судового слідства прокурор в праві змінити пред'явлене особі обвинувачення» [3, с. 127]. Таку можливість передбачено і у КПКн у ч. 2 ст. 338, де зазначено: «Дійшовши до переконання, що обвинувачення потрібно змінити ... прокурор складає обвинувальний акт, в якому формує змінене обвинувачення» [2, с. 136].

Отже, переконавшись в судовому засіданні, що пред'явлене особі обвинувачення

треба змінити, прокурор виносить мотивовану постанову, у якій формує нове обвинувачення. При зміні обвинувачення прокурор виносить постанову, у якій формулює нове обвинувачення та викладає мотиви прийнятого рішення. Постанова оголошується в суді, а прокурор вручає її копії підсудному, його захиснику і законному представнику, потерпілому, позивачу, відповідачу і їх представникам. Постанова долучається до справи (до матеріалів кримінального провадження).

Як чинним, так і новим КПК передбачено, що коли прокурор у постанові ставить питання про застосування закону, який передбачає відповідальність за менш тяжкий злочин чи зменшення обсягу обвинувачення, то потерпілий має право підтримати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Коли потерпілий та його представник згодні з «новим» обвинуваченням, то суд роз'яснює підсудному, що він буде захищатися від нового обвинувачення, і відкладає розгляд справи не менше ніж на три доби за КПК та відповідно не менше ніж на сім днів за КПКн.

Враховуючи викладене, можемо констатувати, що зміна обвинувачення в суді можлива як на менш тяжке, так і на більш тяжке. Зміна обвинувачення на більш тяжке – це така зміна, якою погіршується становище підсудного: застосування іншої норми кримінального закону, яка передбачає більш тяжке покарання, доповнення обвинувачення новими епізодами злочинів, що збільшує фактичний обсяг обвинувачення, чи змінює юридичну оцінку дій обвинуваченого.

Кримінально-процесуальний кодекс передбачає можливість зміни обвинувачення під час судового розгляду (причому навіть у разі, якщо це погіршить становище підсудного). Зміна прокурором обвинувачення в суді допускається за наявності як матеріальних (кримінально-правових), так і процесуальних умов.

Практика засвідчує, що варіанти заперечення прокурором державного обвинувачення можуть бути різні, проте в будь-якому випадку вони включають повну або часткову відмову прокурора від обвинувачення, інкримінованого конкретній особі. Науковці, які досліджували це питання, зазначають, що у процесі розгляду кримінальної справи в суді прокурор має право відмовитися від підтримання обвинувачення повністю або в якійсь частині. Діяльність прокурора, спрямована на заперечення конкретної частини обвинувачення, і зумовлює зміст часткової відмови прокурора на стадії судового розгляду.

Так, І.М. Садовський, розкриваючи зміст діяльності прокурора при частковій відмові від обвинувачення, висловлює думку, що така відмова є однією з форм зміни обвинувачення [9, с. 135].

Ми підтримуємо думку В.М. Савицького, який зазначає, що якщо особу було віддано до суду з обвинуваченням у вчиненні, скажімо, п'яти крадіжок, а під час судового слідства дві з них не підтвердились, то прокурор, відмовляючись від обвинувачення щодо цих двох крадіжок, тим самим змінює початкове обвинувачення. Але якщо підсудний обвинувачується у кількох різних злочинах (наприклад, у вбивстві та крадіжці) і один з них, на думку прокурора, залишився недоведеним, останній повинен уже не змінювати обвинувачення, а відмовитись від нього у частині, яка стосується цього злочину [8, с. 102].

Ф.Н. Фаткуллін вважає, що під зміною обвинувачення слід розуміти внесення до нього офіційними особами тих чи інших поправок, які позначаються на сутності, обсязі чи характері обвинувачення у справі і тому вимагають додержання встановленого законом порядку [10, с. 42].

Так, повна відмова від обвинувачення має місце тоді, коли прокурор пропонує суду закрити справу або виправдати особу в повному обсязі обвинувачення, що проти неї

висувалося. Тим самим досягається виправлення помилки, якої припустилися відповідні посадові особи при прийнятті рішення про порушення кримінальної справи, під час її розслідування, затвердження обвинувального висновку, а також попереднього розгляду справи в суді.

Часткова відмова від обвинувачення має місце у тому разі, коли прокурор у суді відмовляється від підтримання обвинувачення проти особи у вчиненні одного або декількох злочинів, залишивши обвинувачення в інших злочинах. У цьому випадку прокурор пропонує суду закрити справу або виправдати особу частково за однією або кількома статтями Кримінального кодексу України, залишивши обвинувачення в інших злочинах.

Часткову відмову від обвинувачення слід розмежувати від зміни обвинувачення. Під зміною обвинувачення розуміють внесення до нього прокурором тих чи інших поправок, які впливають на сутність, обсяг чи характер обвинувачення у справі. Наприклад, виключення окремих епізодів з багатоепізодного злочину; виключення певних кваліфікуючих ознак; зменшення обсягу обвинувачення стосовно його розмірів і наслідків тощо. Характерно, що часткова відмова прокурора від державного обвинувачення (так само як і повна), якщо потерпілий погоджується з прокурором, згідно зі ст. 282 КПК, є обов'язковою для суду [3, с. 128].

Зміна обвинувачення (як у бік пом'якшення, так і у бік погіршення становища підсудного) має стосуватися виключно того злочину, у вчиненні якого обвинувачують підсудного (умисел – необережність; кваліфікуючі ознаки злочину тощо). Прокурор не може доповнити обвинувачення новими епізодами злочинної діяльності або звинуватити підсудного у вчиненні іншого злочину.

Процесуальні умови зміни обвинувачення пов'язані з тим, що в результаті зміни обвинувачення не дозволено порушувати правила про:

- підсудність (наприклад, місцевий – апеляційний суд);
- обов'язковість проведення досудового слідства (наприклад у справах, порушених прокурором за матеріалами протокольної форми).

Якщо ці правила буде порушено, то прокурор відповідно до КПК заявляє клопотання про повернення справи на додаткове досудове слідство. Однак, за новим КПК, повернення справи на додаткове розслідування не допускається, а зміна обвинувачення може мати місце тільки до закінчення судового слідства.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновки, що вирішення проблем, пов'язаних з інститутом зміни обвинувачення в суді, має велике значення в практичній діяльності слідчих, прокурорів, адвокатів і суддів, сприяє захисту прав та законних інтересів учасників процесу, вирішенню проблеми чіткого визначення підстав зміни обвинувачення, надання можливості прокурору направляти до суду справу за тим обвинуваченням, яке він вважає правильним, обирати відповідну позицію, що дозволило би йому якісно підтримувати обвинувачення в суді, та право відмовитися від підтримання обвинувачення в будь-який момент судового розгляду та інші. Впровадження пропозицій щодо вдосконалення законодавства, яке регулює інститут зміни обвинувачення, на нашу думку, сприятиме створенню удосконаленої, економної і ефективної моделі кримінального судочинства, які передбачає чітку законодавчу регламентацію кримінально-процесуальних відносин, конкретні строки прийняття процесуальних рішень та їх обов'язкову фіксацію в офіційних процесуальних документах, провести кримінальне провадження в розумні строки.

Однак, провівши аналіз глави IV § 2 «Межі судового розгляду» нового

Кримінального процесуального кодексу України, слід наголосити на деяких негативних тенденціях. Відповідно до ч. 2 ст. 337 КПКн, під час судового розгляду прокурор може змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення, відмовитися від підтримання державного обвинувачення [2, с. 136]. Ст. 338 КПКн регламентує зміну правової кваліфікації та/або обсягу обвинувачення під час судового розгляду справи [2, с. 136]. Однак, відповідно до ст. 341 КПКн, прокурор таку зміну мусить погодити з керівником органу прокуратури, у якій він працює, чи з вищестоящим прокурором [2, с. 137]. Це положення не узгоджується зі ст. 22 КПКн, яка передбачає змагальність сторін та самостійне обстоювання сторонами їхніх правових позицій у суді [2, с. 10].

Висновки. За результатами аналізу статей КПКн, які регламентують зміну обвинувачення у суді, можна зробити висновки:

- з набранням чинності нового Кримінального процесуального кодексу державний обвинувач у суді частково втрачає свою незалежність. Якщо він прийме рішення у судовому засіданні про зміну обвинувачення в суді (ст. 388), висунення додаткового обвинувачення (ст. 339) та відмову від підтримання державного обвинувачення (ст. 340), то таке рішення (відповідні процесуальні документи) прокурор (державний обвинувач) обов'язково повинен погодити з керівником органу прокуратури (ст. 341) [2];

- погодження зміни обвинувачення з керівником органу прокуратури чи прокурором вищого рівня або зміна державного обвинувача призведе до необґрунтованого затягування судового процесу.

Таким чином, положення, які містить новий Кримінальний процесуальний кодекс щодо зміни державного обвинувачення у суді, є невдалими та потребують змін. Вважаємо, що державний обвинувач, як сторона у кримінальному провадженні повинен бути незалежним (у тому числі і від керівника органу прокуратури та прокурора вищого рівня). Він повинен самостійно приймати рішення про зміну обвинувачення, висунення додаткового обвинувачення чи відмову від підтримання державного обвинувачення у суді.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI, станом на 15.08.2012 р. – Київ: «Центр учбової літератури», 2012 р. – 253 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 вересня 2010 р. – К.: Паливода А.В., 2010. – 207 с.
4. Курочка М.Й., Каркач П.М. Прокурорський нагляд в Україні: Підручник / за ред. проф. Е.О. Дідоренка. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 424 с.
5. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Монографія / В.Т. Маляренко. – К:Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
6. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року № 4гн. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://document.ua/pro-vnesennja-zmin-do-nakazu-generalnogo-prokurora-ukrayini-doc59963.html>.

7. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 53. – С.793. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
8. Савицький В.М. Государственное обвинение в суде / В.М. Савицький М.: 1968. – 202 с.
9. Садовський І.М. Судебная речь прокурора / И.М. Садовський – М., 1978. – 310 с.
10. Фаткуллин Ф.Н. Изменение обвинения / Ф.Н. Фаткуллин. – М., 1971. – 164 с.

Лотоцький М.В. Изменение обвинения и частичный отказ от поддержания государственного обвинения в суде

В статье исследованы проблемы института изменения обвинения и частичного отказа от поддержания государственного обвинения в суде в свете введения в действие нового Уголовного процессуального кодекса Украины. Автором предоставляются предложения относительно совершенствования законодательства, которое регулирует институт изменения обвинения в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, изменение обвинения, частичный отказ от обвинения, государственный обвинитель, основания изменения обвинения, согласования изменения обвинения.

Lototsky M.V. The change of prosecution and partial refusal from maintenance of state accusation in court

The problems of the institute of change of prosecution and partial refusal from maintenance of state accusation in court are researched in the article in the context of enacting the new Code of Criminal Procedure of Ukraine. The author has formulated the suggestions concerning the perfection of legislation that regulates the institute of change of prosecution in criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, change of prosecution, partial refusal from prosecution, state prosecutor, reasons for change of prosecution, the consent of change of prosecution.

УДК 340.12

Косьмій Михайло Михайлович,
викладач кафедри філософії,
філософії права та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЧИННИКИ В СУЧАСНІЙ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

У статті проведено філософсько-правовий аналіз змісту сучасної Конституції України на предмет втілення у її нормах морально-етичних та релігійних засад суспільства.

Ключові слова: етика, християнська етика, мораль, релігійно-моральні цінності, конституційно-правові норми.

Постановка проблеми. Конституція держави, як основний нормативно-правовий акт, є тим позитивним текстом, процес тлумачення і застосування якого залежить від ідей, закладених в основу прийняття та закріплення конституційних положень, зокрема, природних прав людини, християнських цінностей та конституціоналізму.

Як справедливо зауважує С. Шевчук, тільки завдяки гармонійному поєднанню значної кількості принципів та оцінних норм, Конституція здатна забезпечити мінливий баланс у суспільстві між стабільністю суспільних відносин та прагненням до постійного динамічного прогресу [1, с. 35].

В умовах сучасного життя, що вирізняється стрімкими змінами та нестійкими відносинами від сім'ї до держави і суспільства в цілому, людині, як ніколи, необхідні тверді опори і надійні орієнтири. Саме абсолютні цінності й норми виявляються здатними протистояти девальваціям та переоцінкам. Тільки на їхньому фундаменті можливе існування моральності, політики, права і, по суті, усього, що складає зміст будь-якої людської цивілізації і культури [2, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми християнської етики, моралі та права висвітлюють у своїх працях такі вчені як: О.І. Абрамов, В.А. Бачинін, Ю.М. Бисага, М.Г. Братасюк, І.А. Гетьман-П'ятковська, О. Гришук, Б.Г. Капустін, М.О. Капустіна, М.В. Костицький, С.В. Коцар, О.С. Кравцов, М.І. Кузьмін, В.М. Лавренюк, І.М. Луцький, В.Г. Нападиста, М.І. Панов, Р.А. Папаян, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, Л.І. Рябошапко, В.М. Розіна, Є.П. Сверстюк, Г. Сергієнко, О.Ф. Скакун, П.Б. Стецюк, І.О. Хрімлі, М.В. Цвік, С. Цеберко, С.В. Шевчук та інші.

Постановка завдання. Метою цієї статті є філософсько-правовий аналіз морально-етичних засад сучасної Конституції України та їх ролі в процесі конституційно-правового регулювання суспільних відносин. Для досягнення вищевказаної мети поставлені такі завдання:

1) провести аналіз християнських цінностей (засад, ідей), які відображені у розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»;

2) охарактеризувати особливості біологічних, соціальних та духовних складових форм буття сутності людини;

встановити взаємозв'язок християнських цінностей та конституційно-правових норм, їх взаємний вплив на правове регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новітній період становлення державної незалежності, починаючи з 1991 року, дав змогу моральним цінностям вийти на новий рівень. Однак найбільш вагомим аргументом поєднання правових та християнсько-релігійних складових стало прийняття в 1996 році Конституції України, зокрема, розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», де право на життя, на повагу до гідності людини, на свободу та особисту недоторканність, на недоторканність житла, на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, на невтручання в особисте і сімейне життя, на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду і віросповідання, право на безпечне довкілля визнані та конституційно закріплені в якості основних цінностей людини.

Під правом на життя слід розуміти захист людського життя з моменту зачаття, тобто мається на увазі захист ембріона, у зв'язку з чим у нормах канонічного права встановлено заборону абортів. Це пояснюється тим, що людська істота починає своє життя з моменту зачаття і з цього моменту воно є священне, оскільки володіє душею. Таким чином, людська істота є особистістю, створеною за образом Божим і, покликана до святості для вічного життя. Церква однозначно виступає проти всіх дій з людськими ембріонами, як аморальних по суті і насильницьких над людським життям, і вважає, що приватний сектор (так само, як і державні інститути) мають спрямовуватись на заборону будь-якого людського клонування і досліджень на ембріональних клітинах.

Ще одним елементом права на життя є те, що церква виступає проти запліднення «ін вітро», вважаючи що це протирічить християнській моралі, і виступає проти використання практики сурогатного материнства.

Церква виступає за життя людини, засуджуючи різні форми раптового, жорстокого чи насильного позбавлення життя (злидні, голод, відсутність медичної допомоги та найпростіших лікарських засобів, війна, теракти, вбивства, аборти, евтаназія, смертна кара, самогубство тощо). Церква засуджує самогубство, бо той, хто покінчив з життям, не приносить себе в жертву, а нехтує життям як даром Божим. У зв'язку з цим неприйнятною є легалізація так званої евтаназії – сприяння відходу з життя людей, яке є поєднанням вбивства та самогубства [3, с. 38].

Таким чином, цінність людського життя та одна з Десяти заповідей Божих «Не убивай» в цьому контексті досить чітко і однозначно формулює християнську позицію. Саме тому ми поділяємо думку П. Стецюка, що життя людини в Україні проголошено найвищою соціальною цінністю і держава зобов'язується оберігати людину, її життя і здоров'я, недоторканність і безпеку (ст. 3 Конституції України). Крім того, згідно ст. 27 Основного Закону держави, кожна людина, маючи невід'ємне право на життя, не може бути свавільно позбавлена останнього. Тому обов'язком держави є захист життя людини; кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. У зв'язку з цим, цілком логічним стало рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року про відміну в Україні смертної кари [4, с. 18].

Що стосується людської гідності, то ще починаючи з енцикліки Папи Лева XIII 1891 року, за якою людська гідність є гідністю духу людського, бо саме він є «...тим, що

носить образ і подобу Божу», з пізнішими – Різдвяним посланням Папи Пія XII (1942 р.) «Гідність людини є гідністю образу Божого», главою першою Душпастерської конституції (1965 р.) та численними промовами в цій царині Папи Івана Павла II, – гідність людини постає як одна з найбільших сакральних цінностей. Аналогічно до ситуації щодо людського життя, у чинній Конституції України людську гідність віднесено до категорії найвищої соціальної цінності. Тому кожна особа в Україні має право на повагу до її гідності, і ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. При цьому жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом (ст. 28 Конституції України).

Папа Іван Павло II у своєму посланні до XIV Всесвітнього дня миру (1981 р.) наголошував на тому, що людина є вільною, оскільки має здатність визначатися щодо істини й добра. У статті 21 Конституції України прямо говориться, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а самі права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Права і свободи людини, які закріплені Конституцією України, не є вичерпними, вони гарантуються державою і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22). Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). При цьому ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду, і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (ст. 29), і кожній особі гарантується недоторканність житла (ст. 30) [4, с. 18].

Досить важливе значення щодо конституційного виміру свободи особи в Україні має ст. 35 Основного Закону, яка закріплює право на свободу світогляду та віросповідування. Як відомо, останнє означає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. При цьому здійснення цього права може бути обмежене виключно законом і лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Визначальним у цьому плані стало прийняття Україною Закону «Про альтернативну (не військову) службу», відповідно до якого право на проходження останньої мають особи, для яких виконання встановленого військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням.

Перелік християнських засад, які знайшли своє формальне відображення в конституційно-правових основах статусу людини в Україні, можна продовжувати й далі, адже Конституція України 1996 р. на загал є такою, що відповідає сьогоденним вимогам часу, у тому числі й з огляду на демократичні тенденції загальносуспільного поступу. Водночас, практична реалізація в Україні проголошених конституційних положень, які безпосередньо є похідними з середовища християнських моральних цінностей, утруднена. Причиною останнього, як зауважує П. Стецюк, є реальні економічна, екологічна та політико-правова ситуації, які обумовлені в першу чергу перехідним (пострадянським) періодом [4, с. 19].

Отже, права людини тісно пов'язані з етикою, оскільки вони дають основу для ряду моральних обов'язків.

Важливим свідченням впровадження релігійних цінностей у нормативно-правових

актах є прийняття і ратифікація Загальної декларації прав людини, в якій основою прав людини проголошувались повага до людської гідності, визнання людського життя і свободи найвищою цінністю. Таким чином, права людини стають необхідним стандартом у стосунках індивідів між собою і державною владою. Права однієї людини є межею свободи іншої, а також обмеженням державного абсолютизму шляхом поділу і демократизації влади.

Отже, саме загальнолюдські релігійно-духовні цінності повинні бути основою існування як суспільства в цілому, так і права, яке діє у суспільстві. І саме від того, чи керуватиметься дане суспільство чи конкретна людина такими цінностями як добро, свобода, справедливість, солідарність, любов, демократія, залежить найвищий щабель ефективності застосування права у суспільстві й майбутній добробут усього народу. Тому істинно громадянським суспільством може бути лише те, яке базується на загальнолюдських цінностях і регулюється правом, що формується на основі духовних і релігійних цінностей.

З огляду на зазначене, проблематика взаємодії релігії і права є особливо актуальною у контексті українського суспільства, яке постійно розвивається і потребує чіткого визначення пріоритетних моральних принципів для побудови фундаменту, на якому ґрунтується і завдяки якому розвивається право. На думку А. Карась, основною причиною низької суспільної моралі стала мораль, яка пропагувалася у радянському тоталітарному суспільстві й містила в собі подвійні стандарти. Така ситуація, на щастя, поволі відходить у минуле. Саме тому в нинішніх умовах є надзвичайно важливим питання становлення нової системи морально-духовних цінностей, нового світогляду, який би базувався на глибоких культурно-духовних традиціях нашого народу. Духовні, моральні, релігійні цінності – основа суспільства і права. Якщо вони є, якщо вони наповнюють душі людей, тоді вони стабілізують суспільство, роблять правову систему стійкішою до зовнішніх негативних впливів [5, с. 59-61].

Таким чином, сучасний етап формування громадянського суспільства і проголошення курсу на розбудову в Україні правової, демократичної держави вимагає повного і ефективного гарантування прав людини. При цьому основна роль у забезпеченні правомірної реалізації й охорони цього фундаментального права юридичними засобами належить Конституції і конституційному законодавству України. Крім того, правовий захист значно залежить від характеру відносин держави і церкви [6, с. 12].

Новітня Конституція України визначає Основні Засади державної політики щодо релігії. Так, держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій, не втручаючись у їх діяльність; сприяє становленню та зміцненню у суспільстві норм моралі; встановленню відносин взаємної релігійної й світоглядної терпимості й поваги між людьми, які сповідують релігію або не сповідують її, між вірянами різних віросповідань та їх релігійними організаціями; поважає традиції і внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать законам України.

Права людини, що зазначені в Основному законі України, перебувають у центрі дискусій, присвячених політичним і моральним проблемам. З історії відомо, що і в конституціях держав з тоталітарним режимом правління було встановлено великий перелік прав і свобод людини, однак ними не можна було користуватися в житті. Отже, велике значення має реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, що є однією з найважливіших ознак демократичної правової держави.

Можливості впливу права на соціальну дійсність не безмежні. Право регулює суспільні відносини у взаємодії з іншими нормами. Одним з таких елементів взаємодії і є

християнство та релігійні норми. Основні закони християнства церква за своїм вченням отримала від Бога, інші вона видала сама владою, одержаною від Нього. Тому для дослідження правових норм, практики їх застосування важливе значення має вивчення впливу християнських постулатів на нормативно-правові акти, у тому числі і на Основний закон держави [7, с. 32].

Християнство, як певна ціннісна нормативна система, обумовлює і юридичну поведінку людей, оцінюючи її за відповідними нормами християнської моралі, основними принципами християнського віровчення. У цьому випадку християнство виступає як чинник формування того чи іншого ставлення індивіда до правових інститутів, формування протиправної чи законної поведінки. Коли норми закону стають етичними нормами самої людини, виникає необхідність написання закону «не чорнилом», а Духом живого Бога, не на кам'яних таблицях, а на тілесних таблицях сердець. І коли це відбувається, закон стає просто зайвим. Тобто християнство стверджує закон тим, що вносить у його серце, у волю людини її сутність [8].

Ці положення є характерними і для нашої Конституції. Так, у Преамбулі зазначається: «...Усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, ... приймаємо цю Конституцію – Основний закон України» [9].

Християнські засади можна простежити як у всьому Основному законі країни так і майже у більшості нормативних правових актів. І це не парадокс, адже усі закони, які ухвалюються людьми, мають ґрунтуватися на християнських цінностях. Тому, будь-який людський закон, який не відповідає вищому праву Бога або моралі, є не просто поганим правом, він не є правом взагалі, це груба сила, яка маскується під право [10, с. 23].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки:

- 1) право на сучасному етапі розвитку суспільства не може обійтися без допомоги інших соціальних регуляторів, одним з яких є релігійні норми (в тому числі й канони християнства);
- 2) взаємодія норм права та релігійних норм є найтіснішою на конституційно-правовому рівні (в першу чергу – на рівні I та II розділів Конституції України, які закріплюють загальні засади та правовий статус особи);
- 3) втілення релігійних постулатів найчіткіше виражене у закріпленні основних прав людини (на життя, на безпечне довкілля, на повагу до гідності) та інших прав людини і громадянина;
- 4) втілення релігійних (в тому числі й християнських) засад у праві також є засобом подальшої конвергенції природного та позитивного права.

Список використаних джерел

1. Шевчук С.В. Способи тлумачення Конституції: порівняльний досвід / С.В. Шевчук // Конституція і конституціоналізм в Україні: вибіркові проблеми. Збірник наукових праць членів Товариства конституційного права з нагоди десятої річниці Конституції України, Конституційного Суду України та самого Товариства / Відпов. ред. проф. Мартиненко П.Ф. і доц. Кампо В.М. – К.: «Купрія-нова», 2007. – С. 33 – 57.
2. Право, держава, духовність: Шляхи розвитку та взаємодії: Тези доп. міжнар. наук. - практ. конфер. ОНЮА «Право, держава, духовність: шляхи розвитку та взаємодії»,

- м. Одеса, 3 вересня 2006 р. / Відп. ред. Ю.М. Оборотова, Г.І. Чанишева. – О.: Фенікс, 2006. – 306 с.
3. Цебенко С. Громадянські права людини в православній інтерпретації / С. Цебенко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XVII регіональної науково-практичної конференції, (Львів, 3 – 4 лютого 2011 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2011. – С. 38 – 39.
 4. Стецюк П.Б. Християнські засади сучасного українського конституціоналізму / П.Б. Стецюк // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 11 (97). – С. 17 – 20.
 5. Карась А.Г. Роль релігійних цінностей у процесі формування права / А.Г. Карась // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 58 – 62.
 6. Сергієнко Г. Конституційно-правове регулювання відносин Української держави і релігійних організацій та гарантування свободи віросповідання: до питання їх взаємозв'язку / Г. Сергієнко // Право України. – 2004. – № 12. – С. 12-16.
 7. Папаян Р.А. Християнские корни современного права / Р.А. Папаян. – М., 2002. – 416 с.
 8. Лавренюк В.М. Право і християнство як чинники механізму реалізації прав людини / В.М. Лавренюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti>.
 9. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відом. Верх. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
 10. Рябошапко Л.І. Релігійні норми як один із напрямів розвитку правової системи в Україні / Л.І. Рябошапко // Роль релігії та церкви в утвердженні загальнолюдських цінностей: матеріали між університетського круглого столу (Львів – Івано-Франківськ, 29 жовтня 2010 року). – Івано-Франківськ, 2010. – С. 21–23.

Косьмий М. М. Морально-етические факторы в современной Конституции Украины

В статье проведен философско-правовой анализ содержания современной Конституции Украины по предмету воплощения в ее нормах морально-этических и религиозных основ общества.

Ключевые слова: *этика, христианская этика, мораль, религиозно-моральные ценности, конституционно-правовые нормы.*

Kosmiiy M. M. Moral and ethical factors in the current Constitution of Ukraine

The article conducts philosophical and legal analysis of the content of the current Constitution of Ukraine concerning reflection of moral and ethical as well as religious foundations of the society in its norms.

Key words: *ethics, Christian ethics, morality, religious and moral values, constitutional and legal norms.*

УДК 340.111

Свиридюк Наталія Петрівна,

*кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

Зелена Ірина Володимирівна

*ад'юнкт кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто ознаки та структуру системи права, охарактеризовано поняття інституту відповідальності, природу і місце в системі права, обґрунтовано думку про його охоронну функцію та належність до різних галузей.

Ключові слова: *система права, структура системи права, галузь права, інститут права, інститут відповідальності.*

Постановка проблеми. Юридична наука до цього часу не виробила єдності у розумінні поняття інституту відповідальності, його природи і місця в системі права. Це призводить до виникнення термінологічних розбіжностей у наукових дослідженнях вчених-правознавців та постійних дискусій щодо його присутності у всіх галузях системи права. Для продовження цієї складної та захоплюючої дискусії звернемося до поняття інституту права та спробуємо аплікувати його основні властивості на сукупність норм, що прийнято називати інститутом юридичної відповідальності.

Так, наприклад, С.О. Носков вважає, що деякі галузі права не містять у своїй структурі інституту відповідальності. Тоді ці галузі права «обслуговують» інститути з іншої галузевої приналежності. Так, за порушення норм земельного права в залежності від тяжкості скоєного правопорушення та інших обставин справи можливе настання цивільно-правової, кримінальної чи адміністративної відповідальності [7, с. 48].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам інституту відповідальності присвячені дослідження фахівців з теорії держави та права і галузевих спеціалістів, таких як С.С. Алексєєв, Г.А. Андрусяк, Д.І. Бернштейн, С.М. Братусь, І.Г. Захаров, О.С. Іоффе, Л.М. Кельман, С.Л. Лисенков, О.Г. Мурашин, С.О. Носков, О.Ф. Скакун, Н.Д. Шиндяпіна, М. Д. Шаргородський, А.М. Шульга та інші.

Постановка завдання. У зв'язку з цим виникає необхідність у більш повному та ґрунтовному дослідженні інституту відповідальності у взаємозв'язку з системою права через призму аналізу власне системи права та її елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут відповідальності є структурним елементом системи права, який виступає в якості одного з його компонентів,

і, як наслідок, актуалізується дослідження системи права. Так, О.С. Іоффе та М. Д. Шаргородський визначали систему права як «сукупність галузей права, диференційованих на основі притаманних їм особливостей, які відповідають специфіці системи суспільних відносин даної соціально-економічної формації» [3, с. 346].

А. М. Шульга розуміє систему права як внутрішню структуру права, яка виражається в єдності та узгодженості всіх діючих норм права цієї держави, а також в їх розподілі по галузях і інститутах права. Системність масиву всіх діючих норм права проявляється в їх єдності, взаємоузгодженості, несуперечності [14, с. 52].

Професор О. Ф. Скакун розглядає систему права більш широко та визначає як об'єктивно обумовлену системою суспільних відносин внутрішню структуру права, яка складається з взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами. До основних ознак системи права автор відносить:

1. обумовленість реально існуючою системою суспільних відносин. Вона не може створюватися на суб'єктивний розсуд людей, а існує об'єктивно;
2. органічну цілісність, єдність і взаємозв'язок правових норм, а не їх випадковий набір. Норми права, з яких складається система права, не можуть функціонувати ізольовано. Вони взаємно узгоджені та цілеспрямовані;
3. структурну багатоманітність. Це означає, що система права складається з неоднакових за змістом й обсягом структурних елементів, які логічно об'єднують, розташовують нормативний матеріал у певній функціональній спрямованості [10, с. 364].

Структура системи права – це її внутрішній устрій. Розкрити структуру права можна лише, з одного боку, через поділ її на окремі взаємопов'язані елементи, а з іншого – через інтегрування (об'єднання) норм права в єдину систему. Головними структурними елементами системи права є норми права, інститути права, підгалузі права, галузі права [2, с. 258-259].

При цьому, в структурі системи права більшість авторів виділяють такі елементи, як галузь, підгалузь, інститут, норма. Інші науковці, наприклад, О. А. Кірімова, поряд з інститутом права виділяють ще такий структурний елемент системи права, як субінститут, який входить в структуру деяких інститутів права.

Виходячи з аналізу поглядів науковців, система права в юридичній науці розглядається як внутрішня будова права, яка характеризується узгодженістю впорядкованістю та взаємозалежністю різних елементів: норм, інститутів, підгалузей, галузей.

У цьому контексті особливу увагу варто зосередити на розгляді поняття інституту права як такого. Так, В. В. Копейчиков зазначає, що є різні визначення інституту права. Його розглядають як:

1. певну сукупність правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини, пов'язані між собою як якісно самостійна відокремлена група;
2. сукупність норм права, які є настільки суттєвими і самостійними, що утворюють окремий інститут права в межах комплексної галузі права (наприклад, морського права);
3. сукупність правових норм, що регулюють окремий вид чи рід суспільних відносин і становлять відокремлену частину галузі права.

До ознак інституту права належать: наявність сукупності нормативних приписів; юридична однорідність названих приписів; об'єднання правових норм стійкими

закономірностями і зв'язками, які втілюються в юридичних приписах і в цілому в юридичній конструкції.

На думку В. В. Копейчикова, інститут права можна визначити як відокремлену групу взаємозв'язаних правових норм (приписів), що регулюють певний вид чи рід суспільних відносин і утворюють самостійний елемент системи права [9, с. 120-121].

Кравчук М. В. пише: «Інститут права – це відокремлена система юридичних норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин, це сукупність таких суттєвих і самостійних норм права, що утворюють окремий інститут права в межах галузі права. Інакше – це частина норм певної галузі чи підгалузі права, яка регулює конкретний вид чи сторону однорідних відносин» [5, с. 155].

Інститут права регулює окрему ділянку, фрагменти, сторони суспільного життя. Він є складовою частиною однієї або кількох галузей права, характеризується тим, що: регулює вид більш чи менш значущих суспільних відносин; є логічно замкнутою, відокремленою сукупністю норм; функціонує автономно, тобто має можливість здійснювати регулювання суспільних відносин незалежно від інших інститутів права (це не означає, що інститут права не має зв'язків з іншими інститутами права) [2, с. 258-259].

Серед інститутів права автори розрізняють: галузеві (інститут громадянства, інститут спадкування), кожен з яких має власний предмет, метод правового регулювання та правовий режим; міжгалузеві (інститут відповідальності, інститут права власності), до складу яких входять норми різних галузей права; комплексні (інститут права власності складається з інститутів власності українського народу, державної, приватної та комунальної власності), які включають менші за обсягом інститути.

Крім того, залежно від підстав, інститути права поділяються: 1) за галузевою належністю – конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне та інші галузі права; 2) у залежності від ролі, яку вони виконують – предметні і функціональні; 3) у залежності від відносин, що вони регулюють – матеріальні і процесуальні; 4) залежно від закріплення загальних понять, принципів, завдань чи спеціальних зобов'язань – загальні і спеціальні; 5) за спрямованістю дії – регулятивні і правоохоронні. Споріднені інститути утворюють підгалузі права, які є більшими за обсягом, ніж інститути права, але водночас залишаються у межах певної галузі права [4, с. 136].

Виходячи з розгляду загального поняття «інституту права», необхідно окреслити поняття «інститут відповідальності». Майже в усіх без винятку визначеннях інституту відповідальності наголошується, що це явище є міжгалузевим та складним за своєю структурою.

Так, Б. Т. Базилев зазначає, що інститут відповідальності є загальним, комплексним за змістом (що складається з норм різних галузей), своєрідним по структурі (що включає в себе інститути і цілу галузь), охоронним за призначенням, функціональним інститутом права [1, с. 47].

А. П. Чірков вказує, що інститут відповідальності належить до функціональних міжгалузевих комплексних інститутів, що здійснюють «наскрізну» регламентацію найважливіших відносин, пов'язаних із залученням правопорушника до відповідальності. Завдяки цьому, на його думку, цей інститут обслуговує різні галузі права [13, с. 15].

З позиції Р. Л. Хачатурова та Р. Г. Ягутяна інститут відповідальності регулює відносини, які держава закріплює і розвиває, а також відносини, що виникають з правопорушень [11, с. 132]. Таке визначення інституту відповідальності авторами обумовлено широким розумінням самого поняття відповідальності, яке включає як негативний, так і позитивний аспекти.

На підтвердження тези щодо міжгалузевості інституту відповідальності доцільно розглянути думки окремих авторів щодо інституту відповідальності в різних галузях права.

Так, Д. М. Лук'янець визначає інститут адміністративної відповідальності як сукупність норм, що визначають структуру, принципи і правила функціонування механізму реалізації в адміністративному порядку санкцій правових норм, які мають форму стягнень або, іншими словами, інститут адміністративної відповідальності представляє собою нормативну модель механізму реалізації в адміністративному порядку санкцій правових норм, які мають форму стягнень [6, с. 12].

В. І. Борисова, Л.М. Баранова, І. В. Жилінкова досліджуючи інститути цивільного права, зазначають, що цивільно-правова відповідальність є інститутом цивільного права, в якому реалізуються, зокрема, загальні функції юридичної відповідальності, особливості прояву яких, в даному випадку, обумовлюються метою застосування цивільно-правової відповідальності [12, с. 268].

На думку В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка, конституційно-правова відповідальність є функціональним інститутом конституційного права, що об'єднує сукупність конституційно-правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері проспективної та ретроспективної юридичної відповідальності деліктоздатних суб'єктів за порушення норм конституційного права України [8, с. 520].

Висновки. Отже, виходячи з аналізу наукових позицій авторів, що працюють у цьому напрямку, уявляється можливим зробити висновок, що *інститут відповідальності* – це складний, міжгалузевий інститут, під яким пропонується розуміти сукупність споріднених за функціональним призначенням охоронних правових норм, розташованих у різних галузях права, розрахованих на факти протиправної поведінки суб'єктів права, притягнення їх до юридичної відповідальності, відновлення правового порядку у системі суспільних відносин, втілення ідей верховенства права та справедливості у практичну площину життя.

Список використаних джерел:

1. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б.Т. Базылев. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 120 с.
2. Загальна теорія держави і права: / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
3. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М.: Юрид. лит., 1961. – 381 с.
4. Кириченко В. М., Куракин О. М. Теория держави і права: модульний курс: навч. посіб / В.М. Кириченко, О.М. Куракин. – К.: Центр учбо-вої літератури, 2010. – 264 с.
5. Кравчук М.В. Теория держави і права. Проблемы теории держави і права: Навчальний посібник / М.В. Кравчук. – 3-тє вид., змін, й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 247с
6. Лук'янець Д.М. Розвиток інституту адміністративної відповідальності : концептуальні засади та проблеми правореалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Д. М. Лук'янець. – К., 2007. – 39 с.
7. Носков С. А. Институт юридической ответственности: дисс... канд. юрид. наук /

- С.А. Носков. – Тольятти, 200. – 178 с.
8. Погорілко В.Ф. Федоренко В.Л. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т. 1 / За ред. В. Ф. Погорілка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. – 544 с.
 9. Правознавство: Підручник / За редакцією В.В. Копейчикова, А. М. Колодія. –К.: «Юрінком Інтер», 2006. – 748 с.
 10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. / О.Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – 664 с.
 11. Хачатуров Р.Л., Ягутян Р. Г. Юридическая ответственность / Р.Л. Хачатуров, Р.Г. Ягутян. – Тольятти: Акцент, 1995. – 200 с.
 12. Цивільне право України: Навчальний посібник: У 2 т. – Т.1 / За заг. ред. В. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 480 с.
 13. Чирков А.П. Ответственность в системе законодательства: Автореф. дис... канд. юрид. наук. / А.П. Чирков. – М., 1989. – 26 с.
 14. Шульга А.М. Теория государства и права: учеб. пособие / А.М. Шульга. – Х., 2000. – 115 с.

Свиридюк Н.П., Зеленая И.В. Отдельные вопросы понятия института ответственности

В статье рассмотрены признаки и структура системы права, охарактеризованы понятие института ответственности, природа и место в системе права, обосновано мнение о его охранной функции и принадлежности к разным отраслям.

Ключевые слова: система права, структура системы права, отрасль права, институт права, институт ответственности.

Sviridyuk N.P., Zelena I.V. Separate question the notion of the Institute of responsibility

In the article considered features and structure of the law system have been considered, the concept of Institute of responsibility, and the nature and its place in the law has been describes, opinion about its protective function and belonging to various spheres has been grounded.

Key words: law system, the structure of the law system, the sphere of law, institute of law, the institute of responsibility.

УДК 340.12

Черник Наталія Степанівна,
викладач кафедри філософії,
філософії права та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ХРИСТИЯНСЬКІ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У науковій статті здійснюється спроба аналізу християнського змісту нормативно-правових актів, що регламентували організацію діяльності системи судочинства періоду Української Центральної Ради.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, система судочинства, християнство, Генеральний суд, законодавство.

Постановка проблеми. Система судочинства періоду української національної революції 1917-1920 рр. загалом та доби Української Центральної Ради (далі – УЦР) зокрема була вкрай важливою, зумовлювалася потребою реформування і заміни старого імперського законодавства, а також встановлення нових демократичних норм права, які б регулювали процес здійснення судового покарання за вчинені правопорушення. Творення національного законодавства в сфері судочинства у таких умовах вимагало використання християнських правових ідеалів, розкриття яких та ступінь їх відображення у революційному законодавстві становить актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі системи судочинства періоду української національної революції початку XX ст. присвячений цілий ряд узагальнюючих досліджень з історії держави і права України відомих вітчизняних правників О.Л.Копиленка, М.Л.Копиленка, А.Й. Рогожина, В.Я.Тація та ін.

Упродовж останнього десятиліття були опубліковані окремі дослідження, що розкривали окремі аспекти системи судочинства українських національних урядів 1917-1920 рр. Серед цих досліджень варто виокремити наукові доробки В.Клочкова, О.М.Мироненка, В.Рем'янцева, І.Б. Усенко, Д.В. Яроша та ін.

Як наукову проблему вплив християнської правової системи на національне законодавство в роки визвольних змагань розвинув у своїх дослідженнях І.М.Луцький.

Джерельну основу дослідження склали опубліковані нормативно-правові та конституційні акти, які регламентували систему судочинства, а також матеріали періодичної преси.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є аналіз системи судочинства доби УЦР (березень 1917 – квітень 1918 рр.), розкриття змісту нормативно-правових актів та з'ясування ступеня впливу на них християнських правових норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Революційні події в Російській імперії,

що активізувалися в лютому 1917 р., відкрили шлях до вирішення питання про самовизначення України та відродження її державності. Упродовж 1917-1920 рр. у жорсткій революційній боротьбі на території України функціонувало кілька форм національної державності: Українська Народна Республіка (УНР), Українська держава гетьмана П.Скоропадського, УНР часів Директорії, Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Кожна з цих державних форм характеризувалася специфічними, притаманними тільки їй рисами правових відносин та форм організації державності, зберігаючи при цьому практику рецепції російського та австрійського законодавства у практичний правообіг.

Еволюція політичного світогляду лідерів української держави, специфічні геополітичні умови розвитку спонукали до активного пошуку ефективних і оптимальних моделей українського національного права. Як влучно зауважили з цього приводу фахівці в галузі історії держави і права О.М.Мироненко та І.Б.Усенко «у праві мало не кожного режиму, що владарював у 1917-1920 рр. в Україні, демократичні цінності конкурували з потягом до авторитаризму, гуманістичні ідеали – з узаконенням репресій проти політичних супротивників» [7, с. 271].

Становлення системи судочинства відбувалося в кілька етапів. Влучно зауважує О.М.Мироненко: «У перші пореволюційні місяці на Україні судова система майже нічим не відрізнялась від інших територій Росії, де Тимчасовий уряд ліквідував військові польові суди, станові «особливі присутствія», посади земських начальників, відновив діяльність мирових судів, які були скасовані на Україні ще у 1889 р., за виключенням Одеси, Харкова, привів судові установи у відповідність з першою редакцією «Судових інститутів 1864 року» [8, с. 68].

Реформування системи судочинства УЦР здійснювалося в рамках реалізації цілісної політичної реформи української держави і формування правових засад її функціонування. Основоположні функції контролю за організацією системи судочинства, формування її правової бази були покладені на національний уряд – Генеральний секретаріат, створення якого було передбачено I Універсалом Центральної Ради, а кількісний склад затверджений постановою Малої Ради УЦР від 29 липня 1917 р.

Необхідність організації системи судочинства на нових демократичних і національних засадах доводили і українські юристи, які 13-14 червня 1917 р. провели у Києві з'їзд, у ході якого було прийнято рішення про необхідність формування власної системи судочинства, що повинна була базуватися на наукових засадах, принципах національної правосвідомості. Пропонувалося українізувати суди та судовий процес. З'їзд створив комісію для складання словника української правової термінології і комісію для видання всіх чинних нормативних актів українською мовою. Центральній Раді запропоновано зробити українську судову систему незалежною від російської та створити для керівництва нею як найвищу судову інстанцію Вищий крайовий суд, а для проведення реформи судової системи створити на місцях інститут судових комісарів [9, с. 302].

Безпосередня робота з організації системи судочинства розпочалася з Декларації Генерального секретаріату, оголошеної 9 липня 1917 р. В.Винниченком як главою українського уряду. У змісті Декларації, окрім визначення загальних засадних функцій Генерального секретаріату як виконавчого органу Української держави, були окреслені завдання Секретаріату судових справ [13, с. 19]. Основним завданням, яке ставилося перед профільним секретаріатом, була: «підготовка судових інституцій в Україні до тих форм і до того стану, в якому вони повинні бути в автономній Україні» [4].

Українізація і демократизація судів були ключовими в процесі становлення національної системи судочинства, однак обмежені декларативні рамки автономії не дозволяли радикально змінювати усталені норми права, рецепійовані з правової системи імперії Романових. Показово також і те, що керівником Секретаріату судових справ був призначений економіст, громадський і політичний діяч, член УСДРП В.Садівський, який не мав жодних практичних навичок у цій галузі. Особливістю організації системи судочинства було те, що за «Інструкцією Тимчасового уряду Генеральному Секретаріату» від 4 серпня 1917 р. ця посада не передбачалась [1, с.1]. 1 листопада 1917 р. комісаром судових справ став есер М.Ткаченко. У лютому 1918 р. на цій посаді М.Ткаченка замінив С.Шелухін – правник з достатньо багатою практичною діяльністю в судових органах влади.

Декларацією Генерального секретаріату було покладено початок формування судової системи Української Народної Республіки. Подальша реалізація системи судочинства була покладена на III Універсал ЦР, зміст якого підтверджує глибокий вплив християнських ідеалів на процес формування правової основи судоустрою країни. В III Універсалі чітко визначалася форма судової системи УНР: «Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу» [5, с. 40]. Головним керуючим органом, відповідно до змісту Універсалу, визнавався Генеральний Секретаріат судових справ, на якого було покладено завдання «упорядкувати судівництво й привести його до згоди з правовими поняттями народу» [5, с. 40].

Як впливає зі змісту Універсалу, основним завданням у процесі формування системи судочинства було дотримання християнських принципів справедливості та гуманізму, реалізація яких не повинна була виходити за рамки «правних понять народу», тобто тих правових засад, що формувалися під впливом норм звичаєвого права, народної філософії та християнської етики.

Реалізуючи основні положення III Універсалу у сфері організації системи судочинства, 23 листопада 1917 р. на засіданні Малої Ради було заслухано зміст законопроекту Генерального секретаріату судочинства про формування судових вироків. Результатом обговорення цього законопроекту було його прийняття 27 голосами проти одного у редакції: «Суд на Україні твориться іменем Української Народної Республіки» [11, с. 407-408].

15 грудня 1917 р. був прийнятий закон «Про утворення Генерального суду» як тимчасового судового органу, що буде діяти на території Української Народної Республіки до прийняття Українськими Установчими зборами її Конституції. Відповідно до ст. 1 Закону, Генеральний суд складався з трьох департаментів: цивільного, кримінального і адміністративного. Він був вищою судовою інстанцією в Україні й здійснював нагляд над усіма судовими установами і діяльністю працівників судових органів. Судді Генерального суду, яких було 15, отримували звання генеральних суддів. Вони обиралися Центральною Радою за поданням Генерального секретаріату судових справ на термін до прийняття Конституції УНР.

Варто відзначити, що окремі з положень цього закону мали половинчастий характер. Так, у відповідності до ст. 3 повноваження членів Генерального Суду – «до затвердження Генерального Суду на основі конституції – визначалися дореволюційним російським законодавством, зокрема, «Учреждением Судебных Установлений» [11, с. 407-408].

Одночасно із визначенням основних напрямків реформування системи судочинства, створювалися інститути прокуратури, які, у відповідності до ст. 6 Закону «Про утворення Генерального суду» підпорядковувалися прокурору, обраному генеральним секретарем

судових справ. Регламент діяльності прокуратури вироблявся нею і затверджувався генеральним секретарем судових справ [13, с. 20].

Про всеосяжний характер перетворень системи судочинства свідчить той факт, що 17 грудня 1917 р. Мала Рада ухвалила Закон про апеляційні суди в УНР, а 23 грудня (старим стилем) 1917 р. було прийнято «закон про умови обсаджування і порядок обрання суддів Генерального та апеляційного судів». Відповідно до норм цього нормативно-правового акту, «посади судді і прокурора Генерального і апеляційного судів можуть займати особи з вищою освітою. За умови обрання 3/5 голосів присутніх членів Центральної Ради, суддями можуть бути і особи без вищої освіти» [12, с. 63-64].

Реалізація вказано Закону розпочалася після заяви 2 січня 1918 р. Генерального секретаря судових справ М.Ткаченка, про необхідність термінового обрання суддів, бо судові палати вороже ставляться до законів і постанов Української Республіки [12, с. 68]. У цьому аспекті чітко простежується обмежений характер судового законодавства, оскільки, не відійшовши від норм імперського російського права, УЦР впродовж 10 місяців свого існування покладала вирішення усіх судових справ на судові палати, що були пережитком імперського законодавства і функціонували з дозволу Тимчасового Уряду. Після заяви керівника секретаріату судових справ Мала Рада таємним голосуванням обрала 8 членів Генерального суду і 8 членів Київського апеляційного суду.

Чималий вплив на організацію системи судочинства мав затверджений Центральною Радою у березні 1918 р. закон «Про адміністративно-територіальний поділ України», що ліквідовував поділ країни на губернії і повіти, передбачаючи створення тридцяти земель [12, с. 181-182]. Закономірно, що новому адміністративно-територіальному поділу мала відповідати й нова судова система.

Про взаємозалежність адміністративної реформи та системи судочинства свідчать слова керівника УЦР М.С. Грушевського, який в інформаційній статті «Новий поділ України» писав: «Сі землі мали б служити округами при виборах до Українських Всенародних зборів «Сейму», до них мала б бути пристосована адміністративна й судова сіть» [2, с. 215]. Подібна заява керівника УНР свідчила про актуальність вирішення питань, пов'язаних із судочинством і забезпеченням його правової бази. Для реалізації цього завдання був підготовлений проект закону «Про організацію судів Республіки по землях». Однак на практиці реалізувати даний законопроект не судилося.

Після реалізації досягнутих домовленостей під час Брестських мирних переговорів 1 березня 1918 р. Центральна Рада повернулася до Києва разом з німецькими та австрійськими військами та почала створювати військово-польові суди, що було безпосередньою вказівкою нових військових союзників. Відтак, було порушено процес становлення національного судочинства. Військово-польові суди керувалися німецьким законодавством, а тому в судочинстві почала панувати суб'єктивність та правове свавілля. Закономірно, що з послабленням української влади німецькі військові інститути активно привласнювали функції її органів, а особливо – судових [10, с. 55].

З метою перешкодження агресивній політиці німецьких окупаційних властей міністр юстиції М.Ткаченко 23 березня 1918 р. видав циркуляр, у якому акцентувалася увага на тому, що німецькі військові суди не мають юридичної сили в УНР і що для покарання громадян УНР існують власні цивільні та військові суди [3, с. 138].

Останній період функціонування УЦР та Малої Ради протягом березня-квітня 1918 р. позначився пожвавленням нормотворчої діяльності в сфері судочинства, були ухвалені закон про штати Генерального та апеляційного судів (24 березня), про розширення компетенції мирових судів (30 березня), про обрання суддів до Генерального і

апеляційного судів (2 квітня) [12, с. 237, 242]. Однак часу для їх практичної реалізації у Центральній Раді не залишалося. Окупаційна німецька адміністрація не особливо рахувалася з правовими ініціативами та самоуправлінням українського уряду, що в кінцевому підсумку, відобразилося в гетьманському перевороті.

Черговим етапом формування судової системи на національних засадах в період УЦР було затвердження основних положень цього питання в Конституції Української Народної Республіки, прийнятої 29 квітня 1918 р. Загалом, проблемі національного судочинства було присвячено дев'ять статей VI розділу «Суд Української Народної Республіки». У відповідності до ст. 60 та ст. 62, судова влада здійснювалася іменем Української Народної Республіки «в рамках цивільного, кримінального і адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими установами», рішення яких не могли змінити ні законодавчі, ні адміністративні органи влади [6, с. 175-180].

Про вплив християнських правових ідеалів на норми судочинства УНР, задекларованих в Основному законі, свідчать ст. 64-65. Так, тільки згідно з нормами чинного законодавства адміністративні органи влади могли накладати та виконувати види покарання. Це здійснено з метою лібералізації судового процесу і системи покарання за види злочинів, що було високим проявом гуманізму. Заслужує на увагу положення ст. 65 Конституції, у якій вказувалося на рівність усіх громадян перед судом, включаючи членів Всенародних Зборів і членів Ради Народних Міністрів [6, с. 175-180]. Тобто встановлювалася рівність усіх громадян перед законом і судом, незважаючи на займану посаду (навіть найвищу державну). Разом з тим, Основний закон УНР встановлював певні рамки політичної недоторканості. Так, ст. 58 Конституції визначала, що «Постановою 2/3 Всенародних Зборів члени Ради Народних Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність» [6, с. 175-180].

Висновки. Проаналізувавши законодавство УЦР у сфері судочинства, ми прийшли до таких висновків.

1. Процес формування системи судочинства і норм законодавства, що її регламентували, відбувався у складних політичних, військових, соціальних та міжнародних умовах, що не могло не позначитися на характері та змісті законодавчої бази. Певна половинчастість і посилення на нормативно-правову базу колишнього імперського законодавства поєднувалося зі спробою українізації та лібералізації судового процесу зокрема і законодавства в цілому.

2. Засади гуманізму та демократизму, на яких, згідно з конституційними нормами, була побудована національна система судочинства в УНР, є свідченням проникнення в правотворчу діяльність християнських правових ідеалів. Варто відзначити той факт, що на початковому етапі діяльності УЦР система судочинства та норми права, які її регламентували були рецепційовані з російського імперського законодавства, а також підпадали під вплив норм судочинства окупаційних німецьких військ. На початку 1918 р. керівники УНР видали ряд нормативно-правових актів, які дають підстави стверджувати про остаточне формування національної судової системи, однак через сукупність зовнішніх та внутрішньополітичних обставин їм не судилося реалізуватися.

3. В силу об'єктивних і суб'єктивних причин в Українській Народній Республіці не вдалося створити дійовий судовий апарат у всеукраїнському масштабі. Відсутність такої опори національної державності як система судочинства, була однією з ключових причин її поразки. Слід також зауважити, що судова реформа, незважаючи на всі зусилля Центральної Ради, не була проведена до кінця. Ті судові органи, що існували, здебільшого

діяли незадовільно. Основною причиною цього була відсутність кваліфікованих, патріотично налаштованих кадрів.

Список використаних джерел

1. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – №20/21 – Листопад. – С. 1.
2. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М.С. Грушевський. – К.: Товариство «Знання України», 1991. – 240 с.
3. Гунчак Т. Україна: перша половина XX ст. / Т. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
4. Декларація Генерального секретаріату. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2012/09/1917_21.html
5. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 400 с.
6. Конституція УНР // Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. / П. Христюк. – Т. II. – Відень, 1921. – 204 с.
7. Мироненко О. М. Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О.М. Мироненко. – К.: Б.в., 1995. – 328 с.
8. Мироненко О.М. Суд і судочинство в УНР (березень 1917 – квітень 1918) / О.М. Мироненко // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2. – С. 60-68.
9. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 4-те вид., стер. / П.П. Музиченко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 429 с.
10. Рум'янцев В.О. Судова система в Україні в період «Української революції» 1917-1921 рр. / В.О. Рум'янцев // Загальнотеоретичні й історичні проблеми правової науки. – К., 2009/100. – С. 53–62.
11. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Том I. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К., 1996. – Т. 1. – 452 с.
12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Том 2. 10 грудня 1917 – 27 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 2. – 424 с.
13. Ярош Д.В. Формування судової системи Української Народної Республіки періоду Центральної ради / Д.В. Ярош // Університетські наукові записки, 2007. – №1 (21). – С. 18–22.

Черник Н. С. Христианские принципы судопроизводства Украинской Центральной Рады

В научной статье предпринимается попытка анализа христианского содержания нормативно-правовых актов, регламентирующих организацию деятельности системы судопроизводства периода Украинской Центральной Рады.

Ключевые слова: Украинская Центральная Рада, система судопроизводства, христианство, Генеральный суд, законодательство.

Chernik N. S. Christian principles of justice Ukrainian Central Rada

In a scientific paper is an attempt to analyze the Christian content of legal acts regulating the organization of the court system time Ukrainian Central Rada.

Key words: Ukrainian Central Rada, the court system, Christianity, General Court, legislation.

Гаврецька Марина Йосипівна,
викладач кафедри
теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СФЕРІ ОСВІТИ ЗА ЗАКОНОДАВЧИМИ АКТАМИ ЗУНР

У статті розглянуто проблему законодавчого закріплення української мови у школах, гімназіях та учительських семінаріях Східної Галичини в період існування ЗУНР.

Ключові слова: ЗУНР, Державний Секретаріат освіти, законодавство про мову, українська мова викладання.

Постановка проблеми. Перша світова війна та революційні події в Російській імперії призвели до загострення економічних, політичних та національних суперечностей в Австро-Угорській монархії, що стало основною причиною її неминучого краху. На хвилі національного патріотизму поневолених народів імперії український народ отримав нагоду відстояти своє право на державне самовизначення, утворивши нову українську державу. Серед важливих проблем новоствореної держави було створення нової законодавчої бази в сфері освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти досліджуваного питання знайшли своє відображення в наукових працях М. Чубатого [22], В. Осечинського [14], С. Ярославина [23], М. Литвина, К. Науменка [11], М. Лозинського [12], О. Красівського [10], Б. Тищика, О. Вівчаренка [21] та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правового статусу української мови в сфері освіти на підставі законодавчих актів Західно-Української Народної Республіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті революційних подій та розпаду Австро-Угорської монархії в листопаді 1918 року Галичина, Буковина та Закарпаття об'єдналися між собою та утворили нову українську державу – Західно-Українську Народну Республіку. Після довгих років боротьби український народ нарешті отримав довгоочікувану можливість розбудови власної держави. Серед найважливіших завдань державної політики новоствореної української держави було врегулювання питання освіти, а саме – демократизації та українізації шкільництва.

6 листопада 1918 року, законодавчим органом ЗУНР – Українською Національною Радою був створений Державний Секретаріат освіти і віросповідань, який очолив Олександр Барвінський. Його наступниками були доктор Агенор Артимович та Антін Крушельницький. В структуру Державного Секретаріату освіти і віросповідань входили повітові шкільні Комісаріати на чолі з повітовими шкільними Комісарами. У

лютому 1919 р. було організовано повітові шкільні ради, які здійснювали керівництво шкільною освітою у своїх повітах [1, с. 96].

Слід зазначити, що крім організації структурних одиниць Державного секретаріату освіти та віросповідань, реформ потребувала вся освітня система Східної Галичини загалом. Для реалізації цієї мети Державним Секретарем освіти д-ром А. Артимовичем 21 січня 1919 р. було прийнято та розіслано до дирекцій всіх державних і приватних середніх, фахових і народних шкіл та до державних повітових комісаріатів розпорядження «В справі тимчасових змін в області шкільництва». Розпорядженням передбачалося, що до моменту прийняття закону в справі шкільництва, мовою викладання у всіх народних, виділових та середніх школах буде українська мова. Для національних меншин передбачалися школи з їх рідною мовою навчання відповідно до їх процентного відношення в державі. Діючим школам з неукраїнською мовою викладання, в разі складання їхніми учителями присяги на вірність держави, дозволялося продовжувати свою діяльність. Мова внутрішнього діловодства шкіл мала відповідати мові викладання навчального закладу. У зовнішньому урядуванні та у відносинах з владою повинна була вживатися українська мова [15, с. 18].

До часу прийняття нових планів навчання у всіх типах та категоріях шкіл продовжував діяти попередній австрійський план навчання з деякими змінами: а) у всіх школах з українською мовою викладання скасовувалося обов'язкове вивчення польської мови. На випадок необхідності залишалася можливість навчання в середніх школах недержавних мов як не обов'язкового предмету; б) в народних школах скасовувалося вивчення німецької мови, натомість, вводилося на четвертому році навчання писання та читання латинкою (в українській мові); в) в усіх державних та приватних школах з недержавною мовою викладання запроваджувалося вивчення української мови як обов'язкового предмету: в народних школах з третього року навчання, а в усіх інших школах – з першого року навчання; г) лекції з вивчення історії та географії, які читалися на основі австрійських навчальних планів для вивчення історії та географії Австро-Угорщини, призначалися у всіх школах, незважаючи на мову викладання, для вивчення історії та географії, в першу чергу, України, а потім інших земель заселених слов'янськими племенами [15, с. 18].

Згідно з розпорядженням «В справі приватних шкіл» від 21 січня 1919 р., Державним Секретарем освіти та віросповідань було прийнято рішення про закриття 11 лютого 1919 р. всіх приватних шкіл різних типів та категорій до часу одержання їхніми власниками дозволу на діяльність школи. Прохання про концесію на подальшу діяльність приватних шкіл або на заснування нових народних, виділових, середніх та фахових шкіл подавалося до Державного Секретаріату освіти з точним зазначенням особи або осіб, які утримують школу, назви і фахової кваліфікації керівника школи, кількості учителів та їх кваліфікації, приблизної кількості учнів (учениць), для яких засновується школа, з зазначенням типу школи тощо. Серед обов'язкових умов, без яких Секретаріат освіти не міг надати концесії на приватну школу, були наступні: а) керівник та учителі школи повинні бути громадянами Української Народної Республіки; б) організація школи в загальних основах мала відповідати організації державних шкіл того самого типу; в) наглядовим органом для приватних шкіл була верховна шкільна влада Української Народної Республіки. До зазначених відомостей, директор школи та учителі повинні були подати декларацію, яка б засвідчувала їхнє громадянство Української Народної Республіки. Будучи громадянами української держави, вони зобов'язувалися виконувати всі закони та розпорядження, які приймалися українським урядом [16, с. 18].

Слід зазначити, що в процесі організації шкільництва, який здійснювався органами державної влади, активну участь брали також українські учителі народних шкіл. Так, 2 та 3 лютого 1919 р. в Станіславові відбувся з'їзд делегатів українського народного учительства, на якому було репрезентовано учительство з 31 повітів, представлених 117 делегатами. Серед проблем, які розглядалися на засіданні, актуальним було питання організації народного шкільництва. Державним секретарем освіти та віросповідання д-ром Артимовичем були представлені основні напрямки шкільної політики Державного Секретаріату освіти та віросповідання.

Учасниками з'їзду було прийнято рішення про обов'язкове скасування в українських народних школах вивчення чужих мов, а вивчення української мови ставало обов'язковим предметом навчання в усіх школах. Крім цього, зборами одноголосно було ухвалено ряд резолюцій, згідно яких народна школа визнавалася державною інституцією Української Народної Республіки, а учителі з 1 січня 1919 р. визнавалися державними службовцями. Для складення тимчасового проекту шкільного закону зборами було ухвалено рішення про зібрання компетентної комісії з фахівців у шкільній справі [8, с. 3].

13 лютого 1919 року Українською Національною Радою був виданий закон «Про основи організації шкільництва на Західній Області Української Народної Республіки» [3, с. 10-11], в якому зазначалося, що всі публічні школи на Західній Області Української Народної Республіки є державними, а учителі державними урядниками. За дозволом вищої шкільної влади можна було засновувати приватні школи (§ 1). Мовою викладання та урядовою мовою у всіх державних школах була українська мова. Одночасно, національним меншинам, які проживали на території держави, надавалося право здобувати освіту рідною мовою (§ 2) [3, с. 10].

Окремим законом від 14 лютого 1919 року Українська Національна Рада уповноважила Державний Секретаріат освіти і віросповідань здійснити одержавлення українських приватних гімназій в Долині, Городенці, Копичинцях, Рогатині, Чорткові і Яворові та учительські жіночі семінарії в Коломиї, Львові та Тернополі (§ 1) [4, с. 11]. Ці навчальні заклади були створені ще до початку Першої світової війни завдяки зусиллям Українського педагогічного товариства та громадськості Галичини в тих містах, де відчувалася гостра потреба в таких школах, оскільки органи державної влади Австро-Угорщини дуже часто ігнорували прохання українців щодо відкриття україномовних середніх навчальних закладів. Згадані вище гімназії та учительські семінарії отримували лише незначну субсидію від Галицького крайового сейму на своє функціонування, тому переважно фінансувалися за рахунок оплати учнів за навчання та приватних пожертв [9, с. 403-404]. Створення української держави надало право приватним закладам отримати статус державних, чого не прагнула забезпечити Австрійська імперія.

Найбільш суттєвих змін в шкільній системі ЗУНР було здійснено в середній шкільній ланці. Як відомо, в період панування австрійської влади у Східній Галичині діяли в основному польські середні школи та гімназії, в той час, як українських навчальних закладів були тільки одиниці. Тому у школах, які функціонували в повітах, одразу почали запроваджувати українську мову викладання, навіть не одержуючи вказівок від органів влади.

Такий стихійний рух узаконив уряд (зокрема, секретаріат освіти). Однак уряд попередив повітових комісарів, що там, де є національні меншини, належить зберегти щонайменше одну середню школу чи гімназію для них. Де до цього їх не було, потрібно відкрити, щоб неукраїнське населення могло вчити дітей рідною мовою. Вчителі цих шкіл повинні були скласти обіцянку на вірність Українській державі.

До речі, з цього дозволу негайно скористалися євреї, яких за часів австрійської і польської влади не визнавали як націю і які не мали жодної державної школи, а також німці. Єврейські гімназії були відкриті в Станіславі, Тернополі, Стрию і Коломиї, німецька – в Станіславі. Поляки не захотіли скористатися з цієї можливості. Вчителі їхніх шкіл і гімназій відмовились скласти обіцянку бути лояльними щодо української влади [23, с. 117].

Враховуючи те, що в Східній Галичині під час австрійського правління школи й учительство були переважно польськими, українські школи мали велику потребу в досвідчених учительських кадрах. У зв'язку з цим Державний Секретаріат освіти і віросповідань звернувся до громадськості з проханням, щоб з початком шкільного 1919/20 року відправляли якнайбільше число здібних дітей селян та робітників на підготовчі курси до середніх, рільничих і промислових шкіл, які мали відкритися 1 травня 1919 року у всіх повітових містах. На Секретаріат освіти покладался обов'язок подбати про: підвищення рівня освіти українського громадянства; надання освіти представникам інтелігенції в сфері рільничого господарювання, торгівлі і промислу; забезпечення населення учителями відповідної кількості та якості; забезпечення держави «інтелігентним матеріалом на керівників і провідників суспільного життя» [2, с. 33].

Для врегулювання основних питань в шкільництві за досить короткий час Державним Секретаріатом освіти і віросповідань та Українською Національною Радою було прийнято низку важливих законодавчих актів, які повинні були змінити на краще не тільки умови навчання, а також умови праці та оплати праці учителів. Серед них: закон про полегші при іспитах учителів середніх шкіл від 14 лютого 1919 р. [5, с. 11]; розпорядок Державного Секретаріату освіти і віросповідань в справі службового приречення осіб учительського звання від 22 лютого 1919 р. [17, с. 20-21], розпорядок Державного Секретаріату освіти і віросповідань в справі приватних шкіл від 22 лютого 1919 р. [18, с. 21], розпорядження Державного Секретаріату освіти і віросповідань в справі тимчасових змін навчальних планів від 23 лютого 1919 р. [7, с. 8], розпорядок Державного Секретаріату освіти і віросповідань відносно впровадження української мови викладання в державних середніх школах від 24 лютого 1919 р. [19, с. 25], розпорядок Державного Секретаріату про одноразову надзвичайну допомогу для державних функціонерів та учителів від 8 березня 1919 р. [20, с. 31-33]; закон про зарплату народних і виділових учителів від 10 квітня 1919 р. [6, с. 41-42] та ін.

Згідно розпорядження Секретаріату освіти у справі тимчасових змін навчальних планів, прийнятого 23 лютого 1919 р., передбачалося скасування обов'язкового вивчення польської та німецької мов в усіх школах з українською мовою викладання. При цьому, була залишена можливість вивчення польської та німецької мови в середніх школах як необов'язкового предмету. В усіх державних і приватних школах з недержавною мовою викладання вводилося навчання української мови як обов'язкового предмету: в народних школах – з третього року навчання, а в усіх інших школах – з першого року навчання [7, с. 8].

Розпорядженням Державного Секретаріату освіти і віросповідань від 24 лютого 1919 року дирекції всіх державних середніх шкіл з неукраїнською мовою викладання зобов'язувалися в місцевостях, де немає державних шкіл цього типу з українською мовою викладання, до 15 березня 1919 р. запровадити українську мову викладання (§ 1). Також даним розпорядком встановлювалося, що до кінця навчального 1918/1919 р. вказаним закладам дозволялося користуватися, при необхідності, теперішньою мовою викладання як допоміжною [19, с. 25], тобто польською чи німецькою.

В обіжнику до всіх шкільних Комісаріатів в справі польської і німецької мови Державним Секретарем освіти і віросповідань у відповідь на запити шкільних Комісаріатів повідомлялося, що в народних школах з українською мовою викладання від третього класу (третього ступеня) допускалося (за бажанням родичів) навчання польської та німецької мови як необов'язкового предмету в обсязі двох годин на тиждень [13, с. 30].

Висновки. Таким чином, аналізуючи законодавчу діяльність української влади, слід зазначити, що нормативні акти не лише гарантували правовий статус української мови в галицькому шкільництві, а й надавали гарантії мовним правам національним меншинам, що свідчило про політичну зрілість керівників ЗУНР. Серед законодавчих актів, які видавалися урядом, чимало було спрямовано на збільшення кількості українських навчальних закладів, на забезпечення належного навчального процесу, а також на покращення соціального і матеріального становища українського учительства.

Загалом, за часів ЗУНР українська влада відкрила понад 2000 народних та 30 середніх шкіл з українською мовою навчання. У цьому числі було 20 гімназій, 3 реальні школи та 7 учительських чоловічих і жіночих семінарій [1, с. 96]. Щодо середніх навчальних закладів, то на території Західної області УНР діяли гімназії в Бережанах, Дрогобичі, Золочеві, Самборі, Сокалі, три класичні й одна реальна в Станиславові, Стрию, Тернополі. Учительські семінарії працювали в Бережанах, Коломії, Самборі, Сокалі, Тернополі, дві в Станиславові [9, с. 403].

Враховуючи складні політичні умови діяльності ЗУНР, слід зазначити, що органи державної влади (в тому числі, Державний Секретаріат освіти та віросповідань) і органи місцевого самоврядування, доклали достатньо зусиль для забезпечення належної реалізації мовного законодавства в навчальних закладах на території ЗУНР.

Список використаних джерел

1. Верига В. Там де Дністер круто в'ється: Іст. нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках, 1899-1939. – 2-ге вид., виправл. – Львів; Каменяр, 1993. – 279 с.
2. Зазив Держ. Секретаріату освіти і віроісповідань до духовенства, учительства та прочого громадянства (інтелігентів та свідомих селян і робітників) в справі вмсання до середних, рільничих і промислових шкіл як найбільшого числа спосібніших селянських і робітничих дітей з початком шк. р. 1919/20, евентуально на підготовні курси, що розпочнуть дня 1. мая 1919, у всіх повітових містах // Вістник Державного Секретаріату освіти і віроісповідань. – Ч. 2. – Станиславів, 1. цвітня 1919. – Друк Е. Вайденфельда, Станиславів. – Річник I. – 50 с.
3. Закон з дня 13. лютого 1919 р. про основи шкільництва на Західній Области Української Народної Республіки. / Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 3. Випуск. – Виданий 2 марта 1919. - З друкарні Льва Данкевича в Станиславові. – Річник 1919. – 52 с.
4. Закон з дня 14. лютого 1919 р., який уповажняє Державний Секретаріат просьвіти і віроісповідань до удержавнення українських приватних гімназій і українських, жіночих учительских семинарів / Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 3. Випуск. – Виданий 2 марта 1919. - З друкарні Льва Данкевича в Станиславові. – Річник 1919. – 52 с.
5. Закон з дня 14. лютого 1919 р., про полекші при іспитах учителів середних шкіл / Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної

- Республіки. – 3. Випуск. – Виданий 2 марта 1919. – 3 друкарні Льва Данкевича в Станіславові. – Річник 1919. – 52 с.
6. Закон з дня 10. цвітня 1919 р. про платні народних і виділових учителів / Вістник Державного Секретаріату освіти і віроісповідань. – Ч. 3. – Станіславів, 1. мая 1919. – Друк Е. Вайденфельда, Станіславів. – Річник I. – 50 с.
7. Зарядженє в справі тимчасових змін научних плянів / Вістник Державного Секретаріату освіти і віроісповідань. – Ч. 1. – Станіславів, 1. марта 1919. – Друк Е. Вайденфельда, Станіславів. – Річник I. – 50 с.
8. Зїзд делегатів українського нар. Учительства в Станіславові / Републіка. – Друкарня Е. Вайденфельда і брата в Станіславові. – Ч. 7. – Станіславів, неділя 9 лютого 1919. – рік 1. – С. 2-3.
9. ЗУНР, 1918-1923: Ілюстрована історія. Львів-Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. – 524 с.
10. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 304 с.
11. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів: ОЛПР, 1995. – 361 с.
12. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.
13. Обіжник до всіх шкільних Комісаріятів в справі польської і німецької мови / Вістник Державного Секретаріату освіти і віроісповідань. – Ч. 2. – Станіславів, 1. цвітня 1919. – Друк Е. Вайденфельда, Станіславів. – Річник I. – 50 с.
14. Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. К. Осечинський. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1954. – 183 с.
15. Розпорядок Державного Секретаріату освіти і віроісповідань Ч. 55 0 1919 в справі тимчасових змін в області шкільництва / Товмацькі вісти. – Ч. 4. – 1919. – С. 18.
16. Розпорядок в справі приватних шкіл Ч. 77 / 0919 / Товмацькі вісти. – Ч. 4. – 1919. – С. 18.
17. Розпорядок Державного Секретаріату просвіти і віроісповідань з дня 22. лютого 1919 р. в справі службового приречення осіб учительського звання / Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 3. Випуск. – Виданий 2 марта 1919. – 3 друкарні Льва Данкевича в Станіславові. – Річник 1919. – 52 с.
18. Розпорядок Державного Секретаріату просвіти і віроісповідань з дня 22. лютого 1919 р. в справі приватних шкіл / Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 3. Випуск. – Виданий 2 марта 1919. – 3 друкарні Льва Данкевича в Станіславові. – Річник 1919. – 52 с.
19. Розпорядок Державного Секретаріату просвіти і віроісповідань з дня 24. лютого 1919 р., відносно заведення української викладної мови у державних, середніх школах / Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 3. Випуск. – Виданий 2 марта 1919. – 3 друкарні Льва Данкевича в Станіславові. – Річник 1919. – 52 с.
20. Розпорядок цілого Державного Секретаріату з дня 8. марта 1919 р. про одноразову надзвичайну запомогу для державних функціонерів і учителів / Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної

- Республіки. – 4. Випуск. – Виданий 17 марта 1919. – 3 друкарні Льва Данкевича в Станіславові. – Річник 1919. – 52 с.
21. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка, 1918-1923 рр. (до 75-річчя утворення і діяльності) / Б. Й. Тищик, О. А. Вівчаренко. – Коломия: Світ, 1993. – 118 с.
22. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки / М. Чубатий. – Львів: Ставроп. Ін-т, 1921. – 40 с.
23. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918-1923 роках / С. Ярославин. – Філадельфія: Накладом гуртка прихильників, 1956. – 182 с.

Гаврецькая М. И. Правовое регулирование статуса украинского языка в сфере образования за законодательными актами ЗУНР

В статье рассматривается проблема законодательного закрепления украинского языка в школах, гимназиях и учительских семинариях Восточной Галиции в период существования ЗУНР.

Ключевые слова: *ЗУНР, Государственный Секретариат образования, законодательство о языке, украинский язык преподавания.*

Havretska M.Y. The legal regulation of the status of Ukrainian in the sphere of education by the statutes of the West Ukrainian People's Republic

The article highlights the issue of legalization of Ukrainian in schools, gymnasiums and teacher's seminaries of Eastern Halychyna during the period of the West Ukrainian People's Republic.

Key words: *West Ukrainian People's Republic, State Secretariat for Education, legislation on language, Ukrainian as a teaching language.*

УДК 340.12

Футулуйчук Дмитро Дмитрович,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії
держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ЗАЛІЗНИЧНОЇ ЖАНДАРМЕРІЇ У ВІЙСЬКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ І ТРАНСПОРТНО-ТЕХНІЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВОЄННИХ ОПЕРАЦІЙ ЗУНР У 1918 – 1920 РР.

У статті досліджено участь залізничної жандармерії у сфері військово-організаційного та транспортно-технічного забезпечення військових операцій ЗУНР у 1918 – 1920 рр. За результатами дослідження автор встановив і узагальнив позитивні риси та недоліки роботи залізничної жандармерії ЗУНР у цій сфері.

Ключові слова: ЗУНР, військові операції ЗУНР, залізнична жандармерія ЗУНР, система управління залізничною жандармерією ЗУНР, функції залізничної жандармерії ЗУНР.

Постановка проблеми. В українській та зарубіжній історико-правовій науці значну увагу приділено проблемам державного будівництва та розвитку правової системи ЗУНР у цілому та питанням військового будівництва в ЗУНР зокрема.

Разом з тим, окремого наукового дослідження потребує питання про організаційно-правові засади участі залізничної жандармерії у забезпеченні воєнних операцій ЗУНР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що питання участі залізничної жандармерії у забезпеченні воєнних операцій ЗУНР вже виступало прямо чи опосередковано предметом дослідження таких науковців, як В. Бемко, Ю. Буцманюк, П. Е. Гранкін, М. Гуцуляк, М. Литвин та ін.

Проте варто акцентувати увагу на недослідженості такого аспекту цієї проблеми, як функції залізничної жандармерії у сфері військово-організаційного та транспортно-технічного забезпечення військових операцій, здійснюваних ЗУНР.

Постановка завдання. Метою цієї наукової статті є дослідження організаційно-правових засад діяльності залізничної жандармерії у сфері військово-організаційного та транспортно-технічного забезпечення військових операцій, здійснюваних ЗУНР у 1918 – 1920 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. На рубежі XIX–XX ст. і під час Першої світової війни на території Східної Галичини та Буковини було створено густу мережу залізниць. В умовах нерозвиненого автомобільного транспорту саме залізничні шляхи забезпечували організоване і швидке переміщення військ і часто вирішували долю операції. Про це свідчив досвід українсько-польської війни 1918–1919 рр. Скориставшись сприятливими обставинами, на початку збройного конфлікту поляки захопили стратегічно

важливу залізницю Перемишль – Львів, міст через Сян, що дало змогу їм протягом усієї воєнної кампанії забезпечувати військово-технічне підкріплення й утримувати галицьку столицю. Галицька армія докладала чимало зусиль, щоб блокувати цей шлях та визволити Львів. Але поляки добре усвідомлювали, що, втративши залізницю, а отже, і Львів, вони можуть програти війну, тому боронили її усіма силами і засобами, як це було під час Вовчухівської наступальної операції Галицької армії в лютому 1919 р. [9, с. 327-339].

Наведемо ще один повчальний приклад. Саме через те, що командування полку Українських січових стрільців не змогло вчасно (31 жовтня – 1 листопада) перекинути залізницею 1500 вояків із Чернівців до Львова, 22 листопада 1918 р. українське військо втратило столицю ЗУНР [6, с. 18-19].

До речі, перша відкрита на українських землях (листопад 1861 р.) залізниця Відень – Краків – Перемишль – Львів дала поштовх для активного будівництва залізничних шляхів у Галичині. У наступне десятиліття вони з'єднали Львів із Чернівцями через Ходорів – Станиславів, Броди (до російського кордону) з Тернополем, Підволочиськом, Одесою. До кінця XIX ст. було прокладено залізничні шляхи Львів – Стрий, Стрий – Станиславів, Стрий – Хирів, Станиславів – Гусятин, Стрий – Лавочне і далі до Відня. На початку XX ст. введено в експлуатацію колії Львів – Самбір – Сянки – Ужгород, Львів – Підгайці, Львів – Стоянів, Дрогобич – Трускавець, Сокаль – Володимир-Волинський та ін. Усього на території Галичини за півстоліття було прокладено й задіяно 40 залізничних шляхів (за півстоліття радянської влади всього чотири) [5, с. 14].

Після переможного Листопадового повстання 1918 р. і утворення ЗУНР українська влада вже мала розгалужену мережу залізниць (близько 1500 км), близько 2 тис. пасажирських та 11 тис. вантажних вагонів, понад 200 паротягів. Але ситуація на залізниці була надзвичайно складною. Внаслідок бойових дій чимало ділянок було пошкоджено, зруйновано станції, вокзали, мости, частину рухомого складу. Новій адміністрації Державного Секретаріату шляхів, на чолі якого став досвідчений інженер-залізничник Іван Мирон, у перші ж дні своєї діяльності довелося долати чимало труднощів [5, с. 19].

Із втратою Львова військо ЗУНР позбулося потужного залізничного вузла з парком рухомого складу, центральними майстернями, великою товарною станцією зі складами. Залізничний центр перенесено до Станиславова, і розбудова розпочалася з нуля. Бракувало фахових українців-залізничників, адже за Австро-Угорщини «на колії» працювали тільки поляки. Із початком українсько-польської війни багато з них залишило службу, а частину після саботажу довелося звільнити. Бракувало вугілля, запас якого залишився в окупованих Львові й Перемишлі. Доводилося використовувати дрова, що різко знижувало швидкість пересування поїздів. На початку існування ЗУНР на залізничних шляхах панував хаос: численні ешелони з австро-угорськими та німецькими вояками рушили з фронтів на захід через Галичину. Ситуацію ускладнювали також галицькі військовики, які самочинно захоплювали станції, ешелони з державним майном. «Насправді як гідну подиву, – згадував Ю. Буцманюк, – треба відмітити взірцеву посвяту і відданість праці того вищого й нижчого українського залізничного персоналу, що майже без перерви й відпочинку, часто в холоді й голоді, повнив свою важку і відповідальну службу з одною тільки думкою протидіяти, у своєму засягові, початковому хаосові та цим причинитися до успіху загальнонаціональної справи» [2, с. 297-298].

Уряд, військове міністерство і Начальна команда Галицької армії усвідомлювали, що в цій ситуації залізничний транспорт держави слід підпорядковувати військовому відомству, запровадити відповідну структуру, задіяти фахівців, здатних у стислий термін

налагодити чітку роботу залізниці, збудувати власні бронепотяги. Створити керівний орган, який пізніше отримав назву Залізнична військова управа при Державному Секретаріаті військових справ, було доручено досвідченому військовику, сотникові Юліану Буцманюку, за плечима якого були гімназія, Краківська академія мистецтв, чотири фронтових роки у складі легіону Українських січових стрільців [7, с. 199].

Ю. Буцманюк прибув до тимчасової столиці – Тернополя – на початку грудня 1918 р. і отримав це завдання особисто від міністра – полковника Дмитра Вітовського, свого давнього фронтового товариша. 10 грудня Д. Вітовський видав Наказ № 68/1918 Окружним військовим командам ЗУНР: «Окружні військові команди відкомандують сейчас після одержання сього приказу: всіх без виїмки старшин, підфіцерів і мужву, які служили в залізничних відділах або були зайняті як команданти чи провідники партій і т.п. при залізничних робітничих відділах полонених; всіх, які служили при залізниці як слюсарі, ковалі, теслярі, мулярі, робітники при телеграфічних і телефонічних проводах... до збірної станції в Станиславові. Назвище, службовий характер і спеціальність тих, що їх мається відсилати, подати сейчас як телефонат до Секретаріату Військових Справ. За спішне виконання наказу роблю Окружних Командантів особисто відвічальними» [3, с. 8].

У стислий термін Ю. Буцманюкові вдалося залучити до реорганізації транспортного господарства фахівців: старшин І. Бабія, В. Лисого, М. Ольшанського, В. Богдановича, В. Гадзінського, К. Мазуренка та інших, які очолили станційні команди, організували контроль за проходженням ешелонів. Особливо енергійно працювали команданти залізничних станцій Тернополя – В. Лисий – та Ходорова – І. Бабій. На ці команди покладалося важливе й небезпечне завдання – роззброювати військовиків, які ешелонами поверталися із фронту до Польщі, Чехословаччини, Австрії, оскільки саме відібрана зброя була головним джерелом поповнення Галицької армії. Інколи доходило до бойових сутичок. Зокрема, Володимир Бемко згадував, як 24 листопада команда станції Потутори на чолі з хорунжим УСС Іваном Карасем так відібрала в поляків зброю і награвоване в Україні майно. Крім цього, ста двадцяти вояків узяли в полон, інтернували та відправили на заготівлю лісу [1, с. 159]. Зазначмо, що в наказі від 27 грудня 1918 р. міністр Д. Вітовський вимагав уникати збройних конфліктів із такими військовими ешелонами. Він наголошував: «Транспорти..., які переїжджають через територію Західно-Української Народної Республіки, не підлягають ніяким ревізіям. Не вільно від них нічого відбирати, крім озброєння, муніції і воєнних матеріалів... Не вільно тих транспортів задержувати по станціях, але належить улекшувати їх можливим способом скорий переїзд» [4, с. 2].

Наприкінці січня 1919 р. сотник Юліан Буцманюк представив у міністерство опрацьований документ – нормативний акт про організацію Залізничної військової управи та її структурних підрозділів, який визначав правові засади, що регламентували діяльність управи, функціональні обов'язки керівного складу, встановлювали чітку схему підпорядкування і контролю залізничних шляхів і транспорту. 2 лютого 1919 р. цей документ затвердив Д. Вітовський, а текст опубліковано у «Вістнику ДСВС». У Розпорядженні було відзначено: «Центральною військовою зверхністю шляхів і транспортів настановив Державний Секретаріат Військових Справ Залізничну Військову Управу в скороченню ЗВУ з осідком при Державному Секретаріаті Військових Справ». Ще у грудні керівником призначено сотника Ю. Буцманюка, а місцем осідку визначено у м. Станиславові Будинок Дирекції залізниці. Від Управи вимагали організувати діяльність залізничного транспорту, охороняти шляхи і державне майно, встановити суворий контроль за ними. Командантові Управи Ю. Буцманюку надавали

право командира полку (полковника), і йому безпосередньо підпорядковувалися всі структурні підрозділи: адміністрація Контролю шляхів і транспорту (КОШТ), Команди двірців і залізнична охорона. Управа мала своїх представників при Начальній команді і дирекції залізниць, які збирали заявки від НКГА на військові перевезення, узгоджували їх із дирекцією залізниць.

Важливими інстанціями були п'ять Команд контролю шляхів і транспорту (КОШТ) у Тернополі, Ходоріві, Станиславові, Чорткові та Стрию. Кожній з них підпорядковувалися відповідні залізничні ділянки Команди двірців:

До КОШТу-1 (Тернопіль) відійшли залізничні шляхи: Тернопіль – Бірки Великі – Підволочиська, Бірки Великі – Грималів, Тернопіль – Збараж, Тернопіль – Березовиця – Острів – Терехів, Тернопіль – Березовиця – Острів – Криве, Тернопіль – Красне – Броди – Львів (крім останньої).

До КОШТу-2 (Ходорів): Ходорів – Підвисоке – Потутори, Потутори – Підгайці, Потутори – Бережани – Львів виключно, Підвисоке – Більшівці, Ходорів – Вершани, Ходорів – Більшівці, Ходорів – Галич – Станиславів (крім останньої).

До КОШТу-3 (Станиславів): Ходорів – Галич – Станиславів виключно, Станиславів – Хриплин – Нижнів, Станиславів – Коломия – Снятин, Коломия – Городенка, Станиславів – Вороненка, Станиславів – Калуш – Долина – Мартин.

До КОШТу-4 (Чортків): Чортків – Бучач – Комарівка, Вигнанка – Копичинці – Деренівка, Чортків – Гусятин, Чортків – Іване Пусте, Чортків – Залішки.

До КОШТу-5 (Стрий): Стрий – Миколаїв – Дроговиж, Стрий – Борислав – Трускавець, Самбір – Хирів, Самбір – Сянки, Самбір – Комарно, Самбір – Лавочне.

Згідно з регламентом КОШТ отримував повноваження кур'єрного отамана і був зобов'язаний організовувати і контролювати діяльність Команд двірців свого району, відділів Залізничної жандармерії у справі охорони військових транспортів та залізничних шляхів і об'єктів, висилати і приймати усі військові ешелони та повідомляти про них Управу й адресатів. Військові частини мали право замовити транспорт і отримати його для своїх потреб тільки через команданта КОШТу. Якщо транспортний маршрут пролягав через територію, підпорядковану іншому КОШТові, командант надсилав туди повідомлення. Командант КОШТу за згодою Управи укомплектував Команди двірців. Він також зобов'язувався співпрацювати з Окружними військовими командами і з командуванням військових частин, організовувати надійну охорону залізничних шляхів, мостів, депо, майстерень та інших об'єктів, а також щотижня звітувати Управі.

Нормативний документ визначав статус Команд двірців, зокрема, було наголошено, що вони не цивільна адміністрація залізничних станцій. «Командант двірця є військовим представником на двірці». Разом з адміністрацією залізничних станцій він мав забезпечувати правопорядок і охорону об'єкта, контролювати своєчасне подання транспорту для потреб війська, завантаження і відправку, вести їхній детальний облік, подавати інформацію в КОШТ. Крім цього, Команда повинна була вести облік старшин і стрільців, які прибували, вибували або переїздили через станцію. Командантові підпорядковувалися станційні збірні пункти, стрілецькі їдальні, медичні установи; його накази і розпорядження мали виконувати всі військовики, навіть старші за рангом. Командант щодня інформував КОШТ про пересування транспорту, кожен із яких мав свій цифровий код.

Обсяг роботи особового складу Залізничної військової управи був надзвичайно великим. Юліан Буцманюк неодноразово скаржився у військове відомство на надмірну перевантаженість працівників, зокрема просив, щоб його служби не виконували

поліцейських функцій. Внаслідок цього 24 березня 1919 р. вийшло Розпорядження секретаріату військових справ щодо впровадження при Залізничній військовій управі Залізничної жандармерії.

До завдань нової силової структури входили: перевірка документів у тих військових і цивільних, які користувалися залізницею; виявлення й затримання осіб, підозрюваних у злочинах, у шпигунстві, провокаціях і диверсіях; забезпечення правопорядку в поїздах, охорона важливих кур'єрів майна. Службовці Залізничної жандармерії отримали ті права, що й Державна польова жандармерії. Важливо, що затримання й арешт працівників залізниці обов'язково слід було узгоджувати з керівництвом.

Новий законодавчо-правничий документ визначав структуру утвореної формації. Відділи Залізничної жандармерії утворювалися у Станиславові, Ходорові, Тернополі, Стрию, Чорткові, Коломиї, Красному, Бродах, Підволочиську, Гусятині, Лавочному, Ворохті, Бережанах. Усього під командуванням підстаршин було двадцять осіб. Адміністративно Залізнична жандармерія підпорядковувалася військовому відомству, у питаннях щодо служби й конкретної діяльності – Залізничній військовій управі, на місцях осідку – командантам станції. Отже, нова структура тісно співпрацювала з Командами двірців, КОШТами, Державною і Польовою жандармерією. Однострій і озброєння були такими ж, як у Державної жандармерії, але на лівому рукаві мундиру було нашито синю опояску з літерами «ЗЖ». Наказ ставав чинним із 8 квітня 1919 р. До цього часу було необхідно укомплектувати нову структуру на основі тих, що вже існували, – жандармських.

Крім зазначеного розпорядження, діяльність Залізничної жандармерії визначала низка наказів і розпоряджень військового відомства, Начальної команди, Залізничної управи, наприклад, про порядок виїзду військових і цивільних за кордон, визначення фронтової, прифронтової смуг та запілля, порядок службових поїздок і відряджень, проїзду військовослужбовців на транспорті, пересування громадян на території ЗУНР, про перепустки й паспорти тощо.

У середині липня 1919 р. після відступу за Збруч Залізнична військова управа на чолі з новим керівником сотником Матвієм Яворським деякий час перебувала в Кам'янці-Подільському, а після визволення від більшовиків Жмеринки переїхала туди і продовжувала діяльність в інтересах Дієвої армії УНР у Жмеринці. Відзначмо, що командування Армії УНР схвалювало галицьку схему організації Залізничної управи і взагалі всіх її служб та негайно впровадило цю схему на залізницях визволених районів Правобережної України. Сотника М. Яворського затверджено начальником військових комунікацій. Саме галицькі старшини з Управи, з КОШТів, Команд двірців сприяли налагодженню чіткої діяльності залізничного транспорту. Особливо напружено працювали військовики-залізничники в період серпневої 1919 р. наступальної операції об'єднаних армій УНР і ЗУНР на Київ та Одесу. Довелося долати чимало труднощів унаслідок саботажу частини більшовицько налаштованих наддніпрянських залізничників, особливо в майстернях Жмеринки, де працювало майже чотири тисячі робітників. «Справжньою Божою карою, – згадував Юліан Буцманюк, – ставали всякі «начальнікі постачання», «палковнікі» зі спецдорученнями, отамани фіктивних загонів, команданти неіснуючих дивізій та інші достойники, які у настирливій формі жадали паровиків, «екстренних вагончиків»..., під загрозою револьверів забирали від обслуги паровик чи «вагончик».

Восени 1919 р. епідемія тифу охопила Галицьку армію, яка була змушена підписати договір із Добровольчою армією Денікіна й відступити з нею до Одеси. Ешелони перетворилися на шпиталі, а часом, особливо взимку, ставали могилами для галицьких вояків. Військові залізничники не припиняли своєї діяльності й після приєднання армії до червоних у лютому 1920 р. Коли у квітні – травні, після галицького заколоту на фронті, розпочалися масові арешти, частина апарату Залізничної управи на чолі з Ю. Буцманюком пробилася на захід і приєдналася до армії УНР. (Сотник деякий час мешкав у Жовкві на Львівщині, де залишив по собі пам'ять – розписи з військово-історичними сюжетами в Церкві Різдва Христового) [8, с. 57]. Іншу групу під керівництвом М. Яворського після інтернування у Києві вивезено в Казань, де приєднано до двох тисяч вояків Галицької армії, які працювали на залізниці. Згодом їх у складі сформованих галицьких червоноармійських батальйонів перекинули на польський фронт. До речі, М. Яворський вступив у члени РКП(б), його призначено політкомісаром. (Залишився в радянській Україні, став відомим істориком, 1932 р. був репресований і відбував покарання на Соловках. За критику політики компартії і діяльності Й.Сталіна розстріляний 3 листопада 1937 р.) [11, с. 263-264]. Ще одну частину військових залізничників тоді заарештували й вивезли до підмосковського концтабору ВЧК у Кожухові. В одному з московських архівів удалось знайти список військових залізничників із Тернополя, які зверталися до голови ВЧК Ф. Держинського із проханням звільнити їх і скерувати на польський фронт. Серед звільнених були С. Карась, В. Ткачук, Д. Поврознюк, І. Копак, П. Стахів та ін. [10, л. 19].

Діяльність Залізничної військової управи закінчилася у квітні 1920 р. Відзначмо, що вона мала виняткове значення в недовгій історії існування ЗУНР і дев'ятимісячній українсько-польській війні 1918–1919 рр. Особливо цінним є напрацьований досвід організації роботи залізниці в період бойових дій, а також обслуговування двірців і транспортів, перевезень військовослужбовців у мирний час. Загалом сучасна система перевезень у внутрішніх військах МВС і Збройних силах України має багато спільного зі схемою і з традиціями Західно-Української Народної Республіки і соборної УНР.

Висновки. Таким чином, залізнична жандармерія сприяла зміцненню правопорядку в країні, боролася за утвердження нової демократичної влади в особі коаліційного Держсекретаріату і Національної ради, закони яких вони намагалися виконувати. Складними і нелегкими були умови її боротьби на соціально-економічному і воєнному фронтах, адже Залізнична жандармерія реалізовувала політику свого уряду, часто-густо не маючи необхідних знань, технічних і транспортних засобів, практичного досвіду. Тому Держсекретаріат та керівники силових структур постійно шукали нових форм і методів роботи, нової організаційної структури, нової системи управління.

Не можна також не помітити прорахунків і помилок, яких припустилася ця військова структура у той час. Певна річ, можна було діяти більш скоординовано, з меншими людськими втратами. Та не варто забувати, що їх самовіддана правоохоронна діяльність проходила у невпинній боротьбі з внутрішніми (ліворадикальні сили, криміналітет) та зовнішніми супротивниками (польська, румунська, угорська, червоноармійська агресія).

Особливо цінним є досвід Залізничної військової управи і Залізничної жандармерії щодо організації залізничних перевезень в період бойових дій, а також обслуговування вокзалів, станцій і транспортів, перевезень військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Бемко В. Бережанщина в спогадах емігрантів / В. Бемко. – Тернопіль, 1993. – 392 с.
2. Буцманюк Ю. Залізнодорожна Військова Управа (ЗВУ) / Ю. Буцманюк // Українська Галицька Армія. Матеріали до історії. – Т. 1. – Вінніпег, 1958. – С. 299 – 300.
3. Вістник Державного Секретаріату Військових Справ (ДСВС). – Тернопіль, 1918. – Ч. 2. – 14 грудня. – С. 8.
4. Вістник ДСВС. – Тернопіль, 1919. – Ч. 4. – 10 січня. – С. 2.
5. Гранкін П. Е. Львівська залізниця: історія і сучасність. 1861–1996 / П. Е. Гранкін, П. В. Лазечко, І. В. Сьомочкін, Г. І. Шрамко. – Львів: Центр Європи, 1996. – С. 14 - 20.
6. Гуцуляк Михайло. Перший листопад 1918 року на західноукраїнських землях України / М. Гуцуляк. – Київ: Либідь, 1993. – 403 с.
7. Енциклопедія українознавства. – Т. 1. – Львів, 1993. – С. 199.
8. Жовківщина. Історико-краєзнавчий нарис / Відп. ред. М. Литвин. – Жовква; Львів; Балтимор: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – 346 с.
9. Литвин М. Українсько-польська війна 1918 – 1919 рр. / М. Литвин. – С. 327 – 339.
10. Российский центр хранения и изучения документов новейшей истории (РЦХИДНИ). – Ф. 17. – Оп. 61. – Д. 8. – Л. 19.
11. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20 – 50-ті роки ХХ ст. / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К., 1994. – С. 263-264.

**Футулуйчук Д.Д. Организационно-правовые принципы участия
железнодорожной жандармерии в военно-организационном и транспортно-
техническом обеспечении военных операций ЗУНР в 1918 - 1920 гг.**

В статье исследовано участие железнодорожной жандармерии в сфере военно-организационного и транспортно-технического обеспечения военных операций ЗУНР в 1918 – 1920 гг. По результатам исследования автор установил и обобщил позитивные черты и недостатки работы железнодорожной жандармерии ЗУНР в этой сфере.

Ключевые слова: ЗУНР, военные операции ЗУНР, железнодорожная жандармерия ЗУНР, система управления железнодорожной жандармерией ЗУНР, функции железнодорожной жандармерии ЗУНР.

**Futuluychuk D.D. Organizational and juridical principles of Participation of railway
gendarmerie in the military-organizational and transport-technical providing of soldiery
operations of WUPR in 1918 – 1920**

In the article participation of railway gendarmerie has been investigated in the sphere of the military-organizational and transport-technical providing of soldiery operations of WUPR in 1918 – 1920. By the result of research the author has generalized positive lines and lacks of work of railway gendarmerie of WUPR in this sphere.

Key words: WUPR, soldiery operations of WUPR, railway gendarmeries of WUPR, control system by the railway gendarmerie of WUPR, function of railway gendarmerie of WUPR.

УДК 347.751 (477)

Турчак Ірина Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕВИКОНАННЯ ТА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ ПОСТАВКИ

У статті досліджуються умови та підстави відповідальності за невиконання та неналежне виконання договору поставки. Визначено види порушень та форми цивільно-правової відповідальності за невиконання та неналежне виконання сторонами зобов'язань з поставки.

Ключові слова: відповідальність, шкода, збитки, неустойка, непоставка, недопоставка.

Постановка проблеми. З прийняттям Цивільного та Господарського кодексів України більш повно регулюються відносини у сфері виконання договірних зобов'язань. Проте виконання договорів, які укладаються при здійсненні господарської діяльності, має характерні особливості. Норми ж Цивільного та Господарського кодексів не завжди коректно врегульовують окремі аспекти господарських договірних відносин, існують певні розбіжності та неточності (в тому числі, питання правового регулювання договірної відповідальності). Зокрема, норми, які регулюють договірну відповідальність за договором поставки, потребують уточнення та уніфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань цивільно-правової відповідальності присвятили свої наукові праці Б.С. Антімонов, О.С. Юффе, З.Г. Крилова, Н.С. Малейн, В.Ф. Яковлев. В процесі розвитку правової науки та вдосконаленням договірних форм правовідносин, дослідження питань договірної відповідальності здійснили М.И. Брагинский, В.А. Васильєва, В.В. Витрянский, І.О.Дзера, В.В.Луць, Є.О. Харитонов, а також Т.С. Ківалова, С.І.Шимон. Проте, тема відповідальності за договором поставки залишається актуальною і потребує детального вивчення з метою вдосконалення існуючого правового регулювання у цій сфері.

Постановка завдання. Отже, метою цієї наукової статті є аналіз існуючих науково-теоретичних позицій щодо проблеми припинення цивільно-правових договорів з метою узагальнення та класифікації підстав їх припинення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Настання цивільно-правової відповідальності відбувається лише за наявності певних умов. Умовами відповідальності зазвичай називають ті обставини, від наявності чи відсутності яких залежить настання чи ненастання цивільно-правової відповідальності.

Умови відповідальності часто ототожнюють з підставами відповідальності, хоч вони нерівнозначні [6, с. 12]. Якщо умови відповідальності дозволяють дати відповідь на питання: чи наступить цивільна відповідальність за наявності вказаних у законі обставин, то підстави відповідальності дозволяють визначити за що, за які саме правопорушення

встановлена законом відповідальність. Наприклад, чи настає відповідальність за порушення вимог про тару чи упаковку продукції або за поставку недоброякісної продукції. Підстави тут різні, неоднаковий обсяг відповідальності, а умови в обидвох випадках співпадають.

Безспірним є те, що для настання цивільно-правової відповідальності необхідно настання таких умов як: 1) протиправність поведінки особи, тобто невідповідність її вимогам закону, планового акту, договору (порушення умов договору); 2) матеріальна шкода (збитки); 3) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою і негативним результатом; 4) вина.

Отже, під умовами відповідальності слід розуміти встановлені законом передумови настання відповідальності, а під підставами – передбачені в законі конкретні правопорушення, за які встановлюється та чи інша міра відповідальності.

Наявність шкоди є другою обов'язковою умовою цивільної відповідальності. Оскільки у юридичній літературі і у правозатосовчій практиці зустрічаються поняття «шкода» і «збитки», важливо визначити їх співвідношення.

В юридичній літературі зустрічається визначення збитків як грошового виразу майнової шкоди, яка спричинена неправомірними діями однієї особи майну іншої. Проте, таким визначенням не охоплюються випадки, коли порушення боржником договірних обов'язків не спричинило шкоди майну кредитора, але позбавило його можливості одержати доходи, на які він розраховував. З іншого боку, Н.С. Малєїн під шкодою, спричиненою невиконанням зобов'язання, пропонує розуміти «порушення майнового інтересу, виражене у грошовій формі, у формі збитків» [7, с. 91]. При такому підході поняття «шкода» і «збитки» ототожнюються, але лише стосовно грошового виразу. Загалом, поняття «шкода» видається ширшим, ніж поняття «збитки».

Як зазначає Т.С. Ківалова, підстави виникнення обов'язку відшкодувати шкоду за сучасним цивільним законодавством є категорією настільки широкою, що деякою мірою охоплюють і випадки невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань (наприклад, коли йдеться про відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт або послуг). Разом з тим, не кожен випадок виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди слід розглядати як відповідальність, оскільки, як випливає з ч.2 ст. 11 ЦК України, підставою виникнення прав та обов'язків між суб'єктами цивільного права є завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди потерпілому [4, с. 39; 5, с. 262].

Наступною необхідною умовою цивільно-правової відповідальності є наявність безпосереднього причинного зв'язку між протиправною поведінкою правопорушника і збитками потерпілої сторони. Безумовним є те, що особа, яка допустила порушення суб'єктивного цивільного права, може нести відповідальність лише за наслідки, спричинені саме цим порушенням. Інакше кажучи, однією з умов відповідальності є наявність причинного зв'язку між правопорушенням і негативними наслідками, які наступили. Причинний зв'язок між порушенням зобов'язань і викликаними ними негативними наслідками підлягає встановленню судом і набуває правового значення лише у випадку застосування такої форми відповідальності, як відшкодування збитків. При стягненні неустойки кредитор досить підтвердити відповідними доказами лише сам факт невиконання чи неналежного виконання зобов'язання боржником [1, с. 84].

За загальним правилом, необхідною умовою для притягнення боржника до відповідальності за порушення зобов'язання є вина боржника. Наявність цієї умови безпосередньо впливає із змісту статті 614 ЦК, де вказується, що особа, яка порушила

зобов'язання, несе відповідальність за наявності вини (умисел або необережність), крім випадків, коли законом або договором передбачено інші підстави відповідальності. Найбільш поширеним є визначення поняття вини як психічного ставлення особи до здійснюваної поведінки і її наслідків [12, с. 297]. Вина проявляється у формі умислу чи необережності до своєї протиправної дії чи бездіяльності та її результатів.

Особа визнається невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів для належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання. Укладена заздалегідь угода щодо усунення чи обмеження відповідальності за умисне порушення зобов'язання є нікчемною. Весь тягар по доведенню відсутності вини покладається на сторону, що порушила зобов'язання. Таке положення розкриває суть принципу презумпції вини боржника в цивільно-правовому зобов'язанні, хоча факт правопорушення і розмір збитків повинен доводити кредитор [2, с. 136].

Загальною формою відповідальності за невиконання або неналежне виконання договору є відшкодування збитків. Збитки – це грошове вираження шкоди. Вони підлягають відшкодуванню у разі неможливості, недоцільності або відмови потерпілого від відшкодування шкоди в натурі [3, с. 22].

Відповідно до статті 21 ЦК, особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками вважаються: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Якщо особа, що порушила право, одержала завдяки цьому доходи, то розмір збитків, які відшкодовуються потерпілій особі у зв'язку з неодержанням нею доходів, не може бути меншим від тих доходів, що їх одержав порушник права.

Згідно з частиною другою статті 22 ЦК України збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Отже, ЦК України включає до складу збитків не тільки витрати, які особа зробила, а і ті, що вона мусить зробити для відновлення свого порушеного права. Положення ч. 1 ст. 23 ЦК України, згідно з якою особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав, не можна розуміти таким чином, що особа має право на відшкодування моральної шкоди в будь-якому випадку, коли її права порушуються, оскільки ЦК України містить численні норми, якими передбачаються випадки, допускається відшкодування моральної шкоди. Так само і припис п. 4 ч. 1 ст. 611 ЦК України про відшкодування моральної шкоди не означає, що відшкодування моральної шкоди допускається у будь-якому випадку порушення зобов'язання. Отже, моральна шкода підлягає відшкодуванню лише у випадках, встановлених законом.

Проблемним є питання визначення розміру збитків, завданих порушенням. Це викликано відсутністю розроблених і апробованих методик щодо підрахунку збитків, які могли б служити основою обґрунтування вимог про їх стягнення. Слід зазначити, що на практиці виникають складнощі з доведенням упущеної вигоди, яка є складовою збитків.

Так, відповідно до ЦК України, розмір упущеної вигоди може визначатись, зокрема, залежно від доходів, які отримала особа, що порушила право. При цьому розмір упущеної вигоди не може бути меншим від таких доходів.

Пропонується також до збитків покупця віднести відсотки за кредит на попередню оплату продукції, обчислювані з дня невиконання договору поставки, а також відсотки за кредит, взятий на покупку товару, аналогічного непоставленому у разі правомірної відмови покупця від виконання договору поставки.

Крім відшкодування збитків, цивільно-правова відповідальність, яка настає за невиконання чи неналежне виконання договору поставки, передбачає сплату неустойки (штрафу, пені).

Згідно з ч. 2 ст. 551 ЦК України, якщо предметом неустойки є грошова сума, її розмір встановлюється договором або актом цивільного законодавства. Розмір неустойки, встановлений законом, може бути збільшений у договорі. Тобто, відповідно до вимог чинного законодавства, сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. У зв'язку з цим, встановлена сторонами у договорі відповідальність за прострочення виконання зобов'язання у більшому розмірі не суперечить матеріальному праву України та, відповідно, не тягне за собою правових наслідків у вигляді визнання угоди недійсною.

Невиконання та неналежне виконання зобов'язань за договором поставки має певні особливості і може відбутися внаслідок порушення зобов'язань як постачальником, так і покупцем.

Враховуючи, що до прийняття кодифікованих актів відповідальність за порушення договору поставки детально регламентувалась Положеннями про поставки, які продовжують діяти та можуть використовуватись сторонами, вважається за необхідне визначити можливість застосування цивільної відповідальності за різні порушення договірних зобов'язань. Як уже зазначалося, головним обов'язком постачальника за договором поставки є передача ним покупцеві певної кількості продукції в обумовлений строк поставки. Постачальник порушує цей обов'язок, якщо він в установленний строк: а) взагалі не поставляє продукцію покупцеві (одержувачеві) або б) поставляє її в меншій кількості, ніж це передбачено договором. У першому випадку говорять про непоставку або прострочення поставки, в другому – про недопоставку продукції.

Таким чином, прострочення поставки – це невиконання зобов'язання в обумовлений договором строк поставки, це відсутність будь-якого виконання, тобто протиправна бездіяльність постачальника. Недопоставка продукції є неналежним виконанням договору поставки. Це – поставка продукції в обумовлений договором частковий строк, тобто виконання договору, але неповне, недостатнє, оскільки продукції поставляється менше від встановленої норми на певний здавальний період.

Прострочення поставки і недопоставка – це однотипні правопорушення. Якщо простроченням поставки вважати повне невиконання договірних зобов'язань в строк, то недопоставка є частковим невиконанням зобов'язання у встановлений договором окремий строк поставки. При недопоставці постачальник знаходиться в простроченні щодо тієї частини продукції, яка недопоставлена до обумовленого строку виконання. Тому, при недопоставці (як і при простроченні поставки) постачальник несе відповідальність не за дію (часткове виконання), а за протиправну бездіяльність. Крім того, в законі передбачено однакову відповідальність як за прострочення поставки, так і за недопоставку продукції і товарів. Недопоставка або прострочення поставки можуть бути результатом поставки продукції неналежної якості, некомплектної, а також не маркованої чи неналежно

маркованої продукції. Відповідно до пп. 41 – 44 Положення про поставки продукції та пп. 34 – 37 Положення про поставки товарів, не прийнята покупцем продукція (товари) неналежної якості, некомплектна, а також немаркована або неналежно маркована продукція в рахунок виконання зобов'язання за договором не зараховується і, якщо покупець не відмовився від її заміни, підлягає заміні доброякісною і належно маркованою продукцією у поточному періоді поставки або в інший строк, погоджений сторонами. І хоч у зазначених випадках постачальник відповідає за поставку продукції з недоліками, це не звільняє його від відповідальності за прострочення цієї продукції, якщо протягом поточного періоду поставки продукція з недоліками не буде замінена іншою продукцією, яка б відповідала умовам договору про якість, комплектність чи маркування. Усі випадки порушення вимог до якості продукції та товарів, закріплених у стандартах, технічних умовах чи договорах, охоплюються загальним поняттям «неналежної якості». Як родове поняття, воно об'єднує різні види порушень при поставках: 1) продукції (товарів), які не відповідають за якістю стандартам, технічним умовам, іншій документації, зразкам (еталонам) чи умовам договору; 2) продукції (товарів) з виробничими недоліками (дефектами), які можна ліквідувати на місці у покупця; 3) продукції (товарів) нижчого сорту, ніж вказано у документі, який засвідчує якість продукції.

Перші два види порушень складають групу, у якій йдеться про поставку недоброякісної продукції, яку або взагалі не можна використовувати, або – тільки після переробки, усунення дефектів, або – за іншим призначенням. Третій вид порушень стосується іншої продукції неналежної якості. Така продукція є доброякісною (тому вона може бути використана, в тому числі і за прямим призначенням).

Продукція повинна поставлятися комплектно (п. 42 Положення про поставки продукції; п. 35 Положення про поставки товарів) відповідно до вимог стандартів, технічних умов чи преїскурантів або договору. У договорі може бути передбачено поставку продукції з додатковими до комплекту виробами (частинами) або без окремих непотрібних покупцю виробів (частин), які входять в комплект. За порушення умов комплектності продукції (товарів) постачальник (виготовлювач) несе таку ж відповідальність, як і при поставці неякісної продукції.

За поставку всупереч вимогам стандартів, технічних умов чи договору продукції без тари чи упаковки або в неналежній тарі чи упаковці, а також за поставку продукції без застосування засобів пакування в тих випадках, коли постачальник відповідно до чинних правил чи договору зобов'язаний відвантажувати продукцію з застосуванням цих засобів, постачальник сплачує покупцю штраф.

З метою правильного і однакового застосування законодавства при вирішенні спорів, пов'язаних з поставкою продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання неналежної якості, президія Вищого арбітражного суду України (в наш час – Вищого господарського суду України) дала роз'яснення «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з поставкою продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання неналежної якості та некомплектних» від 12 листопада 1993 р. 01-6/1203 [9]. У своєму роз'ясненні Вищий арбітражний суд деталізував окремі положення про відповідальність за поставку неякісної та некомплектної продукції. Так, Положенням «Про поставки продукції і товарів за поставки продукції неналежної якості, некомплектної або в неналежній тарі (упаковці)» встановлена майнова відповідальність у вигляді штрафу. Ці санкції господарський суд може застосовувати тільки за порушення обов'язків за договором поставки.

Положеннями про поставки продукції і товарів передбачено, що відповідальність за поставку продукції і товарів неналежної якості може бути покладена як на постачальника, так і на виготовлювача, який не є постачальником за договором відносно одержувача. Однак, якщо за договором поставки виготовлювач, який не є поставщиком для одержувача, здійснив за вказівкою свого покупця транзитне відвантаження продукції, то на такого виготовлювача за позовом одержувача може бути покладена відповідальність за поставку продукції неналежної якості за умови наявності договору між одержувачем та покупцем виготовлювача. У випадку відвантаження продукції без такого договору виготовлювач не може нести відповідальність перед одержувачем, який встановив їх неналежну якість.

Чинне законодавство не передбачає будь-яких обмежень відповідальності сторін за договором поставки. Отже, у випадках невиконання або неналежного виконання умов договору кожна із сторін має право вимагати від свого контрагента, який не виконав або неналежно виконав зобов'язання, сплати неустойки і відшкодування завданих цим збитків.

При цьому, слід мати на увазі (ст.624 ЦК), що у випадку, якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. Проте, договором може бути встановлено або обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою, або стягнення неустойки без права на відшкодування збитків, або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків.

Що ж до договору поставки, то якщо інше не передбачене договором, за невиконання або неналежне виконання зобов'язання до винної сторони застосовується залікова неустойка, крім випадків поставки товарів неналежної якості або некомплектних та недопоставки чи прострочення поставки товарів. (п. 74 Положення про поставки продукції; п. 65 Положення про поставки товарів).

У визначенні обсягу майнової відповідальності цивільне законодавство ґрунтується на принципі повного відшкодування збитків. Зазначений принцип застосовується щодо усіх випадків порушення зобов'язання, тобто, недопоставки, прострочення поставки товарів, поставки товарів неналежної якості або некомплектних, необґрунтованого ухилення від їх оплати, односторонньої відмови від одержання товарів, поставка яких передбачена договором. При цьому, сплата неустойки (штрафу, пені) і відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язання, не звільняють боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, коли на це є згода покупця.

Умовою відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, у тому числі у вигляді відшкодування збитків, є вина боржника. Таким чином, у разі заподіяння збитків боржник може бути звільненим від цієї відповідальності, якщо він доведе відсутність своєї вини у порушенні зобов'язання.

Застосування принципу вини, як умови відповідальності за порушення зобов'язання, пов'язане також із необхідністю з'ясування таких обставин, як вина кредитора або вина обох сторін. Зокрема, господарський суд зменшує розмір належних до відшкодування збитків, якщо кредитор умисно або з необережності сприяв збільшенню їх розміру або не вжив заходів до їх зменшення. У випадках посилення боржника на ці обставини обов'язок їх доведення покладено на боржника. У випадку, коли позивачеві заподіяні збитки з вини декількох постачальників, кожен з них несе відповідальність виходячи з того, в якій мірі невиконання ним свого зобов'язання спричинило збитки кредитора. Якщо невиконання зобов'язання вплинуло на виникнення збитків у рівній мірі,

то заподіяні збитки слід віднести на кожного з несправних контрагентів у рівних частках, а не пропорційно обсягу або сумі невиконаного зобов'язання [10].

Підприємство планує свою діяльність, у тому числі одержання прибутку (доходу), на певний період своєї господарської діяльності, враховуючи укладені ним договори на одержання продукції (товарів), матеріалів, сировини тощо та договори на реалізацію ним готової продукції (товарів), надання послуг. Таким чином, якщо постачальник не виконав свого зобов'язання щодо поставки продукції (товарів), матеріалів та сировини у встановлений договором строк, у зв'язку з чим покупець у запланованому періоді не одержав прибуток (доход), завдані цим збитки підлягають відшкодуванню незалежно від того, що у наступному періоді постачальник поповнив недопоставлену продукцію і від цього, але вже за межами запланованого періоду, підприємство одержало прибуток.

Прострочення оплати в сучасних економічних умовах є одним із найпоширеніших порушень виконання договорів і, зокрема, виконання договору поставки. Відповідальність покупця у випадку порушення ним зобов'язань з оплати визначається на основі чинного законодавства, зокрема Закону України «Про відповідальність за невиконання грошових зобов'язань» [8]. Крім того, питання майнової відповідальності при невиконанні чи неналежному виконанні грошових зобов'язань деталізовано у роз'ясненні Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики застосування майнової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань» [11].

Висновки. Таким чином, відповідно до чинного законодавства та правозастосовчої практики, за невиконання або неналежне виконання договору поставки може бути передбачена наступна відповідальність: відшкодування збитків, сплата (неустойки – пені, штрафу). Цивільний Кодекс України містить найбільш повне поняття збитків та включає до їх складу не тільки витрати, які особа зробила, а і ті, що вона мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

Такі категорії, як «збитки», «неустойка», «штраф», «пеня» регулюються нормами Цивільного кодексу та Господарського кодексу України. Тому у господарських відносинах слід враховувати спеціальні вимоги господарського законодавства. При цьому, враховуючи, що норми Цивільного та Господарського кодексу України співвідносяться як загальне та часткове, доцільним видається їх уніфікувати. Окреслене коло питань потребує продовження теоретичних досліджень та узагальнення правозастосовної практики.

Список використаних джерел

1. Антимонов Б. С. Основания договорной ответственности социалистических организаций / Б. С. Антимонов. – М.: Госюриздат, 1962. –184 с.
2. Васильєва В. А. Правове регулювання відносин за договором консигнації: дис. канд. юр. наук.: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.А. Васильєва. – Івано-Франківськ: 2000. – 260 с.
3. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. С. Канзафарова. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2007 – 36 с.
4. Ківалова Т.С. Проблемні питання визначення підстав виникнення зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України / Т. С. Ківалова // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – 2008. – вип. 43. – С. 36-42.

5. Ківалова Т.С. До визначення сутності підстав виникнення зобов'язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України / Т. С. Ківалова // Правове життя сучасної України: Всеукраїнська наук. конф., 18-19 квітня 2008 р. : тези доп.: м. Одеса, 2008. – С. 261-262.
6. Крылова З. Г. Ответственность по договору поставки / З. Г. Крылова. – М.: Юрид. л-ра, 1987. – 111 с.
7. Малеин Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / Н.С. Малеин. – М.: Наука, 1968. – 207 с.
8. Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань: Закон України від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 5. – С. 28.
9. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з поставкою продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання неналежної якості та некомплектних: Роз'яснення Вищого арбітражного суду від 12 листопада 1993 року 01-6/1203 // Право України. – 1994. – № 9. – С. 46–48.
10. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за договором поставки: Роз'яснення Президії Вищого арбітражного суду України від 30 березня 1995 р. №02-5/218 // Право України. – 1995. – № 9–10. – С. 57–60.
11. Про деякі питання практики застосування майнової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань: роз'яснення Вищого арбітражного суду України // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого Арбітражного суду України. – 1994. – № 2.
12. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовое регулирование имущественных отношений / В.Ф. Яковлев. – Свердловск, 1972. – 194 с.

Турчак И. О. Особенности ответственности за неисполнение и ненадлежащее исполнение договора поставки

В статье исследуются условия и основания ответственности за неисполнение и ненадлежащее исполнение договора поставки. Определены виды нарушений и формы гражданско-правовой ответственности за неисполнение и ненадлежащее исполнение сторонами обязательств по поставке.

Ключевые слова: *ответственность, ущерб, убытки, неустойка, непоставка, недоставка.*

Turchak I. O. Particular responsibility for of the non-fulfillment and inappropriate fulfillment of the supply contract

The article researches the conditions and foundations of responsibility for non-fulfillment and inappropriate fulfillment of the supply contract. Kinds of violations and forms of civil and legal responsibility for the non-fulfillment and inappropriate fulfillment of the supply contract obligations by the parties are defined.

Key words: *responsibility, harm, damage, forfeit, non-delivery, short delivery.*

УДК 347.9

Жукевич Ігор Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЗАКОНОДАВЧІ КОЛІЗІЇ ПРИ ВИКОНАННІ СУДОВИХ РІШЕНЬ ТА УХВАЛ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

У статті проведено аналіз деяких новел законодавства України про виконавче провадження. Висвітлено законодавчі колізії при виконанні судових рішень та ухвал в цивільних справах. Внесено пропозиції щодо вдосконалення Закону України «Про виконавче провадження», цивільного процесуального законодавства України.

Ключові слова: колізії, виконавче провадження, державний виконавець, цивільні справи, рішення суду, ухвала суду.

Постановка проблеми. 9 березня 2011 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових) осіб», що був прийнятий Верховною Радою України 4 листопада 2010 року. Вказаним законодавчим актом, у новій редакції викладено Закон України «Про виконавче провадження», який регулює порядок примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових) осіб. Завдяки виконавчому провадженню забезпечується реальний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та інтересів держави. Проте невиконання рішень судових органів залишається основною проблемою судочинства. За статистикою першої половини 2012 року підлягало примусовому виконанню 5849652 виконавчих документи, з яких залишок виконавчих документів на кінець звітного періоду складає – 3294646 [1]. Тобто 56 % виконавчих документів залишаються невиконаними, що є дуже низьким показником виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів. У країнах Європейського Союзу цей показник сягає 15-20 % [2, с. 13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних та практичних питань проблем виконання рішень присвячено велику кількість наукових праць вітчизняних дослідників. А зокрема, Ю. Білоусов, М. Вікут, О. Гетьманцев, Л. Гребьонкіна, П. Заворотько, Я. Зейкан, О. Кармазін, В. Комаров, О. Лавринович, І. Спасибо-Фатеева, О. Угриновська, С. Фурса, М. Штефан, С. Щербак та інші.

Проте, недостатньо вивченими залишаються питання виконання рішень та ухвал у цивільних справах після прийняття нового закону України «Про виконавче провадження» та усунення суперечностей в деяких нормах процесуального законодавства та законодавства України про виконавче провадження.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення колізійних норм деяких новел законодавства про виконавче провадження при виконанні судових рішень та ухвал у цивільних справах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз нового Закону України «Про виконавче провадження» та практика його застосування свідчать, що у ньому є багато суперечностей, які необхідно усунути. Зупинимось на деяких із них. Так, зокрема, державний виконавець відмовляє у відкритті виконавчого провадження у випадку неподання виконавчого документа та неподання заяви про відкриття виконавчого провадження (п. 2 ч. 1 ст. 26 нового Закону). Відповідно до пункту 7 частини першої статті 26 нового Закону, державний виконавець зобов'язаний відмовити у відкритті виконавчого провадження, якщо виконавчий документ повернуто стягувачу за його заявою (крім виконавчих документів про стягнення аліментів та інших періодичних платежів). Проте, за частиною шостою статті 147 нового Закону повернення виконавчого документа стягувачу за письмовою заявою стягувача (п.1 ч. 1 ст. 47 нового Закону), не позбавляє його права повторно пред'явити виконавчий документ до виконання протягом строків, встановлених статтею 22 Закону [3]. Таким чином, між пунктом 7 частини першої статті 26 та частиною шостою статті 47 нового Закону наявна колізія, оскільки, практично за однією підставою (повернення виконавчого документа стягувачу за його заявою) дозволяється відмовити у відкритті виконавчого провадження або повернути виконавчий документ стягувачу, що є неприпустимо. Наслідки відмови у відкритті виконавчого провадження та повернення виконавчого документа є різними. У першому випадку виконавчий документ не може бути надалі прийнятий до виконання, в другому випадку – виконавчий документ можна повторно пред'явити до виконання в межах строків виконавчої давності.

Пункт 7 ч. 1 ст. 47 Закону України «Про виконавче провадження» передбачає повернення виконавчого документу стягувачу у випадку, коли боржника – фізичну особу чи майно боржника не виявлено протягом року з дня оголошення розшуку і проведення розшуку органами внутрішніх справ (крім випадків, коли виконанню підлягають виконавчі документи про стягнення аліментів, відшкодування шкоди, завданої каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, у зв'язку з втратою годувальника, а також виконавчі документи про відібрання дитини). Фактично ця підстава створює передумови невиконання судового рішення якщо заходи щодо пошуку боржника чи його майна виявились безрезультатними. А за ч. 3 ст. 75 Закону України «Про виконавче провадження» разі якщо виконати рішення без участі боржника неможливо державний виконавець вносить постанову про закінчення виконавчого провадження, яка затверджується начальником відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, і повертає виконавчий документ до суду чи іншого органу (посадової особи), що його видав. Тобто, стягувачу як стороні виконавчого провадження, не забезпечується реальне виконання через повернення виконавчого документа або через закриття виконавчого провадження.

І навіть, якщо боржник наявний, але у нього немає ніяких активів, то виходячи із норм Закону не зовсім зрозуміло, за рахунок чого можна погасити борг в примусовому порядку. Так, дійсно, згідно ст. 89 Закону України «Про виконавче провадження» передбачається і накладення штрафу на боржника-фізичну особу, і у разі повторного невиконання без поважних причин – штрафу у подвійному розмірі, і звернення з поданням до правоохоронних органів про притягнення боржника до кримінальної відповідальності. Проте, і надалі, не вирішеним для стягувача залишається основне питання – реальне

виконання рішення суду з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних його прав, свобод чи інтересів.

Санкція ч. 1. ст. 382 КК України передбачає за умисне невиконання судового рішення штраф від 500 до 1000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк до трьох років. Можливо, доцільно передбачити покарання у вигляді громадських робіт із стягненням на рахунок стягувача сум за невиконаним рішенням суду. Хоча виплати, які здійснюються державою засудженим є мізерними, а тому стягувачу прийдеться чекати на реальне виконання рішення не один рік.

Частиною 7 статті 28 нового Закону встановлено, що виконавчий збір стягується у разі завершення виконавчого провадження з усіх підстав, передбачених ст. 49 нового Закону, у т. ч. у разі визнання судом відмови стягувача від примусового виконання рішення суду; смерті стягувача чи боржника або ліквідації юридичної особи – сторони виконавчого провадження; скасування рішення суду або визнання виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню; повернення виконавчого документа без виконання на вимогу суду [3]. Цілком очевидно, нагальною є потреба внесення змін до цієї норми нового Закону, оскільки стягнення виконавчого збору за вказаних обставин є абсолютно абсурдним.

З набранням чинності новим Законом державний виконавець задля забезпечення виконання рішення змушений застосовувати нові заходи примусового виконання, що передбачені п. 1 ст. 32 нового Закону, а саме – звернення стягнення на майнові права боржника. При цьому слід зазначити, що, передбачивши звернення стягнення на майнові права боржника, новий Закон, на жаль, ніяким чином не регулює та не регламентує цю процедуру.

Дещо невдало виписано положення частини четвертої ст. 63 нового Закону «Звернення стягнення на будинок, квартиру, інше приміщення та земельну ділянку фізичної особи». З одного боку, положення ст. ст. 25, 52 та 57 нового Закону встановлюють право державного виконавця винести постанову про арешт майна боржника, з другого – ч. 4 ст. 63 нового Закону визначає, що накладення арешту на будинок чи інше нерухоме майно боржника – фізичної особи здійснюється лише після надходження документального підтвердження його належності боржнику [3]. Слід зазначити, що згідно з старою редакцією Закону України «Про виконавче провадження» після документального підтвердження належності будинку боржнику виконавець здійснював його арешт шляхом опису, тобто спочатку державний виконавець накладав арешт на майно (будинок) боржника та оголошував заборону на його відчуження, а після надходження документального підтвердження належності боржнику будинку здійснював його опис та арешт.

Відповідно до статті 176 нового Закону, рішення про поновлення на роботі буде вважатися виконаним з дня видачі відповідного наказу або розпорядження, тоді як згідно з старою редакцією Закону таке рішення вважається завершеним з моменту фактичного допущення працівника до виконання попередніх обов'язків на підставі відповідного акту органу, що прийняв рішення про звільнення або переведення працівника. Очевидно, що редакція попередньої редакції Закону в частині виконання рішення про поновлення на роботі шляхом допущення працівника до виконання попередніх обов'язків більш вдала. Відсутність цього положення в новому Законі може призвести до виникнення проблем при поновленні працівника: де-юре він буде поновлений за наказом, а де-факто може бути не допущений до роботи.

Як вбачається із ч. 2 ст. 18 зазначеного Кодексу України адміністративного судочинства окружним адміністративним судам підсудні адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган державної влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, їх посадова чи службова особа, крім випадків, передбачених цим Кодексом, та крім справ з приводу їхніх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки та справ, які підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам. Відповідно до ч. 1 ст. 181 КАС України учасники виконавчого провадження (крім державного виконавця) та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій, мають право звернутися до адміністративного суду із позовною заявою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби порушено їхні права, свободи чи інтереси, а також якщо законом не встановлено інший порядок судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності таких осіб. У свою чергу, Законом України «Про виконавче провадження» не встановлено іншого порядку судового оскарження рішень ДВС, оскільки згідно до положень ст. 85 цього Закону скарга у виконавчому провадженні по виконанню судових рішень на дії (бездіяльність) державного виконавця або начальника відділу ДВС подаються до суду, який видав виконавчий документ.

При зверненні до суду позивачем не із скаргою, а із позовною заявою в порядку КАС України, що повністю відповідає вимогам статей 3 та 17 КАС України, зазначені вимоги Закону України «Про виконавче провадження» не можуть бути застосовані при вирішенні підсудності, оскільки згідно КАС України скарги подаються лише за нововиявленими та винятковими обставинами. Подання позовної заяви відповідає зазначеним вище вимогам ч. 1 ст. 181 КАС України. Отже, законом не встановлено іншого порядку судового оскарження рішень державних органів, ніж подання позовної заяви до окружного адміністративного суду. Більше того, Конституція України не встановлює пріоритету застосування того чи іншого закону, в тому числі залежно від предмета правового регулювання. Немає також закону, який би регулював питання подолання колізії норм законів, що мають однакову юридичну силу.

Водночас, Конституційний Суд України у пункті 3 мотивувальної частини рішення від 03.10.1997 року № 4-зп у справі про набуття чинності Конституцією України зазначив: «Конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше» [4].

Отже, за наявності декількох законів, норми яких по різному регулюють конкретну сферу суспільних відносин, під час вирішення спорів у цих відносинах повинні застосовуватися положення закону з урахуванням закону в часі за принципом пріоритету тієї норми, яка прийнята пізніше.

Виходячи з наведених положень Конституції України та рішення Конституційного Суду України, а також враховуючи, що ч. 2 ст. 18 КАС України фактично змінено положення ст. 85 Закону України «Про виконавче провадження», який діяв у часі раніше, пріоритетними в даному випадку слід вважати положення ч. 2 ст. 18 КАС України.

Деякі колізійні норми щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи інших посадових осіб державної виконавчої служби містяться у ЦПК України. Так, зокрема, за ч. 1 ст. 383 ЦПК України сторони виконавчого провадження

мають право звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їх права чи свободи. А це означає, що судові рішення (рішення суду, ухвали суду, судові накази, постанови Верховного Суду України), які ухвалені відповідно до норм ЦПК України оскаржуються до суду в порядку цивільного судочинства. Проте, на нашу думку, оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця повинно здійснюватись у порядку адміністративного судочинства, де одним із суб'єктів спору повинен бути суб'єкт владних повноважень, до якого належить Державна виконавча служба України. Такий самий порядок застосовується і до оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця у порядку господарського судочинства.

Отже, потрібно внести зміни до ЦПК і ГПК України, надавши можливість оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця до суду в порядку адміністративного судочинства. Хоча місцеві адміністративні суди, як відомо, знаходяться не в районах, а в областях, а це територіально створює деякі незручності в доступності правосуддя як для громадян, так і для відповідних районних відділів ДВС України.

Незрозумілою також є норма ч. 2 ст. 386 ЦПК України за якою, якщо заявник, державний виконавець або інша посадова особа державної виконавчої служби не можуть з'явитися до суду з поважних причин, справу може бути розглянуто за участю їх представників. Тобто, якщо або заявник або державний виконавець не з'являються на розгляд скарги, то надається можливість залучити представників. Але, доцільно було б визначити, що у разі неявки до суду з неповажних причин заявника та державного виконавця, скарга розглядається без їхньої участі заявника. Якщо ж причини неявки не встановлено або визнано не поважними, то розгляд скарги за загальними правилами судочинства повинен бути відкладений.

У цілому новою редакцією Закону «Про виконавче провадження» удосконалено положення старого Закону по виконання судових рішень та ухвал в цивільних справах, що, безумовно, є позитивним аспектом. І хоча деякі положення нового Закону недосконалі, суперечливі, вимагають вдосконалення під час практичного застосування з можливою подальшою зміною норм, він все ж таки більш чітко закріпив процедуру вчинення виконавчих дій із негативними наслідками для боржника, конкретизував багато інших положень, що буде сприяти поліпшенню ситуації в питанні виконання судових та інших рішень в цивільних справах.

Список використаних джерел:

1. Звіт про роботу органів державної виконавчої служби за I півріччя 2012 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.dvs.gov.ua/zvitnist.html>.
2. Теліпко В.Е. Науково-практичний коментар Законів України «Про виконавче провадження», «Про державну виконавчу службу», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Станом на 01.02.2011р. / В.Е. Теліпко. – К.: Центр учб. л-ри, 2011. – 616 с.
3. Закон України «Про виконавче провадження» в редакції Закону № 2677-VI від 04.11.2010р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 19-20. – С. 142.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності

Конституцією України). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-97>.

Жукевич И.В. Законодательные коллизии при исполнении судебных решений и постановлений в гражданских делах

В статье анализируются некоторые новелы законодательства Украины про исполнительное производство. Раскрыты законодательные коллизии при исполнении судебных решений и постановлений в гражданских делах. Внесены propositions усовершенствования Закону Украины «Про исполнительное производство», гражданского процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: коллизии, исполнительное производство, государственный исполнитель, гражданские дела, решение суда, постановление суда.

Zhukevych I.V. Legislative collisions in the course of execution of judicial decisions and judgments in civil cases

The article analyzes some novels of the Ukrainian legislation on executory process. Legislative collisions in the course of execution of judicial decisions and judgments in civil cases are highlighted. The propositions on the improvement of the Law of Ukraine «On Executory process», civil procedural legislation of Ukraine are made.

Key words: collisions, execution, bailiff, civil cases, judicial judgment.

Глазунова Світлана Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ І УЧАСНИКІВ ПРАВОТВОРЧОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті автор на основі загальнотеоретичних здобутків національної та зарубіжної науки, виокремлює суб'єктів та учасників правотворчої політики в Україні об'єднуючи їх в єдину систему.

Ключові слова: правотворчість, правотворча політика, система, суб'єкти.

Постановка проблеми. Правотворча політика як особлива форма вираження правової політики спрямована на забезпечення розвитку та функціонування громадянського суспільства, політичної та правової системи, виступає способом вироблення, узаконення, закріплення і здійснення політичного курсу нашої держави в рамках права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних вітчизняних наукових досліджень у сфері правотворчості свідчить про недостатню увагу до цієї правової категорії. Науковці, зокрема такі як О.В.Богачова, В.Ф. Нестерович, Д.В.Мазур, З.О.Погорелова, та інші, все частіше звертаються до вивчення аспектів правотворчої діяльності, законодавчого та законотворчого процесу тощо. В той же час як складна правова категорія, правотворча політика потребує комплексного підходу до вивчення.

Постановка завдання. Зважаючи на актуальність дослідження, спробуємо в рамках наукової статті виокремити та охарактеризувати систему суб'єктів і учасників правотворчої політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правотворча політика України перебуває в динамічному стані, оскільки знаходиться під впливом як об'єктивних так і суб'єктивних факторів, які постійно змінюються. Однак сутність правотворчої політики вказує на певну стабільність засновану на гуманістичних та демократичних принципах, що втілені в Конституції нашої держави. Така стабільність при наявній рухливості забезпечує надійність формування і функціонування як системи права так і правової системи суспільства в цілому.

Правотворча політика знаходить свій вияв в різних видах: судовій, кримінально-правовій, цивільно-правовій, муніципальній правотворчості та багато інших в яких втілюється діяльність суб'єктів правотворчості.

Однак слід відмітити, що головним, якщо не єдиним суб'єктом такої політики аж до кінця ХХ ст. була держава в особі її органів та вищих посадових осіб. Подібний статус

багато в чому зберігається за ними і в наші дні. Він визначається можливістю реально здійснювати цілеспрямовану, системну і послідовну діяльність у сфері правотворчості, задаючи основні напрямки нормативно-правового регулювання в загальнодержавному масштабі.

В сучасних умовах держава, будучи основним генератором правотворчої політики, не повинна бути єдиним провідником її в життя. Тому, поряд з державно-владними суб'єктами, що формують і здійснюють правотворчу політику існують й інші учасники, які в певній мірі здатні впливати на вироблення та реалізацію подібної політики. До їх числа можна віднести недержавні структури та інші інститути громадянського суспільства.

На наш погляд в її формуванні активну роль відіграють Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади й інші суб'єкти, що володіють владними повноваженнями в політичній сфері. До числа учасників, які потенційно здатні впливати на формування і практичну реалізацію подібної політики, відносяться громадяни України, органи місцевого самоврядування політичні партії, професійні спілки, інші громадські структури, підприємства та організації різних форм власності, представники наукової спільноти, експерти, лобісти і т.д.

Експертні та консультативні громадські ради при органах державної влади та органах місцевого самоврядування, покликані виконувати роль посередників між державою і громадянським суспільством у сфері нормативно-правового регулювання. Вельми важливими учасниками реалізації правотворчої політики є працівники апаратів представницьких і виконавчих органів влади, що займаються поточною законопроектною роботою. Особливу роль в її здійсненні відіграють експерти. В якості активних учасників, здатних впливати не тільки на реалізацію, а й на вироблення правотворчої політики, слід розглядати різні соціальні групи, їх спільноти, великі фінансово-промислові компанії тощо.

Визначивши коло потенційних суб'єктів правотворчої політики проаналізуємо їх правовий статус.

Потенційними суб'єктами формування правотворчої політики є всі без винятку власники права законодавчої ініціативи. Це може бути державний орган, особа або група осіб, яким Конституцією надана можливість вносити законопроекти до парламенту. Наявність у суб'єкта права законодавчої ініціативи означає, що парламент зобов'язаний розглянути внесену даним суб'єктом пропозицію про видання закону або його проект. Однак найбільш дієвими і активними суб'єктами цього права, як і суб'єктами правотворчої політики в нашій країні є Президент, народні депутати України, Кабінет Міністрів України і Національний банк України. Згідно статті 93 Конституції право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України, Кабінету Міністрів України і Національному банку України [1, с. 18].

Це положення дублюється ч. 1 ст. 89 Регламенту Верховної Ради України. Основною формою реалізації законодавчої ініціативи визнається офіційне внесення до парламенту готового законопроекту уповноваженим суб'єктом [2, с. 493]. Президент реалізує згадане право нарівні з іншими суб'єктами, зокрема народними депутатами, Національним банком України та Кабінетом Міністрів України. Проте ч. 2 ст. 93 Основного Закону закріплює обов'язок парламенту позачергово розглядати законопроекти, подані Президентом і визначені ним як невідкладні [1, с. 18]. Жодних інших очевидних преференцій законодавство главі держави не надає.

Президент України визначає основні напрями правотворчої політики в державі, систему найбільш пріоритетних завдань у галузі нормативно-правового регулювання, а також необхідних форм їх вирішення. За допомогою участі в законодавчому процесі, а також видання указів і розпоряджень Президент України здійснює підтримку стратегічного курсу правового розвитку суспільства і держави. Вироблення правотворчої політики знаходить свій вираз також у прояві Президентом України законодавчої ініціативи, в реалізації права вето, в його щорічних посланнях до українського народу.

У свою чергу, Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» у ст. 89 відтворює це конституційне положення й не обмежує право кожного окремо взятого народного депутата України вносити на розгляд Верховної Ради України проекти законів, постанов, інших актів Верховної Ради, а також пропозиції та поправки до законопроектів [2].

З одного боку, це дає змогу якомога ширше використати правотворчий потенціал депутатського корпусу, а з другого – існуючий стан речей не завжди має позитивний вплив як на сам законотворчий процес, так і на якість внесених депутатами законопроектів. Так, станом на грудень 2011 року у Верховній Раді України народними депутатами України було зареєстровано 2829 законопроектів (для порівняння – Президент України за цей самий період вніс до парламенту 153 законопроекти), але лише незначна їх частина стала законами України.

Тобто серед суб'єктів права законодавчої ініціативи найактивніше цим правом користуються парламентарії, які ініціюють загалом понад 2/3 від загальної кількості законопроектів, тоді як Кабінет Міністрів України – до 1/4 законопроектів, а Президент України – до 1/10 законопроектів. Але непоодинокими є випадки, коли народні депутати України реєструють законопроекти лише з однією метою – заблокувати можливість реєстрації у Верховній Раді України законопроекту, підготовленого Президентом України чи Кабінетом Міністрів України.

Президент не має змоги гідно поєднувати виконання повноважень у сферах законодавчої, виконавчої, судової влади без організаційної, правової, інформаційної, довідкової та іншої допомоги. Для цього він потребує якісної фахової підготовки та досвіду практичної роботи в несуміжних сферах життєдіяльності суспільства. Глава держави наділений правом формувати постійно діючі органи, чия компетенція спрямована на забезпечення реалізації його власних повноважень. Так, адміністрація Президента як допоміжний орган аналізує політичні, економічні, соціальні та інші процеси, що відбуваються в Україні та світі, і готує за цими результатами пропозиції з питань внутрішньої та зовнішньої політики держави [3]. Особливою організаційною формою гарантування Президентом конституційного ладу України є функціонування Ради національної безпеки і оборони, котра координує та контролює діяльність органів виконавчої влади, готує пропозиції з реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки й оборони [4, с. 3].

Уряд України в межах своїх конституційних повноважень активно займається розробкою законопроектів. Це відповідає його реальній ролі як центрального органу виконавчої влади, покликаною проводити в життя державну політику, засновану на реалізації прийнятих законів. Звідси прагнення Уряду брати активну участь у вирішенні найбільш важливих питань державного і суспільного життя шляхом проведення власної правотворчої політики. Основними методами правотворчої політики Кабінету Міністрів України є планування законопроектних робіт, а також визначення найбільш значущих законів, прийняття яких необхідне в період конкретної сесії парламенту [5].

Відповідно до ст. 56 Закону «Про Національний банк України» нормативно-правові акти НБУ приймаються виключно у формі постанов Правління НБУ, якими затверджуються інструкції, положення, правила [6]. Нормативно-правові акти НБУ видає з питань, віднесених до його повноважень, вони є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб.

Великий масив нормативно-правових актів НБУ, якими регулюються відносини на ринку банківських послуг, потребує наявності чітких та однозначно зрозумілих принципів їх створення та застосування.

При виданні нормативно-правових актів НБУ керується метою виконати свою основну функцію – забезпечити стабільність національної грошової одиниці. Здійснюючи цю діяльність, він повинен врахувати інтереси держави, фінансово-кредитних установ, їх вкладників чи кредиторів, потреби економічного розвитку країни. Як зазначає Т. А. Латковська, центральний банк, який приймає обов'язкові для виконання рішення, не пов'язаний згодою банків, яким вони адресовані. Саме імперативність фінансово-правового регулювання банківської діяльності є забезпеченням принципу публічності в банківських відносинах [7, с. 24].

Муніципальні органи влади реалізують муніципальну правотворчу політику на територіях відповідних муніципальних утворень при вирішенні питань місцевого значення шляхом розробки і прийняття муніципальних правових актів, а також здійснення інших передбачених законодавством повноважень у правотворчій сфері [8].

Сутність муніципальної правотворчої політики слід розглядати як діяльність по створенню необхідних умов для виявлення волі місцевої громади та формуванню у відповідності з нею владних приписів, закріплених у нормативних правових актах місцевого самоврядування.

Громадяни України беруть участь у практичному здійсненні правотворчої політики шляхом безпосереднього правотворчості, самостійної реалізації своїх законних інтересів і суб'єктивних прав за допомогою різних форм вираження громадської думки, участі в політичних і громадських об'єднаннях, вибору своїх представників і посадових осіб у державні та муніципальні органи представницької влади.

Громадські об'єднання беруть участь у вибудовуванні і реалізації правотворчої політики шляхом висловлення думки певних категорій громадян за конкретним соціально-політичним проблемам, що вимагає законодавчого рішення, доведення їх до відома широкої громадськості та органів державної влади, надання впливу на громадську думку [9].

Способами впливу політичних партій на формування правотворчої політики є їх практичну участь у діяльності парламентських фракцій, висунення своїх кандидатів на виборах в законодавчі (представницькі) органи державної влади та представницькі органи місцевого самоврядування, участь у виборах до зазначених органів і в їх правотворчій роботі.

Засоби масової інформації впливають на процес вибудовування правотворчої політики шляхом поширення в суспільстві різного роду інформації, сприяння комунікації суспільства і представницької влади, виявлення і формування громадської думки щодо соціально значущих питань, що вимагають нормативно-правового врегулювання.

Організації, установи та підприємства різних форм власності, беруть участь у безпосередній реалізації, а в окремих випадках і формуванні (за допомогою інститутів

лобіювання) правотворчої політики при здійсненні своєї підприємницької, управлінської, соціально-культурної, науково-технічної або іншої практичної діяльності.

Висновки. Отже, система суб'єктів і учасників правотворчої політики включає в себе велике коло осіб і організацій. Перелік цих учасників можна вважати відкритим, оскільки в нових умовах та реаліях суспільного буття, впливати на формування та реалізацію правотворчої політики можуть і інші суб'єкти, окрім перерахованих вище.

Список використаних джерел

1. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14, № 14–15, № 16–17. – С. 133.
3. Про Положення про Адміністрацію Президента України: Указ Президента України від 02.04.2010 № 504/2010. // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 13. – С. 40; С. 468.
4. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України, – 1998. – №35. – С. 237.
5. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 07.10.2010 № 2591-VI // Відомості Верховної Ради України 2011. – № 9. – С. 58.
6. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999, № 679-XIV, 20.05.1999.- // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – С. 238.
7. Латковська Т. А. Фінансово-правове регулювання організації та функціонування банківської системи в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Т.А. Латковська; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2008. – 36 с.
8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №24. – С. 170.
9. Про громадські об'єднання: Закони України від 22.03.2012 № 4572-VI // Голос України. – 2012. – № 70.

Глазунова С. Н. Система субъектов и участников правотворческой политики в Украине

В статье автор на основе общетеоретических достижений национальной и зарубежной науки, выделяет субъектов и участников правотворческой политики в Украине объединяя их в единую систему.

Ключевые слова: *правотворчество, правотворческая политика, система, субъекты.*

Glazunova S. M. System entities and members of legislative policy in Ukraine

The article on the basis of general achievements of national and international science, identifies entities and members of legislative policy in Ukraine combining them into a single system.

Key words: *law-making, law-making policy, systems, entities.*

УДК 343.1

Іващенко Оксана Віталіївна,
здобувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного Університету
«Одеська юридична академія»

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ІНФОРМУВАННЯ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ДО СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

У статті досліджуються передумови виникнення та розвитку інституту інформування учасників кримінального провадження. Розглянуто особливості правового регулювання цього процесуального інституту у судовому процесі відповідно до законодавства та його доктрини по судову реформу 1864 р. включно.

Ключові слова: судовий виклик, інститут інформування, суд, судовий процес, кримінальне провадження, судова реформа.

Постановка проблеми. Сучасне кримінальне процесуальне законодавство України не може бути осмислене без історичних етапів його розвитку, оскільки потребують наукового дослідження його правові норми, які виникли досить давно та діють сьогодні у видозміненій формі.

В умовах прийняття нового КПК України від 13 квітня 2012 р. на сьогоднішній момент достатньо чітко спостерігається той факт, наскільки важливим є аналіз минулого, об'єктивне та конкретне вивчення історії того чи іншого правового явища. Такий аналіз дозволить дати об'єктивну оцінку сучасному кримінально-процесуальному законодавству України, правильно визначити напрями його реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що дослідження генези та розвитку інституту інформування у кримінальному процесуальному законодавстві на сьогоднішній момент відсутні. Окремих проблем цього питання опосередковано торкнулися С.М. Зеленський, Ю.Є. Кайгародова, С.А. Крушинський, В.Є. Лоба, Б.Р. Стецюк, Г.П. Тимченко, І.В. Уткіна, які досліджували даний міжгалузевий процесуальний інститут лише частково.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження історико-правових передумов становлення та розвитку інституту інформування учасників кримінального провадження до судової реформи 1864 р. та формулювання на цій основі відповідних рекомендацій та висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження. На території сучасної України першою пам'яткою письмового права Давньоруської держави стала Руська Правда (XI-XIII ст.), що визначила поняття і зміст злочину, систему мір покарання, а також містила норми процесуального права. Звичайно, у даному джерелі права не йдеться про інститут

інформування у його сучасному розумінні. Однак певні передумови для його виникнення на той час уже існували. Зокрема, виклик до суду забезпечувався сторонами судового процесу: позивачем (обвинувачем) або відповідачем (обвинуваченим). Так, за ст. 66 Руської Правди заборонялося сторонам викликати до суду та посилатися на показання холопа [12, с. 542]. У деяких випадках Руська Правда для підтвердження того чи іншого факту вимагала забезпечувати виклик до суду заздалегідь визначену кількість свідків. Так, згідно ст. 18 Руської Правди розширеної редакції, обвинувачений у вбивстві міг відвести від себе підозру шляхом виставлення семи послухів, а якщо обвинувачений був іноземцем – кількість послухів обмежувалася двома [9, с. 140]. Крім того, вперше поняття «виклик до суду» закріплювала саме Руська Правда. У разі виникнення спору позивач не мав права вимагати негайної явки відповідача до суду, а зобов'язаний був надати йому для цього п'ятиденний термін. Разом з тим, Руська Правда вимагала, щоб відповідач надав поруку в тому, що він вчасно з'явиться до суду [3, с. 21-22].

Отже, вже на той час давньоруське законодавство переслідувало дві основні цілі – необмеження прав відповідача (обвинуваченого) і забезпечення його явки до суду. У такому випадку, норми Руської Правди в частині кримінального процесуального права дозволяють прослідкувати генезис інституту інформування учасників кримінального провадження.

При цьому, слід зазначити, що перші норми давньоруського права щодо інформування учасників кримінального провадження виникли у період феодальної роздробленості Київської Русі (30-ті роки XII-XIV ст.) та були закріплені в Новгородській судній грамоті 1456 р., Псковській судній грамоті 1462 р., Судебниках Івана III 1497 р. та Івана IV 1550 р. [1, с. 62-64; 10, с. 304-308; 20, с. 21-22].

У часи перебування українських земель під владою Литви та Польщі зберігався обвинувально-позовний процес, успадкований від давньоруського права. Основними джерелом права, що регулював тогочасні процесуальні відносини, були Литовські статuti [8, с. 377].

Вперше в історії судочинства Великого князівства Литовського за Статутом 1566 р. передбачались заходи щодо забезпечення явки обвинуваченого до суду. При скоєнні особливо тяжкого злочину та в разі ухилення відповідача від явки гродський суд негайно повідомляв про це місцеву адміністрацію і чинив виволання. За непослушність праву виволаний оголошувався поза законом, позбавлявся особистих і громадських прав. При неможливості з'явлення до суду сторона мала повідомити про це спеціальною заявою або представити відповідні підтверджувальні документи [15]. Так, 3 червня 1577 р. зем'янин Дмитро Яловицький повідомив Луцький гродський суд про неможливість з'явлення в призначений термін до суду в місто Кременець через нашествя татар. Володимирський гродський суд відклав розгляд справи між панами Жоравницькими і луцьким старостою Корецьким через нез'явлення до суду останнього [6, с. 85].

З аналізу норм Литовського Статуту 1566 р. випливає, що поважною причиною нез'явлення до суду вважалася участь особи в державних справах: участь у Великому вальному сеймі, від'їзд за кордон у складі посольства тощо.

Окрему увагу слід звернути на процесуальний порядок інформування учасників кримінального процесу та правові наслідки у випадку нез'явлення такими учасниками до суду. Як зазначає С.Г. Ковальова, порядок виклику до суду походить зі звичаєвого права. Виклик відповідача до суду в звичаєвому праві називався «погонєю». У Литовському статуті 1529 р. зустрічаємо «погон», або позов, яким «погнаний», «позваний» (тобто відповідач) закликався до явки на суд іменем уряду. Як позов, так і погон записувалися в

судові книги і вручалися відповідачеві через вижа, а пізніше (після впровадження Статуту 1566 р.) – через возного. За Статутом 1529 р., виж мав вручати позови в присутності свідків. У позові вказувалися визначені терміни з'явлення до суду [6, с. 158].

Крім вказаного вище загального процесуального порядку виклику до суду та правових наслідків у випадку неявки до нього, Литовські статuti передбачали і випадки повідомлення адвокатом про відсутність у судовому процесі з поважних причин. Він мав повідомити про це всіх учасників процесу: свого клієнта, суддів і протилежну сторону. У іншому випадку, адвокат повинен компенсувати всі збитки, понесені стороною, та підлягав катуванню різками біля міського стовпа, після чого його виганяли з міста [6, с. 163].

Таким чином, судові виклики учасників кримінального процесу в Литовсько-Польську добу здійснювалися гласно, відкрито та прозоро відповідальними особами.

Доба Гетьманщини успадкувала основні риси процесуального права попереднього історичного періоду, однак воно все ж зазнало деяких змін (передусім внаслідок зміни судового устрою та змінених політичних і соціальних умов краю у XVII ст., зокрема, й під впливом російського процесуального права). Слід зазначити, що в період козаччини в Україні процесуальне право не зазнало значних змін, традиційно застосовувалось магдебурзьке право, Саксонське зерцало. Крім того, діяли також Литовські статuti в різних редакціях [3, с. 7]. Кримінальне процесуальне законодавство доби Гетьманщини також передбачало відповідальність обвинуваченого за неявку до судового розгляду та заходи щодо забезпечення його присутності [16, с. 13]. Тим більше, що після входження України до складу Росії (особливо з початку XVIII ст.) в судочинстві остаточно закріплюється вплив російського законодавства і запроваджується нова система судоустрою.

Наступним джерелом права, яке вплинуло на подальший перехід від змагального до інквізиційного процесу, на практику кримінального судочинства на українських землях, а також і на розвиток інституту інформування учасників судового процесу зокрема, стало затвердження Петром I у березні 1715 р. «Краткого изображения процессов либо судебных тяжб». Зокрема, в цьому історичному джерелі права, присвяченому судовому процесу в цілому, була закріплена перша глава під назвою «Про повідомлення». З точки зору закону, це була перша процесуальна дія суду повідомлення позивача або обвинуваченого про порушення проти нього цивільної або кримінальної справи. Більше того, за допомогою такої процесуальної дії сторонам вказувалися причина судового процесу, право бути допущеними та брати участь у судовому процесі [7].

В свою чергу, указ Петра I «О форме суда» від 5 листопада 1723 р. був першим нормативно-правовим актом, який детально закріпив підготовчі дії до судового розгляду справи у вітчизняному процесуальному законодавстві. Зокрема позивач або донощик подавав свою заяву до суду, після чого суд повідомляв відповідача про порушену проти нього справу [18, с. 143]. Відповідачу не пізніше, ніж за тиждень, дається копія позовної заяви з тим, щоб він міг підготуватися до захисту. Крім того, для більш чіткої правової регламентації інституту інформування для учасників судового процесу були встановлені наступні її процедури: на копії ставилася помітка про дату судового розгляду, відповідач був зобов'язаний поставити підпис, який був доказом отримання копії позовної заяви і належного сповіщення відповідача про час і місце судового розгляду; в необхідних випадках – арешт майна відповідача або арешт його самого, поручительство за нього третіх осіб, тощо [19, с. 637-638].

Визначною подією в історії українського кримінального процесу стало створення першого кодексу – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., що містив норми виключно кримінального процесуального права. Хоча він і не був затверджений, але набув значного поширення в Україні [10]. Зокрема, в п. 4 Прав, за якими судиться малоросійський народ зазначалося, що позивачу і відповідачу належало до суду з'явитися в зазначений день зранку, не пізніше восьмого часу (крім святкових днів), а якщо хто з них не прийде в десятому чи одинадцятому часі, то сказати йому, щоб на другий день був рано; прийде якщо пізніше восьмого часу, тоді його з приказу не випускати, щоб від того в судних справах продовження не було. Крім того, дане джерело права передбачало правові наслідки неявки до суду для обох сторін [11, с. 200-214].

Усе вище наведене свідчить про посилення ролі Російської імперії, що, звичайно, позначилося і на кримінальному судочинстві. Законодавчо закріплювалася можливість застосування тортур під час допиту, що характерно для слідчого (інквізиційного) процесу розгляду та вирішення кримінальних справ.

Отже, національне законодавство того періоду не мало чіткого поділу судочинства на цивільне і кримінальне, а уособлювало собою поєднання цих галузей права. Однак, незважаючи на таке поєднання цивільного та кримінального судочинства, були сформовані відповідні процесуальні передумови для становлення та розвитку правового інституту повідомлення.

У період з 1832 по 1864 рр., як зазначає Ю.Є. Кайгародова, в Російській імперії кримінально-процесуальне законодавство здійснило першу спробу поділу норм на матеріальні та процесуальні (Військовий статут та Коротке зображення процесів і тяжб). Однак Звід законів Російської імперії, в редакціях 1832 і 1842 рр. закріпив кримінально-процесуальні норми під однією нумерацією статей із законами про злочини і покарання [4, с. 19]. По суті, відбувався процес формування кримінального процесуального права у самостійну галузь права. У книзі другій тому XV Зводу законів Російської імперії було кодифіковано та систематизовано кримінальні процесуальні норми, що регулювали порядок та правові наслідки інформування учасників судочинства. Зокрема, в ст. 790 Зводу кримінальних законів 1835 р. вказувалося, що приводом для початку досудового слідства є повідомлення [14, с. 188]. Хоча й інститут інформування учасників кримінального провадження знаходив відображення в Зводі законів Російської імперії від 1832 та 1842 рр., але фактично був зведений до мінімуму, а правове регулювання у цій сфері здійснювалося законодавчими актами періоду правління Петра I.

Отже, розглянутий нами процесуальний порядок виклику сторін до суду в цілому діяв з незначними змінами до судової реформи 1864 р.

Аналізуючи становлення та розвиток процесуального законодавства щодо правового регулювання інституту інформування до проведення судової реформи 1864 р., можна зробити наступні висновки:

1) всі джерела права від Руської Правди до Соборного Уложення 1649 р. закріплювали два основних правила виклику сторін до суду: добровільність явки відповідача в судове засідання та забезпечення у вигляді поруки його явки в суд;

2) позивач не повідомлявся про час і місце судового розгляду, так як нормами процесуального законодавства передбачалося, що йому має бути відомо про виклик;

3) основою вирішення справи у разі неявки однієї із сторін у судове засідання слугувала презумпція вини учасника судового процесу;

4) при неявці позивача рішення виносилось на користь відповідача, при цьому позивач позбавлявся права на повторне звернення до суду.

Судовій реформі, що розпочалася у 1860 році та завершилася у 1864 році передувала досить суттєва клопітка законопроектна робота. Було підготовлено декілька законопроектів, які після обговорення в Державній раді були 20 листопада 1864 р. підписані Олександром II. Акти, прийняті 20 листопада 1864 р., отримали загальну назву «Судові статuti»: «Устав судових настанов», «Статут кримінального судочинства», «Статут цивільного судочинства», та «Статут про покарання, які накладаються мировими судьями» [2, с. 29-36].

Статут кримінального судочинства, як зазначає Ю.Є. Кайгародова, передбачав наявність 95 норм, які регулювали процесуальні відносини щодо інформування учасників кримінального провадження [4, с. 20].

Приводом до початку слідства за ст.42 Статуту кримінального судочинства були: повідомлення, чутки, скарга потерпілих осіб, донос особи, явка з повинною, а також доноси прокурорів і стряпчих. Крім того, Статут кримінального судочинства передбачав: а) форма повідомлення – письмова та усна (ст.ст. 49-50, 54 СКС), б) зміст повідомлення (ст. 50 СКС); в) умови повідомлення (ст. 51 СКС); г) відповідальність за невиконання вимог законодавства про повідомлення (ст. 53 СКС); д) поняття та зміст судової повістки (ст.ст. 54-59 СКС); е) процесуальний порядок виклику сторін та свідків до суду (ст.ст. 60-72 СКС); є) заходи по усуненню способів ухилення від явки в суд (ст.ст. 73-84 СКС); ж) строки повідомлення (ст. 132 СКС) тощо [17, с. 55-74]. Досить суттєво в Статуті кримінального судочинства було приділено увагу врученню копій рішень судів, їх способам і строкам, про що в процесуальному законодавстві раніше майже не вказувалося (ст.ст. 81, 132, 139, 148 СКС) [4, с.21]. До того ж, в Статуті кримінального судочинства інститут інформування в плані використання процесуальної термінології зробив досить прогресивний крок. Оскільки Статут кримінального судочинства під даним міжгалузевим процесуальним інститутом розумів: інформування, повідомлення, виклик до суду, повістку, вручення копій, а також доведення до відома та доноси [4, с. 21; 13, с. 82; 21, с. 35]. Крім того, за допомогою інституту інформування в Статуті кримінального судочинства закріплювався процесуальний порядок взаємовідносин не тільки посадових осіб з громадянами, але й посадових осіб між собою (ст. 50 СКС) [17, с. 53]. При чому, в рекомендаціях для слідчих тогочасного періоду зазначалося, що повідомляти про злочини повинен кожен, в тому числі і слідчий. При отриманні повідомлення про злочин слід негайно допитати повідомляючу особу про обставини вчинення злочину та про те, на чому його показання формуються [5, с. 21].

Ще однією новелою було те, що вперше розробниками Статуту кримінального судочинства пропонувалося всі відносини суду та учасників процесу здійснювати за допомогою пошти. Однак, законодавець сприйняв цю ідею лише в 1909 р., прийнявши Закон «Про зносини суду через пошту». Відтепер відповідачу, що проживає в місці знаходження суду чи в тому місці округу суду, де проживав судовий пристав чи судовий розсильний, повістка доставлялася через останнього. В інших випадках вона могла бути вручена через пошту (ст. 867 СКС). Виняток становила лише перша повістка про виконання судового рішення, яка в обов'язковому порядку доставлялася судовим приставом [20, с.39].

Висновки. Таким чином, в Статуті кримінального судочинства 1864 р., який проголосив основні демократичні принципи кримінального процесу, остаточно закріпив інститут інформування учасників кримінального провадження та закла основу багатьох його інших інститутів, які знайшли своє відображення у сучасному кримінальному процесуальному законодавстві України.

Список використаних джерел

1. Алексеев Ю. Г. Псковская судная грамота. Текст, комментарий, исследование. / Ю.Г. Алексеев. – Издательство центра «Возрождение». – Псков. – 1997. – 148 с.
2. Джаншиев Г.А. Основы судебной реформы. Историко-юридические этюды / Г.А. Джаншиев. – М.: Типография М.П. Щепкина, 1891. – 428 с.
3. Зеленський С.М. Історія та перспективи вирішення кримінальних справ у судовому порядку в Україні / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2(4). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11zsmvpu.pdf>.
4. Кайгародова Ю.Е. Уведомление в российском уголовном судопроизводстве: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 – Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность / Ю.Е. Кайгародова; Науч. рук. П. Г. Марфицин; Министерство внутренних дел Российской Федерации. Омская академия. – Омск, 2005. – 224 с.
5. Камбек Л. Судебный следователь, или полнейшее руководство к производству уголовных следствий / Л. Камбек. – СПб., 1861. – 163 с.
6. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського / С.Г. Ковальова. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 200 с.
7. Краткое изображение процессов либо судебных тяжб от 1715 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.scps.ru/regulations/1716-03.htm>.
8. Крушинський С. А. Історія становлення інституту подання доказів у кримінальному судочинстві України до судової реформи 1864 року / С. А. Крушинський // Вісник Львівського університету. Сер. юрид. – 2010. – Вип. 50. – С. 375–382.
9. Лоба В.Е. Уголовное право Древней Руси XI-XII вв. (по данным Русской Правды): монография / В.Е. Лоба, С.Н. Малахов. – Армавир: РИО АГПА, 2011. – 176 с.
10. Новгородская Судная грамота 1456 года // Российское законодательство X-XX веков. – Т. 1. – М., – 1984. – С. 304-308.
11. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб./ А.С.Чайковський, О.Л. Копиленко, та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
12. Правда Русская: комментарии / под ред. Б.Д. Грекова. – М.: Л.: Издательство АН СССР, 1947. – Т. 2. – 862 с.
13. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. Пособіє къ лекціям: Второе издание, измѣненное и дополненное / Н.Н. Розин. – С.-Пб.: Издание Юридического книжного склада «Право», 1914. – 547 с.
14. Свод законов Уголовных от 1835 г. // Камалова Г.Т. Хрестоматія по курсу отечественного государства и права часть 1. / Г.Т. Камалова. – Челябинск, Издательство ООО «Полиграф-Мастер». – 2007. – С. 181-191.
15. Статут Великого княжества Литовского 1566 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>
16. Стецюк Б. Р. Кримінальний процес у правовій системі Гетьманщини: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Б.Р. Стецюк; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 21 с.

17. Судебные уставы от 20 ноября 1864 года с изложением рассуждений, на коих они основаны. Ч. 2. – 2-е изд., доп. – С.-Пб.: Тип. 2 Отд. собств. е. и. в. канцелярии, 1867. – 555 с.
18. Тимченко Г.П. Підготовка справи до судового розгляду: витоки та сучасний стан / Г.П. Тимченко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С.142-146.
19. Указ Петра I «О форме суда» от 5 ноября 1723 г. // Памятники русского права / Под ред. К.А. Софроненко. – М.: Юрид. л-ра, 1961. – Вып. 8. – 668 с.
20. Уткина И.В. Заочное решение в гражданском процессе. / И.В. Уткина. – М: ООО «Городец-издат», 2003. – 192 с.
21. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. / И.Я. Фойницкий – СПб.: Изд-во «Альфа», 1996. – Т. 1. – 552 с.

Иващенко О.В. Историко-правовые предпосылки возникновения и развития института информирования участников уголовного производства до судебной реформы 1864 года: отдельные аспекты

В статье исследуются предпосылки возникновения и развития института информирования участников уголовного производства. Рассмотрены особенности правового регулирования данного процессуального института в судебном процессе в соответствии с законодательством и его доктрину по судебную реформу 1864 года включительно.

Ключевые слова: судебный вызов, институт информирования, суд, судебный процесс, уголовное производство, судебная реформа.

Ivashchenko O.V. Historical and juridical grounds of exist and development the institute of informing the participants of criminal realization by judicial reform 1864 year: particular aspects

In the article have been grounds of exist and development the institute of informing the participants of criminal realization. Features of the law adjusting this institute in a judicial institute in trial in accordance with a legislation and his doctrine for judicial reform 1864 years have been considered.

Key words: judicial call, the institute of informing, the court, criminal process, criminal realization, judicial reform.

УДК 343.211.3

Федорак Леся Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВПЛИВ ПОМ'ЯКШУЮЧИХ ОБСТАВИН НА ПОКАРАННЯ

Стаття присвячена питанню врахування пом'якшуючих обставин при призначенні покарання. Зазначена вимога є загальною засадою призначення покарання. У статті викладено підходи до вказаного питання та обґрунтовано необхідність дотримання принципу індивідуалізації покарання.

Ключові слова: призначення покарання; загальні засади; пом'якшуючі обставини.

Постановка проблеми. Пункт 3 ч. 1 ст. 65 КК України встановлює, що суд повинен призначати покарання, враховуючи обставини, що пом'якшують покарання. Однак законодавець не розкриває питання, як саме суд повинен враховувати вказані обставини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці кримінального права також немає єдності думок щодо вирішення питання впливу пом'якшуючих обставин на покарання. Цю проблему вивчали А.А. Арямов, Л.А. Доліненко, А.Т. Іванова, Л.Л. Кругліков, В.І. Курляндський, А.Д. Соловйов та інші.

Постановка завдання. Метою написання цієї статті є визначення впливу пом'якшуючих обставин на покарання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наука кримінального права на сьогоднішній день пропонує різні варіанти вирішення питання впливу на покарання пом'якшуючих обставин [4, с. 21; 3, с. 64; 10, с. 119; 9, с. 183-184; 8, с. 5; 2, с. 20-21.; 6, с. 62.; 7, с. 94.; 1, с. 126.; 5, с. 50-55]. Можна виділити дві протилежні концепції щодо врахування пом'якшуючих покарання обставин при його призначенні. Прихильники першої висловлюються на підтримку формалізованого підходу щодо призначення покарання з врахуванням пом'якшуючих обставин [8, с. 5; 2, с. 20-21; 6, с. 62; 7, с. 94; 1, с. 126; 5, с. 50-55]. З ними не погоджуються Л.А. Доліненко, А.Т. Іванова, А.Д. Соловйов, які стверджують, що судді здатні правильно оцінити значення тієї чи іншої обставини, яка пом'якшує покарання, у кожному конкретному випадку [4, с. 21; 3, с. 64; 10, с. 119].

Розглянемо запропоновані на сьогоднішній день конкретні пропозиції щодо вирішення окресленої проблеми.

Так, наприклад, Л.Л. Кругліков пропонував серед усіх обставин, які пом'якшують покарання, виділяти головні (особливі) пом'якшуючі обставини і визначити міру їх впливу щодо максимуму санкції статті, яка встановлює відповідальність за вчинений особою злочин [6, с. 62]. Фактично така концепція на сьогоднішній день знайшла закріплення в нормі статті 69 КК України.

Слід зазначити, що наведену позицію Л.Л. Кругліков мотивував тим, що повністю покладатися на судовий розсуд при призначенні покарання не можна, адже правосвідомість судді може бути гарантом призначення справедливого покарання лише у поєднанні з висококваліфікованим вмінням судді застосувати закон. Однак презюмувати таке вміння, на жаль, є не можливо [6, с. 62]. З вказаним не можна погодитись. Адже те, що особа обіймає посаду судді, вже свідчить про високі кваліфікаційні вміння. Для забезпечення зазначеного існує певний механізм добору суддів. Слід зазначити, що вказане питання не відноситься до проблемних в галузі кримінального права. Науковці у галузі кримінального права повинні забезпечити створення такого кримінального права, яке б могло на практиці забезпечувати призначення необхідного та достатнього покарання для виправлення винного та попередження вчинення ним нових злочинів. В іншому разі в нашій державі КК буде тільки розширюватись, його застосування буде ускладнене, а кінцевим результатом буде призначення типових покарань. Вказане виключатиме врахування обставин конкретної справи, що, звичайно, не може гарантувати можливості виправлення та попередження вчинення засудженим нових злочинів.

Певна концепція формального підходу щодо призначення покарання пропонувалась В.І. Курляндським. На його погляд, при призначенні покарання необхідна своєрідна шкала. З одного боку, з типовими для певного виду злочинів критеріями індивідуалізації покарання із зазначенням оцінки їх значимості в умовно прийнятій системі балів, а з іншого – з оцінкою в балах певної одиниці міри покарання. Ділення суми балів, отриманих у результаті оцінки критеріїв, на кількість балів, у яких оцінюється одиниця міри покарання, дасть показник, який міг би бути допоміжним інструментом призначення покарання [7, с. 94].

Зі свого боку, А.А. Арямов пропонує визначити точні «кроки зниження» репресії. Визначаючи крок зниження репресії, необхідно діапазон між середнім покаранням та мінімальною межею санкції поділити на кількість усіх можливих у такій ситуації пом'якшуючих обставин. Крок зниження репресії визначається діленням всього діапазону зниження репресії на кількість можливих пом'якшуючих обставин. Отримане число повинно визначати вагу кожної доведеної в справі пом'якшуючої обставини [1, с. 126].

Вказані концепції не враховують, що життєві ситуації бувають дуже різні. Визначити всі можливі варіанти не можливо. Врахування типових для певного виду злочинів критеріїв індивідуалізації покарання фактично є типовим ступенем тяжкості певного виду злочинів. Тобто це той критерій, який вже врахований при формулюванні санкції статті (частини статті). Зі свого боку, визначення можливих пом'якшуючих покарання обставин у певній справі знову ж таки містить елементи суб'єктивізму. А зважаючи на те, що перелік пом'якшуючих покарання обставин є невичерпним, то при запропонованій концепції покарання визначатиметься в залежності від того, наскільки багата уява у того чи іншого судді.

Певну бальну систему впливу пом'якшуючих обставин на покарання розробила Т.І. Нікіфорова (Т.І. Іванюк). Автор стверджує, що для того, щоб конкретизувати вплив кожної обставини, яка пом'якшує покарання, на строк (розмір) покарання, необхідно здійснити оцінку кожної із цих обставин. При цьому слід враховувати, що значення обставин, передбачених у законодавчому переліку, є різним. Тому дослідниця запропонувала здійснити оцінку в балах обставин, які пом'якшують покарання (в умовно прийнятій системі балів від одного до п'яти), де кожна обставина буде мати різну оцінку [5, с. 50-55]. При цьому Т.І. Нікіфорова (Т.І. Іванюк) визначила певний перелік пом'якшуючих покарання обставин і запропонувала наступну їх оцінку: 1) з'явлення із

зінанням – 2 бали; 2) щире каяття – 1 бал; 3) активне сприяння розкриттю злочину – 3 бали; 4) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (компенсація моральної шкоди) – 3 бали; 5) відвернення винним шкідливих наслідків вчиненого злочину – 4 бали; 6) стан вагітності жінки під час вчинення злочину або розгляду справи у суді – 3 бали; 7) вчинення злочину під впливом тяжкої особистої, сімейної чи іншої обставини (обставин) – 4 бали; 8) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну службу чи іншу залежність – 5 балів; 9) вчинення злочину внаслідок неправомірних або аморальних дій потерпілого – 4 бали.

Слід зазначити, що така система фактично заперечує відкритий перелік пом'якшуючих покарання обставин. Адже в іншому разі не зрозуміло, за якими балами оцінювати інші пом'якшуючі покарання обставини. Крім того, автор не враховує, що наведені бали можуть бути тільки приблизними, оскільки зміст кожної пом'якшуючої покарання обставини є досить широким. Наприклад, щире каяття може мати різний ступінь щирості, вплив тяжкої особистої обставини також може бути різним. Більше того, автор не наводить, за якими критеріями формувалась відповідна бальна система і яким чином оцінювалась кожна пом'якшуюча покарання обставина. Все це нівелює значення відповідної бальної системи для призначення покарання.

Крім того, Т.І. Нікіфорова (Т.І. Іванюк), опираючись на наведену бальну систему, пропонує такий механізм визначення впливу пом'якшуючих обставин на покарання: судом встановлюється сума балів усіх наявних обставин, яка становить відсоток, на який суд зменшує покарання стосовно середнього, прийнятого за 100 %. І наводить приклад призначення покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України. Санкція цієї статті передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до шести років. Середнє покарання становить чотири роки і шість місяців позбавлення волі. Обставинами, які пом'якшують покарання, у цій справі є з'явлення із зінанням та активне сприяння розкриттю злочину. Оцінка з'явлення із зінанням становить 2 бали, а активного сприяння розкриттю злочину – 3 бали. Сума балів становить 5. Це є відсоток, на який буде зменшено покарання, щодо середнього покарання, передбаченого санкцією ч. 3 ст. 185 КК України. П'ять відсотків від чотирьох років і шести місяців позбавлення волі становить три місяці позбавлення волі.

Водночас вказана бальна система унеможливує застосування ст. 69 КК України. Якщо припустити наявність у справі одночасно всіх запропонованих Т.І. Нікіфоровою (Т.І. Іванюк) пом'якшуючих покарання обставин з урахуванням балів, які вона наводить, то покарання повинно бути зменшено на 29 %. Беремо, наприклад, запропоновану автором ч. 3 ст. 185 КК України. 29 % від чотирьох років і шести місяців (середина санкції статті) становить 16 місяців. Таким чином, вказані обставини дають можливість пом'якшити покарання за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України (зменшити покарання від середини санкції частини статті на 16 місяців), до трьох років і двох місяців позбавлення волі. А це вище нижньої межі, встановленої санкцією відповідної частини статті. Таким чином, навіть у випадку наявності у справі всіх пом'якшуючих покарання обставин (фактично ситуація неможлива) призначити покарання нижче нижньої межі, встановленої санкцією статті чи частини статті, неможливо. Не говорячи уже про наявність у справі також обтяжуючих покарання обставин. Тобто фактично такий інститут мав би припинити своє існування або необхідно переглядати всі санкції статей чи частин статей КК України із пристосуванням їх під вказану бальну систему. Однак санкції статей встановлені, виходячи із типового ступеню тяжкості злочину, а санкції частин статей – переважно із врахуванням кваліфікованих та

особливо кваліфікованих ознак. Визначити рамки вказаних санкцій із врахуванням типового ступеня тяжкості основного складу злочину, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів злочинів, враховуючи при цьому необхідність забезпечення градації покарання в залежності від індивідуального ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, є не можливим. В іншому разі кримінальним правом повинні займатись математики, а не юристи, і визначати міру покарання також відповідно не судді.

Таку думку підтримують А.Т. Іванова, Л.А. Доліненко, А.Д. Соловійов, які стверджують, що прийняття формалізованого підходу щодо призначення покарання ускладнило б роботу суду, внесло б в неї шкідливі для відправлення правосуддя елементи формалізму, адже судді здатні правильно оцінити значення тієї чи іншої обставини, яка пом'якшує покарання, у кожному конкретному випадку [4, с. 21; 3, с. 64; 10, с. 119].

Їх погляди розділяє Т.В. Сахарук, яка вважає, що можливості суду при здійсненні правосуддя у справах за наявності, наприклад, лише пом'якшуючих обставин зводяться до такого: 1) призначити менш суворий вид основного покарання, якщо санкція є альтернативною; 2) призначити покарання, близьке до мінімуму; 3) не призначити додаткове покарання; 4) призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено законом; 5) звільнити особу від відбування покарання з випробуванням тощо [9, с. 183-184].

Висновки. Таким чином, на підставі зазначеного слід зробити висновок, що процес врахування пом'якшуючих покарання обставин при його призначенні не може містити елементи формалізму, а повинен бути виключно індивідуалізованим. «Ціна» пом'якшуючої покарання обставини повинна визначатись у кожній конкретній справі судом. В іншому разі призначене покарання не буде забезпечувати досягнення його мети.

Список використаних джерел

1. Арямов А. А. Методология назначения наказания по уголовному законодательству Российской Федерации / А. А. Арямов. – СПб.: Изд-во Юридический центр «Пресс», 2002. – 308 с.
2. Гальперин И. М. Наказание: социальные функции, практика применения / И. М. Гальперин. – М.: Юрид. лит., 1983 – 206 с.
3. Долиненко Л. А. Смягчающие ответственность обстоятельства по действующему уголовному законодательству и в судебной практике. [Учеб. пособие] / Л. А. Долиненко. – Иркутский гос. ун-т им. А. А. Жданова, 1980. – 82 с.
4. Иванова А. Т. Смягчающие ответственность обстоятельства в советском уголовном праве: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право, криминология; исправительно-трудовое право» / А. Т. Иванова. – М., 1972. – С. 21.
5. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України: дис. ...кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Т. І. Іванівна. – Львів, 2006. – С. 50-55.
6. Кругликов Л. Л. О формализации степени влияния смягчающих и отягчающих обстоятельств / Л. Л. Кругликов // Проблемы повышения эффективности борьбы с преступностью. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1983. – 420 с.
7. Курляндский В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности / В. И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью / Под ред. И.М. Гальперина, В.И. Курляндского. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 77- 95.

8. Нажимов В. П. Справедливость наказания – важнейшее условие его эффективности / В. П. Нажимов // Вопросы организации суда и осуществления правосудия в СССР. – Калининград, 1973. Т.2. – 191 с.
9. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз: дис. ...кандидата юрид. наук: 12.00.08 / С. Т. Валеріївна. – Харків, 2006. – С. 183–184.
10. Соловьев А. Д. Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву / А. Д. Соловьев. – М.: Госюриздат, 1958. – 203 с.

Федорак Л. Н. Влияние смягчающих обстоятельств на наказание

Статья уделяет внимание вопросу учета смягчающих обстоятельств в процессе назначения наказания. Обозначенное требование является общим началом назначения наказания. В статье изложено подходы до указанного вопроса та аргументирована необходимость соблюдения принципа индивидуализации наказания.

Ключевые слова: назначение наказания; общие начала; смягчающие обстоятельства.

Fedorak L. M. Influence of extenuating circumstances on punishment

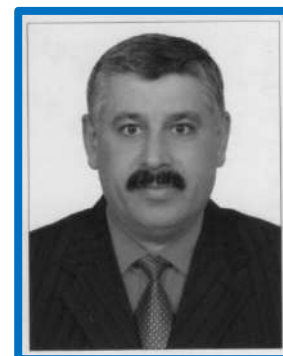
The Article is devoted the question of account of extenuating circumstances at awarding punishment. The noted requirement is general principle of awarding punishment. In the floor, going is expounded near the noted question and grounded necessity of observance of principle of individualization of punishment.

Key words: awarding punishment; general principles; extenuating circumstances.

УДК 343.37

Соловій Ярослав Іванович,
доктор філософії, кандидат юридичних наук,
доцент, професор кафедри кримінального права та процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ НЕСАНКЦІОНОВАНИХ ВРІЗОК У МАГІСТРАЛЬНІ АБО ВИРОБНИЧІ НАФТОПРОДУКТОВОДИ

У статті аналізуються теоретико-правові та прикладні проблеми кваліфікації заволодіння нафтою шляхом несанкціонованих врізок у магістральні або виробничі нафтопродуктопроводи та розглядаються особливості кримінально-правової оцінки необережного їх пошкодження.

Ключові слова: кваліфікація, крадіжка, нафтопродуктопроводи, несанкціонована врізка, паливно-енергетичний комплекс.

Постановка проблеми. До числа небезпечних кримінальних тенденцій останніх років відноситься зростання крадіжок нафти шляхом несанкціонованих врізок у нафтопроводи та нафтопродуктопроводи. Буквально на очах цей різновид крадіжок з розряду рідкісних злочинів трансформувався в масштабну загрозу безпеки паливно-енергетичного комплексу, про що свідчить аналіз публікацій у пресі і статистика. Зловмисники руйнують споруди об'єктів нафтопроводів, розкрадають обладнання лінійних вузлів. Так, за 2009 рік було виявлено 576 злочинів, пов'язаних з незаконною «врізкою», що на 25% більше, ніж у 2008 році [1, с. 180]. За 2010 рік силами аварійно-ремонтних дільниць галузі та МНС України було ліквідовано 469 випадків зловмисних пошкоджень нафтопроводів, збитки на їх ліквідацію склали приблизно 1034 тис. грн., у 2011 році ліквідовано 447 випадків різного роду зловмисних пошкоджень [2].

Тому серед специфічних проблем теоретико-правового та прикладного характеру особливе місце займають проблеми кваліфікації несанкціонованих врізок у магістральні або виробничі нафтопродуктопроводи, які потребують негайного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенням зазначеної проблеми займаються багато вчених, таких як, наприклад, Г.Н Єзерський, В.М. Кострикін, С.М. Поправко, О.О. Проткіна, В.А. Шепельта інші. У криміналістиці такий вид злочинів, як крадіжки нафти, досліджувався багатьма вченими, серед яких: І.І. Артамонов, Д.В. Гребельський, В.А. Гуня, Г.А. Густов, А.А. Заходів, О.М. Колесніченко та інші. Концептуальні підходи до розв'язання проблеми пропонують І.С. Левченко та Ю.О. Левченко. Проте ті зміни, що відбуваються в законодавстві, розвиток якого не стоїть на місці, спонукають до проведення подальших наукових досліджень з метою правильного розуміння кваліфікації діянь пов'язаних з незаконною «врізкою» в нафтопродуктопроводи.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення та аналіз сучасного наукового

о підходу та матеріалів правоохоронної практики, а також обґрунтування авторського підходу щодо кваліфікації кримінального заволодіння нафтою з магістральних або виробничих нафтопродуктопроводів, яка має ряд істотних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з особливостей сучасної оперативної обстановки у сфері незаконного обігу нафти і нафтопродуктів є активна діяльність організованих злочинних груп, спрямована на здійснення розкрадань нафти з нафтопроводів, на місцях їх технологічної дислокації з метою їх подальшої реалізації в основному як сировину через посередницькі фірми на нафтопереробні заводи, а також за кордон; останнім часом, крім того, все поширенішими стають нелегальні міні-заводи з переробки нафти.

Правоохоронні органи порівняно недавно зіткнулися з озвученою вище проблемою, і, хоча напрацьована велика практика з розслідування різних видів розкрадань, діяльності організованих злочинних груп, інших злочинів економічної спрямованості, існує ряд труднощів, пов'язаних саме з кваліфікацією злочинів у сфері паливно-енергетичного комплексу. Відсутня як така широка судова практика із зазначеної категорії кримінальних справ. У діяльності органів внутрішніх справ, спрямованої на розкриття, розслідування та запобігання злочинів, пов'язаних з розкраданнями нафтопродуктів, існує ряд упущень, що знижують загальну ефективність прийнятих заходів щодо боротьби з цим видом злочинних посягань:

- недоліки в організації процесу розкриття і розслідування злочинів (відсутність постійно здійснюваної взаємодії між органами внутрішніх справ та іншими правоохоронними органами, службами відомчого контролю, митними органами, адміністрацією підприємств та організацій нафтохімічного комплексу);
- проблеми при проведенні окремих слідчих дій у кримінальних справах цієї категорії, викликані специфікою способу вчинення злочину, складністю доведення конкретних епізодів злочинної діяльності;
- нерозробленість методик оцінки розміру збитку, заподіяного діями викрадачів.

При здійсненні крадіжок нафтопродуктів організованою групою використовуються спеціальне обладнання та інструменти для виконання «врізки» або «відводу», обладнані для перевезення нафтопродуктів автомобілі, засоби зв'язку, підроблені документи на перевезення викрадених нафтопродуктів. Тому викрадені обсяги нафтопродуктів є значними. Викрадачі, як правило, мають інформацію про вид продукту, що перекачується, і графік його транспортування, обізнані про місце, найбільш зручне для виконання «врізки» (оцінюється віддаленість, доступність, шляхи можливого відходу), і володіють великою мобільністю. Використання засобів мобільного зв'язку дозволяє таким групам оперативно реагувати при зміні обстановки і тікати з місця скоєння злочину. Особи, які займаються безпосереднім виконанням «врізки», а також реалізацією викрадених нафтопродуктів, у подібних ситуаціях ховаються, і встановити їх особу надалі буває дуже складно, що свідчать про високий рівень суспільної небезпеки цих злочинних діянь та осіб, які їх здійснюють. Наприклад, відомі випадки, коли водій за плату надає свої послуги з перевезення нафтопродуктів, навіть не цікавячись особистістю і цілями осіб, які залучають його для здійснення перевезення.

Так, наприклад, у травні 2010 року через порушення нормального режиму перекачування нафти відомчою службою безпеки Товариства здійснювалися пошукові заходи за маршрутом проходження нафтопроводу поблизу одного із населених пунктів Жидачівського району Львівської області. У нічний час, у безпосередній близькості до

охоронної зони нафтопроводу, було затримано легковий автомобіль, у якому знаходилися двоє осіб, що не є мешканцями Львівщини.

Крім того, поблизу охоронної зони виявлено вантажний автомобіль, у кузові якого знаходилися пластикові труби, аналогічні до тих, з яких змонтований відвід, а у кабіні – зварювальний апарат і інші інструменти для вчинення пошкоджень нафтопроводу. Подальшими пошуковими заходами було виявлене замасковане умисне пошкодження нафтопроводу «Броди-Держкордон», вчинене з метою крадіжки нафти та обладнане для цього відводом із пластикового шлангу довжиною 150 метрів.

У результаті оперативно-розшукових заходів було встановлено, що затримані у нічний час мешканці Львівщини входили до злочинного угруповання, яке спеціалізується на вчиненні вказаних корисливих злочинів. Досудовим слідством встановлені інші активні учасники злочинної групи та місця, де вони здійснили ще декілька аналогічних пошкоджень магістрального нафтопроводу.

У жовтні 2011 року Жидачівським районним судом Львівської області закінчено розгляд кримінальної справи щодо вчинення злочинною групою у складі 8 мешканців Львівщини та 2 мешканців Полтавщини ряду крадіжок нафти через умисні пошкодження магістрального нафтопроводу «Броди-Держкордон». Вироком суду злочинців визнано винними та засуджено до різних термінів позбавлення волі, а також конфіскації знаряддя злочинів.

На сьогодні кримінальні «врізки» до нафтопроводу ліквідовані, збитки, що завдані Товариству вказаними злочинами, відшкодовано [3].

Другий випадок: на Закарпатті співробітники СБУ припинили протиправну діяльність групи осіб з числа місцевих мешканців, які займалися розкраданням нафти із нафтопроводу «Дружба», і попередили спробу завдати державі збитків на суму майже 500 тисяч гривень. 30 грудня 2011 року співробітники СБУ затримали автівку із фіктивними реєстраційними номерами одразу після несанкціонованого перекачування нафтопродукту з трубопроводу.

Встановлено, що зловмисники поблизу с.Синяк Мукачівського району зробили «врізку» до нафтопроводу, через яку перекачували нафту-сирець до вантажівок зі спеціальними прихованими ємностями. За один рейс правопорушники транспортували понад 10 кубічних метрів сировини. Викрадена у такий спосіб нафта вивозилася до господарських приміщень одного з приватних підприємств с.Кольчино Мукачівського району.

У ході обшуку господарських приміщень одного з приватних підприємств с.Кольчино було вилучено майже 70 кубічних метрів нафти та обладнання для її перекачування.

За матеріалами Управління СБУ в Закарпатській області органами міліції за фактом вчинення злочину порушено кримінальну справу за ч.4 ст.185 (крадіжка, вчинена у великих розмірах) КК України. Слідство триває [4].

12 грудня 2011 року близько 22:00 год. співробітниками групи швидкого реагування Східної філії ТОВ «Нафтозахист Україна», що знаходиться в м. Ромни, управлінням безпеки ТОВ «Нафтозахист Україна» та співробітниками Сумського відділу ДСО УМВС України на одному з об'єктів НГВУ «Чернігівнафтогаз» ПАТ «Укрнафта», що знаходяться в дислокації охорони Східної філії ТОВ «Нафтозахист Україна», було затримано вантажний автомобіль ГАЗель та автомобіль DAF з напівприцепом-цистерною ємністю 35 тис. л. куб., також затримані особи причетні до незаконного вивозу нафти з підприємства цими автомобілями

Встановлено, що один із затриманих зловмисників був співробітником карного розшуку Прилуцького МРВ УМВС України. Під час затримання зловмисники здійснили опір шляхом застосування зброї для відстрілу гумових куль, зробивши два постріли в повітря, але завдяки злагодженим діям співробітників Східної філії ТОВ «Нафтозахист Україна» та Сумського відділу ДСО УМВС України були обеззброєні. Як відомо з неофіційних джерел, працівнику НГВУ «Чернігівнафтогаз» та двом особам, причетним до розкрадання нафти з території підприємства, під час затримання вдалося втекти на особистому автомобілі одного з зловмисників. В одного з затриманих було вилучено пістолет для відстрілу гумових куль, радіостанцію, а також він мав при собі посвідчення капітана міліції на посаді старшого оперуповноваженого карного розшуку Прилуцького УМВС України в Чернігівській області. На сьогодні ведеться розслідування обставин злочину [5].

24 квітня 2012 р. у Східниці під час викрадення чергової партії нафтопродуктів правоохоронці затримали автомобіль «Камаз», саморобна автоцистерна якого була заповнена нафтопродуктами. Правоохоронці затримали 40-річного львів'янина, 23-річного та 41-річного мешканців Дрогобицького району.

Після обшуку авто було вилучено 14 кубометрів нафтопродуктів загальною вартістю 100 тисяч гривень. Також правоохоронці встановили замаскований відвід, з якого паливно-мастильні продукти переливались в автоцистерни.

З метою подальшої переробки та реалізації все викрадене зловмисники збували службовим особам одного з нафтопереробних підприємств Львівської області. Останні вже виготовлений у результаті перегонки мазут відправляли промисловим споживачам. Зараз встановлено, що нафтопродукти крали поблизу с. Урич. До складу групи нафтокрадіїв увійшло п'ятеро людей.

За фактом розкрадання нафтопродуктів у Дрогобицькому районі слідчі місцевого райвідділу міліції порушили кримінальну справу. Наразі тривають оперативно-слідчі заходи, спрямовані на встановлення інших учасників злочинної групи [6].

Основним об'єктом зазначених злочинів, з огляду на їх кінцеву мету, є відносини власності. Разом з тим вони загрожують і іншим правоохоронюваним інтересам, тобто мають ознаки багатооб'єктних злочинів з множинністю наслідків. Очевидно, що незаконне підключення до нафтопроводу пов'язане з пошкодженням останнього і нерідко, як наслідок, з безконтрольним витоком, розливом нафти. Поряд з цим, посягання, що розглядається у випадках розливу нафти, включає в себе і ознаки протиправного умисного знищення чужого майна, оскільки при витоку з пошкодженого трубопроводу нафтопродукти вступають у взаємодію з зовнішнім середовищем і стають непридатними для використання.

З урахуванням цього збиток від пошкодження нафтопроводу завжди оцінюється як значний та такий, що призводить до значного забруднення довкілля (ч.3 ст.292 КК України). Отже, здійснення врізки, крім зазначеного вище, містить ознаки кримінально караного діяння – умисного знищення чужого майна, що спричинило заподіяння шкоди власнику в особливо великих розмірах. З урахуванням цього дії винних осіб треба додатково кваліфікувати ще й за ч. 2 ст. 194 КК України.

Помилкові врізки в нафтопродуктопроводи створюють небезпеку настання техногенної катастрофи з серйозними екологічними та економічними наслідками. Необережне пошкодження магістральних трубопроводів підпадає під ознаки ст. 196 КК України – як необережне пошкодження чужого майна. Пошкодження об'єктів

магістральних нафто-, газо-, нафтопродуктів з метою ослаблення держави кваліфікується як диверсія за ст. 113 КК України.

Однак найбільш поширеними є дії винних осіб, що виражаються у здійсненні врізки, безпосередньо спрямовані на вчинення з корисливою метою таємного протиправного безоплатного вилучення і звернення нафтопродуктів із трубопроводів на свою користь чи на користь інших осіб. Таємне розкрадання нафти виявляється, як правило, на стадії незакінченого злочину: при виявленні вже готової врізки або при припиненні дій злочинців у момент безпосереднього вилучення нафти з трубопроводу. Тому дії осіб, які вчинили врізку в магістральний трубопровід з метою незаконного вилучення транспортованих по ньому нафтопродуктів, становлять початкову стадію виконання об'єктивної сторони корисливого кримінального втручання у систему магістральних трубопроводів (тобто замах на крадіжку ч.2 ст.15 та ч.3 ст.185 КК України). Зазначений спосіб вчинення таємного розкрадання значно підвищує небезпеку розглянутого діяння у зв'язку зі зростанням розміру завданої шкоди і його суб'єктом, який вирізняється стійкістю кримінальних намірів і силою злочинної волі, яку не стримує навіть необхідність подолання додаткових перешкод як проміжного етапу в досягненні основної корисливої мети.

Кримінальне проникнення в нафтопровід відбувається тривалий час, систематично до виявлення врізки правоохоронними органами або службою власної безпеки нафтової компанії. У таких випадках дуже складно визначити як істинний обсяг викраденого, так і спрямованість умислу винних на розкрадання нафти в значному, великому або особливо великому розмірі.

Ще одна особливість розкрадань нафти з трубопроводів полягає в його суб'єкті, який є груповим. Як видно з матеріалів практики, правоохоронним органам протистоять злочинні організовані групи і спільноти, які мають документальне прикриття для перевезення викраденого, добре налагоджену мережу збуту, потужну матеріальну базу. Про стійкість і згуртованість осіб, які вчиняють розкрадання нафти з трубопроводів, свідчить їхня тривала підготовча діяльність, що включає ряд складних операцій. Сюди входить збір відомостей:

1) про об'єкт злочинного посягання (наприклад, встановлення наявності в магістральному трубопроводі певного виду нафтопродуктів);

2) про графіки обходу трубопроводу співробітниками лінійних виробничо-диспетчерських станцій;

3) про розташування стаціонарних постів ДАІ і маршрутів патрулювання інспекторів ДПС. Відбувається придбання технічних засобів (дискових ріжучих інструментів, зварювальних апаратів, приладів нічного бачення), транспорту, виготовлення спеціального оснащення. Здійснюється підшукування співучасників, серед яких повинні бути досвідчені газоелектрозварники, наливщики для наповнення цистерн бензовозів-бойлерів, водії автобойлерів, спостерігачі, що подають сигнал небезпеки у разі появи співробітників приватної охоронної служби чи працівників міліції. Підбираються місця зберігання (приховування) і налагоджуються канали збуту викраденого. Проводиться підготовка приймально-здавальної документації, паспортів нафтопродуктів, а також інших документів, за допомогою яких створюються «правові» передумови для легалізації викраденої нафти. Беручи до уваги масштаби кримінального заволодіння нафтою з трубопроводів, високу небезпеку цих злочинів, цілком обґрунтованим виглядає законодавче вирішення питання про адекватне кримінально-правове реагування на факти

корисливого кримінального втручання у систему нафтопроводів і нафтопродуктопроводів [7, с. 186].

Звертаючись до механізму кримінально-правового регулювання та охорони майнових відносин, що складаються в сфері транспортування нафти і нафтопродуктів по трубопроводах, необхідно констатувати різноманіття і якісну відмінність можливих способів диференціації відповідальності за розкрадання, вчинені у зазначеній галузі. Один із способів такої диференціації був відображений у колишньому кримінальному законодавстві. Нагадаємо, що Ухвалою судової колегії Верховного Суду України від 27 липня 1989 р. у справі К. було прийнято рішення, згідно з яким магістральні трубопроводи були прямо визнані кримінально-правовою категорією «сховище», проникнення в яке є одним з кваліфікуючих ознак крадіжки (ч.3 ст. 185) [8, с. 185]. Таким чином, таємне розкрадання нафти і нафтопродуктів з магістральних трубопроводів за змістом закону було віднесено до кваліфікованого у разі крадіжки, скоєної з незаконним проникненням в інше сховище (злочин середньої тяжкості), і вимагало кваліфікації за ч.3 ст. 185 КК. Здавалося, що питання диференціації кримінальної відповідальності за розкрадання нафти з магістральних трубопроводів стали надійно регулюватися законодавством.

Однак цей перший законодавчий досвід диференціації кримінальної відповідальності за розкрадання нафти з магістральних трубопроводів важко віднести до числа оптимальних з ряду причин. Перш за все зазначений спосіб не надав, на жаль, позитивного впливу на формування єдиної правозастосовчої практики з цієї категорії справ. У силу вищевказаних криміногенних особливостей розкрадання нафти з магістральних трубопроводів практичні працівники як судових, так і правоохоронних органів по-різному трактували відповідні положення закону і кваліфікували цей різновид злочинів. Незакінчене розкрадання нафти з трубопроводу кваліфікувалося в окремих випадках тільки як умисне пошкодження чужого майна, що призвело до заподіяння значної шкоди (ч.1 ст. 194 КК). Така правова оцінка не враховувала, що умисел винного спрямований на крадіжку нафтопродуктів, а навмисне пошкодження нафтопроводу є способом вчинення таємного викрадення чужого майна. Крім того, навмисне пошкодження трубопроводу відбувається загальнонебезпечним способом, що також не отримало відображення в запропонованому варіанті практикою кваліфікації.

У ряді випадків розкрадання з нафтопроводів оцінювалося працівниками правоохоронних органів за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 292, ч. 3 ст. 185 КК України та як злочин проти довкілля. Очевидно, що застосування одних норм вимагає в необхідних випадках застосування і інших нормативних положень, що діють у комплексі з першими. Проте в цьому випадку і така кваліфікація не є бездоганною, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 2 КК «ніхто не може нести кримінальну відповідальність двічі за один і той же злочин».

Разом із тим, боротьба з цим видом злочинів значною мірою ускладнювалася через недосконалість чинної тоді нормативно-правової бази. Зокрема, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 292 КК України (у редакції КК 2001 р.) «Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів» передбачала наявність складу злочину лише у випадку, коли таке пошкодження «призвело до порушення нормальної роботи трубопроводів або спричинило небезпеку для життя людей».

Таке формулювання не було коректним з тих міркувань, що кожне окреме несанкціоноване врізання до трубопроводів послаблює їх міцність на 50–70 %. Підвищений вплив корозії у місцях пошкодження суттєво скорочує термін експлуатації трубопроводів. Також у момент свердління трубопроводу створюються реальні умови для

вибуху та виникнення пожежі. Як наслідок – загроза життю та здоров'ю людей, забруднення навколишнього середовища та інше.

При цьому стаття 292 Кримінального Кодексу України не передбачала кримінальної відповідальності за навмисне пошкодження промислових і міжпромислових трубопроводів, які експлуатуються багатьма підприємствами галузі, а також газорозподільних та внутрішніх газопроводів, що не сприяло профілактиці зазначених правопорушень та не давало можливості притягувати винних до кримінальної відповідальності.

24 травня 2012 року Верховною Радою України прийнято Закон України № 4838-VI «Про внесення зміни до статті 292 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за втручання в роботу об'єктів трубопровідного транспорту». Зокрема Верховна Рада України постановила, що назву та частину першу статті 292 Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131) викласти в такій редакції:

«Стаття 292. Пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів

1. Пошкодження чи руйнування магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів чи нафтопродуктопроводів, відводів від них, технологічно пов'язаних з ними об'єктів, споруд, засобів обліку, автоматики, телемеханіки, зв'язку, сигналізації, а також незаконне втручання в роботу технологічного обладнання, якщо ці дії призвели до порушення нормальної роботи зазначених трубопроводів або створили небезпеку для життя людей, – караються штрафом від ста до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк».

Частини 2 та 3 цієї статті залишаються без змін [9].

Висновки. Таким чином, аналіз судової практики та новоприйнятого Закону свідчить про те, що проблемні питання кваліфікації та диференціації кримінальної відповідальності за пошкодження об'єктів магістральних або виробничих нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів і на сьогодні залишаються дискусійними й такими, що потребують подальшого удосконалення та вирішення.

Список використаних джерел

1. Експрес-інформація про стан злочинності в Україні за 2009 р. – К.: Департамент інформаційних технологій МВС України, 2010. – 9 с.
2. Стан та структура злочинності в Україні (2011 – МВС України). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/www/mvs.gov.ua](http://www/mvs.gov.ua).
3. В Жидачівському районі Львівщини затримано розкрадачів нафти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/www/segodnya.novostimira.com/n_1886595.html](http://www.segodnya.novostimira.com/n_1886595.html).
4. 30 грудня 2011 р. на Закарпатті СБУ затримала автомобіль з викраденою нафтою. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/www/zakarpattya.net.ua/news/91417](http://www/zakarpattya.net.ua/news/91417).
5. Співробітниками групи швидкого реагування Східної філії в Сумській області затримано ОЗГ з розкрадання нафти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/www/romen.org.ua/novosti-goroda](http://www/romen.org.ua/novosti-goroda).
6. 24 квітня 2012 р. у Східниці під час викрадення чергової партії нафтопродуктів правоохоронці затримали автомобіль. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [/www/vgolos.com/ua/zhyttya/news/5214.html](http://www/vgolos.com/ua/zhyttya/news/5214.html).

7. Левченко Ю.О. Проблеми кваліфікації розкрадання нафти з магістральних трубопроводів. / Ю.О. Левченко. / Юридичний Вісник Причорномор'я. – 2011. – №1 (1). – С. 180–191.
8. Ухвала судової колегії Верховного Суду України від 27 липня 1989 р. в справі К. / Практика судів України в кримінальних справах. – Київ, 1993. – С. 184–185.
9. Закон України № 4838-VI від 24 травня 2012 року Про внесення зміни до статті 292 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за втручання в роботу об'єктів трубопровідного транспорту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: /www/rada.inf.com.ua.

Соловий Я.И. Проблемы квалификации несанкционированных врезаний в магистральные или производственные нефтепродуктопроводы

В статье анализируются теоретико-правовые и прикладные проблемы квалификации завладения нефтью путем несанкционированных врезаний в магистральные или производственные нефтепродуктопроводы, а также рассматривается специфика уголовно-правовой оценки их неумышленного повреждения.

Ключевые слова: квалификация, кража, нефтепродуктопроводы, несанкционированное врезание, топливо-энергетический комплекс.

Solovii Ya.I. The Problem of Qualification of Unauthorized Invasion into Trunk and Manufacturing Lines

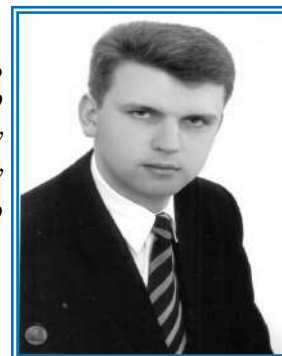
Theoretical, legal and applied problems of an oil acquisition qualification through the unauthorized invasion into trunk and manufacturing lines are analyzed. The peculiarities of a criminal and legal evaluation of the careless damage are examined.

Key words: qualification, theft, trunk lines, unauthorized invasion, fuel and energy complex.

УДК 343. 349.6

Мельник Петро Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент, професор
кафедри кримінального права та процесу
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПИТНОЇ ВОДИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості кримінально-правової охорони питної води в Україні. Проаналізовано окремі питання кримінальної відповідальності за ст. 242 Кримінального кодексу України, зокрема суспільну небезпечність цього злочину, його об'єктивну сторону. Досліджено поняття порушення правил охорони вод (водних об'єктів). Автором обґрунтовано доцільність підвищення ефективності кримінально-правової охорони питної води. Одним із таких шляхів є нова редакція ст. 242 КК України.

Ключові слова: *питна вода, питне водопостачання, порушення правил охорони вод, забруднення вод.*

Постановка проблеми. Водокористування в Україні здійснюється переважно нераціонально, непродуктивні витрати води збільшуються, об'єм придатних до використання водних ресурсів внаслідок забруднення і виснаження зменшується. Практично всі поверхневі водні джерела і ґрунтові води забруднені. За рівнем раціонального використання водних ресурсів та якості води Україна, за даними ЮНЕСКО, серед 122 країн світу посідає 95 місце. Питне водопостачання України майже на 80 відсотків забезпечується використанням поверхневих вод. Екологічний стан поверхневих водних об'єктів і якість води в них є основними чинниками санітарного та епідемічного благополуччя населення. Водночас більшість водних об'єктів за ступенем забруднення віднесена до забруднених та дуже забруднених. Забруднення води нітратами призводить до виникнення різноманітних захворювань, зниження загальної резистентності організму і, як наслідок, до підвищення рівня загальної захворюваності, зокрема на інфекційні та онкологічні захворювання. Невідповідність якості питної води нормативним вимогам є однією з причин поширення багатьох інфекційних та неінфекційних хвороб [11].

95% питної води в Україні непридатні для вживання: її не можна пити, на ній не можна готувати їжу. Дослідники Інституту природничих і гуманітарних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України проаналізували якість води в джерелах ряду українських областей, у тому числі Київській. У всіх досліджуваних колодязях виявлено підвищений рівень пестицидів, особливо нітратів. За даними ООН, сьогодні кожен десятий житель планети не має доступу до чистої води. До 2050 року третина всіх доступних джерел прісної води буде забруднена неочищеними стоками. Споживання води промисловості зросте до 2025 року на 55%. Уже зараз сільське господарство планети споживає на 15-35% більше води, ніж дозволяють її запаси [5].

Проте, незважаючи на таке катастрофічне становище водних об'єктів України, до кримінальної відповідальності за ст. 242 КК України було притягнуто у 2010 році лише 1 особу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за порушення правил охорони вод знайшли відображення у працях В.І. Антипова, В.М. Боровенка, С.Б. Гавриша, О.О. Дудорова, Є.М. Колотинської, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова, В.О. Навроцького В.М. Присяжного, А.М. Притули та інших вчених. Проте у зв'язку з незадовільним станом питної води, на нашу думку, постає необхідність дослідити її кримінально-правову охорону.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є дослідити окремі питання кримінально-правової охорони питної води в Україні, зокрема, охорону питної води ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод».

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавство Європейського Союзу використовує термін «вода, призначена для споживання людиною», який означає: (а) всю воду, як у її природному стані, так і після обробки, призначену для пиття, готування, приготування їжі або інших побутових цілей, незалежно від її походження та того, чи постачається вона з розподільної мережі, цистерни або в пляшках або контейнерах; (б) всю воду, що використовується на будь-якому підприємстві харчової промисловості для виробництва, обробки, зберігання або торгівлі продуктами або речовинами, призначеними для споживання людиною, окрім випадків, коли компетентні державні органи вважають, що якість води не може вплинути на безпечність продуктів харчування у їх кінцевому вигляді [12; 15].

Ст.2 Протоколу про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання трансграничних водотоків та міжнародних озер 1992 року, ратифікованого Законом України № 1066-IV від 09.07.2003 р., питну воду розглядає як воду, яка використовується чи призначена для використання людиною в якості питної води, для обробки та приготування їжі, для особистої гігієни або в аналогічних цілях [14].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про питну воду і питне водопостачання» вода питна – це вода, яка за органолептичними властивостями, хімічним і мікробіологічним складом та радіологічними показниками відповідає державним стандартам та санітарному законодавству [13].

Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10), затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України № 400 від 12.05.2010 р. і зареєстровані в Міністерстві юстиції України за № 452/17747 від 01.07.2010 р., встановлюють, що вода питна, призначена для споживання людиною (питна вода), – це вода, склад якої за органолептичними, фізико-хімічними, мікробіологічними, паразитологічними та радіаційними показниками відповідає вимогам державних стандартів та санітарного законодавства (з водопроводу – водопровідна, фасована, з бюветів, пунктів розливу, шахтних колодязів та каптажів джерел), призначена для забезпечення фізіологічних, санітарно-гігієнічних, побутових та господарських потреб населення, а також для виробництва продукції, що потребує використання питної води [6].

Питна вода призначена для безпосереднього споживання людиною або в цілях, які вимагають питної якості води (зокрема у харчовій або фармацевтичній промисловості, у харчуванні тощо). Споживання такої води не повинне призводити до жодних негативних наслідків для здоров'я людини [10, с. 62].

У даному дослідженні ми розглянемо питанні кримінально-правової охорони

питної води, яка перебуває у природному стані, зокрема за ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод». У ДСанПіН 2.2.4-171-10 під необробленими (природними) водами розуміють води, отримані безпосередньо з підземних джерел питного водопостачання, які за всіма показниками відповідають вимогам Санітарних норм без їх очищення (крім освітлення) чи домінералізації [6].

Питне водопостачання забезпечується поверхневими і підземними водами та джерелами. 75 % питного водопостачання в нашій державі зорієнтовано на поверхневі води, і вода для цього має бути I чи II класу якості, натомість маємо III—V класи... Останніми роками зросла концентрація забруднюючих речовин у стічних водах. Наприклад, у засобах для пральних машин використовуються такі хімічні елементи, на які немає реагентів, тому вода не може бути очищена навіть при великому бажанні. Більшість річок втратила самоочисну здатність і вже не може впоратися з потоком хімії та її концентрації [16].

Ч. 1 ст. 242 КК України передбачає відповідальність за порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля [9].

У науковій і науково-практичній літературі зустрічаються різні тлумачення порушення правил охорони вод (водних об'єктів). С.Б. Гавриш у коментарі КК України за загальною редакцією В.В. Сташиса, В.Я. Тація під даним поняттям розуміє дію або бездіяльність, що є невиконанням вимог спеціальних нормативних актів щодо екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод. Така дія чи бездіяльність на практиці може проявлятися, наприклад, у: порушенні умов розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введенні в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод; введення в дію нових і реконструйованих підприємств, цехів, агрегатів, комунальних та інших об'єктів, не забезпечених пристроями і очисними спорудами, що запобігають забрудненню, засміченню вод або їх шкідливій дії; скиданні у водні об'єкти відходів, сміття; забрудненні вод добривами і хімічними засобами захисту рослин тощо [4, с. 673]. В.І. Антипов порушеннями правил охорони вод (водних об'єктів) розглядає як дію або бездіяльність, що являє собою невиконання вимог тих нормативно-правових актів з питань екологічної безпеки, які регулюють питання охорони вод (водних об'єктів). Це наприклад: перевищення лімітів та нормативів ГДС забруднюючих речовин у воді; використання води як сировини основного виробничого призначення без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів; садівництво та городництво, зберігання та застосування пестицидів і добрив, влаштування літніх таборів для худоби у прибережних захисних смугах уздовж річок... тощо [1, с. 540]. О.О. Дудоров у науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України за редакцією М.І. Мельника і М.І. Хавронюка зазначає, що порушення правил охорони вод вчиняються шляхом дії або бездіяльності і полягають, зокрема, у: невиконанні водокористувачем обов'язку забезпечувати дотримання відповідного санітарного стану на території, де розташовані його об'єкти, і не допускати винесення через дощові каналізаційні мережі сміття, продуктів ерозії ґрунтів, сировини та відходів виробництва; скиданні у водні об'єкти, на поверхню льодового покриву та водозбору, а також у каналізаційні мережі шламів, інших технологічних і побутових твердих відходів; відключенні очисних споруд або недостатньому контролю за їх роботою; скиданні забруднюючих речовин у поверхневі водні об'єкти з перевищенням лімітів, установлених у дозволі на спеціальне

водокористування...; порушенні ліміту забору води з водних об'єктів...; руйнуванні русел річок, струмків і водотоків... тощо [7, с. 745]. І.І. Митрофанов, А.М. Притула розуміють під цим поняттям невиконання або неналежне виконання вимог нормативно-правових актів, що регулюють питання охорони вод (водних об'єктів) [8, с. 61].

Аналізуючи наявні точки зору щодо поняття «порушення правил охорони вод (водних об'єктів)», можна сказати, що вказані автори єдині в тому, що це є дія або бездіяльність, яка полягає у невиконанні певних вимог нормативно-правових актів. С.Б. Гавриш і В.І. Антипов вважають, що вона проявляється у невиконанні вимог спеціальних нормативних актів щодо екологічної безпеки, а на думку І.І. Митрофанова і А.М. Притули – у невиконанні вимог нормативно-правових актів, що регулюють питання охорони вод (водних об'єктів). Слід також виокремити і підтримати твердження останніх, що це може бути, крім невиконання, також неналежне виконання вимог нормативно-правових актів.

Щодо цього дослідження, то це має бути дія або бездіяльність, що полягає у невиконанні чи неналежному виконанні вимог нормативних актів щодо екологічної безпеки, які регулюють питання охорони питної води. До них можна віднести: Протокол про воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання трансграничних водотоків та міжнародних озер 1992 року, ратифікований Законом України № 1066-IV від 09.07.2003 р.; Водний кодекс України; Закон України № 2918-III від 10.01.2002 р. «Про питну воду і питне водопостачання»; Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10), затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України № 400 від 12.05.2010 р.; Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності на них, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України №486 від 08.05.1996 р.; Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1100 від 11.09.1996 р.; Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 465 від 29.03.1999 р.; Порядок розроблення та затвердження технологічних нормативів використання питної води, затверджений наказом Держжитлокомунгоспу № 205 від 15.11.2004 р.; Порядок розроблення та затвердження нормативів питного водопостачання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 1107 від 25.08.2004 р., та інші.

Відповідно до диспозиції ст. 242 КК України кримінальна відповідальність за цією статтею настає у тому випадку, коли порушення правил охорони вод (водних об'єктів) спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

З урахуванням побудови ст. 242 КК України ми підтримуємо позицію таких вчених, як С.Б. Гавриш, В.І. Антипов, О.О. Дудоров, І.І. Митрофанов, А.М. Притула, які зазначають, що об'єктивна сторона цього складу злочину характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діяння – порушення правил охорони вод (водних об'єктів); 2) наслідки у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля; 3) причинного зв'язку між діяннями та наслідками.

Проте існує й інша думка щодо об'єктивної сторони цього складу злочину. Так,

В.М. Боровенко. зауважує, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 242 КК, характеризується діянням трьома способами: забруднення водних об'єктів, зміна їх властивостей, виснаження водних джерел [2, с. 427]. В.К. Матвійчук, В.М. Присяжний виділяють такі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину: 1) діяння; 2) злочинні наслідки, прямо вказані в законі (ч. 2 ст. 242 КК); 3) необхідний причинний зв'язок між діянням і викликаними ним наслідками (ч. 2 ст. 242 КК); 4) засоби вчинення злочину; 5) місце вчинення злочину; 6) джерело вчинення злочину [10, с. 75-76]. Ці твердження є раціональними, проте чинна редакція ст. 242 КК України не зовсім відповідає їм. Для усунення цих дискусійних питань доцільним є викладення у новій редакції ст. 242 КК України з урахуванням законодавства та підзаконних актів, що регулюють охорону, використання, відтворення водних об'єктів.

Висновки. Таким чином, питання правової охорони питної води є надзвичайно важливим і актуальним. Незважаючи на значне погіршення якості питної води, ефективної боротьби з її забрудненням та зміною її властивостей не відбувається.

Список використаних джерел

1. Антипов В.І. Коментар до ст. 242 КК України / В.І. Антипов // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. – К.: АСК, 2002. – С. 539-543.
2. Боровенко В.М. Коментар до ст. 242 КК України / В.М. Боровенко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. у 2 ч. – К.: Форум, 2001. – Ч. 2. – С. 426-428.
3. Водний кодекс України: Кодекс, Закон України № 213/95-ВР від 06.06.1995р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80/page3>.
4. Гавриш С.Б. Коментар до ст. 242 КК України / С.Б. Гавриш // Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисова, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 672-675.
5. 95% питної води в Україні непридатні для вживання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/health/630178-95_pitevoy_vody_v_ukraine_ne_prigodno_dlya_upotrebleniya_mnenie.htm.
6. Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10): Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 400 від 12.05.2010р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0452-10>.
7. Дудоров О.О. Коментар до ст. 242 КК України / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – С. 744-748.
8. Злочини проти довкілля : навчальний посібник / І.І. Митрофанов, А.М. Притула. – Суми: Університетська книга, 2010. – 205 с.
9. Кримінальний кодекс України: Кодекс, Закон України № 2341-III від 05.04.2001р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

10. Матвійчук В.К., Присяжний В.М. Забруднення та виснаження водних об'єктів: відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання: Монографія / В.К. Матвійчук, В.М. Присяжний. – К.: КНТ, 2007. – 272 с.
11. Основні засади (Стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України №2818-VI від 21.12.2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
12. Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики : Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23.10.2000 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_962.
13. Про питну воду та питне водопостачання: Закон України № 2918-III від 10 січня 2002 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2918-14>.
14. Про ратифікацію Протоколу про питну воду та здоров'я до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року: Закон України №1066-IV від 9 липня 2003 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1066-15>.
15. Про якість води, призначеної для споживання людиною: Директива Ради 98/83/ЄС від 03.11.1998 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_963.
16. Чиста вода – тільки артезіанська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://undiwep.com.ua/ua/statti/chista_voda_tilki_artezianska.html.

Мельник П.В. Уголовно-правовая охрана питьевой воды в Украине

В статье исследованы особенности уголовно-правовой охраны питьевой воды в Украине. Проанализированы отдельные вопросы уголовной ответственности по ст. 242 Уголовного кодекса Украины. В частности, общественную опасность этого преступления, его объективную сторону. Исследовано понятие нарушение правил охраны вод (водных объектов). Автором обоснована целесообразность повышения эффективности уголовно-правовой охраны питьевой воды. Одним из таких путей является новая редакция ст. 242 УК Украины.

Ключевые слова: питьевая вода, питьевое водоснабжение, нарушение правил охраны вод, загрязнение вод.

Melnyk P.V. Criminal and legal protection of potable water in Ukraine

The article analyzes peculiarities of criminal and legal protection of the potable water in Ukraine. Some issues of criminal responsibility under Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine are researched, namely, social danger of the crime and its actus reus. The issue of violation of rules of water (water bodies) conservation is analyzed. The author substantiated the relevance of rise of effectiveness of criminal and legal potable water protection. The new version of Art. 242 of the Criminal Code of Ukraine is one of such methods.

Key words: potable water, drinking water supply, violation of rules of water protection, water pollution.

УДК 34.340.12

Редько Андрій Григорович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

АДМІНІСТРАТИВНА ЕЛІТА В УМОВАХ РЕОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР (1950-1960 РР.)

У статті аналізується трансформаційний перехід від галузевого до територіального принципу організації системи управління на прикладі західних областей УРСР. Розглядаються стратегії адаптації адміністративної еліти до нових умов функціонування у компартійно-державному апараті. З'ясовуються переваги і недоліки зазначених адміністративних реформ.

Ключові слова: адміністративна еліта, реорганізація системи влади і управління, стратегії адаптації адміністративної еліти, галузеві і територіальні принципи організації адміністративної еліти.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР Росія, Білорусія і Україна намагалися зберегти його спадщину. Росія спромоглася зберегти силові структури як п'яту владу, поряд із законодавчою, виконавчою і судовою владою та владою ЗМІ. Білорусь – державне виробництво і силові структури як засіб збереження його цілісності. Україна – кадровий потенціал адміністративної еліти УРСР. У цьому зв'язку теоретичний інтерес до проблеми формування і функціонування адміністративної еліти в західних областях УРСР є цілком виправданим, оскільки він дозволяє краще збагнути сучасну ситуацію в західному регіоні України. Проводячи ретроспективний аналіз адміністративної еліти західних областей УРСР слід зазначити, що сталінська система влади та управління ґрунтувалася на галузевому організаційному принципі. Цей принцип можна чітко простежити у період від 1929 до 1957 рр. і пізніше, у період із 1964 до 1989 рр. Він зафіксований у Конституції СРСР 1936 р. та закріплений у статтях Конституції УРСР 1937 р. (ст. 46, 47, 48, 49, 51, 52).

За галузевим принципом були організовані не тільки наркомати, відомства чи міністерства, але й сама компартійна диктатура. Це відображено у статуті ВКП(б), який був прийнятий на XVII з'їзді ВКП(б) у 1934 р. Там у розділі IV «Про організаційну будову партії» в пункті 25 було зазначено: «Для практичної роботи по здійсненню партійних директив і постанов (та перевірки їх виконання радянсько-господарськими органами і нижчими парторганізаціями) в обкомах, крайкомах, ЦК нац. КП і ЦК ВКП(б) створювалися цілісні виробничо-галузеві відділи» [165, с. 160-161].

З метою посилення партійного керівництва промисловістю і транспортом 29 листопада 1939 р. була прийнята постанова Політбюро ЦК ВКП(б) «Про створення промислових відділів у ЦК компартій союзних республік, крайкомах, обкомах і

міськкомах партії», яка вимагала створити в ЦК компартій союзних республік, крайкомах, обкомах і міськкомах партії «промислові відділи відповідно до основних галузей промисловості республіки, краю, області, міста» [165, с. 160-161]. Цю постанову доповнила постанова ЦК КПРС «Про створення в первинних партійних організаціях виробничих і торгівельних підприємств комісій для здійснення парторганізаціями права контролю за діяльністю адміністрації підприємств» від 26 червня 1959 р. [167, с. 11]. Таким чином, в діяльності компартійного апарату чітко прослідковувалася тенденція до посилення контролю за виконанням директив адміністрацією підприємств.

На 15 січня 1954 р. номенклатурних працівників у Дрогобицькій області налічувалось 825 осіб. З них працівників, які займали посади номенклатури обкому КП(б)У, – 85 осіб, міськкомів і райкомів КП(б)У – 420 осіб, радянських органів – 145 осіб, профспілкових органів – 35 осіб, комсомольських органів – 140 осіб [97, арк. 6-8]. А станом на 3 січня 1955 р. в Дрогобицькій області за основною номенклатурою налічувалось 1 122 особи, за обліково-контрольною – 720 осіб. Серед них в партійних органах – 266 і 280 осіб, органах державної влади і державного управління – 32 і 9 осіб, профспілкових органах – 17 осіб, комсомольських органах – 37 і 29 осіб, освіті – 38 осіб, органах МВС, МДБ і військкоматах – 38 і 31 особа, охороні здоров'я і соцзабезпеченні – 6 і 29 осіб, органах державного планування і обліку – 2 і 30 осіб, фінансово-кредитних органах – 36 і 28 осіб, органах торгівлі і громадського харчування – 7 і 27 осіб, промисловості – 28 і 15 осіб, транспорті та зв'язку – 7 і 5 осіб, будівництві – 8 і 2 особи, сільськогосподарських і заготівельних органах – 505 і 165 осіб [97, арк. 17].

У січні 1956 р. в Дрогобицькій області працівників номенклатури обкому і ЦК КПУ було 1 115 осіб. Серед них керівних кадрів у партійних органах – 412 осіб, радянських органах – 103 особи, профспілкових органах – 49 осіб, комсомольських органах – 100 осіб, сільськогосподарському відділі – 912 осіб, промислово-транспортному відділі – 288 осіб, планово-фінансово-торгівельних органах – 191 особа [98, арк. 4-5].

У січні 1950 р. працівників номенклатури Львівського обкому КП(б)У налічувалось 1 757 осіб, що складало 95,4 % від кількості посад за штатом. З них керівників партійних органів було 722 особи або 94,2 %, органів державної влади і державного управління 53 особи або 94,6 %, керівників профспілкових органів – 28 осіб або 100 %, керівників комсомольських органів – 44 особи або 97,7 %, органів науки, культури і мистецтва – 113 осіб або 96,5 %, органів освіти – 37 осіб або 94,8 %, органів охорони державної безпеки і громадського порядку – 98 осіб або 100 %, органів прокуратури і юстиції – 93 особи або 95,8 %, органів соціально-побутового обслуговування (охорони здоров'я, соцзабезпечення) – 49 осіб або 94,2 %, промисловості – 82 особи або 96,4 %, транспорту і зв'язку – 27 осіб або 93,1 %, будівництва – 2 особи або 100 %, органів сільського господарства – 109 осіб або 94,8 %, органів державного планування і обліку – 35 осіб або 100 %, фінансово-кредитних органів – 80 осіб або 100 %, органів торгівлі і громадського харчування – 48 осіб або 100 % [74, арк. 2].

Якщо у січні 1954 р. на посадах номенклатури Львівського обкому КП(б)У працювало 1 294 особи, то в січні 1956 р. номенклатурних працівників уже налічувалось 2 142 особи. З них у 1954 і, відповідно, 1956 рр. було: у партійних органах – 507 і 955 осіб, органах державної влади і державного управління – 44 і 43 особи, профспілкових органах – 21 і 20 осіб, комсомольських органах 44 і 42 особи, органах науки і культури – 209 і 85 осіб, органах освіти – 9 і 7 осіб, органах МВС, МДБ і військкоматах – 94 і 97 осіб, органах прокуратури і юстиції – 45 і 81 особа, органах охорони здоров'я і соцзабезпечення – 14 і 13 осіб, органах державного планування і обліку – 4 і 4 особи, фінансово-кредитних

органах – 9 і 7 осіб, торгівлі та громадському харчування – 16 і 11 осіб, промисловості – 42 і 59 осіб, транспорті і зв'язку – 21 і 21 особа, будівництві – 22 і 43 особи, сільському господарстві і заготівельних організаціях – 99 і 552 особи [77, арк. 56; 79, арк. 3].

Станом на 7 січня 1956 р. працівників номенклатури обкому КП(б)У Тернопільської області за основною номенклатурою – 1 800 осіб, з них затверджених Бюро обкому КП(б)У – 1 681 особа, за обліково-контрольною номенклатурою налічувалось 362 особи, з них затверджених – 350 осіб. Серед них керівних кадрів за основною номенклатурою в партійних органах – 362 і 359 осіб, органах державної влади та державного управління – 45 і 45 осіб, профспілкових органах – 15 і 14 осіб, комсомольських органах – 43 і 38 осіб, науки і культури – 61 і 56 осіб, освіти – 170 і 170 осіб, органах МВС, МДБ і військоматах – 59 і 59 осіб, органах прокуратури і юстиції – 40 і 39 осіб, охорони здоров'я і соцзабезпечення – 3 і 3 особи, органах державного планування і обліку – 2 і 2 особи, фінансово-кредитних органах – 8 і 8 осіб, торгівлі і громадського харчування – 5 і 5 осіб, промисловості – 21 і 12 осіб, транспорту і зв'язку – 13 і 12 осіб, будівництва – 4 і 4 особи, сільського господарства – 882 і 792 особи [147, арк. 137].

Сталінська система управління плануванням й господарством за схемою «центр – периферія» була надмірно централізованою і тому неефективною. Саме тому перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов ініціював адміністративні реформи в галузі сталінської командно-адміністративної економіки з метою радикальної децентралізації управління промисловістю.

14 жовтня 1954 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про істотні недоліки в структурі міністерств і відомств СРСР і заходи щодо поліпшення роботи державного апарату». У постанові зазначалося, що «в організаційній структурі і господарській діяльності державного апарату є багато недоліків, які гальмують розвиток народного господарства» [180, с. 144-146]. Виходячи із наведених фактів, ЦК КПРС ухвалив рішення про зменшення чисельності адміністративно-управлінського персоналу міністерств і відомств. У відповідності до змін, планувалося скоротити не менше 450 тис. чол., що обіцяло економію понад 5 млрд. крб. за рік [180, с. 146]. Внаслідок цього лише за 1954-1955 рр. в Україні вивільнилося понад 61 тис. чол. Зокрема, в системі Міністерства чорної металургії УРСР було скорочено понад 3,4 тис., Міністерства промисловості продовольчих товарів УРСР – майже 5 тис. управлінських працівників. В одне міністерство об'єднали Міністерства місцевої та паливної промисловості України [194, с. 94].

На 1959 р. у Дрогобицькій області планувалося скоротити 107 штатних одиниць, із економією фонду заробітної плати 727 тис. крб. на рік, у Львівській області – 241 штатну одиницю, з економією 1 746 тис. крб. на рік, у Станіславській області – 67 штатних одиниць, з економією 265 тис. крб. на рік, у Тернопільській області – 113 штатних одиниць, з економією 931,9 тис. крб. на рік [14, арк. 134].

13-14 лютого 1957 р. Пленум ЦК КПРС прийняв постанову «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом». У ній йшлося про те, що «великим недоліком у практиці керівництва промисловістю і будівництвом є негативний вплив відомчості міністерств у підході до розв'язання найважливіших питань розвитку народного господарства. Відомчість у керівництві промисловістю і будівництвом призводить до послаблення і порушення нормальних територіальних зв'язків між підприємствами різних галузей промисловості, розміщеними в одному економічному районі, нерідко це не дає можливості оперативно розв'язувати господарські

питання на місцях, доцільно використовувати матеріальні, трудові і фінансові ресурси, вживати оперативних заходів для ліквідації недоліків, що виявляються в ході виконання державних планів.

Відомчі межі заважають широкому здійсненню спеціалізації і кооперування виробництвом, утруднюють комплексний розвиток господарства економічних районів, республік, країв і областей. В результаті цього величезні виробничі потужності підприємств залишаються недовикористаними, викликаються значні нераціональні перевезення вантажів, роз'єднаність керівництва будівництвом між міністерствами веде до створення на одній території великої кількості дрібних будівельних організацій, до розпорошення і заморожування державних коштів у будівництві, до його подорожчання.

Міністерства й відомства, здійснюючи з центру керівництво підприємствами, розміщеними на всій території країни, неминуче обростають численними паралельно діючими організаціями – різними збутовими і постачальницькими конторами, базами, трестами і т.д.

При існуючій структурі управління відривається від безпосередньої участі у виробництві велика кількість талановитих організаторів виробництва та інженерно-технічних працівників, які досконало знають практику. Значна частина з них осідає в канцеляріях міністерств і відомств. Великим недоліком нинішньої структури управління промисловістю і будівництвом є те, що вона обмежує можливості місцевих партійних, радянських і профспілкових органів у керівництві господарським будівництвом, стримує їх ініціативу в мобілізації сил підприємств і господарських організацій на більш повне й правильне використання місцевих резервів і можливостей» [166, с. 242-243].

Звідси висновок постанови: «Управління промисловістю за територіальним принципом на базі певних економічних районів дасть можливість поліпшити використання місцевих ресурсів для розвитку промислового виробництва, докорінно впорядкувати справу спеціалізації і кооперування виробництва, ширше використати місцеву ініціативу як для зростання обсягу промислового виробництва, так і для поліпшення якісних показників роботи підприємств» [166, с. 245]. Власне перехід до управління за територіальним принципом в західних областях УРСР мав на меті підвищити ефективність управління тими західними областями, які були утворені на території Східної Галичини.

10 травня 1957 р. Верховна Рада СРСР ухвалила закон «Про дальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом». Цей закон встановив, що управління промисловістю і будівництвом повинно здійснюватися за територіальним принципом на основі економічних адміністративних районів. Самі ж економічні адміністративні райони утворюються Верховними Радами союзних республік (ст. 2). Для управління промисловістю й будівництвом в кожному економічному адміністративному районі утворюється Рада народного господарства (ст. 3). Рада народного господарства економічного адміністративного району в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження на основі і на виконання законів СРСР і союзних республік, а також постанов і розпоряджень Ради Міністрів СРСР і ради міністрів союзної республіки (ст. 8) [180, с. 343-344].

31 травня 1957 р. четверта сесія Верховної Ради УРСР (четвертого скликання) ухвалила закон «Про дальше вдосконалення організації управління промисловістю і будівництвом в Українській РСР». Стара система галузевого, вертикально централізованого управління ліквідовувалася. На її місці постала система раднаргоспів, які здійснювали територіальне планування й управління промисловістю та будівництвом у

рамках відповідних економічних адміністративних районів. На території СРСР було створено понад 100 таких районів: 70 – в РРФСР, 11 – в Україні, 9 – в Казахстані, 4 – в Узбекистані, по одному – в інших республіках [194, с. 94-95]. З появою раднаргоспів суть директивного компартійно-державного управління не змінилася, але його якість погіршилася. Планова, неринкова економіка неминуче ставала більш хаотичною, коли одержувала командні імпульси не з одного, а з багатьох центрів одночасно. Тому через кілька років розпочався повзучий процес відмовлення структур централізованого управління в іншій формі [301, с. 122].

У листопаді 1962 р. Пленум ЦК КПРС прийняв постанову «Про розвиток економіки СРСР і перебудови партійного керівництва народним господарством», в якій стверджувалось, що для того, щоб «поліпшити керівництво народним господарством, треба перейти до виробничого принципу побудови керівних органів партії знизу доверху.

Побудова партійних органів за виробничим принципом дасть можливість забезпечити конкретніше і планомірніше керівництво промисловістю, будівництвом і сільським господарством, зосередити головну увагу на виробничих питаннях. Така перебудова допоможе активізувати всі сторони діяльності партії, ще тісніше зв'яже організаційну та ідеологічну роботу із завданнями створення матеріально-технічної бази комунізму і виховання нової людини» [167, с. 371].

Поряд із тенденцією до лібералізації і децентралізації сталінської системи влади та управління спостерігалася тенденція концентрації компартійно-державного управління. У 1960 р. в Україні були утворені центральні раднаргоспи (Київський, Харківський та Львівський). За указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 грудня 1962 р. замість 14 економічних адміністративних районів було утворено 7 економічних районів, серед них: Донецький (Донецька і Луганська області), Київський (Київська, Житомирська, Черкаська й Чернігівська області), Львівська (Львівська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська й Рівненська області), Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська й Чернівецька області), Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька й Кіровоградська області), Харківський (Харківська, Полтавська й Сумська області), Чорноморський (Одеська, Кримська, Миколаївська й Херсонська області) [194, с. 103]. Це було пов'язано із відновленням централістських тенденцій у сфері компартійно-державного управління.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1962 р. радянські органи в областях Української РСР було реорганізовано за виробничим принципом. Зокрема, у Львівській області утворено обласну (промислову) і обласну (сільську) Ради депутатів трудящих. Деякі міста – центри промислових районів (Львів, Борислав, Дрогобич, Золочів, Миколаїв, Нестеров, Самбір, Стрий, Трускавець, Червоноград) – віднесено до категорії міст обласного підпорядкування та передано у відання обласних (промислових) Рад [161, с. 25, 28-29]. Зазначена реформа відіграла негативну роль в організації управління, вона призвела до розриву зв'язків між містом і селом, ускладнила управління економічним і культурним життям. Ця перебудова відразу викликала низку непорозумінь. Так, в областях, де система влади та управління була організована за виробничим принципом, існували два обласних відділів, і, відповідно, два обласних відділи охорони здоров'я, два відділи народної освіти, два фінансових відділи тощо. У зв'язку з цим чиновників і обласного, і районного рівнів усупереч раніше задекларованим планам, які передбачали скорочення та здешевлення управлінського апарату, побільшало, а вирішувати проблеми стало складніше. Проведення реорганізації органів компартійно-державного управління промисловістю і будівництвом в СРСР дозволило подолати надмірну централізацію в діяльності цих органів. Однак, ця реорганізація спричинила

інший недолік – місництво – нездоровий місцевий патріотизм, що лише заважало розвитку виробничої сфери. Раднаргоспи прагнули забезпечити необхідною сировиною та продукцією «свої підприємства» на шкоду виконанню державних планів кооперованих поставок. Виникли значні труднощі й щодо координації діяльності раднаргоспів та планування народного господарства тощо. Реорганізація управління стала некерованою. Одночасно зі скороченням створювалися нові державні органи та посади. Тому згідно із постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 30 вересня 1965 р. «Про покращення управління промисловістю» відбувся зворотній перехід – від територіального до галузевого принципу організації системи влади та управління СРСР.

Розглядаючи лібералізацію сталінської системи влади та управління в західних областях УРСР у 1957-1960 рр., варто взяти до уваги те, що Дрогобицька область у 1959 р., через 2 роки після початку хрущовських адміністративних реформ, була ліквідована та приєднана до Львівської області. Львівська ж область була втягнута у хрущовський експеримент з реформуванням сфери компартійної системи влади та управління лише на 4 роки – із 1960 по 1964 рр. За такий короткий термін результат був далеко не очевидним. Тернопільська область, яка входила до складу інших економічних районів й сама ніколи не існувала як окрема економічна одиниця, не може слугувати яскравою ілюстрацією ефективності територіальної організації хрущовською системи влади та управління в УРСР. Лише Станіславська, а згодом Івано-Франківська область як самостійний економічно-адміністративний район, що існував із 1957 по 1962 рр., виразно демонструє головні тенденції в процесі лібералізації сталінської галузевої системи влади та управління, її трансформацію в хрущовську територіальну систему влади та управління.

Висновки. Таким чином, у період із 1957-1960 рр. в західних областях УРСР відбулася докорінна перебудова сталінської системи влади та управління, галузевий принцип її організації був майже повністю витіснений та замінений територіальним принципом. Однак у 1964 р. розпочався зворотній процес, обумовлений як недоліками територіальної організації та компартійно-державної системи влади та управління, так і зміною самого політичного курсу в СРСР.

Список використаних джерел

1. Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980 рр.) : [монографія] / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.
2. Комуністична Партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1931 – 1941. – К. : Політвидав України, 1980 – Т. 5. – 415 с.
3. Комуністична Партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1955 – 1959. – К. : Політвидав України, 1981 – Т. 7. – 245 с.
4. Комуністична Партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1959 – 1965. – К. : Політвидав України, 1981 – Т. 8. – 371 с.
5. Кульчицький С. В. Спроби реформ (1956 – 1964 рр.) / С. В. Кульчицький // УІЖ. – 1998. – № 3. – С. 91–102.
6. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. 1953 – 1961 годы. – М. : Политиздат, 1968. – Т.4. – 783 с.

7. Ф. 5001 Дрогобицький обласний комітет КП(б)У оп. 22. Спр. 88. Статистические отчеты о составе кадров области на 1 января 1955 года (форма № 5), 12 ноября 1954 г. – 9 февраля 1955 г., 156 арк.
8. Ф. 5001 Дрогобицький обласний комітет КП(б)У оп. 29. Спр. 59. Об укомплектовании руководящими работниками партийных, советских и хозяйственных организаций, 1956 г., 51 арк.
9. Ф. П – 3 Львівський обласний комітет КП(б)У оп. 3. Спр. 227. Справки обкома, горкома, райкомов партии об укомплектовании руководящими работниками партийных, советских, хозяйственных организаций области за 1949 год (форма № 2). Статистические отчеты обкома партии об укомплектованности работниками партийного аппарата и должностей номенклатуры обкома партии, 30 декабря 1949 г. – 1 января 1950 г., 42 арк.
10. Ф. П – 3 Львівський обласний комітет КП(б)У оп. 4. Спр. 903. Статистические отчеты по сменяемости работников области за 1953 год, 12 января 1953 г. – 12 января 1954 г., 64 арк.
11. Ф. Р – 2022 Дрогобицький обласний виконавчий комітет Ради депутатів трудящих оп. 1.
12. Спр. 2840. Статистические отчеты обкома партии в ЦК КПСС и ЦК КП Украины о составе и сменяемости работников номенклатуры ЦК, обкома, райкомов партии за 1955 год. Справка об укомплектовании руководящими работниками партийных, советских и хозяйственных организаций, 20 июля 1955 г. – 12 января 1956 г., 187 арк.
13. Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1963. – № 2. – С. 61.

Редько А.Г. административная элита в условиях реорганизации системы власти и управления западных областей УССР (1950-1960 гг.)

В статье анализируется трансформационный переход от отраслевого к территориальному принципу организации системы управления на примере западных областей УССР. Рассматриваются стратегии адаптации административной элиты к новым условиям функционирования в компартийно-государственном аппарате. Выясняются преимущества и недостатки указанных административных реформ.

Ключевые слова: административная элита, реорганизация системы власти и управления, стратегии адаптации административной элиты, отраслевые и территориальные принципы организации административной элиты.

Redko A.G. Governing Elite in the Process of Authority System Reorganization and Management of Western Regions of the Ukrainian Soviet Socialistic Republic (1950-1960)

Transformational shift from a sectorial to a territorial principle of management system organization on the example of western regions of the Ukrainian Soviet Socialistic Republic has been analyzed in this article. Strategies of governing elite adaptation to the new conditions of functioning in the Communist Party and state apparatus have been considered. Advantages and disadvantages of the mentioned administrative reforms have been stated.

Key words: Governing elite, authority system reorganization and management, sectorial and territorial principles of administrative elite organization

Садова Тетяна Володимирівна,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри кримінального права,
процесу і криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена з'ясуванню поняття та сутності обмеження прав людини у кримінальному судочинстві в контексті міжнародних стандартів.

Ключові слова: кримінально-процесуальний примус, обмеження прав і свобод, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Утвердження прав людини, забезпечення гідних умов її життя, честі і гідності є метою сучасного розвитку суспільства. Одним із основних реальних інститутів захисту прав і свобод в Україні є кримінальне судочинство. Однак саме в кримінальному судочинстві права і свободи його суб'єктів зазнають певних обмежень. Звідси вважаємо за доцільне з'ясувати, який зміст та обсяг мають права і свободи людини в кримінальному судочинстві, а також які існують заходи та правові підстави їх обмеження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Захист прав людини у кримінальному судочинстві є об'єктом дослідження багатьох вчених, таких як В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдаван, В.Т. Нор, Д.П. Письменний, П.М. Рабінович, В.М. Тертишник, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та інші.

П.М. Рабінович вважає, що права людини – це певні можливості, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей [1, с. 5]. Права людини унікальні за характером, важливістю та обсягом соціально-гуманітарних проблем. Вони визначають статус людини у будь-якому суспільстві і є конструктивним засобом здійснення цивілізованої діяльності людей, задоволення їх інтересів та потреб [2, с. 26].

В.М. Тертишник визначає права людини як комплекс природних, невід'ємних та непорушних свобод і юридичних можливостей, що обумовлені фактором існування людини в суспільстві і отримали правове закріплення [3, с. 6]. Відповідно до статті 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Постановка завдання. Метою цієї статті є з'ясувати поняття обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві та визначити його зміст.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, вільне здійснення людиною своїх прав можна назвати свободою. Свобода – це можливість людини діяти

відповідно до свого волевиявлення і робити все, що не заборонено законом і не наносить шкоди іншим людям. В.М. Тertiшник говорить про свободу як про найцінніше надбання людини [3, с. 149]. Отже, свобода можлива лише тоді, коли вона не обмежує права інших громадян і не є заборонена законом. Обов'язок контролювати допустимі межі свободи кожного громадянина покладений на державу. Постає питання про визначення конкретних законних меж цієї свободи, а також засобів її виміру. О.В. Негодченко називає право мірою свободи і зміст його бачить у тому, щоби узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності [4, с. 41]. Процес історичного розвитку людини значною мірою залежить від обсягу її прав і свобод, визначає її соціальні можливості і блага, забезпечуючи характер життєдіяльності, систему взаємодій, відносин людей у суспільстві. Тому проблема захисту прав людини завжди була предметом гострих класових сутичок, які провадились за володіння правами, за їх розширення, закріплюючи статус людини у суспільстві. Історія свідчить, що необхідні постійні зусилля для підтримання й удосконалення механізму захисту прав та свобод людини [5, с. 24]. Ідея зростання важливості прав людини у системі соціальних цінностей передбачає поглиблене вивчення всіх можливостей оптимального забезпечення їх реалізації у боротьбі зі злочинністю. Застосування нових, у деяких випадках нетрадиційних заходів боротьби, передбачає окремі обмеження прав і свобод громадян. Йдеться про можливість такого обмеження на визначений строк як необхідного для здійснення загальнодержавних інтересів боротьби зі злочинністю [6, с. 107].

Отже, права і свободи людини не є безмежними. Якщо людина в процесі реалізації своїх прав і свобод посягає на права і свободи інших людей, у такому випадку врегулювання конфлікту інтересів є обов'язком держави. Ефективним інструментом у діяльності щодо охорони прав і свобод громадян виступає кримінальне судочинство.

У кримінальному судочинстві дотримання прав і свобод має специфічний зміст, оскільки закон дозволяє застосування заходів обмеження цих прав у передбаченому ним порядку. Діяльність органів досудового розслідування пов'язана із застосуванням до підозрюваних, обвинувачених, а також інших учасників заходів процесуального примусу. Забезпечення прав людини потребує судового контролю за діяльністю поліцейських і спеціальних оперативно-розшукових служб, бо саме тут вірогідність порушення прав людини є найвищою, тому що ці заходи здійснюються таємно, а значить безконтрольно [7, с. 181]. Відповідно до норм міжнародного права їх здійснення можливе лише за вмотивованим рішенням суду і на підставах і в порядку, встановлених законом. Обмеження прав і свобод, проголошених Загальною декларацією прав людини, допускається лише з метою забезпечення, визнання і поваги прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального добробуту у демократичному суспільстві. У пункті 3 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права зазначається, що кожна затримана особа в терміновому порядку доставляється до судді чи іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення [8, с. 98]. Можливість застосування заходів процесуального примусу передбачена і в Конституції України, яка дозволяє застосовувати такі заходи, як арешт, тримання під вартою, проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення огляду чи обшуку, прослуховування телефонних розмов, накладення арешту на поштово-телеграфну та іншу кореспонденцію не інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, встановлених законом (ст. 29-31).

Конституція України передбачає значну кількість випадків, коли обмеження прав і свобод є допустимими. Такими обмеженнями можуть бути, зокрема, необхідність: запобігти злочинів чи його припинити; врятувати життя та майно людей; здійснити безпосереднє переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину; з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи; забезпечити інтереси національної безпеки, територіальну цілісність, громадський порядок, економічний добробут; забезпечити охорону здоров'я і моральність населення, захистити репутацію або права і свободи інших людей; запобігти розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; підтримати авторитет і неупередженість правосуддя тощо. Будь-які обмеження прав та свобод людини і громадянина встановлюються лише законом. Згідно з ч. 2 ст. 64 Конституції України окремі тимчасові обмеження прав і свобод можуть встановлюватись в умовах воєнного або надзвичайного стану. Ці підстави загального характеру можуть використовуватись для значної групи прав і свобод, однак дозволяється встановлювати лише окремі обмеження на певний строк.

У чинному кримінально-процесуальному законодавстві встановлені законом обмеження прав і свобод людини розглядаються як заходи процесуального примусу, які застосовуються у разі потреби під час розслідування кримінальних справ з метою забезпечення дієвості кримінального провадження, встановлення об'єктивної істини у справі, забезпечення виконання суб'єктами кримінального процесу своїх обов'язків, забезпечення доказів, цивільного позову, можливої конфіскації майна, недопущення можливості уникнути слідства та суду і т. ін. Усі ці заходи можна об'єднати під спільною назвою: заходи щодо обмеження суб'єктивних прав та свобод людини. У чинному кримінально-процесуальному законодавстві заходами процесуального примусу є насамперед заходи забезпечення кримінального провадження, до яких відносяться запобіжні заходи та інші заходи забезпечення кримінального провадження, а також примусові слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії.

Застосування заходів процесуального примусу завжди пов'язане з обмеженням прав і свобод людини. В.М. Тертишник вважає допустимість застосування примусових і запобіжних заходів у разі крайньої необхідності принциповим положенням, згідно з яким застосування таких заходів повинно допускатись лише в разі крайньої необхідності, з метою забезпечення правосуддя, якщо цього не можна досягнути іншими засобами, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута [3, с. 321-327]. Цей принцип впливає з Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 р., у якому зазначається: працівники правоохоронних органів, у тому числі й ті, що здійснюють розслідування, зобов'язані поважати й захищати гідність та права людини; застосовувати примусові заходи тільки у разі крайньої необхідності і в тих межах, у яких це потрібно для виконання обов'язків [9, с. 62-63].

Закон не дає визначення поняття заходів процесуального примусу. Критерієм визначення цього поняття можна вважати наявність державного примусу (фізичного або психічного).

Одним із перших визначення державного примусу дав Б.Т. Базилев у 1968 р., він розглядав примус як фізичний або психічний вплив шляхом спричинення особистих, матеріальних або моральних обмежень з метою підпорядкування вимогам держави [10, с. 18]. В.М. Корнуков розглядав кримінально-процесуальний примус з іншої точки зору, а саме як сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом засобів примусового впливу, покликаних забезпечити виконання обов'язків учасниками процесу і

належне здійснення завдань кримінального судочинства [11, с. 7]. Отже, В.М. Корнуков, на відміну від Б.Т. Базилева, визначає основну ознаку кримінально-процесуального примусу – те, що примусові заходи встановлюються законом. Окрім того, він значно конкретизує поняття мети застосування примусу. Заслужує на увагу визначення кримінально-процесуального примусу, запропоноване З.Ф. Ковригою, яка розглядала примус як метод державного впливу, що виражається в кримінально-процесуальних засобах, спрямованих на вирішення завдань кримінального судочинства [12, с. 30]. Продовжуючи дослідження цього питання, В.М. Ахпанов піддає критиці визначення Б.Т. Базилева, назвавши його недостатньо повним, оскільки його праворегулюючий характер залишається в тіні, і пропонує розглядати державний примус як один з методів регуляції суспільних відносин. Таке розуміння сутності примусу дозволяє виділити в ньому найбільш характерну, основну якість, яка поєднує в собі як цільове, так і інструментальне призначення заходів примусу. Цільове призначення розглядається ним як сукупність задач, що вирішуються за допомогою державного примусу. Інструментальне призначення примусу обумовлює вибір і оперування специфічними засобами і способами з метою досягнення завдань, які поставлені. Під процесуальним примусом В.М. Ахпанов розуміє метод кримінально-процесуального регулювання, що виражається в закріплених нормами закону специфічних способах впливу на учасників процесу, спрямованих на безперешкодне досягнення цілей і завдань кримінального судочинства [13, с. 7]. Вдалим також вважаємо визначення кримінально-процесуального примусу, яке дав російський вчений В.Г. Капустянський, назвавши його сукупністю передбачених законом заходів примусового впливу, покликаних забезпечити належне виконання учасниками кримінального процесу своїх обов'язків у ході розслідування злочинів і судового вирішення кримінальних справ у відповідності до завдань кримінального судочинства [14, с. 17]. На нашу думку, два останніх визначення найбільш повно розкривають суть поняття кримінально-процесуального примусу.

Щодо ознак кримінально-процесуального примусу, то ними є: 1) державно-владний характер відносин, що виникають, розвиваються і припиняються в ході застосування і припинення конкретних заходів примусу; це – владовідносини; 2) примус пронизує все провадження у кримінальних справах; 3) примус може полягати у фізичному, матеріальному або моральному (психологічному) впливі державного органу на суб'єкта кримінального процесу; 4) він завжди пов'язаний із певними обмеженнями прав і свобод суб'єктів процесу; 5) застосовується в разі, якщо авторитету закону і переконання в необхідності виконання приписів норм права є недостатньо; 6) заходи примусу застосовуються всупереч волі та бажанню суб'єктів; більше того, вони спрямовані на придушення волі, бажань і дій. В.Г. Капустянський до основних ознак кримінально-процесуального примусу відносить: 1) застосування їх тільки у сфері кримінального судочинства; 2) особи, до яких цей примус може застосовуватись, підстави, умови, форми, межі і порядок його застосування точно регламентовані кримінально-процесуальним законодавством; 3) законність і наявність підстав до застосування кримінально-процесуального примусу забезпечуються системою політичних, економічних, правових гарантій особи, суворим наглядом з боку прокуратури і суду [14, с. 16].

Однією з ознак кримінально-процесуального примусу є те, що він застосовується в разі неспівпадіння волі суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності з волею держави, яка виражається у встановленні певних процесуальних обов'язків. У такому разі примусові заходи покликані забезпечити виконання завдань кримінального судочинства шляхом фізичного, матеріального чи морального впливу на його суб'єктів. Немає примусу

там, де процесуальні обов'язки виконуються добровільно в силу розуміння суб'єктом права доцільності та справедливості вимог, що висуваються щодо нього, тобто на високо розвиненій правосвідомості [15, с. 5].

Отже, беручи до уваги основні ознаки кримінально-процесуального примусу, його, на нашу думку, слід визначити як *вид державного впливу на суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності у вигляді передбачених законом засобів процесуального впливу з метою забезпечення належної поведінки суб'єктів у разі їх відмови від підкорення державній волі в контексті виконання завдань кримінального судочинства*.

Ф.М. Кудін до принципів застосування примусу відносить законність, обґрунтованість, поєднання примусу з переконанням, охорону прав і законних інтересів особи, щодо якої застосовується примус; здійснення прокурорського нагляду та судового контролю за застосуванням примусу [16, с. 139-142]. Науковець цілком правильно визначає основні вимоги до примусу, які полягають у застосуванні його в порядку і на підставах, встановлених законом, забезпеченні прав і законних інтересів особи шляхом зазначених у законі гарантій недопущення їх порушень, а також суворого контролю за їх дотриманням з боку прокуратури і суду. На думку Г.Н. Ветрової, застосування примусових заходів повинно здійснюватись у відповідності до демократичних принципів кримінального процесу і перш за все до принципу законності. Це означає, по-перше, застосування примусових заходів, лише передбачених нормами права; по-друге, вповноваженими на те учасниками процесу; по-третє, до вказаних у законі суб'єктів; по-четверте, на підставі винесеного процесуального акту; по-п'яте, застосування заходів примусу суворо на підставі і в порядку, вказаному у законі. Дотримання прав громадян при застосуванні заходів процесуального примусу гарантується можливістю оскарження дій і рішень суду, прокурора, слідчого і особи, що проводить дізнання [15, с. 20]. Вважаємо позицію згаданих авторів цілком переконливою. Однак, на нашу думку, їх перелік слід доповнити *принципом винятковості* застосування примусу, оскільки саме така вимога міститься у міжнародних документах. Цей принцип повинен означати можливість застосування примусу лише тоді, коли інших методів впливу, таких як авторитету закону чи переконання, виявилось недостатньо для забезпечення виконання завдань кримінального судочинства.

Висновки. Хоча забезпечення прав і свобод і є головним обов'язком держави, у певних визначених законом випадках вона дозволяє обмеження, іноді і суттєве, зазначених прав і свобод. Для цього в кримінальному судочинстві існує інститут засобів процесуального примусу, за допомогою якого держава створює необхідний баланс між обсягом прав і свобод різних людей шляхом недопущення свавільного, безкарного порушення прав однієї особи іншою. Однак у цьому процесі державні органи, що наділені повноваженнями щодо застосування примусових заходів, нерідко самі порушують права і свободи суб'єктів кримінального процесу. Державі необхідно створити відповідний механізм недопущення таких порушень. У цьому процесі велику роль відіграють норми міжнародного права, у яких розроблені дієві принципи та підходи до захисту прав і свобод.

Список використаних джерел

1. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: [навчальний посібник] / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.

2. Молдован А. Місце органів внутрішніх справ у реалізації прав людини / А. Молдован // Право України. – 1999. – № 9. – С. 26-29.
3. Тертышник В. М. Защита прав и свобод человека : [научно-практ. издание] / В. М. Тертышник, А. В. Марченко, А. И. Тертышник – Харьков: Арсис, 2000. – 288 с.
4. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: [монографія] / О.В. Негодченко – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. – 448 с.
5. Калініченко О. Теоретико-правові ідеї захисту прав, свобод та обов'язків людини і громадянина / О. Калініченко // Право України. – 2005 – №5. – С. 21-24.
6. Строков І. Забезпечення прав і свобод людини у кримінальному судочинстві / І. Строков // Право України. – 2001. – №3. – С. 106-108.
7. Шишкін В. І. До питання гармонізації законодавства України з європейським правом щодо захисту прав людини / В. І. Шишкін // Матер. наук.-практ. конфер. [«Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом»] (Київ, жовтень 1998 р.) – Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. – Київ, 1998 – С. 178-182.
8. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України: [моногр.] / В. І. Галаган. – К.: НАВСУ, 2002. – 300 с.
9. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Прийнято резолюцією 33/169 Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку: [у 3 ч.] К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – (Науково-практичний, документально-джерельний та навчально-методичний комплекс: у 3 ч. / відп. Ред. Ю. І.Римаренко [та ін]). Ч. 2, Ч. 3. – 2001. – С. 67-69.
10. Базылев Б. Т. К вопросу об определении понятия государственного принуждения / Б.Т. Базылев – Томск: Томский университет. – 1968. – 327 с.
11. Корнуков В. М. Меры процессуального принуждения в советском уголовном процессе / В. М. Корнуков. – Саратов, 1978. – 137 с.
12. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / З. Ф. Коврига. – Воронеж, 1975. – 175 с.
13. Ахпанов А. Н. Меры процессуального принуждения: социальная ценность, теория и практика применения: [учебное пособие] / А. Н. Ахпанов. – Караганда: Караганд. ВШ МВД СССР, 1989. – 92 с.
14. Капустянский В. Г. Убеждение и принуждение в советском уголовном процессе : [учебное пособие] / В. Г. Капустянский. – М.: МССШМ МВД СССР, 1990. – 53 с.
15. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г. Н. Ветрова. – М.:Наука, 1987. – 112 с.
16. Кудин Ф. М. Охрана прав личности и уголовно-процессуальное принуждение / Ф.М. Кудин // Гарантии прав лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве. – Свердловск, 1975. – С. 138-145.

Садовая Т.В. Понятие и сущность ограничения прав и свобод в уголовном судопроизводстве

Эта статья анализирует понятие ограничения прав и свобод в уголовном судопроизводстве Украины в контексте международных стандартов.

Ключевые слова: уголовно-процессуальное принуждение, ограничение прав и свобод, международные стандарты.

Sadova T.V. Notion and Essence of the Limiting of Rights and Freedoms in the Criminal Justice

This article gives the definition of the notion of limiting of rights and freedoms in the Criminal Justice and analyses its essence.

Key words: *coercive measures in criminal procedure, limiting of rights and freedoms, international standards.*

УДК 34.06

Онищук Ігор ігорович,
старший викладач
кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
Здобувач кафедри теорії та історія держави і права
ЛьвДУВС

ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ДЕФІНІЦІЇ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ

Аналізується проблема застосування юридичних термінів в законодавчих актах. Розглядаються основні правила застосування юридичної термінології в законах та вимоги до юридичних термінів-понять.

Ключові слова: юридичний термін, законодавча дефініція, техніка юридичного письма, нормативно-правовий акт, мова нормативно-правового акта.

Постановка проблеми. Юридична термінологія як сукупність термінів та система словесного вираження понять і категорій права є специфічним засобом висловлення змісту нормативно-правового акта. Термінологічна система права виступає своєрідним ядром, об'єднуючим всі структурні елементи й стилістичні зрізи юридичної мови. Із загального юридичного масиву викристалізуються найбільш вдалі й точні терміни, що позначають найважливіші юридичні поняття, які набувають статусу нормативно-правових, а потім використовуються у всіх сферах юридичної діяльності, у всіх видах нормативно-правових актів. Основу термінологічної системи права утворюють наукові терміни, які змінюються й розвиваються в міру розвитку юридичної науки.

Актуальною для українського законодавства залишається проблема чіткого визначення законодавчих термінів. Нормативно-правові акти часто регулюють суспільні відносини без визначення базових понять, що призводить до вільного тлумачення термінів суб'єктами та породжує різного роду суперечки. На практиці проблемі нормативної термінології в українському законодавстві не приділяється належної уваги. При формуванні нормативно-правових актів увага, насамперед, концентрується на регулюванні суспільних відносин та логіці викладення правових норм. За таких умов чітке визначення юридичних термінів стає першорядною умовою забезпечення принципу законності та становлення правової держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема термінології та законодавчих дефініцій у нормативно-правових актах є предметом спеціального наукового вивчення як українських дослідників (Н. Артикуци, А. Красницької, Т. Подорожної, С. Толстої, А. Ткачука, І. Шутака та ін.), так і зарубіжних (Н. Власенко, Т. Губаревої, М. Давидової, В. Каратухіна, К. Келлі, Н. Краснослободцевої, О. Піголкіна, Є. Шугріної та ін.). Де, нерідко, погляди науковців не тільки не збігаються, а й доволі суперечливі.

Постановка завдання. Метою написання цієї статті є висвітлити проблему

термінології, нормативних дефініцій та символічних прийомів нормативно-правового акта, розглянути основні правила формулювання юридичних термінів та виокремити основні своєрідні вимоги до термінології нормативно-правового акта.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системність та внутрішня узгодженість – важливі риси юридичної термінології, яка становлять складну органічну систему. Існує ціла низка проблем, які пов'язані з упорядкуванням системи юридичних термінів. Ці проблеми стосуються ієрархічних логічних зв'язків і відношень між юридичними термінами та їх елементами, терміносистемами (галузевими й міжгалузевими, галузевими й загально-правовою терміносистемою), критеріїв та відповідних логічних рівнів класифікаційних основ юридичної термінології [5, с. 81].

Значення юридичних термінів, термінології закону та нормативних дефініцій проекту НПА важко переоцінити. Перш ніж виконувати правові приписи, суб'єкт правових відносин повинен розуміти свої права та обов'язки через усвідомлення базових понять НПА.

Аналізуючи проблему застосування юридичних термінів в законодавчих актах порівнюємо слова «поняття» і «визначення». *Поняття* – це коротка назва явища. *Визначення* – сукупність ознак та властивостей, що складають таке явище. Синонімом слова «поняття» є слово «термін», а синонімом «визначення» – «дефініція» (наприклад: «угода» – це поняття, а «дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків» – це визначення угоди). Під час аналізу викладення нормативних понять у законодавстві найчастіше доводиться мати справу з юридичними термінами.

Юридичний (правовий) термін – це слово (або словосполучення), що уніфіковано використовується в сфері правових відносин та з заданою суворою змістовною визначеністю, однозначністю, функціональною стійкістю визначає правове поняття. Визначення юридичного терміна встановлює такі вимоги: відповідність змісту юридичного терміна правовому поняттю; однозначність юридичного терміна; функціональна стійкість. Юридичні терміни виконують дві основні функції: називну (номінативну) та змістову (відображення змісту поняття). На такий подвійності природи термінів наголошують Т. Канделаки та А. Суперанська, розрізняючи план змісту терміна та план його вираження. Терміни-поняття виокремлюють як певні наукові уявлення (концепти) та терміни-слова як назви понять [12, с. 137].

Виокремлюються дві групи вимог до юридичних термінів: як до термінів-слів та як до термінів-понять. Г. Грегуль вважає, що юридичні терміни-слова мають відповідати таким вимогам: упродовженість, мовна правильність, питомість, стислість [3, с. 295].

Недотримання цієї вимоги призводить до небажаного явища в юридичній термінології – появи повних синонімічних термінів. Як зазначає О. Пономарів, «є тенденція термін іншомовного походження вживати в офіційно-діловому стилі та в суто наукових працях; створений на питомому ґрунті – в науково-навчальній та науково-популярній літературі, в публіцистиці, в красному письменстві» [9, с. 93].

Як зазначає Г. Грегуль, для правознавства така практика небажана, адже вона не сприяє уніфікації юридичної термінології, що є однією з необхідних підстав для точного розуміння і тлумачення норми права.

Розглянемо деякі правила застосування юридичної термінології в законах.

Юридичний термін мусить бути стислий. Для того, щоб розкрити зміст поняття, слід подати найбільш важливі його ознаки. Прийнятним вважається термін, що найповніше відображає нормативне поняття, і невдалим – той, що спотворює його істинний зміст.

Чіткість правового терміна забезпечується використанням в нормативно-правовому акті загальнозрозумілих і доступних слів в їх прямому значенні. Необхідно уникати застосування в нормативному акті застарілих і багатозначних слів і виразів, образних порівнянь, епітетів, метафор тощо.

Однозначність закону у мові – це не лише єдине значення слова, а його однакове сприйняття та тлумачення. Саме тому для визначення однакових понять слід застосовувати одні й ті ж терміни. Прикладом застосування різних термінів для одного поняття є існування тривалий час в українському правовому полі термінів «вогнестрільна зброя» та «вогнепальна зброя». Термін «законодавство» є прикладом використання одного терміна для понять з різним обсягом правового змісту (у випадках відсутності чіткої регламентації такого обсягу).

Щоб сформулювати точні юридичні терміни нерідко дослідники створюють багатокомпонентні юридичні терміни, які містять зайві елементи (невиправдану тавтологію, недоречні повтори, неінформативні складові елементи терміна тощо): ухилення від призову за мобілізацією – ухилення від мобілізації; близькі родичі і свояки – родичі. У ДСТУ 3966-2000 [4, с. 32] цю вимогу до термінів уточнено як раціональна (оптимальна) стислість. У цьому ж джерелі запропоновано й заходи щодо скорочення довжини термінів: вилучення малоінформативних елементів; заміна багатоеlementних термінів коротшими синонімами; створення аббревіатур різних типів, смислослів; використання коротших словотворчих елементів терміна. Разом з тим вважають, що задовольняти вимогу стислості терміна, порушуючи норми мови чи нехтуючи інші вимоги до терміна, не можна [4, с. 15].

Юридичні терміни-поняття відповідають таким вимогам: поняттєво-термінологічна єдність, дефінітивність, системність, точність, емоційно-експресивна нейтральність.

Єдність термінології означає визначення тотожних понять шляхом застосування однакових термінів та забезпечує правильне розуміння іт однозначне тлумачення НПА. Однозначне застосування термінів у законодавстві забезпечується, насамперед, відповідністю їх змісту та обсягу. Неприпустимим є розбіжності в термінології тексту одного нормативного акта, а також у термінології загального та спеціального законів. Питання єдності термінології тісно пов'язані з ієрархією законодавства та його сферами регулювання правовідносин. Слід мати на увазі, що єдність термінології в межах одного нормативного акта обов'язкова, а зміст термінів не повинен відрізнятися від їх змісту, визначеного в Конституції України [1, с. 70].

Обов'язковою є єдність термінології в законах, які регулюють єдину сферу правовідносин, а також у законах, що пов'язані бланкетними нормами. В підзаконних нормативних актах терміни застосовуються в межах термінології законів, що регулюють відповідну сферу.

Законодавець, який створює й удосконалює систему понять тієї чи іншої галузі законодавства, враховує і систему логічних конструкцій, складові якої потребують назви, і наявний склад лексичних одиниць мови, беручи до уваги всі можливості її організації. Дефініція, що запозичена вченими з логіки, виконує при цьому важливі функції, оскільки не тільки є складовою мови законодавства, а й фіксує стан знань на певному етапі розвитку науки і практики. Її якість безпосередньо залежить від врахування законодавцем варіантів розв'язання логіко-семантичних і методологічних завдань теорії визначень. Останнім часом було прийнято велику кількість законів і підзаконних нормативних актів, що як і інші види державно-владних приписів, містять дефініції. Проте, як показує аналіз чинного законодавства, якість їх доволі низька [7, с. 2].

Поняттєво-термінологічна єдність полягає в тому, що один юридичний термін має позначати лише одне поняття права (термінологічна однозначність), а одне поняття права має бути назване лише одним юридичним терміном (поняттєва одноназваність). Безумовно, це ідеальна вимога, яка повною мірою не може бути дотриманою в будь-якій термінології, однак наближатися до такого взірця – кінцева мета систематизації та уніфікації юридичної термінології.

Щодо термінологічної однозначності, то більшість дослідників (О. Реформаторський, Л. Симоненко, Т. Панько, А. Суперанська, Н. Цимбал та ін.) звужують межі однозначності термінологічним полем. Тобто вимога однозначності є бажаною для дотримання в межах одного термінологічного поля, між різними термінологічними полями допускають термінологічну багатозначність та омонімічність. Причини багатозначності можуть бути різними, наприклад: обмеженість кореневого словникового матеріалу порівняно з кількістю понять, які існують у науці, техніці; обслуговування одним терміном різних понять, які стосуються того самого явища; неправильне запозичення термінів з інших мов [6, с. 9] тощо.

Що ж до поняттєвої одноназваності, то її недотримання призводить до появи термінологічної синонімічності, яку вважають небажаним явищем в юридичній термінології (зауважмо, що йдеться про повні (дублетні) синоніми, поняттєва співвіднесеність яких є тотожною). Причиною появи таких синонімів є: взаємодія однієї мови з іншою, що призводить до запозичення іншомовних слів; співіснування варіативних форм словотвору; співіснування варіативних словосполук тощо. Варто ще наголосити на тому, що в юридичному термінознавстві поняттєво-термінологічну єдність можна розглядати як загалом у галузі правознавства, так і зокрема – у межах певної правової сфери (законодавства, юридичної науки, судочинства тощо) або ж конкретніше, наприклад, у сфері законодавства: у межах одного нормативно-правового акту чи загалом у законодавстві тощо.

Дефінітивність. Сутність названого юридичним терміном поняття права має обов'язково розкривати дефініція. Наявність чіткої дефініції – істотна відмінність терміна від загальновживаного слова. Дефініції юридичних термінів мають особливе значення, адже вони окреслюють сутність понять права і відіграють важливу роль під час тлумачення норм права.

У правовій літературі виокремлюють різні види дефініцій та способи їх фіксування у правовій літературі. Утім вважаємо, що основними є кодифіковані (законодавчі) дефініції, які вибудовані за родо-видовим (класичним) принципом: зазначення родової ознаки та видової відмінності. Існує й ціла низка вимог до формулювання дефініцій, які можуть бути об'єктом окремої розвідки. Основною причиною недотримання дефінітивності, наприклад, у законодавчій сфері є невироблення єдиної законодавчої техніки. Хоча й фахова компетентність та мовна культура правотворця відіграє й тут чималу роль. Разом з тим слід наголосити на тому, що не всі юридичні терміни можуть мати чітку дефініцію. У правознавстві існують терміни, що виражають оціночні поняття, які підлягають оцінюванню в кожному конкретному випадку: *тяжка образа, особливо тяжкі наслідки, поважна причина, злісне ухилення свідка від явки до органів досудового слідства і под.*

Системність. Ця вимога має подвійну природу, йдеться про поняттєву та словотвірну системність, на чому наголошували більшість дослідників (О. Реформаторський, Т. Панько, Л. Симоненко, А. Суперанська та ін.). Так, О. Реформаторський зазначав: «Міркуючи про системність треба було б зазначити, що термін має бути системним двічі: він має як

«словесне позначення поняття» відповідати системі понять певної галузі науки чи технології, а як слово – термін має відповідати системі мови» [12, с. 116].

Поняттєва системність полягає в сукупності понять, які перебувають у певних відношеннях, зв'язках один з одним, за рахунок чого формується певна цілісність – поняттєва система. У юридичній літературі виокремлюють цілу низку проблем, які пов'язані з упорядкуванням системи юридичних термінів, наприклад: проблеми ієрархічних логічних зв'язків і відношень між юридичними термінами і їх елементами, терміносистемами (галузовими й міжгалузовими, галузовими й загальноправовою терміносистемою), критеріїв та відповідних логічних рівнів класифікаційних основ юридичної термінології [5, с. 81] та ін.

Словотвірна системність полягає в сукупності словотворчих одиниць у їхніх взаємозв'язках. Особливу увагу науковці-термінологи зосередили навколо передачі однаковими словотворчими засобами мови певних поняттєвих категорій: процесів, завершеної чи незавершеної дії, виконавців дії, явищ, результатів дії тощо. Не менша увага прикута й до словотворчого потенціалу терміна як його здатності бути основою для нових термінів, наприклад: суд – суддя, судєбник, суддівство, судовий, судочинство, судоустрій, підсудний, засуджений, судовоговірння, правосуддя та ін.

Точність. Ця вимога вказує на те, що юридичний термін має якнайповніше передавати зміст відповідного юридичного поняття. Вважають, що чим повніше і глибше пізнання сутності поняття, тим точніше формулюється його назва – термін. Як зазначав Д. Лотте, тільки тоді, коли термін містить суттєві ознаки названого ним поняття, його можна назвати точним [6, с. 41]. За його ж класифікацією щодо ступеня точності, розрізняють такі види термінів: правильно орієнтовані, нейтральні та неправильно орієнтовані.

Правильно орієнтовані є терміни, буквальне значення яких створює точне уявлення про сааме поняття: *адвокатське об'єднання, вбивство на замовлення, бездіяльність*. Такі терміни легко запам'ятовують, бо є вмотивованими, вони легко встановлюють асоціативний зв'язок з іншими термінами. Якщо буквальне значення термінів не розпізнається, то йдеться про нейтральні терміни: *халатність, хуліганство, ордер*. До неправильно орієнтованих термінів належать такі терміни, терміноелементи яких суперечать значенню терміна і призводять до неправильного уявлення про поняття: *усиновлювач* (особа, яка може не лише усиновити, а й удочерити) та ін.

Емоційно-експресивна нейтральність. Юридичний термін має нести лише основну предметно-логічну інформацію, а не передавати якусь додаткову емоційно-оцінну та чуттєво-образну інформацію. Навіть якщо термін утворено шляхом метафоризації, то, потрапляючи в певне термінологічне поле, він має втратити свої додаткові відтінки. Будь-яке додаткове значення юридичного терміна розпорошує увагу читача (слухача), створює передумови до неточного його тлумачення в певному контексті. Саме тому в юридичних термінах мають бути відсутні ознаки експресивного та емоційного забарвлення (урочистості, піднесення, презирства, зневаги, іронії, жарту, пестливості, фамільярності тощо) [3, с. 297].

Основними критеріями ясності юридичного документа є: використання в тексті загальновідомих термінів в їх загальновідомому значенні; обов'язковість розшифровки значення найбільш важливих термінів; використання простих і зрозумілих термінів, відомих і широкоживаних зворотів [11, с. 41].

Ще на початковому етапі на основі наукової концепції проекту НПА необхідно: визначити зміст та об'єм нормативних понять; співвідношення з конституційними поняттями, а в деяких випадках – з термінологією міжнародних правових актів, визначених

законодавством; скласти логіко-понятійну схему з наочним відображенням всіх елементів та зв'язків між ними; підібрати лінгвістичні засоби для визначення нормативних понять, застосовуючи слова зі сталим, чітким змістом [1, с. 69].

Істотно поліпшити чинне законодавство, зробити його зміст зрозумілим і доступним, здатні законодавчі дефініції. Традиційно їх розглядають в якості коротких визначень понять, включених у текст джерел права. З їх допомогою адресати правового припису отримують можливість детально розібратися в елементах категоріального апарату законодавства, отримати точне уявлення про державно-владне веління, закріплене в юридичній нормі [13, с. 2].

У теорії немає єдиного підходу до визначення термінів у нормативно-правових актах. Зокрема, Д.А. Керімов вважає, що в законі, який стосується всього суспільства чи значної його частини, повинні подаватися визначення кожного юридичного терміна. Сам по собі такий підхід є зрозумілим, однак він навряд чи зможе реалізуватися. Адже визначення кожного юридичного терміна в НПА зробить його громіздким. Чеські дослідники А. Кнапп, В. Герлох стверджують, що надмірна кількість визначень робить правову норму негнучкою, що може мати негативний вплив. Тому вказується, що визначення повинні даватися лише окремим юридичним термінам, зокрема тим, які мають вирішальне значення для правового регулювання, а також поняттям, які не мають загальнопоширеного використання чи вживаються у більш вузькому чи істотно відмінному значенні, порівняно із загальноприйнятим [10, с. 180-181].

Л.Ф. Апт сформулював законодавчу дефініцію як коротке визначення якого-небудь поняття, адекватно розкриває зміст поняття, яке називає його родові та (або) видові ознаки, що включає його характеристики в стислій і узагальненій формі. До законодавчих визначень треба підходити дуже відповідально і обережно. Нормативні визначення доцільно давати тільки в тих випадках, коли без них неможливо або важко правильно розуміти відповідні терміни і, отже, нормативно-правовий акт в цілому [2, с. 311].

Т.С. Подорожна, здійснивши детальний аналіз основних наукових підходів до розуміння природи законодавчих дефініцій подає таке визначення: законодавчі дефініції – це вихідні (основоположні), самостійні та специфічні державно-владні приписи, що є короткими визначеннями понять, які використовуються в законодавстві. За своєю природою, змістом і формами вираження, значенням у правовому впливі на суспільні відносини законодавчі дефініції суттєво відрізняються від доктринальних і практично-прикладних юридичних понять. Ці розбіжності чітко виявляються у їхніх функціях [7, с. 31].

Законодавчі дефініції забезпечують точність застосування термінології, є органічним доповненням вимоги єдності термінології, а також сприяють однозначності тлумачення законів. Проте не слід перенасичувати законодавчий акт правовими дефініціями. При розробці проекту НПА важливо розуміти, які саме поняття потребують обов'язкового визначення. Необхідність нормативних дефініцій виникає в разі, коли: поняття сформовано шляхом переосмислення загальноживаного слова або з використанням нетрадиційної лексики (рідкісних, спеціальних та іншомовних слів, в тому числі юридичних термінів); поняття сформовано за допомогою слів, які викликають різні за змістом асоціації; дане поняття є специфічним (з урахуванням цілей закону); поняття по-різному трактується юридичною наукою і практикою; по відношенню до його змісту не повинно бути сумнівів та непорозумінь (якщо термін дуже важливий для розуміння НПА); відсутність чіткого визначення терміна може призвести до неясності щодо правильного розуміння НПА та точного тлумачення терміна [1, с. 71].

Під дефектом законодавчої дефініції розуміється невідповідність конструкції визначення відбиваним явищ, процесів, фактів, суспільним відносинам, їх елементам, а також порушення логіки її розташування в структурі джерела права. Найбільш типовими дефектами законодавчої дефініції є: двозначність, неточність, декларативність, зайва деталізація, абстрактність, тавтологічність, алогічність законодавчих дефініцій.

До системи заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання законодавчих дефініцій можна віднести: створення механізму виявлення ситуацій, при яких доцільне створення законодавчих дефініцій; уніфікацію системи техніко-юридичних формул реалізації законодавчих дефініцій та їх закріплення у різних видах джерел права; підготовку методики визначення оптимального обсягу дефінітивного матеріалу, як в тексті окремого джерела права, так і в законодавстві в цілому; систематизацію дефінітивного матеріалу, що міститься в українському законодавстві; створення спеціального Зводу законодавчих дефініцій, розумну конкретизацію в діючій системі права.

Доцільно якнайповніше визначити терміни в законах загального характеру, зокрема, в Кодексах, а в спеціальних законах визначати лише поняття, які стосуються вузької сфери суспільних відносин, що регулюються цим законом. Відсутність чіткого визначення терміна, може призвести до порушення конституційних прав і свобод. Визначення, як правило розташовуються: в окремій статті загальних положень або на початку нормативного акта чи окремої глави; в окремій статті закону, де вперше застосовується такий термін; в дужках – як синонім (найчастіше для уточнення терміна).

Визначення, що мають принципове значення і використовуються часто, як правило, формулюються на початку НПА або в тих статтях, де вони застосовуються вперше. За наявності в акті загальної частини більш важливі терміни доцільно визначати в ній, розміщуючи їх в окремих статтях. Загальна частина має містити визначення лише базових термінів для конкретного акта, інші – треба пояснювати на початку конкретного розділу, або в самій статті. Не рекомендується давати визначення термінів наприкінці акта, в додатках чи примітках.

Типовими помилками при формуванні нормативної дефініції є: надто широке або занадто вузьке визначення поняття; тавтологія у визначенні (помилкове визначення поняття через це ж поняття); визначення невідомого через невідоме (помилкове визначення, коли поняття визначається через таке поняття, яке невизначено); неясність та розмитість ознак, які входять у визначення.

Висновки. Законодавча дефініція – багатовимірне в гносеологічному і прикладному сенсі явище сучасного українського законодавства. Це не тільки база для сприйняття поточних правових установлень, джерело загальновизнаного уніфікованого соціального регулювання. Багато в чому це унікальний фактор розвитку законодавства, який здатний спричинити стимулюючий позитивний вплив на процес упорядкування суспільних відносин, так і кардинально знизити ефективність законодавства. Дефініція має стати головним провідником ідеї «просто про складне», а для цього необхідне її всебічне комплексне дослідження.

Список використаних джерел

1. Артеменко В. Проектування нормативно-правових актів : [навчальний посібник] / В. Артеменко. – К. : Фонд «Європа ХХІ», 2007. – 256 с.
2. Апт Л.Ф. Правовые дефиниции в законодательстве // Проблемы юридической техники: Сб. статей / Под ред. д.ю.н., проф., акад. В.М.Баранова. – Нижний Новгород, 2000. – С. 311-312.

3. Грегуль, Г. Вимоги до юридичних термінів / Г. Грегуль // Проблеми Української термінології. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. Політехніка», 2008. – С. 294-297.
4. ДСТУ 3966-2000: Термінологія. Засади й правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – К.: Держстандарт України, 2000. – 32 с.
5. Законодательная техника / Отв. ред. Ю. А. Тихомирова. – М.: Городец, 2000. – 268 с.
6. Как работать над терминологией. Основы и методы. – М. : Наука, 1968. – 76 с.
7. Подорожна Т.С. Законодавчі дефініції : поняття, структура, функції : монографія. / Т.С. Подорожна. – Львів : ПАІС, 2009. – 196 с.
8. Подорожна Т.С. Законодавчі дефініції : поняття, структура, функції: автореф... дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Т.С. Подорожна. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2009. – 30 с.
9. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доповн. / о.Д. Пономарів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
10. Правнича лінгвістика : навч. посіб. / Г.П. Проценко, Л.М. Шестопалова, О.Ф. Прохоренко [та ін.] ; за заг. ред. С.М. Гусарові. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. – 312 с.
11. Правове письмо. Навчальний посібник / В. А. Ватрас, Д. А. Монастирський, В.Г. Рогожа та ін. / За ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 148 с.
12. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории.– М.: Наука, 1989. – 246 с.
13. Хайретдинова М.Д. Законодательная дефиниция: проблемы теории и практики : автореф... дис. на соискание уч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / М.Д. Хайретдинова. – Нижний Новгород, 2008. – 20 с.

**Оныщук И.И. Терминология и законодательные дефиниции
в нормативно-правовых актах**

Анализируется проблема применения юридических терминов в законодательных актах. Рассматриваются основные правила применения юридической терминологии в законах и требования к юридическим терминам-понятиям.

Ключевые слова: юридический термин, законодательная дефиниция, техника юридического письма, нормативно-правовой акт, язык нормативно-правового акта.

**Onischuk I.I. Terminology and legislative definitions
In legal acts**

Analyzed the problem of legal terms using in legislation. The basic rules of legal terminology in the laws and requirements of legal terms, concepts.

Key words: legal term, legal definition, legal writing technique, legal act, the language of the legal act.

УДК 347.440.64

Мигалюк Людмила Василівна,
здобувач Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
НАПрН України

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ НЕПОЙМЕНОВАНОГО ДОГОВОРУ

У статті висвітлено питання щодо формування змісту непойменованих договорів, визначення їх істотних та додаткових умов, без яких непойменовані договір не може вважатись укладеним. Детальне вивчення умов непойменованого договору важливе для уникнення можливих спорів.

Ключові слова: договір, непойменовані договір, зміст договору, устотні умови договору, істотні умови не поймаєменованого договору.

Постановка проблеми. Цивільно-правовий договір визнається непойменованим залежно від формування його змісту. Зміст непойменованих договорів залежить від специфіки самого договору, зокрема сфері, у якій він укладається (наприклад, медичний договір, консалтинговий договір, освітянський договір тощо). Тобто визначення сторонами умов договору, а відповідно зобов'язань, які виникають з нього, і буде кваліфікувати договір як поймаєменовані або непойменовані. Крім того, зміст непойменованих договорів є водночас їх недоліком і перевагою. Недолік полягає у неврегульованості законодавством, а перевага у тому, що сторони можуть реалізовувати принцип свободи договору, формуючи зміст договору на власний розсуд, не порушуючи норм цивільного законодавства та дотримуючись загальних положень про договір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням змісту договорів займалися ряд науковців, зокрема М.І. Брагінський, Є.А.Батлер, Т.В. Боднар, В.В. Луць, В.С. Мілаш, М.Д. Пленюк, та інші. Однак проблема змісту непойменованих договорів залишається нерозв'язаною, що створює багато запитань та незручностей на практиці.

Постановка завдання. Метою цієї статті є висвітлення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних зі змістом непойменованих договорів, і, зокрема, визначення переліку істотних умов для такого виду договорів, а також необхідності їх включення в договір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст договору повинен відповідати Цивільному кодексу України (далі – ЦК) та іншим актам цивільного законодавства, визначеним у ст. 4 ЦК, і моральним засадам суспільства. Зважаючи на те, що відносно змісту непойменованого договору особливих норм немає, необхідно звернути увагу на загальні положення, що стосуються договорів у цілому. Так, згідно зі ст. 628 ЦК, зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Ст. 638 ЦК

визначає, що договір є укладеним, якщо сторонами досягнуто згоди з усіх його істотних умов.

В.В. Луць відзначає, що зміст договору, як спільного вольового юридичного акта сторін, становлять, по-перше, умови, щодо яких вони дійшли згоди, і, по-друге, ті умови, які приймаються ними, як обов'язкові за чинним законодавством (ч. 1 ст. 628 ЦК, ч. 1 ст. 180 Господарського кодексу України (далі – ГК)).

Отже, зміст договору – це ті умови, на яких базується відповідна угода сторін. І якщо договір укладено в письмовій формі, підписано сторонами, то відповідні умови фіксуються в пунктах договору, в яких можуть міститися і посилання на норми чинного законодавства в цій сфері діяльності. Оскільки договір є підставою виникнення цивільно-правового зобов'язання, то зміст цього зобов'язання розкривається через права та обов'язки його учасників, визначені умовами договору [4, с. 175].

Зважаючи на те, що зміст непойменованих договорів формується, насамперед на власний розсуд сторін з дотриманням норм цивільного законодавства. Зокрема ч. 3 ст. 6 ЦК передбачено, що сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Ст. 627 ЦК передбачає також, що сторони є вільними в укладенні договору, у виборі контрагента та визначенні умов договору з дотриманням вимог ЦК та актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Отже, визначення умов непойменованого договору сторонами на їх власний розсуд є його формуванням, яке здійснюється шляхом поєднання необхідних умов для укладення такого договору.

Таким чином, зміст договору складають його умови, які залежать від суті договору, що укладається, і поділяються на істотні та випадкові умови, щодо яких сторони дійшли згоди і які є індивідуальними для кожного договору. Істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди.

Враховуючи той факт, що значна кількість договорів укладається у сфері господарювання, то їх зміст має відповідати нормам не тільки ЦК, але й ГК. Так, згідно із ч.1 ст. 180 ГК, зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, яка спрямована на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань (як погоджених сторонами, так і тих, що приймаються ними як обов'язкові умови договору) відповідно до законодавства. Ч. 2 ст. 180 ГК встановлено, що договір вважається укладеним, якщо між сторонами в передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. ГК встановлює істотними умови про предмет договору, ціну та строк дії господарського договору. Що ж до інших умов, то необхідно зважати на те, що у випадку укладення непойменованих договорів істотними можуть бути не тільки умови, визначені законодавством, а також і ті, які сторони визначили важливими для себе і передбачили їх у договорі.

За відсутності нормативно-правового регулювання непойменованих договорів визначення істотних умов здійснюється для кожного договору індивідуально, враховуючи особливості сфери діяльності, у якій вони укладаються.

В.О. Горев зазначає, що вимога закону про необхідність узгодження під час укладання договору істотних умов є найбільш масштабним за сферою дії обмеженням свободи визначення договірних умов. Проаналізувавши положення актів цивільного законодавства про істотні умови договору, автор зробив висновок, що, по-перше, останні

хоча й визначають коло умов, які мають бути включені до договору, проте за загальним правилом не обмежують свободу учасників цивільних відносин у визначенні змісту таких умов; по-друге, свобода визначення умов у непойменованих договорах є ширшою за аналогічну свободу в поймаєнованих договорах. Крім того, піддається критиці закріплений у ч. 1 ст. 638 ЦК критерій визначення істотних умов договору, які «необхідні для договорів даного виду», як такий, що не дає змоги однозначно з'ясувати коло істотних умов поймаєнованих і непойменованих договорів. Він спричиняє внутрішні колізії в ЦК, внаслідок чого втрачається чітка визначеність між дозволеним та обов'язковим під час узгодження умов договору [3, с. 12-13].

Як зауважує Є.А. Батлер, істотні умови в непойменованому договорі особливого виду обмежують свободу контрагентів настільки, наскільки самі сторони цього бажають, якщо спірні умови, зумовлені сутністю зобов'язання, договору, письмових доказів, будуть визнані істотними [2, с. 142].

В.В. Луць також звертає увагу на те, що серед істотних умов будь-якого договору закон конкретно називає лише предмет договору (майно, майнові права, інформація, результат інтелектуальної діяльності тощо). До істотних слід віднести й ті умови, які хоч і не названі в законі як істотні, але необхідні для договорів даного виду (скажімо, умова про ціну є необхідною для будь-якого відплатного договору). Коло таких умов залежить від правової природи договору, його предмета, основних прав та обов'язків сторін тощо. Істотного значення набувають і такі умови договору, на погодженні яких наполягає хоча б одна зі сторін [5, с. 158].

На думку І.В. Бабіча, визначення істотних умов (наприклад, договору переробки давальницької сировини) здійснюється через аналіз істотних умов договору підряду, договору поставки та договору міни, а також шляхом порівняння умов, зазначених у ЦК та ГК України. Для договору переробки давальницької сировини істотними є умови про предмет договору, про порядок та строки поставки, умови про норми витрат матеріалу, строки повернення його залишку та основних відходів, а також умова про відповідальність виконавця за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків. Умова про предмет договору переробки давальницької сировини передбачає умови про кількість, номенклатуру, асортимент давальницької сировини чи готової продукції. До звичайних умов належать умови щодо якості сировини чи готової продукції, а також вказівка на конкретний спосіб виготовлення продукції [1, с. 13].

Стосовно змісту такого непойменованого договору, як договір на маркетингові дослідження, І. Р. Шишка вказує на особливості його умов та зазначає, що предмет, ціна та строк дії договору є базовими істотними умовами, але їх перелік не є вичерпним. Зазначається, що складність маркетингових досліджень зумовлює необхідність детальної та ретельної розробки умов договору на їх проведення (зокрема, про предмет договору, місце та якість самих маркетингових досліджень та наданих у звіті даних як інформації для прийняття замовником стратегічних рішень). З метою захисту охоронюваних законом інтересів та прав сторін договору від несанкціонованого використання результатів маркетингового дослідження, бажано в договорі визначити порядок використання таких результатів за загальними правилами про їх правовий режим у ЦК та інших актах цивільного законодавства або визначити в договорі спеціальні правила використання результатів маркетингових досліджень [8, с. 10-11].

Предмет непойменованого договору є головною істотною умовою його дійсності і для уникнення на практиці конфліктних ситуацій щодо його виконання необхідно більше уваги приділяти саме визначенню предмета такого договору. Чим чіткіше і глибше у

договорі буде розкрито питання предмета, тим менше спірних питань можна уникнути надалі. І саме нечітке визначення умов непойменованих договорів (особливо визначення предмету) призводить до того, що часто такі договірні конфлікти вирішуються в судовому порядку і завершуються іноді непередбачуваними судовими рішеннями.

Отже, предмет непойменованого договору і є головною умовою, без якої він не може бути укладеним. Що ж до інших істотних умов договору (зокрема, ціни та строку) то це залежить від того, який саме договір укладається – оплатний чи безоплатний, безстроковий або на визначений строк. Крім того, необхідно зважати на вид самого договору (підрядні роботи, послуги тощо), оскільки йдеться про договори, не передбачені законодавством.

Крім того, як зазначає Є.А. Батлер, якщо не існує закону, який регламентує договір, то немає жодних його істотних умов, окрім предмету. Оскільки предмет визначається сторонами самостійно, то не може виникати сумнівів у досягненні сторонами домовленості з певного питання. Це означає, що визнати неукладеним непойменований договір неможливо. Визнаючи те, що непойменованим можна вважати договір будь-якого рівня класифікації, ми повинні розуміти, що такий договір необхідно наділити деякими невід'ємними істотними умовами (хоча б свого безпосереднього договору-попередника – поймаєного договору). Визнання неукладеним непойменованого договору, який не має ознак іншого договору, вимагає тлумачення і договору, і обставин, за яких він був укладений. Для договорів, що мають ознаки непойменованих договорів, але є спорідненими з іншими договорами, істотні умови, які визнаються такими законом, впливають на обмеження договірної свободи. Законодавство вимагає від таких договорів обов'язкової умови, яка визначається типовою приналежністю договору, – передачі майна, виконання робіт або надання послуг тощо [2, с.134,142-143].

Більшість непойменованих договорів укладаються у сфері виконання різних видів робіт чи надання послуг. Якщо договір є відплатним, то ціна є його істотною умовою і, як вказує ч. 1 ст. 903 ЦК, якщо договором передбачено надання послуг за плату, замовник зобов'язаний оплатити надану йому послугу в розмірі, у строки та в порядку, що встановлені договором. Тобто така умова, як «ціна», за договором про надання послуг може встановлюватися самим договором у разі її необхідності. Що ж стосується строків у договорах про надання послуг, то ст. 905 ЦК передбачає, що строк у такому договорі встановлюється за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативними актами.

Таким чином, для непойменованих договорів з надання послуг умови щодо ціни та строків істотними не будуть. Вони будуть визначатись за домовленістю сторін у разі необхідності. Так, наприклад, договір з надання юридичних послуг може бути як відплатним, так і безвідплатним, строковим і безстроковим.

Окрім того, ціна є істотною умовою договорів підряду, передбаченою ст. 843 ЦК. У договорі підряду визначається ціна роботи або способи її визначення. Якщо ціну роботи або способи її визначення не встановлено, то вона встановлюється за рішенням суду на основі цін, що звичайно застосовуються за аналогічні роботи з урахуванням необхідних витрат, визначених сторонами. Ціна роботи в договорі підряду включає відшкодування витрат підрядника та плату за виконану ним роботу.

В.В. Луць та А.Б. Гриняк зазначають, що істотною умовою договору підряду є розмір плати за договором. Вартість робіт, виконаних за цим договором, визначається за погодженням сторін, якщо інше не передбачено у встановленому порядку прейскурантом (цінниками), тарифами тощо. Зазвичай, робота оплачується після її остаточного передання

підрядником, хоча за згодою замовника вона може бути ним оплачена під час укладення договору шляхом видачі авансу або в повному обсязі. Таким чином, беручи до уваги розмаїття робіт, які виконуються підрядником, закон допускає можливість оплати за виконану роботу як під час укладення договору, так і після її завершення [7, с. 49].

Як приклад договору, у якому ціна не буде істотною умовою, є непомітований договір між підприємством і працівником про оплату навчання, предметом якого є навчання працівника за рахунок підприємства. Його основними умовами є те, що підприємство бере на себе зобов'язання оплатити навчання працівника в певному навчальному закладі. Оскільки підприємство зацікавлене в підвищенні рівня кваліфікації працівника, воно не вимагає компенсації понесених витрат. Однак, якщо працівник вирішив припинити трудові відносини з цим підприємством раніше обумовленого строку (достроково), він зобов'язаний повернути або компенсувати витрачені на його навчання кошти повністю або частково. У такому договорі не передбачаються санкції за передчасне звільнення з роботи і не йдеться про передчасне звільнення. Натомість, використовується така правова конструкція, як встановлення обов'язків залежно від настання чи ненастання певної обставини. У випадку, якщо така обставина настане (наприклад, працівник захоче достроково розірвати трудовий контракт і звільнитись), у працівника виникне зобов'язання розрахуватися з підприємством за отримані блага.

Ще однією можливою істотною умовою договорів є строк, однак не для всіх договорів. Так, М.Д. Пленюк зазначає, що в підрядних договірних відносинах умови про строки виконання сторонами своїх обов'язків за договором є важливими умовами. Виконання підрядником та замовником взятих на себе зобов'язань потребує певного часу: на виконання самої роботи, здачу-приймання та оплату результатів виконаної роботи, на усунення недоліків у роботі тощо. Якщо (згідно із загальними положеннями про договір підряду (ч. 2 ст. 846 ЦК)) за відсутності в договорі підряду умов щодо строку виконання підрядник повинен виконати роботу, а замовник прийняти результат цієї роботи в розумний строк, то в господарських договорах (ч. 3 ст. 180 ГК) умова щодо строку дії договору є істотною. Дотримання підрядником умов договору під час його виконання стосується не лише своєчасного (в обумовлений чи розумний строк) виконання роботи, але й включає вимоги щодо належної якості виконуваних робіт і наданих ним матеріалів та устаткування, дотримання вимог проектно-кошторисної документації, державних норм і правил ведення конкретних робіт та виконання інших обов'язків за договором [6, с. 10-11].

Водночас, непомітований договір, крім істотних умов, визначених законодавством (щодо певних договірних видів), може містити й інші важливі умови – так звані непомітовані умови. Вони виникають відповідно до сутності самого непомітованого договору, оскільки сторони в договорі можуть передбачати будь-які умови, що не суперечать закону. Такі умови здатні провокувати сторони до оскарження в судах укладених договорів, посиляючись на недосягнення згоди з щодо істотних умов. На нашу думку, таке оскарження є бездоказовим, оскільки навряд чи сторони, укладаючи договір у письмовій формі, підписували б його (а в деяких випадках і скріплювали печатками), якби не досягли згоди з усіх ключових для його виконання умов.

Важливою умовою дійсності непомітованого договору є також його моральна сторона (зокрема, відповідність моральним засадам суспільства) оскільки, згідно зі ст. 215 ЦК, підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину вимог, встановлених частинами 1-3, 5, 6 ст. 203 ЦК, згідно з якими зміст правочину не

може суперечити ЦК, іншим актам цивільного законодавства та моральним засадам суспільства. Це ж стосується і договорів, як різновиду правочину.

Висновки. Таким чином, зміст непойменованих договорів є їхньою особливістю, оскільки принцип свободи договору, проявом якого вони є, дозволяє сторонам укладати договори, не передбачені законодавством, і формувати їхній зміст на власний розсуд. Зміст непойменованого договору, визначений на власний розсуд сторін, може не виконуватись або виконуватись неналежно. Тому саме змісту непойменованого договору слід відвести особливу увагу (зокрема, детальному обговоренню та вивченню його умов).

Визначення істотних умов у непойменованому договорі має вирішуватись залежно від кожного договірної виду окремо, зважаючи на його суть та сферу діяльності сторін. Єдиною і непорушною істотною умовою, без якої договір не може вважатись укладеним, буде лише «предмет» договору. Оскільки саме від предмету договору буде залежати його пойменованість чи непойменованість. А такі умови, як ціна та строк договору в непойменованому договорі, мають визначатись за потребою, залежно від того, чи є договір, що укладається, строковим або безстроковим, відплатним чи безвідплатним, або підрядним договором, для якого строк та ціну вже визначено істотними умовами. Крім того, у деяких випадках сторони можуть визначати строк та ціну додатковими угодами.

Суттєву роль під час укладення непойменованих договорів відіграє намір сторін укласти такий договір і добросовісно ставитись до цього, а в майбутньому – виконувати взяті на себе зобов'язання. Тому в процесі його укладення слід добре обмірковувати його умови, включати у зміст договору лише ті умови, що не порушують загальних засад цивільного законодавства, моральних засад суспільства, принципів добросовісності, розумності та справедливості.

Список використаних джерел

1. Бабіч І.В. Договір переробки давальницької сировини: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03/ І.В. Бабіч; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. - Київ, 2006. – 26 с.
2. Батлер Е.А. Непоименованные договоры / Е.А. Батлер – М.: Экзамен, 2008. – 222 с. (серия «Документы и комментарии»).
3. Горєв В.О. Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В.О. Горєв; НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. – Київ, 2007 – 20 с.
4. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб./ [Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.]; за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т.- 4 вид., перероб. і допов. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – Т. II. – 1056 с.
6. Пленюк М.Д. Цивільно-правове регулювання строків (термінів) у договорах про виконання робіт: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.Д. Пленюк; НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. – К., 2011. – 20 с.
7. Теоретичні та практичні аспекти розгляду судами спорів, що виникають із договорів підряду: Монографія / За заг. ред.. академіка НАПрН України В.В. Луця, наук. ред. А.Б. Гриняк. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010, - 320 с.
8. Шишка І.Р. Договір на маркетингові дослідження: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03/ І.Р. Шишка; Науково-дослідний інститут приватного права і

підприємництва НАПрН України. – К., 2010 – 20 с.

Мигалюк Л.В. Особенности содержания непоименованного договора

В статье рассматриваются вопросы формирования содержания непоименованных договоров, определения их существенных и дополнительных условий, без которых непоименованный договор не может считаться заключенным. Детальное изучение условий непоименованного договора необходимо для последующего избежания возможных споров.

Ключевые слова: договор, непоименованный договор, содержание договора, существенные условия, существенные условия непоименованного договора.

Myhalyuk L.V. Features content specify contract

In the article the question of forming of maintenance of the unmentioned agreements, decision of them, is reflected substantial and additional terms without which the unmentioned agreement can not be considered celled. Importance of the detailed study of conditions of the unmentioned agreement is for subsequent avoidance of nascent disputes.

Keywords: agreement, unmentioned agreement, maintenance of agreement, maintenance of unmentioned agreement.

УДК 349.412.4

*Озімок Ірина Володимирівна,
ад'юнкт кафедри конституційного
та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

Автором досліджується сучасне поняття, зміст, типи регулювання конституційного права власності на землю, виявляються найважливіші закономірності його забезпечення органами внутрішніх справ.

Ключові слова: конституційне право людини і громадянина на землю; володіння, користування, розпорядження землею; нормативно-правове регулювання землі; форми і методи діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню конституційного права людини і громадянина на землю.

Постановка проблеми. Інститут права приватної власності в конституційному законодавстві – один із базових центральних інститутів, без якого не можливе істинне розуміння всіх інших (особливо, цивільно-правових) інститутів. Саме тому великого значення цьому праву надається в Основному законі України.

Саме існування конституційного права приватної власності зумовлено завданнями, які вона вирішує в сучасному цивілізованому суспільстві, захищаючи права власника, підтримуючи баланс його інтересів і інтересів суспільства. Право на приватну власність – велике завоювання й досягнення людської цивілізації. Сучасний капіталізм, поєднаний із демократією та лібералізмом, продемонстрував здатність задовольнити на базі істотно модернізованої приватної власності зростаючі соціальні потреби людей [6].

Конституційне право приватної власності – це не набір товарів, послуг, цінностей, а юридична можливість володіти, користуватися та розпоряджатися майном, а також обов'язок і відповідальність особи за використання благ, що однозначно впливають із цього права. Не заперечення права приватної власності, а будівництво економічного і соціального порядку, у якому всі люди можуть здійснювати своє право на розпорядження та придбання приватної власності (у тому числі конституційного права власності на землю) має виступати метою нового економічного суспільства. Конституційне право власності на землю є матеріальною основою для повноцінної реалізації інших прав людини. Воно закріплено в Конституції і законах України та забезпечується конституційними гарантіями нарівні з іншими правами людини, є суб'єктивним конституційним правом і об'єктом конституційного захисту.

Серед найбільш важливих загальних засад, що розкривають демократичність та соціальність держави Україна, гарантують конституційне право людини і громадянина на

землю, необхідно назвати ст. 3 Конституції України у якій визначається: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [1, с. 3].

Окреме місце у забезпеченні зазначених вище прав займають органи державної влади, одне з центральних місць серед яких займає Міністерство внутрішніх справ України та підпорядковані йому органи, основна соціальна мета яких полягає в «забезпеченні побудови та функціонування правової демократичної держави Україна, охороні, захисті та забезпеченні прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб,...» [2, с. 54].

Враховуючи викладене варто зазначити, що одним з напрямків наукових досліджень на сьогодні є проблема організації забезпечення конституційних прав людини і громадянина органами внутрішніх справ, зокрема організації забезпечення конституційного права власності на землю. На захист права власності і майнових прав громадян і юридичних осіб спрямовані також заходи щодо підвищення ефективності діяльності органів законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування, реформування економіки, приватизації державного майна, реформування судової системи, реформування Міністерства внутрішніх справ України у напрямку забезпечення зміцнення громадянської злагоди, розвитку і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави, реалізації Конституції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання розвитку інституту забезпечення прав і свобод людини і громадянина у діяльності ОВС України досліджували вітчизняні вчені О.М. Джужа, Н.В. Заяць, Я.Ю. Кондратьєв, О.Л. Копиленко, М.В. Корнієнко, Є.М. Моїсєєв, О.В. Негодченко, В.І. Олефір, А.Ю. Олійник, Ю.І. Римаренко та ін.

Водночас, проблеми забезпечення прав і свобод людини і громадянина (зокрема, права власності на землю у діяльності міліції України при забезпеченні охорони права власності) вони торкалися лише епізодично, досліджуючи інші більш широкі суспільні.

Отже, для вітчизняного державотворення актуальність подальшого дослідження проблем забезпечення прав і свобод людини, зокрема, є забезпечення конституційного права власності на землю у діяльності органів внутрішніх справ України при охороні права власності на землю є нагальною.

Постановка завдання. Враховуючи викладене метою статті є розкриття сутності діяльності міліції України у сфері забезпечення конституційного права власності на землю при охороні цього права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право власності на землю є досить складним. Воно викликає багато спірних моментів, але існує і реалізується майже повсюди. Так як кількість землі на планеті обмежена, а населення, для якого земля є життєво необхідним ресурсом, постійно зростає, неминуче виникають конфлікти, пов'язані з земельними відносинами. В даному випадку варто звернути увагу на те, що до змісту конституційного права людини і громадянина на землю відносяться гарантовані Конституцією та законами України можливості фізичної особи діяти стосовно володіння, користування і розпорядження своїми майновими і духовними благами, вимагати від зобов'язаних осіб відповідної поведінки щодо права власника та можливості звертатися до компетентних суб'єктів для захисту і відновлення порушеного конституційного права власності на землю.

Отже, у системі органів та посадових осіб, до компетенції яких належить утвердження, забезпечення, охорона і захист прав і свобод людини та громадянина (включаючи і конституційне право власності на землю), чільне місце займає Міністерство внутрішніх справ України, а в системі механізму реалізації положень Конституції України – установи, що складають систему органів внутрішніх справ. Правозастосовча функція органів внутрішніх справ щодо реалізації Конституції України здійснюється, головним чином, через їх правоохоронну діяльність (у тому числі через запобігання злочинності та іншим правопорушенням). Нормативна реалізація конституційних засад щодо діяльності органів внутрішніх справ здійснюється насамперед через Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. із наступними доповненнями та змінами. Він визначає основні завдання міліції, а саме: забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, охорона і забезпечення громадського порядку, виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх скоїли. У ст. 3 Закону визначені принципи діяльності органів внутрішніх справ, а саме: законність, гуманізм, повага до особистості, соціальна справедливість, взаємодія з трудовими колективами, громадськими організаціями та населенням.

Значну правову та організаційну роль відіграє Положення про Міністерство внутрішніх справ України, яке затверджено Президентом України 7 листопада 1992 р. Воно організаційно передбачає такі напрямки діяльності міліції: адміністративна, профілактична, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, виконавча, охоронна. Органи внутрішніх справ, крім зазначених видів діяльності, займаються й іншими, які також спрямовуються на попередження злочинів. Це захист власності від злочинних посягань, забезпечення дорожнього руху, облік і реєстрація вогнепальної зброї, автотранспорту та його технічного стану, виявлення нелегальних мігрантів тощо.

Здійснюючи попередження злочинів, органи внутрішніх справ забезпечують особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, надання соціальної та правової допомоги, охорону громадського порядку і громадської безпеки. Головне завдання полягає у тому, щоб забезпечити практичне застосування чинного законодавства України відповідно до конституційних норм і вимог. Для цього необхідне планомірне та науково обґрунтоване удосконалення всієї системи діяльності по боротьбі із злочинами та іншими правопорушеннями (насамперед, по їх запобіганню).

Для реалізації конституційних принципів та норм, а також конституційного права людини і громадянина на землю видається необхідним вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ як ключового учасника реалізації цих прав. Адже органи внутрішніх справ – один із елементів системи правоохоронних органів України, а Міністерство внутрішніх справ України – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері реалізації та захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань.

Основне місце в системі органів внутрішніх справ належить міліції – державному озброєному органу виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань. Міліція є єдиною системою органів, яка входить до структури Міністерства внутрішніх справ України, виконує адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу та охоронну (на договірних засадах) функції [5].

У такій ситуації на особливу увагу заслуговує глибокий науковий аналіз основних завдань і проблем формування сучасної структури Міністерства внутрішніх справ України

на шляху створення умов, необхідних для реалізації конституційного права власності на землю в Україні.

Забезпечення органами внутрішніх справ конституційного права людини і громадянина на землю полягає у здійсненні правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист майна особи від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для реалізації цього права. Змістом діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню конституційного права людини і громадянина на землю є сукупність однорідних, конкретних дій їхніх співробітників, що пов'язані зі створенням сприятливих умов для використання особами благ індивідуальної економічної свободи, усунення негативних факторів, які створюють труднощі, щодо реалізації цього права, а також забезпеченням умов для його здійснення. На нашу думку, створення сприятливих умов для забезпечення конституційного права власності на землю – це, насамперед, попередження злочинів проти приватної власності шляхом реалізації складного комплексу різноманітних заходів попереджувального впливу.

Виходячи з цього, можна виділити дев'ять основних функцій діяльності органів внутрішніх справ, як суб'єктів охорони власності, а саме: виховання суспільства в дусі поваги до конституційного права власності на землю; виявлення і усунення обставин, що сприяють здійсненню адміністративних правопорушень і кримінальних злочинів проти конституційного права власності на землю; запобігання і припинення названих видів правопорушень і злочинів; виявлення злочинів і проступків, що зазіхають на конституційне право власності на землю; провадження по справах про адміністративно-правові зазіхання на земельну власність; провадження дізнання та досудового слідства у справах про злочини проти приватної власності на землю; розгляд справ про адміністративно-майнові проступки; виконання постанов про стягнення по справах про адміністративні правопорушення і про кримінально-карні зазіхання на приватну власність; сприяння у межах своєї компетенції державним і суспільним структурам, що функціонують у сфері охорони приватної власності.

Зважаючи на вищевикладене, можна зробити висновок, що заходи, які здійснюються органами внутрішніх справ для забезпечення конституційного права людини і громадянина на землю, доцільно об'єднати в шість груп: запобіжні, контрольно-наглядові, оперативно-розшукові, засоби припинення, юрисдикційні, засоби стягнення.

Спеціальними методами діяльності органів внутрішніх справ по забезпеченню конституційного права людини і громадянина на землю є: агітація, виховання, роз'яснення, позитивний приклад, заохочення, обговорення поведінки щодо забезпечення конституційного права власності на землю, що є складовими методу переконання. Загальний метод примусу використовується: а) для запобігання посягання на приватну земельну власність громадян; б) для безпосереднього примусового здійснення прав і обов'язків громадян (стягнення штрафів, привід та ін.); в) для реалізації адміністративної і кримінальної відповідальності за порушення конституційного права власності на землю.

Висновки. Таким чином, у вирішенні завдань забезпечення та охорони конституційного права власності на землю беруть участь практично всі галузеві служби й апарати органів внутрішніх справ. Проте діяльність органів внутрішніх справ по забезпеченню та охороні конституційного права власності на землю ведеться ще не цілеспрямовано та неефективно, на низькому професійному рівні. Докорінне поліпшення цієї роботи вимагає насамперед підвищення професіоналізму кадрів, їх належного правового, організаційного та науково-методичного забезпечення.

Позитивну роль у сфері забезпечення та захисту конституційного права власності

на землю повинні відіграти ефективні форми взаємодії міліції з громадськістю.

Проте сучасний стан справ вимагає радикального реформування та удосконалення діяльності Міністерства внутрішніх справ України з метою забезпечення виконання конституційних норм щодо реального захисту людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки, насамперед шляхом підвищення професіоналізму, культури, добросовісності в роботі кожного працівника, значного поліпшення її науково-методичного та технічного оснащення (у тому числі й у напрямку запобігання посягань на ці визначені Конституцією України найвищі соціальні цінності).

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-вр // ВВР України. – 1996. – № 30. – С.141.
2. Ключев О. Напрями реформування органів внутрішніх справ на місцевому рівні / О. Ключев // Право України. – 2006. – №1. – С. 54 – 57.
3. Про джерела фінансування органів державної влади: Закон України від 30.06.1999р. №783- XIV.
4. Про Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Указ Президента України від 17.10.2000р. №1138/2000.
5. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. №565-ХІІ. // Відомості Верховної Ради України, 1991. – № 4. – С. 20.
6. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 320 с.
7. Науково практичний коментар до Закону України «Про міліцію» / під заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва, І. П. Голосніченка. – К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996. – 144 с.
8. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

Озимок И.В. Обеспечения органами внутренних дел конституционного права человека и гражданина на землю в Украине

Исследуется современное понятие, содержание, типы регулирования конституционного права собственности на землю, выявляются важнейшие закономерности его обеспечения органами внутренних дел.

Ключевые слова: конституционное право человека и гражданина на землю, владение, использование, распоряжение земель; нормативно-правовое регулирование земли; формы и методы деятельности органов внутренних дел по обеспечению конституционного права человека и гражданина на землю.

Ozimok I.V. The Internal Affairs bodies constitutional rights and citizens to earth in Ukraine

Modern notion, contents, types of the regulation of constitutional ownership to the land, are researched by the author and the most important regularities of his(its) provision organ internal deals are revealed.

The Keywords: constitutional human right and person to the land, possession, use, dictation by land; normative-legal regulation of the land; the forms and methods to activity organ internal deals on ensuring the constitutional human right and person to the land.

УДК 343.241

Кондратюк С.В.,

кандидат економічних наук,

доцент

Львівського державного університету

внутрішніх справ

Процик В.М.,

кандидат юридичних наук, начальник

Коропецького ліцею з посиленою

фізичною та військовою підготовкою

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ ЗУНР

У статті проаналізовано створення органів державної влади та управління ЗУНР, зокрема, формування та діяльність УНРади, Державного секретаріату, місцевих органів влади та місцевого самоврядування.

Ключові слова: *УНРада, Державний Секретаріат, виділ УНРади, сейм, комісари, коменданти, жандармерія, міліція.*

Постановка проблеми. Двадцять перша річниця проголошення незалежності України – своєрідна точка відліку для історичної оцінки виявів громадсько-політичної та соціально-економічної трансформації суспільства і держави, способів здійснення політичної й економічної реформ в Україні, становлення її інституційної основи. Ця оцінка, безумовно, потребує історичного підґрунтя, історичних аналогій, порівняльно-історичних досліджень. Публічна влада, як предмет таких досліджень, завжди привертала і привертатиме увагу істориків держави та права, оскільки максимально віддзеркалює суперечливість, незавершеність і невизначеність багатьох процесів та рішень.

Водночас ефективність та успішність перетворення суспільних відносин (зокрема й державно-владних) залежить від того, як суб'єкти цих відносин усвідомлюють сутність перетворень і наскільки вони ініціативні й активні у їх здійсненні.

Історичним прикладом ініціативи «знизу» у формуванні державної влади є Західно-Українська Народна Республіка. Вона поєднала ідеї та досвід української державності з європейськими державними і правовими традиціями (насамперед традиціями конституціоналізму та парламентаризму).

Вагомість дослідження конкретно-історичного досвіду створення органів державної влади й управління ЗУНР зумовлена нерозв'язаністю багатьох концептуальних питань теорії та практики публічної влади в Україні, непослідовністю вітчизняної політики у сфері державного будівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими дослідниками діяльності ЗУНР, її представницьких органів стали члени УНРади, Ради державних секретарів С.Вітик, К.Левицький, М.Лозинський, В.Охримович, В.Панейко, Є.Петрушевич, Л.Цегельський.

Значний конкретно-історичний матеріал про створення й функціонування представницьких органів ЗУНР проаналізовано в публікаціях 30–60-х років ХХ ст.

дослідників із діаспори М.Стахіва, І.Хоми, М.Чубатого, С.Ярославина.

Серед сучасних дослідників проблематиці державного апарату ЗУНР присвячено праці О.Вівчаренка, Я.Дашкевича, О.Карпенка, В.Кондратюка, С.Кондратюка, М.Кугутяка, М.Криворучка, В.Кульчицького, М.Кобелецького, Б.Тищика, М.Литвина, С.Макарчука, О.Рубльова, О.Павлишина, К.Науменка та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є виявлення основних проблем, тенденцій та напрямків розвитку процесу державного будівництва й управління в Західно-Українській Народній Республіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі Законом «Про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії», найвищим органом влади мали стати Установчі збори ЗУНР, а до їх обрання вся повнота законодавчої влади належала Національній Раді, виконавчої влади – Державному Секретаріату.

Для повноцінного законотворчого процесу в усіх сферах державного будівництва існувала нагальна потреба розширення та доповнення персонального складу УНРади представниками всіх регіонів Галичини та Буковини, вихідцями з різних соціальних верств, репрезентантами всіх українських політичних сил. Тому на зборах 12 листопада 1918 р. до УНРади були додатково введені представники від політичних партій і військ [15].

Однак і таке доповнення не розв'язувало проблеми. У зв'язку з цим УНРада прийняла рішення про необхідність проведення додаткових виборів від громадських організацій повітів і міст обох областей. Відповідно до «Постанови про доповнення Української Національної Ради» від 15 листопада 1918 р., між 22 і 26 листопада 1918 р. мали відбутися вибори в члени УНРади в усіх повітах і найбільших містах держави [16].

Такі вибори в більшості повітових центрів відбулися наприкінці листопада-грудні 1918 р. Буковину на той час уже повністю окупували румунські війська, тому на території краю доповнювальні вибори до УНРади не відбулися.

Вагомим напрямом діяльності новоутвореної влади ЗУНР було налагодження нормальних взаємовідносин із населенням національних меншин краю. УНРада двічі задекларувала рівноправність національних груп, надавши їм репрезентаційні права та якнайширшу національно-персональну автономію. Для реалізації цих прав закликано національні меншини організуватись в окремі публічно-правові групи та скерувати своїх представників до УНРади [5, с.95].

Національні меншини ЗУНР не направили своїх представників до тимчасового парламенту ЗУНР, але УНРада і надалі послідовно проводила свою політику, спрямовану на поладження міжнаціональних відносин у республіці. Так, за пропозицією уряду, УНРада 18 листопада 1918 р. розглянула питання й ухвалила рішення про створення трьох окремих державних секретаріатів – польського, єврейського і німецького [2].

Доповнена представниками повітів і міст Галичини УНРада продовжила засідання на початку 1919 р. у Станіславі, де того року відбулися її три пленарні сесії. Відомо, що в новій тимчасовій столиці ЗУНР західноукраїнський парламент складався з 150 послів [7, с. 48].

На сесіях в Станіславі завершилось формування керівних та робочих органів УНРади. Ухвалений 4 січня 1919 р. Закон, який доповнював Статут УНРади, змінював 4-й параграф від 19 жовтня 1918 р. встановлюючи, що УНРада вибирає президію в складі Президента і його чотирьох заступників. Президент мав скликати УНРаду і головувати на її засіданнях, а у випадку відсутності Президента цю функцію повинен був виконувати

найстарший за віком його заступник. Для ведення канцелярії, протоколів нарад і діловодства УНРада обирала двох секретарів і одного заступника [1, с. 2].

На підставі таємного голосування Президію УНРади обрано в такому складі: Президент – Є.Петрушевич; заступники – Л.Бачинський, С.Вітик, О.Попович, А.Шмігельський. До постійного Секретаріату обрані секретарі С.Витвицький і О.Устиянович, заступник секретаря – С.Сілецький. «ЗОУНР не мала свого президента в західно-європейському розумінні цього слова, – зазначив С.Ярославин. – Сувереном був цілий нарід, що виконував свої суверенні права через делегатів в Національній Раді» [18, с. 106].

Крім Президії УНРади, яка керувала роботою законодавчого органу під час її сесії, УНРада створила керівний орган – виділ УНРади. Ця установа, що мала виконувати владу голови держави, затверджена Законом 4 січня 1919 р. про виділ УНРади [8, с. 63]. Згідно з ним, пленум обирав виділ УНРади (9 членів), де головував як десятий член Президент УНРади, а за його відсутності – найстарший за віком його заступник. До компетенції виділу належало: призначати членів уряду; приймати заяви та рішення про відставку уряду; виконувати право амністії й аболіції (припинення кримінальної справи на стадії, коли винність обвинувачуваного юридично ще не доведена).

У справах військового судівництва виділ міг: переносити право виконання амністії на РДС; іменувати начальників вищих державних цивільних і військових урядів; затверджувати і проголошувати закони. Влада виділу мала силу на час каденції УНРади і втрачала її після виборів нового виділу новою Радою. Рішення приймалися більшістю (у випадку рівності голосів перевага надавалась рішенню, за яке голосував Президент) і були правомірними за присутності щонайменше шести членів виділу [1, с. 23]. Означене право виділу оголошувати законодавчі акти конкретизовано Законом з дня 4 січня 1919 «Про спосіб оповіщення законів і розпорядків», де зазначалось: «закон підписує Президент УНРади і один член виділу УНРади. Закони, ухвалені УНРадою, і розпорядки державних секретарів мали публікуватись у Вістнику державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки» [1, с. 1–2].

Крім Президента Є. Петрушевича, до виділу були обрані Л.Бачинський (УРП), С.Вітик (УСДП), А.Горбачевський (УНДП), Г.Дувіряк (УРП), М.Новаковський (УНП), Т.Окуневський (УНДП), О.Попович (УНДП), А.Шмігельський (УСДП), С.Юрик (УНДП). Створення виділу запропонував Є.Петрушевич з тих мотивів, що УНРада – «завелике тіло і не завжди відбувала наради». Отже, УНРада передала свої суверенні права виділу [18, с. 106]. Права й обов'язки членів УНРади були регламентовані «Законом з дня 4 січня 1919 р. про незайманість їх членів».

Упродовж 2 січня-15 лютого 1919 р. у Станіславі створено такі галузеві комісії УНРади: земельна; військова; законодавча; технічної відбудови; фінансова; закордонних справ; суспільної опіки; комунікацій; адміністративна [3, с. 929].

Галузеві комісії УНРади, які забезпечували законодавчий процес у першій половині 1919 р., сформовані на початку роботи доповненої УНРади в Станіславі. Насамперед, була створена організаційна комісія з виборів членів комісій (Л.Левицький, Л.Бачинський, Т.Старух, І.Макух, С.Вітик і С.Юрик), а 2–4 січня 1919 р. – 9 комісій УНРади: земельна; військова; законодавча; технічної відбудови; фінансова; шкільна; закордонних справ; суспільної опіки; комунікаційна; 15 лютого 1919 р. – адміністративна. 3 квітня 1919 р. було обрано комісію з підготовки виборчого закону. До її складу (з 25 осіб) увійшли 15 діячів УНДП, 5 – УРП, 3 – УСДП, 2 – Селянсько-радикальної партії.

Комісії обговорювали проблемні питання державного будівництва ЗУНР-ЗОУНР, готували законопроекти.

Наголосимо, що утворення парламенту здійснювалося демократичними методами, із залученням до нього фахових політиків, делегатів усіх діючих партій, а також з широким регіональним представництвом. Легітимність керівних органів УНРади забезпечувалась суворим дотриманням усіх юридичних парламентарних процедур.

Оцінюючи процес формування структури законодавчого органу ЗУНР, потрібно віддати належне парламентарному досвіду українського політичного проводу, який він здобув в Австрійській Державній Раді. Уже з перших днів роботи УНРади у Львові постало питання створення центрального виконавчого органу – уряду. Тимчасовий парламент 9 листопада обрав так званих державних секретарів із міністерськими повноваженнями, сформувавши таким чином уряд – Раду державних секретарів (далі – РДС) [6, с.15].

Вищий виконавчий орган ЗУНР – Державний секретаріат (Рада державних секретарів) утворений рішенням УНРади 9 листопада 1919 р. Уряд складався з Президента і Державних секретарів з функціями міністрів, котрі очолювали відповідні секретаріати (міністерства).

У листопаді-грудні 1918 р. у ЗУНР діяв такий склад уряду: Кость Левицький (голова уряду й одночасно секретар фінансових справ); Василь Панейко (секретар закордонних справ); Лонгин Цегельський (секретар внутрішніх справ); Сидір Голубович (секретар судових справ); Дмитро Вітовський (секретар військових справ); Степан Баран (секретар земельних справ); Ярослав Литвинович (секретар торгівлі та промисловості); Антін Чернецький (секретар праці й суспільної опіки); Іван Куровець (секретар охорони здоров'я); Олександр Барвінський (секретар освіти та віросповідань і тимчасовий керівник секретаріату освіти); Іван Макух (секретар громадських робіт); Олександр Пісецький (секретаріат пошти і телеграфу). Крім них, до складу уряду входив також Степан Федак – начальник харчового уряду. За партійним складом новостворений уряд був коаліційним [17, с. 16–17].

Друга Рада Державних секретарів, утворена на початку січня 1919 р. у Станіславі, складалася з меншої кількості секретарів, оскільки було об'єднано секретаріати освіти та віросповідань; шляхів та пошт і телеграфу. Секретаріати суспільної опіки і праці було ліквідовано і введено на правах відділів до секретаріату внутрішніх справ.

До складу другої Ради державних секретарів входили: С. Голубович – голова уряду й одночасно секретар фінансів, торгівлі та промислу, Л.Цегельський – секретар без портфеля і керівник секретаріату закордонних справ (з лютого 1919 р. керівником цього секретаріату став М.Лозинський, а згодом, після від'їзду останнього до Парижа на Мирну конференцію, С.Витвицький), І.Макух – секретар внутрішніх справ, полковник Д.Вітовський, а пізніше полковник В.Курманович – секретар військових справ, А.Артемович – секретар секретаріату освіти і віросповідань, О.Бурачинський – судівництво, І.Мартинець – земельні справи, І.Мирон – шляхи, пошта і телеграф, М.Козаневич – публічні роботи [3, с. 204].

Формування РДС дало змогу українській владі забезпечити ефективну організацію та централізацію вагомих адміністративних сфер, які переважно відповідали характерним ознакам державного управління: 1) виконавчо-розпорядчий характер; 2) підзаконність; 3) масштабність та універсальність; 4) ієрархічність; 5) організуючий характер [9, с. 158].

Отже, в листопаді 1918 р. – січні 1919 р. були сформовані верховні законодавчий і виконавчий органи ЗУНР, котрі очолили розбудову самостійної української держави.

Для утримання влади в Східній Галичині українському проводу необхідно було в стислий термін визначити ефективно діючу владу на місцях. Розв'язуючи це завдання, західноукраїнське керівництво встановило посаду повітового комісара на місцях. Він мав замінити колишнього начальника австрійської адміністрації на повітовому рівні – старосту.

Права й обов'язки повітових комісарів визначив ухвалений УНРадою 16 листопада 1918 р. «Тимчасовий Закон про адміністрацію ЗУНР». Згідно з цим документом «усі закони та розпорядження колишньої Австро-Угорської монархії продовжували мати юридичну чинність, якщо вони не протирічили державності ЗУНР».

Повітовий український комісар став керівним повітовим органом політичної адміністрації. Його мав призначати чи звільняти Державний секретар внутрішніх справ ЗУНР. Повітові військові коменданти та коменданти жандармерії підлягали повітовим комісарам лише в питаннях громадської безпеки. Більшість повітових комісарів обирались на місцях, щоправда, в кількох повітах комісара призначила центральна влада ЗУНР [12, с. 144]. Повітовим комісарам підпорядковувалися також повітові Харчові управи.

Виділи та служби колишніх австрійських староств діяли в існуючій формі, але на чолі зі старостами-українцями. У Підгайцях «уряди полишено на дальше в урядованю, зажадавши від них урядованя в українській мові» [10, с. 77].

Крім створення виконавчих структур влади, в повітових центрах ЗУНР у листопаді-грудні 1918 р. розпочався процес формування представницьких органів – повітових УНРад. За функціями вони повинні були замінити повітові ради, котрі діяли за австрійського режиму. Старі органи влади необхідно було ліквідувати, а замість них утворити шляхом виборів нові, українські. У сільських громадах, містах та містечках, слід було обрати громадських і міських комісарів, а також їхні дорадчі органи – так звані прибічні ради [14, с. 26]. Львівська делегація УНРади визначила компетенцію прибічних рад лише як дорадчих і виконавчих органів [12, с. 149]. У повітах планувалось обрати повітових комісарів та повітові національні ради. Для організації таких виборів у всі повіти були скеровані спеціальні уповноважені УНРади з необхідними інструкціями з цього приводу [14, с. 26].

У деяких районах повітові УНРади набували статусу органу місцевого самоврядування (часто з вирішальним голосом у політико-адміністративних питаннях). М.Чубатий зауважував, що повітові УНРади створювались не в усіх місцевостях ЗУНР [17, с. 32]. Однак там, де такі органи були сформовані, вони одразу приступили до організованої дії.

Державні структури (комісаріати, повітові УНРади) – не єдині керівні установи у повітах ЗУНР. У низці місцевостей населення утворило альтернативні органи влади, організовані на соціальній основі. У Дрогобичі, Калуші, Косові, Стебнику – ради робітничих депутатів; у Богородчанах – ради робітничих і селянських депутатів; у Коломиї, Станіславі та Стрию – ради солдатських депутатів [13, с. 183]. У Стебнику діяла робітнича рада. Ці органи взяли на себе розв'язання виробничих і соціальних питань. Робітничий рух очолювали профспілкові органи. У Дрогобичі був реорганізований «Загально-заводовий союз обітників» [7, с. 117].

Вагомим елементом організації влади стало утворення силових структур та органів правопорядку. Після роззброєння місцевої австрійської жандармерії організовувалась українська жандармерія та міліція.

До служби в ЗУНР зголосилися не лише всі жандарми-українці, котрі перед розпадом Австрійської монархії чи в час перевороту знаходились у Східній Галичині, а й

«старі вислужені», навіть кілька десятків представників інших національностей – чехи, поляки, німці, євреї. Українці, які перебували на службі в Західній Галичині, Боснії та Герцеговині, окупованих областях і на фронтах, також повертались на рідну землю. Всі зверталися у Команду державної жандармерії, де перевіряли їхні службові звання, і вони присягали на вірність УНРаді. Лише після цього їх призначали на відповідні посади. Якщо у перші тижні української влади Державний секретаріат внутрішніх справ звертався до військового командування з проханням вилучити з армії колишніх поліцейських і скерувати їх у розпорядження міліцейського керівництва, то згодом некваліфікованих комендантів, призначених на посади у перші дні після повстання, було звільнено і замінено фаховими вишколеними старшинами, а зайвих жандармів передано у розпорядження військових команд. У Станіславі відкрилась жандармська школа, куди приймали освічену молодь з війська [12, с. 101].

Утворена керівництвом ЗУНР система державної адміністрації не була чітко врегульованою в правовому розумінні. Вона швидше мала перехідний характер і потребувала вдосконалення в юридичному й практичному аспектах. Український революційний уряд усвідомлював це та намагався здійснювати в цьому напрямі конкретні кроки. Законність та демократичність рішень національної влади були фундаментальною основою державної політики.

Висновки. Формування публічної влади у ЗУНР (попри специфічні умови війни) засвідчило ті історичні моменти, які є спільними у функціонуванні публічної влади у цілому. Усі інститути публічної влади у ЗУНР були підпорядковані здійсненню політичної влади. Державна влада була необхідним способом реалізації політичної влади в суспільстві.

Під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників історико-правовий процес становлення визначеної політики, політичних сил, які б реалізували цю політику, не завершився. Однак аналіз політико-правового аспекту публічної влади ЗУНР дозволяє окреслити окремі моменти, необхідні для розуміння сутності та змісту тогочасності. Видається, що найважливішим серед них є прагнення сформувати державну владу на засадах її розподілу, як важливого організаційного і функціонального принципу.

По суті, історико-правова практика публічної влади у ЗУНР довела, що відокремленими одна від одної повинні бути саме різні функції державної влади, тобто законодавство, виконання законів, правосуддя, а також органи, які виконують ці функції, тобто – нормативні, урядові й управлінські особи, які в цих різних функціях і органах діють.

Відтак, історико-правовий досвід ЗУНР показав, що стрижнева галузь різних гілок влади повинна бути незмінною. Актуальність цього досвіду для сучасної Української держави незаперечна.

Список використаних джерел

1. Вістник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – 1919. – Вип. 1–6. – С.2.
2. Діло. – 1918. – 20 листопада.
3. Довідник з історії України. – К.: «Генеза», 2002. – 1136 с.
4. Зборівщина. Над берегами Стрипи, Серету і Золотої Липи: історично-мемуарний і літературний зб. – Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней, 1985.
5. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 400 с.

6. Левицький К. Перший Державний секретаріат у Львові / К. Левицький // Укр. скиталець. – 1923. – 1 черв. – №11. – С. 15.
7. Литвин М.Р. Українські січові стрільці / М.Р.Литвин, К.Є.Науменко. – К.: Знання, 1992. – 48 с.
8. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М.Лозинський. – Нью-Йорк, 1970. – 228 с.
9. Малиновський В.Я. Державне управління: навч. посіб. / В.Я.Малиновський. – К.: Атіка, 2003. – 576 с.
10. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І.Нагаєвський. – К., 1993. – 414 с.
11. Павлишин О. Державне будівництво ЗУНР – ЗОУР: проблема національних кадрів / О.Павлишин // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): матеріали наук. конф. (20 берез. 1997 р.). – К., 1997.
12. Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР в повітах Галичини (листопад – грудень 1918 року) / О.Павлишин // Україна модерна. – 1999. – Ч.2–3. – С.144.
13. Сеньків М. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1919 рр. / М.Сеньків, І.Думенець. – Дрогобич, 1996.
14. Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. / Б.Й.Тищик, О.А.Вівчаренко. – Коломия: «Світ», 1993.
15. Українське слово. – 1918. – 12 листоп.
16. ЦДІАЛ, ф.581, оп.1. спр.93.
17. Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки / М.Чубатий. // У пошуках історичної правди: зб. на пошану Миколи Чубатого: 1889 – 1975. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; 1987.
18. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 роках / С.Ярославин. – Філадельфія, 1956. – 184 с.

Кондратюк С. В., Процик В. М. Органи государственной власти и управления ЗУНР

В статті проаналізовано створення органів державної влади та управління ЗУНР, в частині формування та діяльності УНСовета, Государственного секретариата, президента, місцевих органів влади та місцевого самоуправління.

Ключевые слова: УНСовет, Государственный Секретариат, отдел УНСовета, сейм, комиссары, коменданты, жандармерия, милиция, гражданство, законотворчество.

Kondratyuk S. V., Procik V. M. A bodies formation and administration on the territory of Western Ukrainian National Republic

This article analyses state power bodies formation and administration on the territory of Western Ukrainian National Republic, the creation and activity of Ukrainian national Council, state secretariate, local bodies of power and self-government.

Keywords: Ukrainian National Council, state secretariate, UN Council department, the Seym, commissars, commandants, gendarmerie, militia, citizenship, law-making.

Черепій Петро Миколайович,
голова Івано-Франківського окружного
адміністративного суду,
доктор права, заслужений юрист України,
старший викладач кафедри
кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ПРАВА В ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Автором висвітлено особливості втілення праворозуміння через співвідношення теорій права та юридичної практики. На основі аналізу норм чинного законодавства України доводиться втілення матеріалістичного та ідеалістичного типів праворозуміння, а також їх поєднання у змісті статей нормативно-правових актів.

Ключові слова: праворозуміння, тип праворозуміння, рівні праворозуміння.

Постановка проблеми. Потреба у вирішенні даної проблеми обумовлена тим, що відсутність повноцінної правової доктрини веде до безпосереднього погіршення правової практики. Тому розкриття основних типів праворозуміння дасть можливість теоретично обґрунтувати та визначити оптимальне поняття праворозуміння, що, у свою чергу, обумовлює актуальність та практичну значимість нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам праворозуміння присвячені публікації вітчизняних науковців О. Бандурки, М. Кельмана, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, М. Костицького, П. Рабіновича, а також низки радянських та зарубіжних представників науки: М. Александрова, Л. Воеводіна, В. Лапаєвої, Р. Лівшица, В. Нерсисянца та ін. У їхніх працях розкривається філософсько-правовий зміст права, а також наукові парадигми поняття праворозуміння, встановлюється співвідношення змісту і форми в праві.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є комплексний аналіз типів праворозуміння, формування його цілісної концепції, що в подальшому дозволить теоретично обґрунтувати і верифікувати критерії осмислення права.

Виклад основного матеріалу дослідження. За весь історичний період вивчення сутності і змісту права, дискусії ніколи не мали схоластичного характеру та були прив'язаними до реального соціального розвитку суспільства. Як правило, правова доктрина, заснована на тому чи іншому понятті права, була основним джерелом права (починаючи з античності і закінчуючи новітнім часом). Більше того, навіть в наш час, як стверджував відомий французький дослідник Р. Давид, «доктрина, що формулює правові поняття, розробляє методи тлумачення законів становить дуже важливе і достатньо життєве джерело права» [1, с. 106].

Одночасно, не варто недооцінювати і вплив доктринального праворозуміння на правосвідомість правотворця та суб'єкта правозастосування, що впливає на якість прийнятих ними рішень. Виходячи з цього, діалектика взаємодії теорії і практики

проявляється в тому, що те чи інше доктринальне трактування права набувало домінуючого характеру в межах окремої країни на певному етапі її історичного розвитку. Саме тому, як слушно зазначає В.В. Лапаєва, «тісний зв'язок типу праворозуміння з правовою практикою безпосередньо впливає на долі людей і обумовлює посилену гостроту наукових дискусій про поняття права» [4, с. 7].

Перед тим, як проаналізувати різноманітні типи праворозуміння у ракурсі їх застосування для вирішення практичних завдань, що стоять перед вітчизняною юридичною наукою, варто дати визначення самого терміну «тип праворозуміння». Так, впродовж останніх десятиліть (включаючи і період незалежності) термін «тип праворозуміння» утвердився серед правових категорій вітчизняної теорії права, що потребує понятійного осмислення та чіткої дефініції.

Однак, необхідно з'ясувати, яке насамперед пізнавальне навантаження в системі юридичної науки несе в собі категорія «тип праворозуміння», яка її роль у пізнанні права? Аналіз наявних наукових досліджень показує, що тип право розуміння за своїм пізнавальним статусом в юриспруденції отримав назву наукової парадигми. Під парадигмою розуміються загальні для певної частини наукового співтовариства теоретико-методологічні підстави наукового пошуку, які забезпечують єдність і внутрішню несуперечливість процесу пізнання в рамках заданої парадигми. Як зазначила В.В. Лапаєва, парадигма – це група теорій, об'єднаних єдиною методологією. Зміна домінуючої наукової парадигми в тій чи іншій сфері знання завжди означає докорінну зміну теоретико-методологічних основ наукового пошуку і знаменує собою нову віху в процесі наукового пізнання [4, с. 8].

Спираючись на цивілізаційний підхід, в юридичній науці виокремлюють європейський (християнський), мусульманський чи ісламський, індо-буддистський, китайсько-конфуціанський, японський, а в окремих випадках – навіть євразійський чи російський типи права [2, с. 15]. Існує типологізація праворозуміння, яка ґрунтується на ототожненні чи розмежуванні самих понять права та закону, що відповідно веде до виокремлення юридичного (*jus* – право) та легістського (*lex* – закон) типів праворозуміння [5, с. 32].

Серед представників російської правничої науки активно розвивається концепція поділу на позитивіський та непозитивістський типи праворозуміння, що ґрунтуються відповідно на використанні методології класичного позитивізму, як особливої течії соціально-філософської думки, та наявності особливого ідеального критерію, що дозволяє оцінювати правову природу речей і явищ на емпіричному рівні [4, с. 8].

Розглядаючи праворозуміння у рамках класичної філософської традиції, через виокремлення матеріалістичного (об'єктивістського) та ідеалістичного (суб'єктивістського) типів, спробуємо розкрити їх практичний потенціал у процесі реалізації норм закріплених, як в Конституції України, так і в інших актах законодавства України. Такий підхід до типологізації праворозуміння дає можливість розрізняти правові концепції залежно від уявлень про те, чи набуває правосвідомість правового значення на базі об'єкта, об'єктивних відносин, чи із суб'єкта, самої свідомості [8, с. 33].

Одним з аргументів, що підтверджують вагомість правового об'єктивізму, є те, що правопорядок включений до актуально існуючих відносин і немислимий без їхнього урахування. Тому таке визначення є беззаперечним усталеним фактом. Виходячи з такого розуміння, здійснюється постановка і вирішення питання про те, за яких умов правопорядок може бути справедливим та слугуватиме реальним підґрунтям для змісту нормативно-правової бази.

Разом з тим, об'єктивізм абсолютизує роль існуючих умов (соціальних і культурно-історичних) як джерела правосвідомості, перетворюючи правосвідомість і правопорядок на дзеркальні відображення цих умов. Отже, безперечна ідея про те, що суб'єкт не може бути самодостатнім у створенні правопорядку, виходити лише із самого себе, обертається применшенням ролі суб'єкта в суспільних відносинах, недооцінкою його творчої активності [8, с. 34].

З іншого боку, природа права, яка базується на соціальних та ціннісних нормах, виступає регулятором людської поведінки, а тому задовольняє відповідні потреби людей, трансформуючись у цінність. Ціннісна складова притаманна праву постійно, оскільки виступає не природним творінням, що протистоїть суб'єктові, а включає в себе «частину» творчого суб'єкта – людські цінності, які є частиною культури [6]. В цьому випадку кримінальне законодавство доцільно розглядати з позиції ідеологічного типу праворозуміння.

Ідеологічний тип праворозуміння, як певний правовий суб'єктивізм, являє собою морально-філософську концепцію, що підкреслює деонтологічну природу права і пропонує більш адекватний метод обґрунтування права. В обґрунтуванні сутності і змісту права, цьому типу праворозуміння притаманний погляд на правову реальність «зверху» (з позицій духовно-ідеальної сфери) а тому джерело правосвідомості і правопорядку виводиться з ідеї чи змісту права, що відкриваються у свідомості (розумі) суб'єкта. Внаслідок цього суб'єктивізм дуже близько підходить до виявлення власної природи права, що не зводиться до сутності суспільних відносин. Він орієнтується на свободу і творчу активність суб'єкта. Проте недоліком суб'єктивізму є те, що він абсолютизує роль пізнавальної здатності суб'єкта, внаслідок чого втрачається зв'язок права з життям, ускладнюється врахування актуально існуючих умов у даному суспільстві [6].

Якщо в процесі практичного аналізу дослідник чи законотворець абсолютно однозначно визначить значення кожного зі слів, що утворюють текст закону, це не буде підставою до правильного і однозначного розуміння тексту загалом чи окремих частин зокрема. Причиною цього є те, що текст наділений металінгвістичною природою. До її ознак також відносять структурність, яка є надбудовою над природною мовою, (наприклад, відповідне розташування розділів у Кримінальному кодексі чи його статей у межах розділу, порядок розташування видів покарань тощо) та тематичну єдність (всі елементи тексту отримують зміст лише у співвідношенні зі змістом цілого) [3, с. 285]. А текст може бути носієм декількох значень. Це твердження, яке було обґрунтоване герменевтикою, зараз активно використовують і в правознавстві [7, с. 24].

Загалом, у чинному законодавстві використано цілий комплекс правових норм, що можуть практично розглядатися у відповідності до типів праворозуміння, включаючи і їх поєднання, що дозволяє повноцінно розкрити зміст конкретно взятого закону. Більше того, критерії взаємодії матеріалістичного та ідеалістичного принципів праворозуміння необхідно також застосовувати до процесу реформування чинного законодавства, практичної роботи згідно норм існуючого права.

Слід також зауважити, що типи право розуміння, розкриваючи основну сутність правовідносин, зумовили формування двох протилежних підходів до розуміння змісту та практичної сутності законів, а це в кінцевому випадку проявляється у проблемі співвідношення влади і права. Складність процесу праворозуміння, його неоднозначність, плюралізм концепцій праворозуміння зумовлюються складністю самого феномену право, а також складністю людського буття, особливістю глобалізаційних процесів.

Висновки. Таким чином, типи праворозуміння є ключовими категоріями в процесі осмислення і з'ясування змісту права. Матеріалістичний та ідеалістичний типи праворозуміння, виходячи з власного змісту та підходу до розкриття поняття права, володіють значним науково-практичним потенціалом, що дозволяє розв'язати дискусійні норми. Норми права задекларовані у нормативно-правових і процесуальних актах України, можуть трактуватися з позицій різних типів право розуміння, що дозволяє глибше використати їх практичний потенціал.

Список використаних джерел

1. Давид Р. Жоффре-Спинози К. Основные правовые есистемы современности: Пер. с фр. В.А. Туманова. / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Междунар. отношения, 1999. – 400 с.
2. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С.10–21.
3. Коршунов А.М., Мантатов В.В. Диалектика социального познания / А.Коршунов, В. Мантанов. – М.: Политиздат, 1988. – 383 с.
4. Лапаева В.В. Различные типы правопонимания: анализ научно-практического потенциала / В. Лапаева // Законодательство и экономика, 2006. № 4. – С. 5-15.
5. Нерсисянц В.С. Философия права: Учеб. для вузов по юрид. спец / В. Нерсисянц / Ин-т гос-ва и права РАН. Академ. правовой ун-т. – М.: НОРМА, 2000. – 647 с.
6. Панчак О. Методологічні підходи до тлумачення закону про кримінальну відповідальність / О.Панчак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/15337-2011-01-23-01-34-47>.
7. Рабінович П., Савчук Н. Офіційне тлумачення законодавства: герменевтичний аспект / П. Рабінович, Н. Савчук // Право України. – 2001. – № 11. – С. 22–25.
8. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.Г. Данильяк, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О.Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.

Черепий П. Н. Основные подходы к сущности и содержанию права в правовой теории и юридической практике

Автором отражены особенности воплощения праворозуминня через соотношение теорий права и юридической практики. На основе анализа норм действующего законодательства Украины доведено воплощения материалистического и идеалистического типов праворозуминня, а также их сочетания, в содержании статей нормативно правовых актов.

Ключевые слова: правопонимания, тип правопонимания, уровни правопонимания.

Cherepiy P. M. Basic approaches to the nature and content of law in legal theory and legal practice

Author the feature of embodiment of pravorozuminnya through correlation of theories of right and legal practice. He on the basis of analysis of norms of current legislation of Ukraine leads to embodiments of materialistic and idealistic types of pravorozuminnya, and also their combinations, in maintenance of the articles normatively legal acts.

Key words: pravorozuminnya, type of pravorozuminnya, levels of pravorozuminnya.

УДК 340.132.6

Атаманчук Ірина Володимирівна,
старший викладач
кафедри публічно-правових дисциплін
Київського університету сучасних знань

ГЕНЕЗА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА У ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті автор розглядає історико-правові аспекти розвитку і становлення науково-теоретичних поглядів і концепцій стосовно процесуального права як складного комплексного утворення в загальноправовій системі, досліджує еволюцію наукових підходів, виділяє розбіжності поглядів та підходів авторів до проблеми розробки загальнотеоретичних ознак юридичного процесу, торкається дискусії про місце і роль юридичного процесу в системі загальної теорії права.

Ключові слова: процесуальне право, процесуальна форма, процесуальні норми, правова процедура, галузеві процесуальні норми.

Постановка проблеми. У процесі становлення процесуального права, відбувалися численні метаморфози процесуальної форми, виділялися профілюючі, основні і вторинні (комплексні) галузі права, з'являлися нові правові спільності в структурі права, виділялися нові правові приписи. Відображаючи об'єктивний процес розвитку права, диференціацію та інтеграцію нормативного регулювання, правова наука прагне глибше проникнути в структуру права, виявити її побудову, співвідношення, взаємозв'язок і взаємообумовленність різних її компонентів.

При всій соціальній значущості процесуального права неможливо не визнати певної недооцінки ролі процесуальних правових норм в юридичній літературі. У певній мірі це притаманно загальній теорії держави і права, оскільки традиційно процесуальні норми досліджувались лише в рамках галузевих наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню юридичного процесу, як форми реалізації процесуального права, що були підготовлені як в Україні, так і в інших країнах СНД, ми не можемо констатувати той факт, що проблема розвитку та становлення процесуального права як загальнотеоретичної категорії є повністю дослідженою, на сьогодні в ній залишається багато проблемних, дискусійних чи практично не досліджених питань, що обумовлює актуальність дослідження цієї теми. Без аналізу еволюції процесуальних правових норм, підстав об'єднання процесуальних правових норм в правові інститути, галузі та підгалузі процесуального права в цілому неможливо об'єктивно оцінити реальний стан механізму правового регулювання, так як, очевидно, що у суспільстві, де права і свободи людини є найвищою цінністю, демократичне процесуальне право,

опосередковуючи взаємодію держави і особистості, є гарантом захисту прав і свобод, важливим засобом координації приватного та публічного інтересу.

Перш за все слід наголосити, що на сьогодні спеціальні дослідження еволюції процесуального права, чи то хоча б процесуальних норм у загальнотеоретичному аспекті, на території сучасної України відсутні, тому уявлення про формування процесуально-правових норм, як складових цеглинок процесуального права можна скласти з дослідження історичних джерел, так званих матеріалів судової практики та численних праць з історії України.

Т. В. Кашанина у своїй праці «Происхождение государства и права» констатує факт формування процесуального права як сукупності правових норм, які регулюють охоронну та юрисдикційну діяльність спеціально уповноважених органів, на пізніх етапах розвитку суспільства. Але, дослідниця зазначає, що процедура вирішення правових спорів сформувалась вже на ранніх етапах розвитку суспільства [1, с. 298].

Колектив авторів підручника «Історія держави і права України [2, с. 217-256], вважає за доцільне приділяти окрему увагу формуванню і еволюції процесуальних норм, що є цілком обґрунтованим, оскільки саме такі норми регулюють порядок здійснення судочинства, ефективність якого впливає на впорядкованість життя у суспільстві. Активізацію процесів переходу від звичаєвих до процесуальних правових норм вказані дослідники відносять до другої половини XVII ст., коли українське звичаєве право закріплюється як у нормативних актах, так і в адміністративно-судовій практиці. Особливо важливу роль відігравали норми звичаєвого права в організації і діяльності судових органів, вони становили значну частину матеріального і процесуального права. Норми звичаєвого права виявлялися в досудовому і судовому процесах у формі різних обрядів, символів, дій, у словесних наказах. У матеріальному праві норми звичаєвого права доповнювали законодавчі та інші нормативні акти і певною мірою змінювали їх. Багато актів судових органів усіх рівнів були прецедентами застосування звичаєвого права. Все це вкладається в правову закономірність: спочатку розвиток отримує матеріальне право, а потім процесуальне.

Постановка завдання. Метою цієї статті є розгляд становлення та розвитку процесуального права у загальнотеоретичному контексті.

Вказана мета досягається за допомогою аналізу історико-правових засад виникнення і розвитку процесуального права на території України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процесуальне право як сукупність правових норм, які регулюють охоронну та юрисдикційну діяльність спеціально уповноважених органів, сформувалося на пізніх етапах розвитку суспільства, тому і науковий інтерес до нього проявився на початку 50-х рр. XX ст., саме тоді з'являються перші дослідження процесуальних норм в «непроцесуальних галузях» радянського права. До 50-60 х рр. XX ст. процесуальні норми досліджувались лише в рамках загальногалузових юридичних наук. На підставі глибинного аналізу правових норм Л.Ф. Клейнманом, С.С. Студенкіним, Г. І. Петровим та виділення процесуальних норм в «непроцесуальних галузях», було з'ясовано неоднорідність регулятивної спрямованості правових норм, внаслідок чого відбулося їх розмежування на процесуальні (процедурні) та матеріальні. Методологічною засадою виникнення ідеї такого розмежування стали праці К. Маркса, зокрема «Вигадування», де він відзначав, що «...матеріальне право... має свої необхідні, властиві йому процесуальні форми... Один і той же дух повинен одушевляти процес і закони, бо процес є лише форма життя закону, прояв його внутрішнього життя» [3, с. 102]. Таким чином, матеріальне і процесуальне право почали розглядати як юридичні

категорії, що виражають діалектичну єдність двох сторін правового регулювання: безпосередньої юридичної регламентації суспільних стосунків і встановлення процесуальних форм судового захисту цих стосунків. К. Маркс характеризує процесуальні форми тільки у нерозривному зв'язку з матеріальним правом, незалежно від їх галузевої приналежності і підкреслює їх системність, тобто загальність; він розглядає процесуальні норми як зовнішній процедурний порядок, частину правореалізації матеріальних норм різних галузей права в конкретних правовідносинах.

Наприкінці 50-хх. рр. XX ст. відбулася майже суцільна кодифікація галузей радянського права, що потягло за собою переоцінку теорії юридичного процесу.

Нове розуміння призначення процесуальних форм розвинув в своїх роботах В.М. Горшенев, зокрема він висунув ідею про поділ та призначення правових норм: «У системі радянського соціалістичного права взаємодіють два види нормативних розпоряджень – матеріальні і процесуальні правові норми. Матеріальні норми мають своїм головним призначенням регулювання соціальних зв'язків з погляду їх змісту; процесуальні – призначені забезпечувати реалізацію матеріально-правового змісту у відповідній, найбільш раціональній формі» [4, с. 23], а далі, визначив наявність у радянському праві його самостійної частини – радянського процесуального права. У результаті дослідження норм радянського процесуального права В. М. Горшеневим, була відпрацьована концепція про наявність процесу у всіх випадках правозастосовчої діяльності по реалізації матеріально-правових приписів будь-яких галузей права.

Загальновідомого значення в теорії права набули висновки В. М. Горшенева про генетичні особливості загального юридичного процесу, які найбільш втілені в юрисдикційних формах діяльності держави. Джерелом наведених ідей виступила монографія «Юридическая процессуальная форма. Теория и практика» за ред. проф. П.С. Недбайло та В. М. Горшенева; у ній автори стверджували зокрема, що «процесуальна форма має місце не тільки в юрисдикційній (правоохоронній сфері) застосування норм права, але і в інших сферах... Будь-яка галузь матеріального права закликає до життя відповідні процесуальні норми... Специфічні процесуальні норми потрібні, наприклад, в фінансовому, трудовому, земельному, колгоспному і інших галузях права.» [5, с. 12]. Широке розуміння процесуальної форми зауважували П. М. Рабінович, О. Є. Лейст, В.А. Юсупов, Н. В. Вітрук та ін.

Адміністративісти послідовно відстоювали свою точку зору про те, що вся діяльність адміністративних органів протікає в процесуальній формі, а норми, що її регулюють є адміністративно-процесуальними. До розробки поняття «провадження у справах про адміністративні правопорушення», радянські вчені підходили з прагненням забезпечити законність у діяльності державного управління шляхом упорядкування законом їхніх владних дій і процедури цих дій, при взаєминах влади з громадянами. Тому А. Е. Лунев підкреслював, що «усе це широке коло питань, що мають важливе значення для поліпшення роботи органів державного управління, входить у поняття адміністративного процесу». З цього питання важливою є дискусія найвизначнішого процесуаліста в адміністративному праві Н. Г. Саліщевой з угорським вченим Ф. Толді. Останній коментував процесуальний закон 1957 р. в Угорській Народній Республіці і для визначення кола відносин, охоплених процесуальним правом, послався на роботу молодого К. Маркса, що у статті «Дебати з приводу законів про крадіжку лісу» писав, що процес є тільки форма життя закону, прояв його внутрішнього життя. Вслідом за К. Марксом Ф. Толді зробив висновок, що «матеріальне право тільки за допомогою порядку провадження перетворюється у фактор, що формує життєві відносини».

Загальна теорія права найчастіше ухилялася від дослідження процесуальних питань, ними займалися вчені, які працювали в окремих галузях права, тому ряд науковців висловлювали свою точку зору про те, що «кожний вид процесу (кримінальний, цивільний, адміністративний) є урегульований відповідними процесуальними нормами порядок реалізації матеріальних норм різних галузей радянського права» [6, с. 26]. Серед поодиноких висловлень теоретиків права про процес можна кавести думку О.Э. Лейста: «Розрізняються норми матеріального права (визначальний зміст прав, обов'язків і заборон, безпосередньо спрямованих на регулювання суспільних відносин) і норми процесуального права (визначальний порядок, процедуру, форму реалізації норм матеріального права)». Не всяка реалізація норми – це процес у правовому змісті. Д. Н. Бахрах стверджував, що адміністративний процес стоїть в одному ряду з такими юридичними процесами, як кримінальний, цивільний, законодавчий, бюджетний [7, с. 153-156]. Наукова спільнота не визнала такою точку зору прийнятною, оскільки цивільний і кримінальний процеси судочинні за своєю суттю.

Деякі дослідники розглядали процесуальне право як синонім процедурного порядку правозастосовчої діяльності [8, с. 59-61]. На підтвердження такого погляду наводили вислів М. С. Строговича про те, що «процесуальне право – це завжди право, що встановлює певну процедуру, ... це право, що визначає процес, тобто рух, розвиток діяльності органів та осіб» [9, с. 44-45]. Але пізніше в колективній монографії вищевказана точка зору була скорегована, оскільки автори дійшли до висновку, що процесуальне право, юридичний процес – це судово-процесуальне право, судочинство [10, с. 31]. Науковці з різних правових галузей розробляли «процеси», відповідні до галузей матеріального права; таким чином Є. М. Акопова обґрунтувала теорію трудового процесу, Я. М. Фогель довів наявність пенсійного процесу, І. А. Іконіцька – земельного процесу. С. С. Алексєєв назвав такі утворення процедурно-процесуальними інститутами [11, с. 197].

Слід звернути увагу на те, що формування наведених наукових точок зору, відбувалося під впливом панівної у 60-70 рр. XX ст. у суспільстві ідеологічної доктрини про поступове формування спільнонародної держави і передання функцій державних органів громадським. Стан науково-правової розробки теорії процесуального права того періоду, спонукав окремих вчених-процесуалістів до випрацювання концепції суспільно-громадянського судочинства, серед них був Є. І. Філіпов, який пропонував концепцію супергалузі – процесуально-охоронного права, яка об'єднує наступні галузі: кримінально-процесуальне право, адміністративно-процесуальне право, нотаріат, господарсько-процесуальне право, третейско-процесуальне право, суспільно-кооперативне процесуальне право, суспільно-громадянське процесуальне право, профспілково-процесуальне право [12, с. 138]. З таким широким трактуванням процесуальної форми не погоджувалася Н.А.Чечина, яка вважала дану позицію відмовою від прийнятих теоретичних критеріїв розмежування галузей права [13, с.112].

Безумовно, розбіжності поглядів та підходів авторів до проблеми розробки загальнотеоретичних ознак юридичного процесу привернули увагу наукового середовища до цього питання. Відкидаючи саму ідею загального юридичного процесу, окремі науковці визнали, що діяльності державних та суспільних організацій притаманні «багаточисленні та різноманітні процедурні правила», але ці правила «істотно розрізняються за своїми видами, метою, змістом і основними принципами; тому ідея їх об'єднання загальними процесуальними поняттями і тим більше єдиним процесуальним правом, єдиним процесуальним законодавством, єдиною процесуальною наукою теоретично і практично

неможлива» [14, с. 30]. Наслідком критики концепції широкого розуміння юридичного процесу стала певна зміна загальнотеоретичної наукової позиції, яка полягала в тому, що при розподілі правових явищ на матеріальні та процесуальні перестав робитися акцент на правозастосування, як на критерій такого розподілу. В.Н. Протасов, відмітив, що відсутність чіткого єдиного критерію розмежування матеріальних і процесуальних явищ в праві значно ускладнює розуміння концепції широкого юридичного процесу [15, с. 49]. Подібна точка зору не отримала широкої підтримки наукової спільноти, і згодом В. Н. Протасов, дещо скорегував свій погляд на дане правове явище: «Прибічники «широкого» розуміння процесуального права намагаються ототожнити поняття «процес» і «процедура», таким чином приділяючи увагу процедурним моментам юридичної діяльності. Це, безумовно, має позитивне значення, так як неможливо заперечувати наявність вказаного явища в правовій матерії...» [16, с. 42]. При цьому виникає питання доцільності віднесення юридичного процесу до процедурних явищ. Саме таким питанням задається О. Г. Лук'янова, і вважає, що: «Перенесення терміну «процес», з його традиційно обумовленим змістом, в галузь процедурних явищ може призвести лише до його недостатньо глибокого пізнання і дослідження і втрати його істотних специфічних особливостей... Вважаю, що необхідно зберегти історично сформоване поняття процесу, а процес в «широкому» його розумінні іменувати правовою процедурою...» [17, с. 44]

З точки зору сучасності, можна константувати, що українська правова наука пішла шляхом розвитку теорії широкого розуміння юридичного процесу. За останні роки все більше утвердилася думка про те, що юридичний процес – це нормативно встановлені форми упорядкування правової діяльності, спрямовані на оптимальне задоволення і гарантування інтересів суб'єктів права. Цей процес властивий будь-якій юридично значущій діяльності, містить її програму і виступає суттєвою гарантією точного дотримання і результативного здійснення правових приписів. Це система взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених суб'єктів, що знаходить вияв у здійсненні операцій з вирішення юридичних справ, яка урегульована процесуальними нормами, закріплена у процесуально-правових документах і забезпечена засобами юридичної техніки.

Сьогодні можна спостерігати відновлення наукового інтересу до юридичного процесу як теоретичної конструкції та категорії загальної теорії права. Серед досліджень процесуального права виділяються праці російських вчених В. Н. Протасова «Основа общеправовой процессуальной теории» 1991 р. та О. Г. Лук'янової «Теория процессуального права» 2003 р., у відчизняному праві, на жаль, подібні ґрунтовні праці відсутні, але про поживлення інтересу до цього правового явища свідчать здійснені протягом 2000-2010 років дослідження О.В. Фатхутдінової (автор розглядає категорію «юридичний процес» шляхом аналізу його ознак, поняття, стадій, процесуальних правовідносин та ефективності процесуальної діяльності як засобу реалізації правових приписів [18, с. 7-10]) та О.О. Середи (де автор здійснює аналіз правової процедури на підставі вивчення та узагальнення понять загальної теорії держави і права, галузевих наук, а також юридичної практики, аналіз правової процедури як самостійної категорії права, виявлення її змістовних ознак, сутнісних характеристик, аргументування визначених позицій, виявлення напрямів подальшого вдосконалення теоретичного підґрунтя та практичного застосування правових процедур [19, С. 8-9]).

Висновки. З аналізу історико-правового життя українського суспільства випливає, що процесуальне право, як сукупність правових норм, які регулюють охоронну та юрисдикційну діяльність спеціально уповноважених органів, сформувалося на пізніх етапах розвитку суспільства. На протязі поетапного формування процесуального права на території

України, зароджувалася, формувалася та розвивалася правова думка, а тому можна зробити висновок про нерозривність впливу, на формування правового поля, історичних, економіко-політичних подій, соціальних та національних течій в суспільстві.

Сучасний розвиток процесуального права характеризується значним ускладненням процедури. Основною причиною такого явища є науково-технічний прогрес, який викликає ускладнення процесуальної форми, зокрема фіксування судового процесу технічними засобами, різноманітні експертизи. У розвитку процесуального права прослідковується наступна важлива закономірність: чим більше розвинуте суспільство, тим детальніше в законодавстві проявляється діяльність пов'язана з охороною суспільного порядку, прав, свобод та законних інтересів громадян і організацій. Можна сподіватись, що розвиток українського процесуального права буде розширюватись і вдосконалюватись, і в структурі національного права його обсяг буде більш значним. Можливо, ті групи процесуальних норм, які наразі займають місця підгалузей, будуть перетворені в самостійні галузі (наприклад, конституційно-процесуальне право), а ті, що сьогодні виступають в якості процесуальних інститутів, оформляться в підгалузі (наприклад, бюджетний процес, трудовий дисциплінарний процес, муніципальний процес).

Список використаних джерел

1. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права / Т. В. Каташина. – М.: Высш. школа, 1999. – 325 с.
2. Історія держави та права України. Підручник. – У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А.Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Том 1. – Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. [В 30-ти томах] / К.Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Госполитиздат. – Т. 1, 1961. – 699 с.
4. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в современный период коммунистического строительства: автореф. дис. на соискание учебной степени доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Способы и организационные формы правового регулирования в современный период коммунистического строительства» / В. М. Горшенев. – Свердловск, 1969. – 40 с.
5. Юридическая процессуальная форма: Теория и практика / Под общ. ред. чл.-кор. АН СССР П.Е. Недбайло и д-ра юрид. наук В.М. Горшенева. – М.: Юрид лит., 1976. – 279 с.
6. Сорокин В. Д. Советское административно-процессуальное право. Учебно-методическое пособие / В.Д. Сорокин. – Ленинград, 1976. – 56с.
7. Бахрах Д. Н. Административное право. Учебник для ВУЗов / Д.Н.Бахрах. – М.: БЭК, 1996. – 368с.
8. Горшенев В. М. Социалистическая законность в организационной деятельности местных советов депутатов трудящихся / В.М. Горшенев, В. И. Попова, А.И. Ким. – Томск: Изд. Томского университета, 1961. – 92 с.
9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М.С.Строгович. – М.: Наука. – Т. 1., 1968. – 468с.
10. Полянский Н. Н. Проблемы судебного права / Н.Н. Полянский, М. С. Строгович, В. М. Савицкий, А. А. Мельников. – М.: Наука, 1983.
11. Алексеев С. С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М., 1975.

12. Филиппов Е. И. О соотношении гражданского судопроизводства и общественно-товарищеской формы защиты права / Е.И.Филиппов // В кн.: Вопросы развития и защиты прав граждан. Калинин, 1977.
13. Чечина Н. А. Основные направления развития гражданского процессуального права / Н.А. Чечина // Проблемы защиты субъективных права и советское гражданское судопроизводство. Вып. 3. Ярославль, 1978.
14. Алексеев Н. С Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н.С. Алексеев, Даев В. Г., Кокорев Л. Д. – Воронеж, 1980.
15. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В.Н.Протасов. – М., 1991.
16. Протасов В. Н., Щеглов В. Н. Юридический процесс и процедура / В.Н. Протасов, В.Н.Щеглов // Проблемы соотношения материального и процессуального права. М., 1980.
17. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е.Г.Лукьянова. – М.: Издательство НОРМА, 2003. – 240 с.
18. Фатхутдінова О. В. Теоретико-правові проблеми юридичного процесу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.01 – 2000. – 11с.
- 19.Середа О. О. Правова процедура: теоретико-правові засади та практичні виміри: автореферат дис. канд. наук: 12.00.01 – 2009. – 16с.

Атаманчук И. В. Генезис процессуального права в общетеоретическом контексте

В статье рассматриваются историко-правовые аспекты развития и становления научно-теоретических взглядов и концепций касательно процессуального права, как совокупности отраслевых и межотраслевых процессуальных норм.

Ключевые слова: процессуальное право, процессуальная форма, процессуальные нормы, правовая процедура, отраслевые процессуальные нормы.

Atamanchuk I. V. Genezis procedural of right in a general theoretic context

In the article of Atamanchuk of Irene «Genezis procedural of right in a general theoretic context» the legal aspects of development and becoming of scientific looks and conceptions are examined tangent procedural and legal, as a particular procedural norms.

Key words: procedural and legal, procedural form, procedural norms, legal procedure, of a particular branch procedural norms.

УДК 349.6:341.1/8

Іваненко Олена Володимирівна,
кандидат юридичних наук,
заступник начальника
навчально-методичного центру
Національної академії внутрішніх справ

КОЛІЗІЇ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

У статті досліджуються питання визначення поняття, сутності та характерних особливостей колізій інституту юридичної відповідальності.

Ключові слова: юридична відповідальність, колізії інституту юридичної відповідальності, колізії норм права, конкуренція норм права, дефекти в праві, зіткнення норм права, протиріччя норм права, конкуренція норм, які вступили в колізію, колізія конкуруючих норм.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство за останні десятиріччя зазнало суттєвих змін. Трансформація доторкнулася до усіх сфер суспільного життя, що знаходить своє відображення у системі права, яка поступово набуває ознак, характерних для розвинених правових систем сучасності, проявляється у реалізації ідеї захисту прав та свобод людини і громадянина.

Зміни у системі права обумовлюють якісно нові підходи до аналізу багатьох правових явищ, понять та категорій. Заслужує на особливу увагу й переоцінка поглядів на юридичну відповідальність, адже даний правовий інститут постійно зазнає змін, і, досить часто, не найкращих. У зв'язку із цим набули особливої актуальності проблеми законодавчої регламентації матеріальних та процесуальних основ юридичної відповідальності.

Значний інтерес становлять питання усунення суперечностей нормативно-правового матеріалу. Адже наявність колізій є характерною для усіх елементів системи права, включаючи й інститут юридичної відповідальності. Особливе значення норм права, які регламентують застосування заходів юридичної відповідальності в механізмі правового регулювання, дає можливість стверджувати, що колізії, характерні для інституту юридичної відповідальності, мають низку особливостей, які проявляються у причинах виникнення, гостроті юридичного конфлікту, наслідках, способах вирішення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказані проблеми частково досліджували такі вчені, як М.А.Власенко, В.М.удрявцев, А.Р.Лаврентьев, В.П.Малков, Ф.М.Сулейманов та ін.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у з'ясуванні колізії норм права на прикладі інституту юридичної відповідальності, яка спрямована, насамперед, на процес розкриття специфіки, правової природи зазначеного виду дефектів права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що сучасна вітчизняна система права наразі не є суворо ієрархічною. Наявність дефектів всередині системи права (прогалин, протиріч, неузгодженостей) знижує ефективність його дії та авторитет. Всі дефекти права є наслідками юридичних конфліктів, які останнім часом стали активно привертати до себе увагу науковців у галузі теорії права.

До речі, причинами прояву дефектів у праві прийнято вважати об'єктивні, зовнішні (пов'язані із впливом на систему права) фактори, зокрема динамізм суспільних відносин, велика кількість суб'єктів правотворчості тощо.

Необхідно зауважити, що колізія норм права має місце у наступних випадках:

1. норми права, що розглядаються, є фактично діючими, тобто внаслідок правотворчої діяльності отримали закріплення у чинному нормативно-правовому акті;
2. дія норм права спрямовується на регулювання однорідних правовідносин (причому розбіжності можуть стосуватися предмету і методу правового регулювання, змісту правового припису, суб'єктів права, часу та місця дії законів або інших аспектів) [1, с. 98].

Отже, колізію норм права можна визначити як розбіжність у змісті норм права при регулюванні ними однорідних суспільних відносин. Використання терміну «розбіжність», до речі, несе неабияке змістовне навантаження [3, с. 66].

Дослідження питання колізій буде неповним, якщо не звернути увагу на таке проблемне питання як вживання терміну «конкуренція кримінально-правових норм», яким оперує теорія кримінального права. Через те, що зазначений термін загальній теорії права невідомий, виникає актуальне питання про співвідношення таких понять як колізія і конкуренція норм права.

Варто зауважити, що дане питання є дискусійним як у загальній теорії права, так і в теорії кримінального права, що пов'язується не лише із різним галузевим застосуванням зазначених термінів, але й, насамперед, з тим, що наразі відсутнє однозначне тлумачення цих правових інститутів у правовій літературі [3, с. 67].

Так, загальна теорія права колізію норм права визначає як відношення між нормами, що проявляється у формі розбіжності при регулюванні одного фактичного суспільного відношення. Конкуренцією ж кримінально-правових норм зазвичай визначають такий випадок, коли вчинено злочин, кваліфікація якого підпадає під ознаки кожної із двох чи більше норм [2, с. 240-241].

На переконання В.Н.Кудрявцева, ці поняття абсолютно не мають між собою нічого спільного: «в колізії знаходяться норми, які суперечать одна одній; при конкуренції норм жодної колізії просто не може бути, адже в даному випадку відсутні будь-які суперечності між нормами права» [2, с. 246-247].

Іншої позиції дотримується В.П.Малков, який співвідношення між зазначеними поняттями розуміє наступним чином: «колізією є розбіжність чи суперечка між законами; конкуренцією норм кримінального права є такий стан, коли при кваліфікації злочинного діяння або вирішення іншого питання з'ясовується, що на застосування у даному конкретному випадку претендують дві або більше кримінально-правових норми, які співпадають або різняться між собою за змістом та розраховані на регулювання з однаковою або різною повнотою цього питання, а правозастосовчому органу потрібно вирішувати, яка із цих норм володіє пріоритетом над іншими» [4, с. 177-178].

Отже, він вважає, що колізія та конкуренція норм права є поняттями взаємопов'язаними, але не ідентичними, а тому не є тотожними. Крім того, на його погляд, неправомірним було б їх протиставляти, адже колізія норм права є безпредметною поза межами вирішення проблеми їх конкуренції. Вирішення питання щодо пріоритету норми,

яка підлягає застосуванню у конкретному випадку, із числа норм, які мають змістовні розбіжності чи суперечать одна одній, є нічим іншим, як вирішення проблеми конкуренції декількох норм права. Таким чином, В.П.Малков приходить до висновку, що колізією є приватний випадок конкуренції норм права [4, с. 178-179].

Існує й третя точка зору на дану проблему, а саме: конкуренція норм права є приватним випадком колізії, а саме зіткненням загальної та спеціальної норм, коли обидві вони претендують на регулювання однієї ситуації [1, с. 85].

Дещо інший погляд на співвідношення даних понять полягає у розумінні конкуренції як колізії незначного ступеню розбіжності у змісті однорівневих норм (неузгодженість між загальною та спеціальною нормами різної юридичної сили необхідно розглядати як ієрархічну колізію) [5, с. 17].

Резюмуючи вище зазначене, можна виділити, принаймні, три варіанти вирішення питання співвідношення конкуренції і колізії: 1) вони є різними поняттями, не співпадають між собою; 2) конкуренція є різновидом колізії; 3) колізія є різновидом конкуренції тощо.

Ми вважаємо, що колізія і конкуренція є нічим іншим, як проблемою вибору норми права. З огляду на те, що ці терміни є різними, але по суті визначають одну й ту саму проблему (проблему вибору норми серед декількох, які регулюють одне й те саме фактичне правовідношення), їх можна вважати тотожними. Ми можемо говорити як про конкуренцію норм, які вступили в колізію, так і про колізію конкуруючих норм. Тому існування двох різних термінів для визначення одного правового явища можна пояснити виключно традиційним їх використанням у різних галузях права.

На наше переконання, обґрунтоване визначення поняття колізій норм права цілком охоплюватиме й такий їх різновид, як колізії інституту юридичної відповідальності.

Якщо говорити про колізії норм інституту юридичної відповідальності, то слід зауважити, що ці колізії мають суперечливий характер (тобто рішення, які містяться у нормах права, взаємовиключають одне одного, є полярними). Хоча й тут колізії можуть виступати у формі розбіжностей.

Так, першою особливістю колізій інституту юридичної відповідальності є розбіжність у змісті норм права, які регулюють застосування заходів державного примусу, якою є протиріччя – найбільш гострий вид колізії. Така ситуація має місце, коли різні норми інституту юридичної відповідальності прямо суперечать одна одній, тобто за вчинення одного й того ж правопорушення юридична відповідальність передбачаються однією нормою, коли в той же час інша норма передбачає відповідальність, але у іншому розрізі (інший вид відповідальності, конкретизація за суб'єктом правопорушення, за способом вчинення тощо) [3, с. 70].

За такої ситуації перед кожним суб'єкти правозастосування, а також особою, що займається тлумаченням норм права, постає питання, яка з норм права повинна бути застосована у конкретному випадку. Законним шляхом вирішити таке завдання у більшості випадків є неможливим через те, що кожна норма інституту юридичної відповідальності вимагає свого застосування (незалежно від існування інших норм, які регламентують відповідальність за однорідне правопорушення). Поєднання ж відповідальності, передбаченої цими нормами, є незаконним через те, що воно неминуче тягнутиме за собою порушення загальноправового принципу відповідальності за одне діяння.

Цікавою є ситуація протиріччя між нормами права, коли одна із них регламентує, а інша повністю або частково виключає відповідальність за певних обставин. Дуже важко сказати, якою із норм права, які вступили в колізію, слід керуватися. Зазвичай, право обирати

надається на розсуд правозастосувачеві, об'єктивність прийняття рішення яким може викликати дискусію.

Іншою характерною особливістю колізій інституту юридичної відповідальності є суспільні правовідносини, для регулювання яких створені норми права, які вступили у колізію, – правовідносини між правопорушником і державою, що характерно для публічного права, або потерпілим – сфера приватного права. Інакше кажучи, такі колізії виникають лише у зв'язку із вчиненням правопорушення як підстави виникнення юридичної відповідальності.

Висновки. Підводячи підсумок, пропонуємо колізію інституту юридичної відповідальності розглядати як розбіжність у змісті норм права, які регламентують застосування заходів юридичної відповідальності за вчинене правопорушення.

Список використаних джерел

1. Власенко Н.А. Колизийные нормы в советском праве. / Н.А. Власенко – Иркутск, 1984. – 99 с.
2. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев – М., 1972. – 352 с.
3. Лаврентьев А.Р. Колизии института юридической ответственности в России: дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец.: 12.00.01 «теория государства и права; история учений о государстве и праве» / А.Р. Лаврентьев – М., 2002. – 200 с.
4. Малков В.П. Совокупность преступлений // Вопросы квалификации и назначения наказания. / В.П. Малков – Казань, 1974. – С.177-179.
5. Сулейманов Ф.М. Пробелы и коллизии в праве как источник юридических конфликтов: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец.: 12.00.01 «теория государства и права; история учений о государстве и праве» / Ф.М. Сулейманов – Тбилиси, 1998.

Иваненко Е.В. Коллизии института юридической ответственности: некоторые вопросы

В статье исследуются вопросы определения понятия, сущности и характерных особенностей коллизий института юридической ответственности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, коллизии института юридической ответственности, коллизии норм права, конкуренция норм права, дефекты в праве, столкновение норм права, противоречия норм права, конкуренция коллизирующих норм, коллизия конкурирующих норм.

Ivanenko O.V. Collisions of the institute of the legal responsibility: separate questions

In the article we investigate the conception, essence and main features of the collisions of the institute of the legal responsibility.

Key words: the legal responsibility, the collisions of the institute of the legal responsibility, the collisions of the rules of law, the rivalry of the rules of law, the defects in law, the contiguity of the rules of law, the contrasting of the rules of law, the rivalry of the rules of law with the collisions, the collisions of the rules of law with the rivalry.

УДК 340. 113 (477_8)

Каленюк Оксана Миколаївна,
здобувач відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ТА ПЕРШИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СЛОВНИКІВ В ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті досліджено вплив української преси і перших термінологічних словників в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на формування національної правничої термінології.

Ключові слова: українські періодичні видання, українська правнича термінологія, термінологічні словники, національне відродження, національне самоствердження.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що під час революційної хвилі у Європі 1848-1849 рр. Галичина рішуче заявила про себе, як про частину українського народу зі своєю власною мовою, самобутньою культурою та історією. При цьому галицькі українці висловили також певні політичні вимоги, спрямовані на національне самоутвердження, яскравим проявом якого стало проголошення Західно-Української Народної Республіки. Головною рушійною силою в Галичині під час боротьби за державну незалежність України стає в цей період преса, як важливий чинник національно-культурного розвитку нації. Саме це обумовлює актуальність і наукове значення проведеного дослідження, яке стосується ролі преси у національному державотворенні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття та її впливу на формування української національної правничої термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальновідомо, що перші галицькі часописи впливали на різні верстви населення, сприяючи національному самоусвідомленню української нації. Заслужують на увагу праці сучасних науковців, таких як: Г.Маценко, В.Передирій, М. Нечиталюк, які цікавилися питаннями становлення і розвитку «Зорі Галицької». Ю. Шаповал та Г. Корбич досліджували внесок газет «Діло» і «Літературно-Наукового Вісника» для формування національної ідеології галицьких українців.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування впливу преси та перших термінологічних словників на національне відродження української нації та становлення української правничої термінології в Галичині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, 2 травня 1848 р., у Львові було створено Головну Руську Раду. З метою роз'яснення її політичної програми було ухвалено рішення щодо випуску часопису «Зоря Галицька», який би інформував громадськість про основні події, що відбуваються у краї. Як свідчить аналіз даного

періодичного видання та його основних публікацій, крім інформування про найважливіші події, редакція газети закликала читачів до активної участі у громадському житті краю, впливаючи таким чином на політичну і національну позицію галицьких українців. У часописі, зокрема, неодноразово зазначалося, що галичани належать до однієї нації з усім українським народом [2, с. 7]. У період з 1848 по 1850 рр. газета послідовно відстоювала і захищала право українців-галичан на вільний розвиток своєї мови і культури. Проте з 1850 по 1854 рр. русифікація мови газети зі зміною тематики публікацій призвели до падіння її популярності серед читачів.

Слід зазначити, що більшість статей ще одного галицького часопису – газети «Діло», було спрямовано на запровадження в Галичині загального виборчого права, скасування куріальної системи до Галицького сейму та створення на теренах Австрійської імперії своєї національно-територіальної автономії. На сторінках газети висвітлювалися питання національних відносин в Галичині, активно підтримувалася боротьба за права української мови і культури, а також відстоювалася ідея заснування у Львові університету з українською мовою викладання тощо [2, с. 15].

Незаперечним є факт, що у національному розвитку, політичному та культурному самоствердженні галицьких українців велике значення відігравала освіта. Проте в середині XIX ст. українська мова була практично витіснена із освітньої системи Галичини. Відомо, що як навчальна дисципліна, українська мова викладалася лише в одній школі Ставропігійського інституту [1, с. 7]. Значна роль у пропагуванні української мови належала газетам освітньо-педагогічного спрямування, таким як: «Дом и школа», «Школа», «Учитель», «Ластівка» та ін.

З появою освітньо-педагогічної преси тісно пов'язане також згуртування українських вчителів у національно-просвітніх та педагогічних товариствах, які вели послідовну боротьбу за ліквідацію неграмотності в Галичині, видавали підручники українською мовою, а також проводили активну роботу з метою подолання скрутного матеріального становища вчителів, організації українських шкіл і підготовки викладацьких кадрів.

Кінець XIX – початок XX ст. став для галицьких українців періодом справжнього національного відродження. Освічені «русини» відкрили для себе свої національні корені, самобутню історичну та культурну спадщину, рідну українську мову. Поступово українська інтелігенція зрозуміла нагальну необхідність боротися за свої політичні права для забезпечення вільного розвитку нації.

Появу перших галицьких термінологічних словників традиційно пов'язують із рішенням цісарського уряду щодо створення у липні 1849 р. комісії з укладання реєстрів правничих термінів для слов'янських народів Австро-Угорської імперії. Актуальність питання щодо створення національних політико-юридичних терміносистем зумовила необхідність залучення до укладання даного реєстру не тільки урядовців, юристів, а й відомих культурних та громадських діячів, перед якими «...було поставлено завдання створити юридичну термінологію на основі лексичного багатства цих мов, яка б могла задовільнити потреби тогочасного законодавства й управління» [4, с. 265]. Результатом роботи комісії став вихід друком у 1851 році німецько-українського видання словника, відомого під назвою: «Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs (deutsch-ruthenische separate Ausgabe)» («Правничо-політична термінологія для слов'янських мов Австрії (німецько-український випуск»).

Згодом, у 1893 р., Кость Левицький, видатний громадський і політичний діяч, творчо опрацювавши і переосмисливши терміни, розміщені в «Juridisch-politische

Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs (deutsch-rutenische separate Ausgabe)», значною мірою оновивши і доповнивши лексико-термінологічний склад словника, видає «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних». Його джерелами, крім видання 1851 р., стали також «Малоруско-німецький словар» Є. Желехівського та «Німецько-руський словар» О. Партацького. Крім того, укладач скористався здобутками інших європейських лексикографій (польської, російської, чеської, угорської) і намагався розвивати термінологію на базі народної мови: «...використане природного багатства рускої мови, яка жиє в устах нашого народу» [3, с. IV]. Пізніше, у 1920 р., дослідник випустив друге, доповнене видання словника («Німецько-український правничий словар»).

Незважаючи на те, що галицька правнича термінологія через низку історичних причин не стала основою для формування загальнонаціональної юридичної термінології і більшість західноукраїнських правничих термінів у радянські часи було відкинуто як діалектизми, регіональні слова, словник Костя Левицького містить корисний матеріал як для сучасних мовознавців, так і для правників. Відомо, що у сучасному законодавстві досить вживаною є тавтологічна конструкція «відшкодування шкоди» в разі ушкодження. Натомість Кость Левицький пропонує варіант «винагородження шкоди», «погорільча винагорода». Крім того, сучасний юридико-політичний термін «дострокові вибори» утворено від російнізму «строк», що своєю чергою походить з кримінального жаргону, в той час як галицький словник пропонує власне український термін – «поновні вибори».

Висновки. Таким чином, поява українських періодичних видань в Галичині пов'язана зі зростанням національно-визвольного руху українців, викликаного подіями революції 1848-1849 рр. Перший випуск газети «Зоря Галицька», який вийшов у Львові у травні 1848 р., став потужним чинником для національного самоствердження галицьких українців. Варто згадати також вплив перших галицьких освітньо-педагогічних часописів, які висвітлювали життя української школи та становище вчителів, активно відстоюючи право всіх українців здобувати освіту рідною мовою.

Галицька традиція укладання правничої термінології почалася у середині XIX ст. і далі була продовжена в кількох термінологічних виданнях.

Зі здобуттям Україною незалежності у 1991 році суттєво розширились сфери використання і функціонування української мови, сприяючи значному піднесенню її престижу у світі. Зрозуміло, що розбудова демократичної правової держави передбачає, крім усього іншого, ще й формування нової законодавчої бази з подальшим розвитком і кодифікацією юридичної лексики в українській мові. Як відомо, до роботи щодо укладання термінологічних словників, з центром в Інституті української мови НАН України, було залучено велику кількість правників і мовознавців. Результатом даної праці є видання понад 60 фахових правничих термінологічних словників, серед них найбільш вагомі: «Російсько-український словник юридичних термінів» (1985 р.), «Юридичний словник-довідник» (1996 р.), «Юридична енциклопедія: У 6-ти томах» (1998-2004 рр.), «Сучасна правова енциклопедія» (2009 р.) та інші.

Отже, провівши докладний аналіз правничих термінологічних словників, можна зробити висновок, що актуальним і досі залишається питання щодо формування методології укладання, зокрема, юридичних словників, та розробка науково-обґрунтованих принципів відбору спеціальної правничої термінології. Більше того, з урахуванням історичного досвіду, питання розвитку української національної термінології повинні зайняти вагоме місце і в сучасних наукових дослідженнях в Україні.

Список використаних джерел

1. Брик І. Початки української преси в Галичині і Львівська Ставропігія / І. Брик // Збірник Львівської Ставропігії... – Львів, 1921. – Т. I. – С. – 7.
2. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен, 1989-1990. – 266 с.
3. Левицький К. Німецько-український правничий словар / К. Левицький. – Відень: Накл. Видавн. Спілки у Відні, 1920. – VII+497 с.
4. Остапенко О. До історії слов'янської лексикографії: Juridisch-Politische Terminologie für die Slavischen Sprachen Oesterreichs (1849–1853) / О. Остапенко // Проблеми слов'язнознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 264–270.

Каленюк О. Н. Влияние украинских периодических изданий и первых терминологических словарей в Галичине в конце XIX – в начале XX века на формирование национальной юридической терминологии

В статті досліджено вплив української преси і перших терминологічних словарей в Галичині в кінці XIX – в началі XX століття на формування національної юридическої терминології.

Ключевые слова: українские периодические издания, украинская юридическая терминология, терминологические словари, национальное возрождение, национальное самоутверждение.

Kalenyuk O.M. Influence of Ukrainian periodical editions and the first terminological dictionaries in Galychyna at the end of the XIX th – at the beginning of the XX Century on formation of national juridical terminology

The article investigates the influence of Ukrainian press and the first terminological dictionaries in Galychyna in the end of the XIX th – at the beginning of the XX century on formation of national legal terminology.

Key words: Ukrainian periodical editions, Ukrainian juridical terminology, terminological dictionaries, national revival, national self-assertion

ЕКОНОМІКА

УДК 631.14.

Щурик Михайло Васильович,
доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів,
професор Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

Стецька Ірина Іванівна,
студентка V курсу
економічного факультету
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

ЕКОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

Досліджується стан екології міста івано-Франківська. Приведено перелік підприємств забруднювачів території міста. Виявлено основні чинники, які унеможливають достатність фінансування природоохоронних заходів. Пропонуються шляхи поліпшення екології міста Івано-Франківська.

Ключові слова: екологія, фінансування, забруднення, охорона, збереження, населення.

Постановка проблеми. Сучасний екологічний стан міста Івано-Франківська не можна вважати задовільним, незважаючи на зменшення за останні роки антропогенно-техногенного навантаження на природне середовище та здійснення ряду природоохоронних заходів. Основними завданнями, які нині постають перед органами місцевої влади, громадськістю є прийняття заходів, спрямованих на зменшення негативного впливу на навколишнє середовище шкідливими підприємствами та виробництвами, а також побутовим сектором.

Посилення глобалізаційних і інтеграційних процесів, домінування в суспільстві матеріальних цінностей призвело до значного загострення вирішення соціально-економічних питань у межах держави, окремих регіонів, міст тощо. Особливо це стосується екології, яка постійно погіршується й теж потребує прийняття адекватних, радикальних заходів. Означене повною мірою стосується багатьох обласних центрів України, включаючи місто Івано-Франківськ. Йдеться про те, що стратегія подальшого розвитку міста Івано-Франківська має обов'язково поєднувати комплексне вирішення екологічних, соціальних та економічних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічна компонента, як одна з

найбільш значущих складових соціально-економічного розвитку постійно знаходиться в центрі досліджень багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних учених, провладних структур, бізнесменів, громадських організацій тощо. Йдеться, в першу чергу про стан, регенеративні та асимілятивні властивості водних, лісових та земельних ресурсів, які розміщені в межах міст, чистоту атмосферного повітря, дотримання вимог екології підприємствами, населенням тощо. Погіршення екології природно-ресурсного потенціалу деяких міст і сіл, на думку окремих учених, є помилково обраний шлях розвитку. Найбільш очевидним результатом невірно вибраного людиною шляху розвитку сьогодні є велика кількість техногенних та екологічних катастроф. Стає очевидним, що ідея екологічного зростання як такого себе вже вичерпала і повинна найближчим часом бути замінена мистецтвом скорочення споживання, здатністю самодостатньо існувати на основі базових засобів. Однак для реалізації таких перспектив потрібні не тільки результативні заходи, але й зміни свідомості та стилю життя людей планети [1, с. 54]. Таким чином, поліпшення та збереження екології, як найбільш важливої та життєдайної компоненти розвитку міст і сіл значною мірою залежить від перебудови цінностей світосприйняття людиною. Реалізація зазначеної квінтесенції, на нашу думку, стане реально можливою завдяки підвищенню ролі та участі у процесах збереження екології міст, природних ресурсів, усього довкілля - держави, місцевих органів самоврядування, громадськості. На жаль нині державні органи влади та їх представники на місцях втрачають можливості належних їм до виконання функцій, що пояснюється, головним чином, помилково обраною моделлю суспільного розвитку України. Йдеться про неоліберальну модель, яка нині покладена в основу розвитку нашої держави. З цього приводу відомий учений-економіст Г.Ж.Колодко зазначає, що в інституціональному аспекті неолібералізм зробив державу і її регулюючу практику публічним ворогом номер один. Маніпулюючи (треба признати, прекрасно) суспільною думкою через ЗМІ і, на жаль, через частину наукового співтовариства, особливо через економістів, ліберали нав'язують концепцію «малої» (читай:слабої) держави і мінімізації її втручання у спонтанні ринкові процеси, хоча саме держава є, поряд з ринком, суперінститутом сучасного господарства [2, с. 61].

Таким чином, економічний розвиток, його зростання на макро-, мезо-, і мікрорівнях призводить до погіршення, загострення вирішення завдань екології...піднесення рівня економічного розвитку призводить до збільшення техногенного навантаження на природу, невідворотно трансформуючи навколишнє природне середовище у техногенну екосистему [3, с. 66].

З приведеного чітко впливає потреба перегляду відносин, які нині домінують в суспільстві крізь взаємозв'язок людина-екологія. Йдеться про необхідність розробки нових засад, нової стратегії суспільного розвитку, лейтмотивом яких повинно бути покладено збереження та поліпшення екології. На жаль, зазначає відомий російський вчений Л.Абалкін, в політичних і громадських дискусіях, в науковому товаристві і в засобах масової інформації наголос роблять на вирішенні поточних питань [4, с. 56]. Таким чином, на думку авторитетного вченого, вирішення завдань економічного розвитку, включаючи його обов'язкову компоненту-екологію, слід перенести в площину формування нової стратегії. Зазначене стосується не лише країни в цілому, а й регіонів, міст, сіл тощо. Основа розвитку-економічне зростання, яке проявляється не тільки у кількісному збільшенні вартості продукції, але й, насамперед, у змінах способів її виробництва і використання [5, с. 15].

Слід зазначити, що існуюча нині певна неврегульованість екологічних питань, які стосуються міст, селищ, сіл, інших адміністративних утворень тісно корелює з

невирішеними питаннями благоустрою. Вченими зазначається, що в Україні майже 60% вулиць і доріг не мають штучного освітлення, близько 30% вулично-дорожньої мережі – твердого покриття, 78% сільських населених пунктів – водопроводу, 97% - каналізації, 54% - не газифіковані, лише близько 40% шкідливих відходів виробництва утилізують ся та знешкоджуються, щороку утворюється понад 16 тис. несанкціонованих сміттєзвалищ, які є екологічно небезпечними та несумісними з поняттям благоустрою [6, с. 66]. Зазначимо, що дослідження неврегульованості питань екології міст, природно-ресурсного потенціалу, що знаходиться в межах населених пунктів охоплює значно більше напрямків та сфер діяльності. Разом з тим, оцінка впливу соціально-економічної діяльності на екологію окремих адміністративних утворень, включаючи обласні центри нині не є достатньо дослідженою проблемою. Означене повною мірою стосується Івано-Франківська.

Постановка завдання. Проаналізувати стан екології міста Івано-Франківська та області. Запропонувати механізм збереження та покращення екології на перспективу, органічно поєднавши його з вирішенням економічних та соціальних завдань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш напруженими ділянками з точки зору екології та умов проживання жителів є міста. Це пов'язано з високою концентрацією джерел забруднення території, їх високою інтенсивністю, а також комплексним впливом на всі компоненти навколишнього середовища. Постійне зростання кількості транспорту, розвиток промисловості та інші чинники є причиною швидких темпів погіршення екологічного стану в урбоєкосистемах. В зв'язку з цим, актуальною є розробка методики контролю за станом забруднення всіх компонентів навколишнього середовища, швидкого і ефективного визначення екологічного стану урбоєкосистеми в цілому та прогнозу можливих змін на майбутнє.

Дослідження міст як середовища в якому проживає людина є предметом вивчення багатьох учених і спеціалістів. Урбанізоване середовище насичене промисловими підприємствами, транспортними засобами, об'єктами житлово-комунального господарства, які часто негативно впливають на природний ландшафт і людину, призводять до загострення багатьох проблем: ресурсно-господарських, природно-ландшафтних, соціально-демографічних або слід зазначити, що зародження, специфіка становлення, особливості прояву екологічних проблем пов'язані з географічним положенням міста, природним ландшафтом, функціональною структурою, містобудівним плануванням, рівнем соціально-економічного розвитку. Важливим є також вивчення взаємозв'язку між екологічною ситуацією, що склалася в місті та здоров'ям його мешканців.

Отже, вивчення міського середовища потребує інтегрованого підходу, тобто використання закономірностей, принципів, концепцій, методів, розроблених в екології, біології, географії, містобудуванні, гігієні, естетиці, історії. Кінцевою метою еколого-географічного дослідження міста є визначення ступеня відповідності міста (його компонентів) життєвим потребам людини для забезпечення її фізичного і морального здоров'я.

Як засвідчують дані офіційної статистики за період 1995-2008 рр. в місті Івано-Франківську значно зросла захворюваність. Однією із причин негативної динаміки росту числа хворих – є погіршення екологічної компоненти (таблиця 1, с. 202).

З даних таблиці 1 видно, що в 2008р. у порівнянні з 1995 р. зросла кількість хворих на новоутворення, хвороби системи кровообігу, органів дихання, шкіри тощо.

Слід зазначити, що в порівнянні з іншими містами України Івано-Франківськ

віднесено до відносно екологічно чистих міст.

Таблиця 1

Динаміка кількості захворювань населення в розрізі хвороб по м.Івано-Франківську з 1995-2008 рр.

Захворювання	1995р.	2008р.
Новоутворення	7,9 тис.	9,0 тис.
Хвороби системи кровообігу	46,1 тис.	91,8 тис.
Хвороби органів дихання	399,3 тис.	496,5 тис.
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	58,0 тис.	77,2 тис.
Уроджені аномалії(вади розвитку), деформації та хромосомні порушення	2,1 тис.	1,4 тис.
Отруєння та ін. наслідки дії зовнішніх причин	63,7 тис.	55,6 тис.

В опитуванні журналу «Фокус» у номінації «Краще місто для життя в Україні» Івано-Франківськ, з часу перемоги в 2007 році, не опускається нижче п'ятого місця, а в 2010 році опинився на почесному третьому, після Харкова і Києва.

Оцінка екологічного стану міста Івано-Франківська проводилася станом на 1 травня 2011 року і включала в себе місце розташування міста, «функціональне» призначення міста, види виробництв; джерела забруднення навколишнього середовища, рівень забруднення за видами середовищ (вода, повітря, ґрунти); види і рівень небезпеки забруднення; транспортне навантаження, а також інші специфічні фактори, властиві місту. За цими критеріями Івано-Франківськ отримав 43 бали з 55 можливих.

Основними забруднювачами повітря обласного центру і Івано-Франківської області в цілому є підприємства по виробництву та розподілу електроенергії, газу і води, теплові електростанції, трубопровідний транспорт, видобування вуглеводнів тощо. Саме вони викидають у повітря більше 95% викидів шкідливих речовин. Сюди належать: Бурштинська ТЕС, УМГ «Прикарпаттрансгаз», ВАТ «Івано-Франківський цементно-шиферний комбінат» та інші. Найбільшим забруднювачем атмосферного повітря на Івано-Франківщині є Бурштинська ТЕС, а безпосередньо в місті Івано-Франківську – Асфальтобетонний завод.

Зазначене підприємство працює з 1966 року. На сьогоднішній день відстань від стаціонарних джерел викидів підприємства до найближчої житлової забудови становить 90 метрів при нормативному розмірі зони, згідно з Державними санітарними правилами планування і забудови населених пунктів – 1000 метрів.

Івано-Франківський міськвиконком ще у 2002 році прийняв рішення про винесення Асфальтобетонного заводу за межі житлової забудови міста до кінця 2007 року. На сьогоднішній день рішення не виконано, завод продовжує працювати.

Державна екологічна інспекція в Івано-Франківській області провела перевірку дотримання вимог законодавства охорони атмосферного повітря Асфальтобетонним заводом. Встановлено, що виробництво працює без дозволу на викиди забруднюючих речовин. Підприємству нараховано понад 9 тис.грн штрафів за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин. Готується рішення про призупинку підприємства. Екологічна інспекція проінформувала Івано-Франківський міськвиконком про результати

перевірки, які направлено до Івано-Франківської міжрайонної природоохоронної прокуратури.

Дослідження науковців засвідчують, що до нині в Україні не створено інфраструктури поводження з відходами і не зменшується обсяг шкідливих викидів в атмосферне повітря та скидів забруднених вод [7, с. 51].

Особливо важлива роль у житті людини, збереженню всього довкілля належить водним ресурсам. В місті та області вони включають поверхневі та підземні води. За загальними запасами поверхневих вод область посідає 3-є місце в Україні. Разом з тим місто нині періодично відчуває нестачу води. Низькою залишається її якість, яка є далекою від установлених стандартів і нормативів.

В Івано-Франківську скид неочищених та недостатньо очищених комунальних і промислових стоків є результатом фізичного та морального зносу очисних споруд і відсутності коштів на їх будівництво, ремонт та реконструкцію. Внаслідок тривалої експлуатації без необхідного поточного ремонту систем водопостачання і каналізації більшість водопровідно-каналізаційних господарств міста знаходяться в незадовільному технічному стані, частина з них – в аварійному стані.

З настанням тепла більшість івано-франківців проводять вільний час біля міських водойм. Разом з тим, з кожним роком такий відпочинок стає проблемнішим через зростаюче забруднення відпочинкових зон.

Традиційно навесні місцева влада організовує прибирання територій підприємств і організацій, індивідуальних дворів, місць масового відпочинку, прибережних смуг річок, з метою приведення їх в належний санітарний стан. Разом з тим, судячи з результатів нашого дослідження в місті продовжує мати місце неконтрольоване спалювання листя, залишків рослинності, побутових відходів і сміття, в результаті чого повітря засмічується шкідливими інгредієнтами.

Для організації місць відпочинку населення в місті або поблизу нього повинна бути виділена спеціальна територія, яка включає в себе парки, сади, пляжі та інше. В Івано-Франківську немає жодного впорядкованого пляжу для відпочинку громадян.

Екологічна компонента, її якість регулюється також рівнем функціонування виробничої сфери. Слід зазначити, що з її розвитком значно ускладнюється охорона навколишнього середовища, погіршується екологія. В останні десятиліття посилився негативний вплив людини також на зелені насадження. Зелені насадження, як відомо (міські парки, ліси, сади, луки) - одна з найважливіших компонент, яка забезпечує благоустрій, чистоту міста. Фауністика, як самовідновлювана система, забезпечує комфортність умов проживання людей у місті, регулює (в певних межах) газовий склад повітря і ступінь його забрудненості, кліматичні характеристики міської території, знижує вплив шумового фактора та є джерелом естетичного відпочинку людей. Саме тому дослідження антропогенного впливу на озеленення є дуже важливим питанням, яке потребує запровадження постійного їх моніторингу.

Слід зазначити, що на чистоту повітря впливають не лише підприємства, а й кожна людина зокрема. Автомобіль, заправлений бензином, щороку викидає в атмосферу близько тонни шкідливих газів.

За даними Івано-Франківської міської СЕС вміст викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря в розрізі найважливіших вулиць міста характеризується таким чином (таблиця 2, с. 204).

Таблиця 2

**Вміст забруднюючих речовин в атмосферному повітрі на основних
автомагістралях міста Івано-Франківська
(за даними Івано-Франківської міської СЕС)**

№ пункта	Місце розміщення пункта спостереження	Перевищення ГДК забруднених речовин в атмосферному повітрі	Гранично допустимі концентрації, мг/м ³	Оксид вуглецю (CO)	Діоксид азоту (NO ₂)	Пил
1.	вул.Вовчинецька,24	-	-	0,085	2,0	0,5
2.	вул.Вовчинецька,196	+	+	0,085	2,0	0,5
3.	вул.Галицька,85	+	+	0,085	2,0	0,5
4.	вул.Є.Коновальця,132	+	+	0,085	2,0	0,5
5.	вул.Короля Данила,16	-	-	0,085	2,0	0,5
6.	вул.Г.Мазепи,114			0,085	2,0	0,5
7.	вул.Незалежності,38	+	+	0,085	2,0	0,5
8.	Парк відпочинку ім.Т.Г.Шевченка	-	-	0,085	2,0	0,5

З даних таблиці 2 видно, що перевищення гранично-допустимих концентрацій (ГДК) зафіксовано по оксиду вуглецю та діоксиду азоту.

Негативно впливає на стан екології міста Івано-Франківська надмірне вирубування лісів, незважаючи на те, що вони знаходяться далеко за його межами.

Винищення лісів та деградація лісових екосистем є також однією з найактуальніших екологічних проблем сучасності. Зменшення площі лісів і зниження їх стійкості залежать не тільки від надмірного споживання лісових ресурсів та ступеня забрудненості середовища, а й від економічного розвитку та рівня культурного розвитку населення.

Україна через високий рівень концентрації промислового виробництва, виснажливе використання природних ресурсів, забрудненість і засміченість парків, скверів, інших відпочинкових зон перетворилася в екологічно небезпечну територію. Як результат значно загострилась екологія, про що засвідчує випадання кислотних дощів, транскордонне забруднення, руйнування озонового шару, потепління клімату, накопичення відходів, особливо токсичних та радіаційних, зниження біологічного різноманіття. Означені проблеми повністю стосуються міста Івано-Франківська.

Вирішення завдання поліпшення екології значною мірою залежить від обсягів фінансування природоохоронних цілей. Результати аналізу засвідчують, що в Україні недостатньо виділяється коштів на природоохоронні цілі [7, с. 47].

Формула розрахунку видатків «першого кошика», до складу якого входять витрати на галузі «Державне управління», «Освіта», «Охорона здоров'я», «Соціальний захист та соціальне забезпечення», «Культура та мистецтво», «Фізична культура та спорт», не враховує екологічний стан населених пунктів. Унаслідок надто низького рівня фінансування потреб збереження і поліпшення екології в місті продовжує погіршуватись стан екології. Тому в бюджеті міста Івано-Франківська необхідно передбачити додаткові

витрати на ефективний сталий розвиток залежно від екологічного стану окремих територій [8, с. 79].

Висновки. За результатами досліджень стану екології території міста Івано-Франківська нами виявлено такі основні екологічні проблеми:

- забруднення атмосферного повітря стаціонарними і пересувними джерелами;
- забруднення поверхневих і підземних вод;
- забруднення і засмічення навколишнього середовища побутовими відходами;
- збіднення біорізноманіття;
- недостатній рівень екологічної освіти та інформування населення.

Для розв'язання проблеми зменшення забруднення атмосферного повітря викидами транспортних засобів (пересувні джерела) необхідно забезпечити:

- оснащення автомобілів системами і пристроями для зниження викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря;
- розширення мережі автомобільних доріг з поліпшеним покриттям;
- раціональну організацію транспортних потоків у місті у відповідності до Комплексної схеми організації дорожнього руху;
- організацію транзиту автотранспорту поза межами міста завдяки будівництву об'їзної магістральної автодороги вул. В.Івасюка – р.Бистриця Солотвинська (міст) – с. Клузів – Галицьке шосе;
- збільшення парку громадського транспорту (автомобілів, автобусів), які працюють на газі та електроприводі, будівництво та реконструкція тролейбусних ліній.

Для зменшення забрудненості атмосферного повітря стаціонарними джерелами (промислові об'єкти) необхідно:

- офіційно встановити перелік шкідливих підприємств і виробництв, які завдають шкоду екології, створивши постійний моніторинг та вивести їх за межі міста;
- забезпечити здійснення повітроохоронних заходів на підприємствах-забруднювачах атмосферного повітря.

Зменшення рівня забрудненості поверхневих і підземних вод, покращення якості питної води потребує:

- розширити та реконструювати міські очисні споруди, вирішити питання зменшення накопичення відходів (мулу) в мулових картах шляхом запровадження виробництва біогазу;
- провести реконструкцію (ремонт) існуючих (по вул. Мазепи) і будівництво нових (по вул.Набережна) каналізаційних мереж;
- забезпечити безпечне скидання фільтрату з полігону ТПВ на міські очисні споруди;
- будівництва дощового колектора від русла річки Млинівка до річки Бистриця Надвірнянська.

Поліпшення екології навколишнього середовища, що є результатом забруднення і засмічення міста побутовими відходами населенням потрібно:

- розробити Схему санітарного очищення міста;
- впровадити роздільне збирання побутових відходів;
- забезпечити необхідну кількість контейнерних майданчиків і контейнерів;
- побудувати сміттепереробний (сміттесортувальний) завод.

Крім того потрібно:

- розширити площі, зайняті під парками;
- ввести в школах спеціальну дисципліну «Екологія»;

- підвищити вимоги та розміри штрафів до забруднювачів навколишнього середовища;
- запровадити європейські стандарти споживання та використання якості води.

Список використаних джерел

1. Носова О. Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі / О.Носова // Економіка України. – 2011. – №4. – С. 45-55.
2. Гж. Колодко. Неолиберализм и мировой экономический кризи / Гж.Колодко // Вопросы экономики. – 2010. – №3. – С. 56-64.
3. Довбенко М.В. Теорема Коуза, Кіотський протокол та екологічні інвестиції для України / М.Довбенко // Економіка України. – 2009. – №11. – С. 65-75.
4. Абалкин Л. Аграрная трагедия России / Л.Абалкин // Экономика АПК. – 2009. – №10. – С. 56-64.
5. Гесць В., Грищенко А. Навігатор у блукаючому світі (роздуми над прочитаним) / В.Гесць, А.Грищенко // Економіка України. – 2009. – №9. – С. 4-18.
6. Бородюк В, Фролова Г. Методологічні принципи нової парадигми благоустрою населених пунктів / В.Бородюк, Г.Фролова // Економіка України. – 2011. – №10. – С. 66-71.
7. Міщенко В. Фінансування природоохоронної сфери (чи є критерії достатності?) / В.Міщенко // Економіка України. – 2008. – №8. – С. 46-55.
8. Скарга М., Шелегеда Б., Баєвська Р. Коригування відмінностей у соціально-економічному розвитку території / М.Скарга та ін. // Економіка України. – 2011. – №4. – С. 77-87.

Щурик М. В. Стецька І.І. Екологическая компонента социально-экономического развития города Ивано-Франковска

Исследуется состояние экологии города Ивано-Франковска. Приведен перечень предприятий загрязнителей территории города. Выявлены основные факторы, которые делают невозможным достаточность финансирования природоохранных мероприятий. Предлагаются пути улучшения экологии города Ивано-Франковска.

Ключевые слова: *экология, финансирования, загрязнения, охрана, сохранение, населения.*

Shchuryk M. V. Stetska I.I. Ecological component of socio-economic development Ivano-Frankivsk

The state ecology of Ivano-Frankivsk is researched. Like a result was given the list of companies which pollute the city. The main factors impeding adequacy of financing measures are detected. There are also the ways of improving the ecology of Ivano-Frankivsk.

Key words: *ecology, finance, pollution, protection, conservation, population.*

Тимоць Мирослава Василівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «ІННОВАЦІЯ» ТА ЇЇ РОЛЬ У ВІДТВОРЮВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АПК

Проаналізовано наукові підходи до економічної категорії «інновація» крізь ретроспективу поглядів провідних вітчизняних та зарубіжних учених. Виокремлено результативний, утилітарний, фінансовий та процесуальний підходи до даної наукової дефініції. Сформульовано власне визначення «інновація», яке доцільно використовувати в термінологічному апараті економіки природокористування.

Ключові слова: інновація, нововведення, підхід, дефініція, земельні ресурси, аграрний сектор.

Постановка проблеми. Організація процесу відтворення земельних ресурсів на засадах інноваційного розвитку нині недостатньо досліджена наукою. Процеси імплементації інновацій в аграрному секторі вимагають глибшого теоретичного та методологічного дослідження. Передусім це стосується дефініцій «інновація», «нововведення», а також існуючого взаємозв'язку між новаціями, економічним розвитком та земельними ресурсами АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтуванню необхідності запровадження інноваційних продуктів з метою оптимізації процесу використання, збереження та поліпшення земельних ресурсів АПК присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, необхідність імплементації інноваційної моделі у процесі розвитку АПК України досліджується у фундаментальних працях В. Амбросова, В. Гейця, М. Долішнього, І. І. Лукінова, В. Месель-Веселяка, М.Щурика та багатьох інших. При цьому значна кількість наукових публікацій стосується впливу інновацій на показники соціально-економічного розвитку як суспільства в цілому так і окремих сфер діяльності.

Сучасні масштаби й динамізм суспільного виробництва актуалізували питання достатності ресурсозабезпечення, розширення можливостей існуючої ресурсної бази, адаптації виробничої системи суспільства до природного навколишнього середовища. Нині вирішити її можна лише за допомогою науково-інноваційної діяльності, здатної кардинально змінити не тільки зміст і результати виробничих процесів, але й умови існування суспільства [1, с. 58].

Необхідність ширшого використання інновацій обумовлюється також потребою імплементації ринковоорієнтованої моделі відтворення земельних ресурсів аграрного сектору. Важливість інноваційного розвитку полягає й у тому, що в нинішніх умовах

зростання інтеграційних процесів країн і загострення глобальної конкуренції новація є стимулом прогресу, а отже, фактором нарощування та формування конкурентної сили, забезпечення добробуту населення [2, с. 46]. Більше того, у сучасних умовах господарювання інновації є запорукою стабільного соціально-економічного розвитку, оскільки вони забезпечують високий рівень конкуренто-спроможності окремих країн, регіонів, галузей та суб'єктів господарювання. У сучасному світі інновації є найбільш надійним засобом зростання й розвитку агропродовольчої діяльності у довгостроковій перспективі, реальною запорукою впевненості у власних конкурентних позиціях на світовому ринку [3, с. 161].

Згідно з дослідженнями провідних вітчизняних та зарубіжних учених упровадження інновацій обумовлює близько 75% продуктивності праці, більше ніж 50% приросту національного доходу. В торговельному балансі США за 25 років нові технології забезпечили одержання 25 млрд. дол., а традиційні – завдали 16 млрд. дол. збитків [4, с. 374].

Постановка завдання. Незважаючи на значну кількість наукових праць та проведених досліджень, досі залишається багато актуальних і не розв'язаних до кінця проблем, які стосуються переведення аграрного сектору на модель інноваційного розвитку, що зумовлює мету нашого дослідження. Особливо це стосується організації процесу відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського призначення з використанням продуктів інноватики та потребує поглиблених наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зв'язок між економічним розвитком і технічним прогресом установився в Європі ще в епоху Відродження. Відомі англійські вчені Д. Рікардо та А. Сміт досліджували рушійні сили зростання багатства, які ми сьогодні називаємо інноваціями. Зокрема, Д. Рікардо у технологічному прогресі виділяв два типи змін:

- землезберігаючі нововведення, які збільшують вихід продукції з даної площі землі, шляхом більш мистецької сівозміни або кращого підбору добрив;
- інновації, що зберігають чи скорочують дози капіталу та праці, які потрібні для виробництва певного обсягу продукції на даній площі землі [5, с. 526].

Першим зробив спробу науково обґрунтувати поняття інновація Й. Шумпетер. Внесок ученого в інноватику полягає насамперед у тому, що він вперше обґрунтував чітку концепцію, згідно з якою сучасний науково-технічний прогрес є нерівномірним процесом, вирішальну роль в якому відіграють новаторство, ризик та підприємництво як рушійні сили технічних, економічних, організаційних та соціальних змін.

Започатковане трактування інновацій Й. Шумпетером у своєму розвитку зазнало значних змін, про що переконливо засвідчить нинішній понятійний апарат інноватики, який донині залишається ще не достатньо сформованим. Йдеться про те, що сутності інновації, інноваційному процесу, новаціям притаманне комплексне змістове навантаження, в основу якого закладено ряд підходів, які, на нашу думку, слід умовно поділити на результативний, утилітарний, фінансовий та процесуальний.

Більшість учених розглядають інновації як засіб економічного розвитку. При цьому спостерігається прив'язаність новацій до кінцевого результату інноваційної діяльності. Сутність результативного підходу полягає в тому, що інновація є підсумком наукових досліджень, нових технологій. Такий підхід до цієї наукової дефініції характерний для більшості закордонних науковців. Вони ототожнюють інновацію з інноваційним процесом, а новацію вважають остаточним підсумком творчої діяльності.

Процес перетворення можливостей у нові ідеї, які широко впроваджуються у практику розуміють як інновацію Д. Бессант, К. Павітт, Д. Тідд [6, с. 38].

Дефініцію «інновація» часто використовують у зв'язку з інноваційним процесом. На нашу думку, ці поняття є близькими за змістом, але не тотожними. Інноваційний процес – це послідовне перетворення наукового знання в інновацію, тобто ланцюг подій, у ході якого інновація визріває від ідеї до конкретного продукту, технології чи послуги і поширюється при практичному використанні, тобто реалізується, диверсифікується.

Основною характерною ознакою інноваційного процесу є його динамічність, яка включає зміну одного типу інновацій іншими, які також охоплюють діяльність зі створення, упровадження та використання нового знання. Отже, інновацію як результат потрібно розглядати нерозривно з інноваційним процесом.

Наукові доробки вчених, які наголошують на здатності нововведення задовольнити суспільні потреби з найбільш корисним ефектом формують утилітарний підхід до досліджуваної дефініції. Сповідує зазначений напрямок Р. Кантер, який зазначає, що: інновація – це процес втілення в життя будь-якої нової ідеї, яка пропонує вирішення певної проблеми [7, с. 20].

Запропоновані визначення в рамках утилітарного підходу оцінюють інновації в двох площинах: економічній – як засіб підвищення ефективності використання наявних ресурсів; та соціальній – як зростання можливостей розвитку з метою досягнення поточних і перспективних доходів, завоювання лідируючої позиції на ринку.

При застосуванні фінансового підходу під інновацією розуміють процес вкладення коштів у наукові дослідження, нові технології. Інновації – це не що інше, як інтелектуальні інвестиції, що разом із фінансовими і матеріальними інвестиціями забезпечують нарощування капіталізації науково-виробничої бази [8, с. 139].

Необхідно зазначити, що тлумачення економічного змісту поняття «інновація» постійно змінюється. Раніше ця категорія асоціювалася з остаточним підсумком, а нині методологічно і практично доведено, що економіка – велика динамічна система, яка не знає абсолютних кінцевих результатів.

У рамках процесуального підходу, інновація – це системний процес, який включає розробку, впровадження та комерціалізацію нових споживчих цінностей товарів, техніки, технології тощо.

Інновація є комплексним процесом, спрямованим на створення, розроблення та доведення наукової чи будь-якої іншої нової ідеї до стадії комерційного використання та поширення в економіці [9, с. 29].

Аналіз існуючих досліджень вітчизняних і зарубіжних учених, які стосуються змістового навантаження дефініції «інновація» свідчить про наявність окремих недоліків, а також про його незавершеність. Йдеться про відсутність чітких критеріїв визначення інновацій, щодо впливу на економічні результати діяльності. Саме цим пояснюється те, що будь-яке нововведення часто ототожнюють з інновацією.

Інновацію, на наше переконання, слід розглядати не лише як завершений остаточний результат упровадження нового знання, але як комплексний процес, що не переривається і після впровадження. У міру своєї дифузності нововведення вдосконалюється, набуває нових споживчих властивостей.

Значне зростання інтересу до інноваційної діяльності та її ролі у відтворювальному процесі в Україні спостерігається після проголошення ринкових засад господарювання. В умовах ринкової економіки методологія системного опису інновацій ґрунтується на міжнародних стандартах. Вони створені в рамках організації економічної співпраці та

розвитку групою експертів із показників науки і техніки, яка 1963 р. розробила відповідний документ «Керівництво Фраскаті». Свою назву цей документ отримав від міста, де було прийнято першу його версію – Фраскаті в Італії.

У зв'язку зі змінами у стратегії науково-технічної політики на національному та міжнародному рівнях, накопиченням практичного досвіду, переглядом міжнародних статистичних стандартів положення «Керівництва Фраскаті» періодично уточнюються. Остання їх редакція прийнята 1993 року. Відповідно до сучасного міжнародного стандарту, закріпленого у документах Європейської комісії, інновація розглядається як кінцевий результат творчої діяльності, що досяг втілення у вигляді новітньої або вдосконаленої продукції, що реалізується на ринку, або нового чи вдосконаленого технологічного процесу, що використовується у практичній діяльності або у новому підході до соціальних послуг [10, с. 80].

У сучасному розумінні, інновація за різних умов має визначатися як процес і як кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді новітнього або удосконаленого продукту, нових послуг, що мають ринковий попит чи соціально-економічну значимість для суспільства, новітнього або вдосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності.

Слід зазначити, що застосування інновацій суттєво впливає на динаміку кількісних та якісних характеристик сфери виробництва і споживання, прискорення економічного розвитку, забезпечення інтенсифікації суспільного відтворювального процесу тощо. Особливо це стосується сільськогосподарського сектору економіки, в якому запровадження інноваційних продуктів зумовлюється насамперед потребою підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь. Основою інноваційного розвитку в сільському господарстві є використання ресурсозберігаючих технологій, що забезпечують економію ресурсів, зростання врожайності сільськогосподарських культур та родючості ґрунтів [11]. Таке тлумачення інновацій, на наше переконання є неповним, оскільки результатом інноваційного забезпечення процесу відтворення земельних ресурсів повинно бути не лише підвищення їх продуктивності, а передусім збереження, поліпшення та охорона землі як живого організму, що потребує адекватних дій суб'єктів володіння та користування земельними угіддями. На основі результатів аналізу теоретичних засад поняття «інновація» можливо сформулювати власне розуміння цієї дефініції, яке доцільно використовувати в термінологічному апараті економіки природокористування, зокрема: інновація – це продукт наукових засад до генезису новацій, спрямованих на отримання економічного, соціального та екологічного ефекту з обов'язковою умовою раціонального використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ресурсів. Наслідком упровадження інновацій має стати покращення екологічних, соціальних, економічних та інших важливих складових відтворювального процесу земель. Таким чином, пропоноване змістове навантаження «інновації», на відміну від існуючого, охоплює не лише економічний аспект існуючої проблеми, а й потребу належного розв'язання при цьому екологічних і соціальних завдань, що особливо важливо у процесі відтворення земельних ресурсів аграрного сектору. Це аксіома, без усвідомлення якої інноваційні продукти недоцільно імплементувати в процеси використання, збереження, поліпшення та охорони земель.

Висновки. Результати досліджень свідчать, що в сучасних умовах господарювання інновації є запорукою стабільного соціально-економічного розвитку. Вони забезпечують високий рівень конкурентоспроможності окремих країн, регіонів, галузей, суб'єктів господарювання тощо. Згідно з оцінкою нинішнього рівня функціонування земельного

господарства, одним з найважливіших, недостатньо задіяних важелів впливу на організацію відтворювального процесу земель АПК залишаються новітні досягнення науки і техніки. Імплементация інноваційних продуктів у відтворювальний процес нині ускладнена насамперед сформованим стереотипом пріоритетності – постійне нарощування обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. При цьому соціальні й екологічні складові відтворювального процесу не мають статусу найбільш важливих і носять другорядний характер.

Осмислення теоретичних підходів сутності інновацій та їх впливу на розвиток країни, регіонів і сільськогосподарської сфери крізь ретроспективу поглядів провідних вітчизняних та зарубіжних учених дало можливість виокремити результативний, утилітарний, фінансовий та процесуальний підхід до досліджуваної дефініції. Водночас виявлено відсутність чітких критеріїв визначення інновацій з позиції їх економічних наслідків та впливу на результати діяльності.

На основі аналізу теоретичних засад тлумачення поняття інновація сформульовано власне трактування цієї дефініції для подальшого застосування в термінологічному апараті економіки природокористування, зокрема: інновація – це комплексний процес створення та впровадження новачій з метою отримання економічного, соціального та екологічного ефекту з обов'язковою умовою раціонального використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ресурсів. Результатом впровадження інновацій має стати поліпшення екологічних, соціальних, економічних та інших важливих складових відтворювального процесу земель.

Список використаних джерел

1. Марчук Л.П. Формування інноваційних можливостей аграрного виробництва / Л.П.Марчук // Економіка АПК. – 2009 – №12. – С. 58.
2. Новицький В. Імперативи інноваційного розвитку / В.Новицький // Економіка України. – 2007. – №2. – С. 46.
3. Шубравська О.В. Перспективи співпраці України та Росії у сфері інноваційного розвитку аграрного сектору / О.В. Шубравська, К.О. Про-копенко // Економіка АПК. – 2011. – №5. – С. 161-166.
4. Черваньов Д.М., Нейкова Л.І. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України / Черваньов Д.М., Нейкова Л.І. – К.: Знання, 1999. – 514 с.
5. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Блауг М.; [пер.с англ.]. 4-е изд. – М.: Дело Лтд, 1994. – 720с.
6. Тідд Д., Бессант Д., Павітт К. Managing innovation. John Wiloy&Sons, LTD, Chichester, 2001. – S. 38.
7. Kanter R.M. The Change Masters: Corporate Enterpreneurs at Work/ Kanter R.M. – L.: Allenand Unwin, 1983. – S. 20.
8. Володін С.А. Реалізація інноваційного потенціалу аграрної науки: проблеми і перспективи / С.А. Володін // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 139-149.
9. Буднікевич І.М. Становлення регіонального ринку інновацій в Україні / Буднікевич І.М., Школа І.М. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 200 с.
10. Ильенкова С.Д. Инновационный менеджмент/ Ильенкова С.Д., Гохберт Л. М., Ягудин С.Ю.; под. ред. С.Д. Ильенковой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 327 с.

11. Єрмаков О.Ю. Інтенсифікація виробництва зерна в сільськогоспо-дарських підприємствах на інноваційній основі / Єрмаков О.Ю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/pvnau/2010_154.../10_eog.pdf.

Тимоць М.В. Эволюция экономической категории «инновация» и ее роль у воспроизводственном процессе земель АПК

Проанализировано научные подходы к экономической категории «инновация» сквозь ретроспективу взглядов ведущих отечественных и зарубежных ученых. Выделено результативный, утилитарный, финансовый, а также процессуальный подходы к данной научной дефиниции. Сформулировано собственное определение «инновация», которое целесообразно использовать в терминологическом аппарате экономики природопользования.

Ключевые слова: инновация, нововедение, подход, дефиниция, земельные ресурсы, аграрный сектор.

Tymots M.V. The Evolution of economic category «innovation» and its role in the reproduction process of the lands of IAC

It is analyzed the scientific approaches to the economic category «nnovation» through the retrospective of the views of the famous native and foreign scientists. It is made the resultative, utilitarian, financial and procedural access to such scientific definition. It is useful to use in the terminological apparatus of the economy of nature using.

Key words: innovation, novelty, access, definition, land resources, agrarian sector.

Гончарик Роман Петрович,
*викладач кафедри «Будівництва»
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

Касіянчук Василь Дмитрович,
*кандидат технічних наук,
академік АІНУ, професор університету
завідувач кафедри «Будівництва»
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЕВНОЇ БІОМАСИ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГІЇ

Стаття висвітлює резерви деревної біомаси Івано-Франківській області і можливості її використання для виробництва альтернативної енергії. Проведений аналіз використання деревної біомаси в передових країнах світу, наведені приклади покращення екологічної ситуації в лісах, струмках і річках. Порахована ефективність від використання приблизно половини відходів від лісозаготівлі і лісопереробки на альтернативну енергію в Івано-Франківській області.

Ключові слова: біопаливо, альтернативна енергія, паливні гранули, біомаса, ефективність.

Постановка проблеми. В цивілізованому світі уже більше 20 років лунають попередження про те що неухильне зростання обсягів використання викопних палив веде до загострення ситуації на світовому ринку вискоелективних органічних видів енергоносіїв і до енергетичної кризи, а в наслідок цього в кінцевому підсумку до кризи фінансової, економічної, соціальної і політичної одночасно. Все ефективніше передові країни світу роблять рішучі кроки в пошуку обґрунтування і реалізації активних рішень і на цьому шляху ефективних і переконливих рішень знайдено уже не мало.

Сьогодні біомаса за значенням посідає четверте місце серед палив і забезпечує виробництво близько 2 млрд., тонн умовного палива на рік (це від 14% до 50% загального споживання енергоносіїв за даними різних країн світу)

Всім відомо що наша держава Україна енергетично залежить від Росії в питаннях постачання газу і Росія завжди диктує свої умови. І тому давно назріла потреба впровадження альтернативних джерел енергії і особливо в нашій області, де великі запаси біопалива.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемами впровадження поновлювальних джерел енергії, зокрема з біомаси, успішно займається і має позитивні результати Державний науково-дослідний і проектно-конструкторський інститут інноваційних технологій в енергетиці і енергозбереженні Мінпаливенерго, інститут відновлювальної енергетики, науково-дослідний інститут технічної теплофізики Національної Академії наук України. Спеціалістами інституту технічної теплофізики розроблена технологія швидкісної переробки відходів від лісопереробки і лісозаготівлі на газ і деревне вугілля [3]. Вказаними науково-дослідними інститутами розроблені технології виробництва паливних брикетів і гранул з біомаси різної продуктивності. Матеріали опубліковані в збірнику наукових статей п'ятої науково-практичної конференції «Нетрадиційні і поновлювальні джерела енергії в регіоні [1].

Постановка завдання. В даній статті ставиться за мету проаналізувати можливості нашої області використовувати відходи від лісозаготівлі і лісопереробки для виробництва альтернативних джерел енергії з метою зменшення закупівлі імпортного газу і покращення екологічної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні 40% всіх енергоносіїв, що використовує Україна становить газ. До 1955 року і Україні газу добувалося більше ніж споживалося і частина газу продавалася за кордон. Починаючи з 1980 р. утворився дефіцит газу. Сьогодні за обсягом споживання газу Україна перебуває на десятому місці у світі: після США, Росії, Ірану, Великобританії, Саудівської Аравії.

Природний газ, нафта й вугілля – не відновлювальні джерела енергії, їх запаси обмежені і в майбутньому, рано чи пізно вони вичерпаються. Протягом останнього століття видобуток нафти у світі зріс майже у 20 разів і продовжує зростати досить швидко. За оцінками експертів, протягом 40-50 років запаси корисних копалин будуть практично вичерпані. З огляду на цю обставину більшість розвинених країн намагаються споживання енергії через поновлювальні джерела енергії до яких відноситься і біомаса.

В країнах ЄС, а також США та Канаді виробництво енергії з біомаси вже тривалий час отримує всесторонню урядову підтримку і з року в рік замінює дедалі більшу частку загального споживання первинних енергоносіїв. Використання біомаси в розвинутих країнах світу близько 2000 млн. тонн умовного палива щорічно, що складає 15% світового споживання енергоресурсів [1]. За даними науково-дослідного інституту технічної теплофізики НАНУ, внесок біомаси у виробництво теплової енергії в країнах ЄС становить близько 11%, у виробництво електроенергії – 2%, біопалива для транспорту – близько 1%. Серед країн ЄС лідерами з виробництва теплової енергії з біомаси є Швеція, Данія, Австрія, Фінляндія. У Швеції працюють понад 100 котелень централізованого тепlopостачання з біомаси. Більше 60 тис. приватних домовласників використовують побутові котли на деревних гранулах і цей показник постійно зростає. В Австрії виробництво теплової енергії з деревної біомаси (дрова, кора, відходи від очистки лісу й лісопереробки, деревні брикети й гранули) є головним напрямком розвитку біоенергетики, частина якої у загальному споживанні становить майже 90%. Завдяки підтримці уряду в країні працює більше 4 тис. котелень (промислових і комунальних) на біомасі і 195 біогазових установок.

Враховуючи географічне розташування і природно-кліматичні умови України, деревина, відходи сільськогосподарських культур можуть стати суттєвим поновлювальним джерелом енергії. При цьому заготовляти деревину на паливо можна не тільки в наявних лісах (зараз лише 15,7% території України покрито лісом) а й на «плантаціях» з швидкоростучими породами деревини (тополя, верба, вільха). У багатьох

країнах світу почали вирощувати гібридні породи деревини, які вже на 3 – 4-й рік дають значний приріст біомаси; їх використовують для енергетичних потреб.

Застосування деревної біомаси дозволяє покращити економічні, технічні й екологічні показники. Технічне обладнання залучене для переробки деревної біомаси характеризується малими термінами окупності, а відсутність у ній сірки дозволяє уникнути шкідливих викидів у атмосферу. Зауважимо, біомаса з деревини утворюється в процесі технологічної переробки – лісозаготівельних робіт до випуску готової продукції (гілки, кора, деревна зелень, тирса, стружка, обрізки та кускові відходи деревообробних підприємств, низькоякісні дрова, деревина, отримана під час проведення рубок, з догляду за лісом секторних та поступових рубок, обрізання дерев у містах).

За даними Держкомлісу, в Україні щорічно заготовляють до 15 млн. м³ ділової деревини при різних видах рубок. В Івано-Франківській області заготовляють відповідно до 1,3 млн. м³. Під час лісозаготівлі на лісосіках залишається до 30% біомаси дерев (пеньки, вершинки, гілки), під час лісопилення відходи становлять біля 40% (горбилі, відторцовки, тирса), при виробництві меблів втрачається до 30% деревини. Сукупно цей ресурс біомаси тільки в нашій області становить близько 800 тис. м³ в рік. Крім того, є можливість на землях, які не використовуються під сільськогосподарські угіддя, вирощувати швидкоростучі породи деревини, що дасть можливість суттєво збільшити загальний об'єм деревної біомаси.

Порівняльний розрахунок економічного ефекту при спалюванні газу і щепи із відходів від лісозаготівлі та лісопереробки:

1. Для отримання 1 Гкал теплової енергії витрачається 142,8 м³ природного газу (теплотворна здатність при спалюванні природного газу – 36 МДж/кг).
2. Вартість 142,8 м³ природного газу складає 182,7 грн.

Для отримання 1 Гкал теплової енергії витрачається 689 кг або 1,72 м³ щепи. Тепловарна здатність щепи 3580 МДж/ м³.

Вартість одного м³ щепи отриманої в результаті подрібнення деревних відходів складає близько 80 грн.

Вартість 1,72 м³ щепи, яка необхідна для виробництва 1 Гкал теплової енергії складає $1,72 \text{ м}^3 \cdot 80 \text{ грн} = 137,6 \text{ грн}$.

В результаті затрати для виробництва 1 Гкал теплової енергії становлять:

При спалюванні природного газу – 182,7 грн.

При спалюванні щепи – 137,6 грн.

Економія становит : $182,7 \text{ грн} - 137,6 \text{ грн} = 45,1 \text{ грн}$.

Якщо використати для виробництва щепи орієнтовано тільки половину відходів від лісозаготівлі та лісопереробки в Івано-Франківській області то економія становитиме: $400 \text{ тис. м}^3 : 1,72 \text{ м}^3 \times 45,1 \text{ грн} = 10,5 \text{ млн. грн. в рік}$.

Висновки. Сьогодні частина енергії, отриманої з поновлювальних джерел, становить у Фінляндії 23%, Швеції 19%, Австрії 15%, а в Україні – менше 0,5%. Частка корисної енергії, утворюваної за рахунок деревини, ще менша. При цьому слід зазначити: в Україні щороку утворюється близько 40 млн. тон., тільки відходів деревини. Їх використання дозволило б заощадити 15-30 млрд. м³ природного газу і вирішити низку інших складних завдань [5]

Якщо збільшити споживання «свого» палива замість «чужого», можна значно зменшити енергозалежність. Крім того, заміна природного газу на газ із деревини, дає можливість істотно зменшити вартість виробництва тепла й електроенергії. Спалювання деревини дозволять поліпшити екологічну ситуацію в Україні за рахунок зменшення

шкоди від деревних відходів, а також зменшення шкідливих викидів в атмосферу. Україна має всі можливості запровадити «національну програму поновлювальних, альтернативних джерел енергії» на основі біомаси, оскільки має щорічну достатню кількість біомаси та технології виготовлення паливних гранул і брикетів, усіх видів біомаси в їх довільних комбінаціях. В Івано-Франківській області при лісозаготівлі та лісопереробці утворюється за приблизними даними близько 800 тис. м³ деревних відходів в рік, які успішно можна направити на виробництво альтернативної енергії. Якщо переробити тільки половину деревних відходів то економія складає 10,5 млн грн. валютних коштів в рік.

Список використаних джерел

1. Носеч В. Замість нафти і газу – біомаса! / В.Носеч // Дзеркало тижня – 2007. – 15–21 вересня – №34. – С. 17.
2. Костерін В. Відновлювана енергетика як ліки від газової недостатності / В. Костерін / Дзеркало тижня. – 2005. – 18-24 лютого. – №6 (585). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [www/at.ua/2000/2229/52626](http://www.at.ua/2000/2229/52626).
3. Футерко Л.Б. Використання деревної біомаси як альтернативного джерела енергії / Л.Б. Футерко // Електронний журнал енергосервісної компанії «Екологические системы» 2006-№5 май. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www/ecso-escosy.narod.ru/2006_5/art31.htm.
4. Шпак А.П. Конституція цільової комплексної програми наукових досліджень АН України «Біомаса, як паливна сировина» («Біопаливо») Додаток 1 до постанови Президії НАН України від 28.02.2007р. – №56. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.at.ua/3000/3100/60425>.
5. Нетрадиційні і поновлювальні джерела енергії як альтернативні первинним джерелам енергії в регіоні: збірник наукових статей п'ятої міжнародної науково-практичної конференції, 2-3 квітня. – 2009 р. – Львів: ЛьвЦНТЕУ, 2009 р. – С. 353.

Касиянчук В.Д., Гончарик Р.П. Эффективность использования древесной биомассы для производства альтернативных энергии

Статья освещает резервы древесной биомассы Ивано-Франковской области и возможности ее использования для производства альтернативной энергии. Проведенный анализ использования древесной биомассы в передовых странах мира, приведены примеры улучшения экологической ситуации в лесах, ручьях и реках. Посчитана эффективность от использования примерно половины отходов от лесозаготовки и лесопереработки на альтернативную энергию в Ивано-Франковской области.

Ключевые слова: биотопливо, альтернативная энергия, топливные гранулы, биомасса, эффективность.

Kasianchuk V.D., Gontcharyk R.P. Efficiency woody biomass for alternative energy

Article highlights reserves woody biomass Ivano-Frankivsk region, and its use for the production of alternative energy. The analysis of the use of wood biomass in advanced countries are examples of improving the environmental situation in the forests, streams and rivers. Counted the effectiveness of using about half waste from logging and wood processing for alternative energy in the Ivano-Frankivsk region.

Key words: biofuels, alternative energy, pellets, biomass, efficiency.

УДК 330.341.1

Гаврилюк Володимир Трохимович,
*кандидат економічних наук,
доцент, завідувачий кафедри
менеджменту та туризму
приватного вищого навчального закладу
Харківський соціально-економічний інститут*

АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НАУКОВОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто аналіз тенденцій розвитку наукової та інноваційної діяльності в Україні в регіональному розрізі. Запропоновано та обґрунтовано необхідність впровадження заходів управління, які дадуть змогу зацікавити українські підприємства впроваджувати нові технології та займатися науково-інноваційною діяльністю.

Ключові слова: інноваційна діяльність, економіка, економічне зростання, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті науково-технічний прогрес (НТП) перетворюється на інтеграційний, сполучний чинник розвитку світового господарства. Він відіграє визначальну роль у розвитку світогосподарських зв'язків: визначає темпи і напрямки розгортання економіки, військової потужності держав та служить своєрідною «точкою росту» для подальшого прискореного розвитку світового господарства. НТП стає основною рушійною силою світової економіки. З допомогою наукоємних виробництв, фундаментальних досліджень та прикладних розробок в окремих галузях науки і техніки прискорюються темпи розвитку економік провідних держав. Так, за останні 50 років СВП (світовий валовий продукт) збільшився в 5,9 раза [1, с. 21-24]. Вагомий внесок у цей процес зробили розвинені країни, що володіють найбільшим науково-технічним потенціалом. На частку цих держав припадає понад 50% СВП. Вони споживають 70% мінеральних ресурсів. Це відбувається завдяки величезній продуктивності, енергоємності новітньої техніки, технологій, устаткування, зосереджених у цих країнах.

Розвиток сфери наукової та інноваційної діяльності, як чинника інтенсифікації темпів економічного зростання країни та підвищення її конкурентоспроможності на світовому рівні забезпечується за допомогою реалізації ефективної, обґрунтованої науково-технічної політики держави. Одним з основних завдань формування такої політики та більш ефективного управління НТП є врахування особливостей економічного розвитку регіонів та пріоритетних науково-технічних проблем певних територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним питанням щодо проблем збереження та розвитку науково-технічного потенціалу присвячено велика кількість наукових праць зарубіжних та вітчизняних дослідників. Значимість досягнень науково-технічного прогресу і механізмів їх впровадження розглядається в працях

класиків економічної теорії: А. Маршалла, Д.Ріккардо, Ж.Б. Сея та ін. Теорії інноваційних процесів присвячені праці таких зарубіжних авторів, як Р. Вернон, М. Гознер, П. Друкер, П. Ліндерт, Е. Менсфілд, Г.Меньш, Р.Нельсон, М. Портер, М. Роджерс, Д. Сахал, Р. Солоу, К. Фрімен, Д. Хікс, Й.Шумпетер, Е. Яніч та ін. Значний внесок у розвиток теорії НТП зробили провідні українські вчені: О. Батура, О. Білоус, В. Будкін, І. Буряковський, О. Гаврилюк, В. Гесц, І.Єгоров, О. Зернецька, В. Колибанов, В. Кравець, Д. Лук'яненко, Ю. Ніколенко, Ю.Пахомов, О. Плотніков, А. Поручник, А. Руженцев, В. Семиноженко, А. Філіпенко; російські вчені Ю. Борко, Л. Глухарьов, М. Максимова, В. Маркушіна, Ю. Шишков, В.Циренщиков та інші.

Проте необхідно зазначити, що недостатньо вивченими залишаються питання дослідження специфіки розвитку науково-технічного прогресу та інноваційних процесів у регіональному розрізі та питання обґрунтування напрямків розвитку наукової та інноваційної діяльності країни з урахуванням регіональної специфіки.

Постановка завдання. Метою запропонованої статті є аналіз тенденцій розвитку наукової та інноваційної діяльності в Україні в регіональному розрізі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-технічний прогрес (НТП) – поступальний, взаємопов'язаний і взаємозумовлений розвиток науки і техніки. НТП обумовлений об'єктивними вимогами матеріального виробництва і суспільства в цілому, зростанням і ускладненням людських потреб [2, с. 770]. Проте загальні закони економічного і науково-технічного розвитку не можуть однаково виявлятися в різних природно-кліматичних, історичних, соціально-побутових, демографічних та інших умовах. В економічній літературі [3, с. 116-122] у залежності від масштабів впливу різноманітних факторів на прискорення НТП виділяють такі рівні впливу: макрорівень, мезорівень (регіональний, галузевий) та мікрорівень.

До факторів, що впливають на прискорення НТП на макрорівні, належать: величина державних коштів, які спрямовані на розвиток науки і техніки; ступінь участі держави в управлінні НТП; наявність єдиної державної науково-технічної політики; попит на результати НДР та нововведення; ступінь охоплення молоді середньою, середньо-спеціальною і вищою освітою; рівень підготовки учнів у середній школі, а також студентів у середніх та вищих навчальних закладах; наявність «здорової» конкуренції; ефективність проведеної державою економічної та соціальної політики; досконалість податкової системи; політична і соціальна обстановка в країні; рівень інфляції; повнота і досконалість нормативної бази в галузі науково-технічної діяльності; ступінь участі країни в міждержавних науково-технічних зв'язках; рівень інвестиційного ризику та ін.

До факторів, що впливають на прискорення НТП на регіональному рівні, можна віднести: величину коштів, що виділяються з регіонального бюджету на розвиток науки і техніки; зацікавленість і участь регіональних органів влади у впровадженні всього нового і передового; політичну і соціальну обстановку в регіоні; інвестиційну привабливість регіону; ступінь індустріального розвитку регіону; ефективність проведеної інвестиційної політики в регіоні і націленість її на оновлення і впровадження нової техніки та ін.

До факторів, що впливають на прискорення НТП на галузевому рівні, можна віднести: ступінь участі галузевого міністерства в управлінні НТП; наявність галузевої науково-технічної політики; ефективність амортизаційної та інвестиційної політики галузі і ступінь їх спрямованості на оновлення і впровадження нової техніки; ефективність економічної та соціальної політики галузі; інвестиційну привабливість галузі та ін.

До факторів, що впливають на прискорення НТП на рівні підприємства, можна віднести: величину фінансових коштів, що спрямовуються на технічне переозброєння

виробництва; створені державою та регіональними органами влади умови для зацікавленості всіх суб'єктів господарювання у впровадженні всього нового і передового, а також у випуску нової і конкурентоспроможної продукції; ефективність проведеної підприємством економічної та соціальної політики; інвестиційну привабливість підприємства; рівень менеджменту на підприємстві, розуміння значимості і зацікавленість перших осіб підприємства у впровадженні нововведень; ефективність проведеної підприємством амортизаційної та інвестиційної політики; наявність економічно обгрунтованої науково-технічної політики на підприємстві та ін.

Аналіз вказаних чинників дозволив зробити висновок, що на всіх рівнях НТП існують загальні риси серед факторів його прискорення:

- наявність єдиної державної науково-технічної політики;
- участь держави в управлінні НТП;
- фінансування заходів, які спрямовані на розвиток науки і техніки на різних рівнях управління;
- створення державними органами влади умов для зацікавленості всіх суб'єктів господарювання у впровадженні нових та передових технологій, у випуску нової і конкурентоспроможної продукції;
- наявність попиту на результати НДР і нововведення.

Формування єдиної державної науково-технічної політики повинно враховувати можливості та особливості окремих регіонів та галузей. Необхідність врахування регіональних особливостей соціально-економічного та науково-технічного розвитку при формуванні загальнодержавної політики розвитку сфери наукової та інноваційної діяльності обумовлена наявністю міжрегіональної і внутрішньорегіональної кооперації та інтеграції, спеціалізації територіально-виробничих систем, ускладненням внутрішньорегіональних і міжрегіональних господарських зв'язків.

Проаналізуємо тенденції розвитку наукової та інноваційної діяльності в Україні в регіональному розрізі. В Україні з 1995 р. до 2010 р. спостерігається зменшення чисельності фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, у 2 рази. У табл. 1 представлено динаміку чисельності фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, у розрахунку на 10000 осіб наявного населення у відповідному регіоні.

Таблиця 1

Чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи у розрахунку на 10000 осіб наявного населення

Області України	1995	2000	2005	2009	2010	Темп приросту за 1995-2010 рр.
м.Київ	197	170	150	131	128	-35,0
Харківська	104	67	60	55	53	-49,3
м. Севастополь	76	40	35	33	32	-58,1
Дніпропетровська	36	24	26	23	22	-38,5
Львівська	39	21	19	16	16	-43,9
Сумська	23	16	20	15	14	-59,0
Запорізька	35	20	17	14	13	-38,6
Київська	16	12	14	14	13	-62,0
Донецька	30	20	16	14	13	-15,3
Одеська	29	17	14	12	12	-58,2
Миколаївська	31	18	12	11	10	-59,7

Чернівецька	13	8	8	10	10	-66,5
Херсонська	14	9	8	7	7	-19,1
Автономна Республіка Крим	15	11	10	8	7	-45,7
Черкаська	16	8	7	7	7	-50,5
Полтавська	11	8	6	7	7	-56,1
Івано-Франківська	9	5	5	5	6	-39,4
Луганська	17	11	8	5	5	-37,7
Чернігівська	11	7	6	1	5	-70,6
Закарпатська	9	5	5	5	4	-52,4
Вінницька	8	6	5	4	4	-49,0
Кіровоградська	6	5	4	4	4	-50,4
Волинська	9	6	5	3	3	-36,8
Житомирська	6	3	3	2	2	-69,8
Тернопільська	7	4	4	2	2	-62,3
Рівненська	7	4	3	2	2	-69,1
Хмельницька	3	1	1	1	1	-75,7

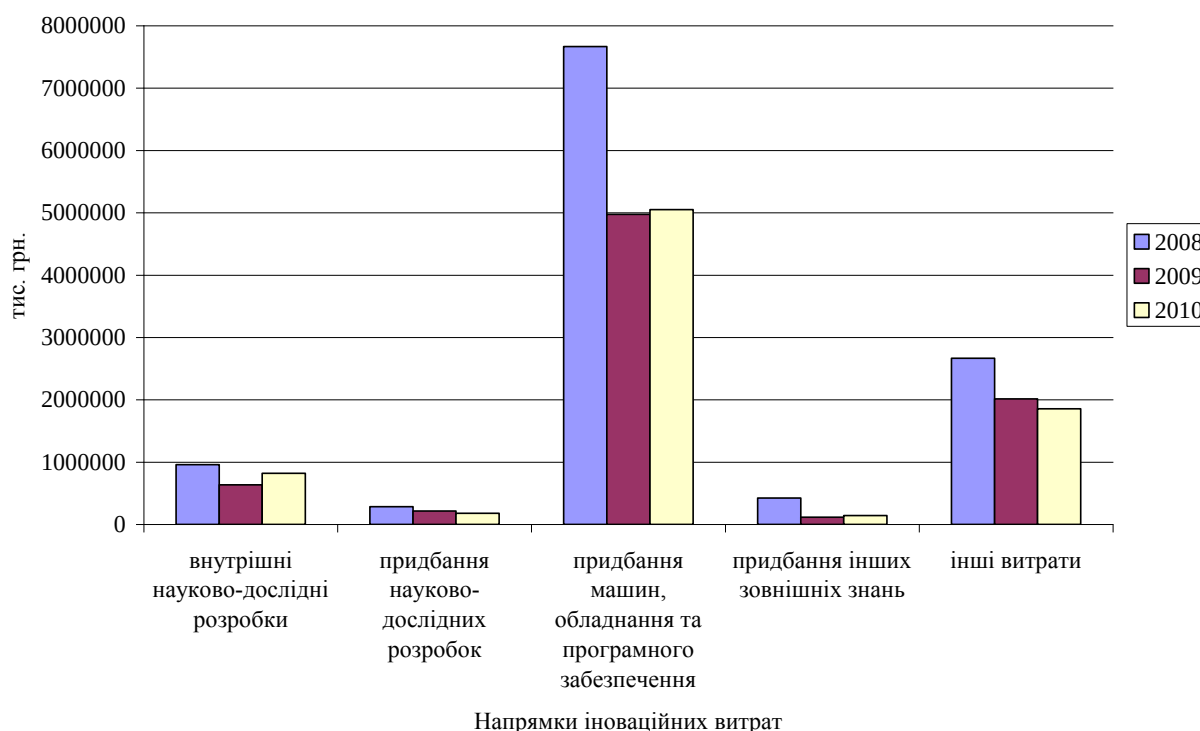
Як видно з табл. 1, у всіх регіонах України спостерігається тенденція до зниження цього показника. Місто Київ залишається лідером накопичення людського наукового потенціалу серед усіх регіонів України. Найвищі темпи зниження чисельності наукових робітників спостерігаються у Хмельницькій, Чернігівській, Рівненській, Житомирській, Чернівецькій областях.

Що стосується якісного складу наукових робітників, то необхідно відзначити, що за досліджуваний період (1995-2010 рр.) чисельність докторів наук збільшилась з 8 до 10 осіб у розрахунку на 100 тис. осіб наявного населення. Найбільша кількість докторів наук, які виконують наукові та науково-технічні роботи, у 2010 р. спостерігалась у м. Києві (100 осіб у розрахунку на 100 тис. осіб наявного населення), м. Севастополі (14 осіб), Харківській (22 особи) та Львівській (9 осіб) областях. Проте чисельність кандидатів наук, які виконують наукові та науково-технічні роботи, має тенденцію до зниження: з 44 до 37 осіб на 100 тис. осіб наявного населення за 1995-2010 рр. Найбільша кількість наукових працівників зі ступенем кандидата наук у 2010 р. була зосереджена в м. Києві (318 осіб у розрахунку на 100 тис. осіб наявного населення), Харківській (99 осіб), Львівській (41 особа), Одеській (22 особи), Дніпропетровській (22 особи), Київській та Чернівецькій областях (по 21 особі). Ці ж самі регіони займають перші місця при аналізі розподілу фахівців вищої кваліфікації, які зайняті в економіці України. Проте тенденція до зміни чисельності цієї групи фахівців має напрямок до збільшення в період з 1995 р. до 2010 р. Якщо у 1995 р. на 10 тис. осіб наявного населення припадало 13 фахівців вищої кваліфікації, зайнятих в економіці країни, то у 2010 р. цей показник збільшився на 61,5 % та склав 21 особу. Найбільший темп приросту чисельності фахівців вищої кваліфікації зі ступенем кандидата наук, зайнятих в економіці країни, спостерігається в Черкаській (191,8 %), Івано-Франківській (172,3 %), Житомирській (162,5 %), Волинській (147,6 %) та Хмельницькій областях (143,7 %). Таким чином, в Україні протягом 15 років (з 1995 до 2010 рр.) спостерігається негативна тенденція до зниження чисельності фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, що, безумовно, знижує загальний науковий потенціал країни. Проте позитивна динаміка збільшення в економіці країни чисельності зайнятого населення, яке має науковий ступінь, свідчить про збільшення

наукового потенціалу в регіонах України, що збільшує можливість вдосконалення існуючої системи виробництва та розподілення товарів та послуг на місцях.

Що стосується фінансування заходів, спрямованих на розвиток науки і техніки на різних рівнях управління, то необхідно зазначити, що в абсолютних величинах загальні витрати бюджету на науку складають близько 4 млрд. грн. або майже 1% від загального бюджету України [4]. Науково-технічну діяльність проводять у десятках міністерств і відомств, але близько 50% бюджетного фінансування отримує Національна академія наук України (НАНУ), решта ж 50% розподіляється серед інститутів галузових академій наук, установ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, інших міністерств і відомств. При чому в НАНУ працює 40 тис. осіб (в Академії наук Польщі, наприклад, близької до України за чисельністю населення, працює тільки 6 тис. осіб). Для порівняння: Євросоюз рекомендує своїм країнам-членам виділяти на розвиток науки 1,7% національних бюджетів, деякі країни цей орієнтир перевищують (Німеччина виділяє 2,8%, Франція – 2,2% бюджету). Динаміку інноваційних витрат підприємств України за напрямками діяльності наведено на рис. 1. Як видно з рис. 1, за всіма напрямками інноваційної діяльності спостерігається зниження обсягів витрат. Структура витрат змінилась незначно – на 1,21 в.п. Найбільшу питому вагу продовжують займати витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення. Найбільше зниження в обсягах витрат спостерігається за напрямком витрат «придбання інших зовнішніх знань» – на 66,4 %, «придбання науково-дослідних розробок» – на 37,6 % та «придбання машин, обладнання та програмного забезпечення» – на 34 %.

Рисунок 1

Динаміка інноваційних витрат за напрямками діяльності

Треба зазначити, що як обсяги витрат на інноваційну діяльність, так і обсяги реалізованої інноваційної продукції в регіонах України мають великі коливання як між регіонами, так і за роками. Найбільше зменшення фінансування інноваційної діяльності

спостерігається у Донецькій, Дніпропетровській, Луганській областях та у м. Києві. Проте збільшилися витрати в Івано-Франківській, Хмельницькій, Харківській та Миколаївській областях. Що стосується обсягів реалізованої інноваційної продукції, то значне зниження спостерігається в Запорізькій, Донецькій та Дніпропетровській, Харківській областях та у м. Києві. Збільшилися обсяги реалізації цього виду продукції в Миколаївській, Полтавській, Сумській, Вінницькій, Київській областях. Тобто спостерігається зниження інноваційної активності підприємств в індустріально розвинутих регіонах та підвищення – у менш розвинутих регіонах. Ці зміни відбилися на показниках результативності інноваційних витрат. У табл. 2 наведено відносні показники результативності інноваційних витрат, розраховані як результат від ділення загального обсягу інноваційних витрат (тис. грн.) на обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку (тис. грн.).

Таблиця 2

Відносні показники результативності інноваційних витрат за регіонами України, грн.

Області України	2008	2009	2010
Полтавська	0,67	1,08	11,70
Луганська	0,99	12,03	8,71
Черкаська	3,91	0,26	6,98
Сумська	9,28	11,53	4,65
Тернопільська	0,97	0,93	4,63
Запорізька	9,33	6,43	3,75
Київська	2,26	2,05	2,87
Кіровоградська	7,27	6,07	2,68
Херсонська	1,23	1,06	2,56
м. Севастополь	7,02	1,52	2,09
Вінницька	0,36	0,05	2,04
Миколаївська	0,37	1,06	1,99
Харківська	6,35	2,13	1,80
Житомирська	1,57	0,61	1,79
м. Київ	1,52	0,95	1,72
Волинська	0,04	0,05	0,90
Чернігівська	0,47	0,16	0,58
Дніпропетровська	1,24	0,44	0,47
Донецька	0,51	0,98	0,47
Рівненська	0,27	1,93	0,39
Львівська	0,61	1,20	0,37
Автономна Республіка Крим	0,49	0,59	0,18
Чернівецька	3,87	1,52	0,13
Одеська	0,78	0,07	0,06
Івано-Франківська	0,25	0,35	0,03
Закарпатська	1,61	0,02	0,01
Хмельницька	0,04	0,00	0,00

Незважаючи на зменшення інноваційних витрат з 12 млрд. грн. у 2008 р. до 8 млрд. грн. у 2010 р., загальний показник результативності інноваційних витрат з 2008 р. до

2010 р. підвищився з 1,22 грн. до 1,37 грн. Тобто у 2010 р. на 1 грн. витрачених коштів на інновації припадало 1,37 грн. нової для ринку реалізованої інноваційної продукції. Треба зазначити, що до загальної суми інноваційних витрат відносяться витрати, які здійснили підприємства на впровадження інновацій як нових для підприємства, так і нових для ринку, у тому числі на: внутрішні науково-дослідні роботи (НДР), придбання НДР, машин, обладнання та програмного забезпечення, інших зовнішніх знань та інші витрати [6], тому мають властивість накопичення та довготривалий характер використання. За період з 2008 р. до 2010 р. спостерігається збільшення результативності інноваційних витрат лише в 12 областях України та у м. Києві.

Висновки. Таким чином, аналіз тенденцій розвитку наукової та інноваційної діяльності в Україні в регіональному розрізі дозволив простежити такі тенденції:

– за 1995-2010 рр. в Україні в цілому та в регіонах зокрема спостерігається зменшення чисельності фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи, одночасно зі збільшенням чисельності населення, яке має науковий ступінь та зайняте в економіці України. Це свідчить про підвищення наукового людського потенціалу України в економіці, що збільшує можливість вдосконалення наявної системи виробництва та розподілення товарів та послуг у секторах економіки;

– спостерігається зниження інноваційної активності підприємств в індустріально розвинутих регіонах та підвищення – у менш розвинутих. Відповідно до цього індустріально розвинуті регіони мають низькі значення результативності інноваційних витрат порівняно з менш розвинутими регіонами країни.

З метою удосконалення наявної державної науково-технічної політики одним з найважливіших заходів у сфері наукової та інноваційної діяльності вважаємо створення державними органами влади умов для зацікавленості всіх суб'єктів господарювання у впровадженні нових і передових технологій, які матимуть переваги у випуску нової і конкурентоспроможної продукції. Це дозволить підвищити ефективність виробництва, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності як окремих виробництв, підприємств, так і країни в цілому.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямку. З метою удосконалення існуючої державної науково-технічної політики України, пов'язаної із процесами стимулювання науково-технічного прогресу, вважаємо за доцільне проводити подальші дослідження у напрямку розробки заходів управління, які дадуть змогу зацікавити українські підприємства впроваджувати нові технології та займатися науково-інноваційною діяльністю.

Список використаних джерел

1. Мировая экономика: учеб. / Л. С. Падалкина, В. В. Клочков, С. В. Тарасова [и др.]; под ред. И. П. Николаевой. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 240 с.
2. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – 4-е изд. доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 1248 с.
3. Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Экономика организаций (предприятий) / 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2005. – 560 с.
4. Сибирный А. Какая нам нужна наука? // Зеркало недели, №32, 14 сентября 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/SCIENCE/kakaya_nam_nuzhna_nauka-108747.html.
5. Статистичний збірник «Регіони України». Частина I. / За редакцією О.Г.Осауленка. – Київ: Державна служба статистики України, 2011. – 358 с.

6. Статистичний збірник «Регіони України». Частина II. / За редакцією О.Г. Осауленка. – Київ: Державна служба статистики України, 2011. – 783 с.

Гаврилюк В.Т. Анализ региональных особенностей научной и инновационной деятельности в Украин

Аннотация. В статье рассмотрен анализ тенденций развития научной и инновационной деятельности в Украине в региональном разрезе. Предложена и обоснована необходимость внедрения мероприятий управления, которые дадут возможность заинтересовать украинские предприятия внедрять новые технологии и заниматься научно инновационной деятельностью.

Ключевые слова: инновационная деятельность, экономика, экономический рост, конкурентоспособность.

Gavriluk V.T. An analysis of regional features of scientific and innovative activity is in Ukraine

Annotation. In the article the analysis of progress of scientific and innovative activity trends is considered in Ukraine in a regional cut. Offered and grounded necessity of introduction of measures managements which will enable to interest the Ukrainian enterprises to inculcate new technologies and work scientifically by innovative activity.

Key words: innovation, economy, economic growth, competitiveness.

Івашків Тарас Степанович,
кандидат економічних наук,
доцент університету,
завідувач кафедри економічної теорії
імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Борович Оксана Василівна,
кандидат економічних наук,
доцент університету,
завідувач кафедри обліку та аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІКО-ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ОЦІНКИ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ

В статті представлена енерго-економічна методика оцінки сільськогосподарських тракторів за допомогою методу матричних балансів В. Леонтєва. Проведений аналіз ринку сільськогосподарської техніки.

Ключові слова: ринок сільськогосподарської техніки, сільськогосподарські трактори, методика, енергетичні показники, економічні показники, ефективність.

Постановка проблеми. Ринок сільськогосподарської техніки в наш час пропонує велику кількість високопродуктивної і різнопланової техніки. Яка здатна задовільнити практично всі потреби сільськогосподарських виробників. Техніка, яка має різні технічні і вартісні показники, досить часто продається в одному технічному ряду хоча і може не завжди належати до одного класу. Наприклад, приналежність трактора до одного класу, за принципом потужності двигуна, не завжди говорить про те, що в усіх машинах цієї групи однакові функціональні можливості. Тому, виробники сільськогосподарської техніки всіма шляхами стараються якось відокремити свою техніку і наголошують на її переваги та стараються показати недоліки конкурентів. Проте, сільськогосподарський виробник не завжди потребує тої кількості операцій та якості їх виконання, що закладені в конструкції трактора чи комбайна. Але вони закладені в його ціну і за них необхідно платити. Тому, постає проблема з одної сторони вивчити ринок сільськогосподарської техніки, щоб виявити весь спектр машин та види робіт, які вони можуть виконати, а з другої сторони оцінити їх з точки зору ефективності використання саме в умовах конкретного господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поряд з цілими науково-дослідними інститутами, які займаються розробкою методів економіко-енергетичної оцінки сільськогосподарської техніки та інститутами, які вивчають ринок сільськогосподарських машин, велику увагу даній тематиці приділяють такі вітчизняні та закордонні вчені. До

них відносяться А. Гаркавий (пропонує аналіз сільськогосподарських агрегатів здійснювати за допомогою енергетичних. Економічних і енергетичних інтегральних показників [4]), В. Леонтьєв (пропонує оцінювати техніку на ефективність враховуючи як грошові, так і екологічні показники можна й за допомогою матриці міжгалузевих балансів [3]), А. Артаменко і П. Нестеренко (стверджують, що в умовах ринкового типу господарства, основою якого є капітал, виробничі відносини здійснюються на ринку шляхом обміну. Товари прирівнюються один до одного. В їх виробництві брала участь конкретна праця і природна речовина. Тому багатством суспільства щодо речового його змісту є праця і природа. Енергетичні витрати лежать на боці, насамперед, споживної вартості як елемент фотосинтезу і тільки незначною мірою на боці людини як складова абстрактної праці. Остання, як відомо, категорія економічна, а не фізіологічна [2]), М. Руденко (стверджує, що в основі субстанції вартості лежить енергія, то під неї треба підвести й ціни, підрахувавши попередньо, скільки енергії пішло на приріст продукції. Такі розрахунки слід зробити по праці, паливно-мастильних матеріалах, електроенергії, деталях та механізмах [2]) та І. Зеліско (вважає, що енергетична оцінка полягає в тому, щоб визначити повні енергетичні витрати на одиницю продукції, оцінити їх за цінами найбільш поширених енергоносіїв і порівняти з існуючими ринковими цінами на цю продукцію. Визначити сукупну трудомісткість одиниці продукції, оцінити її за ринковими цінами на робочу силу і також порівняти одержану величину з реальними ринковими цінами [1]).

В наш час, не зважаючи на те, що вченими було зроблено значний вклад у розв'язання протиріч енергетичної, технічної та економічної оцінки основних засобів. Проте невирішеними залишаються питання визначення меж ефективного їх використання, як базового фактора сільського виробництва.

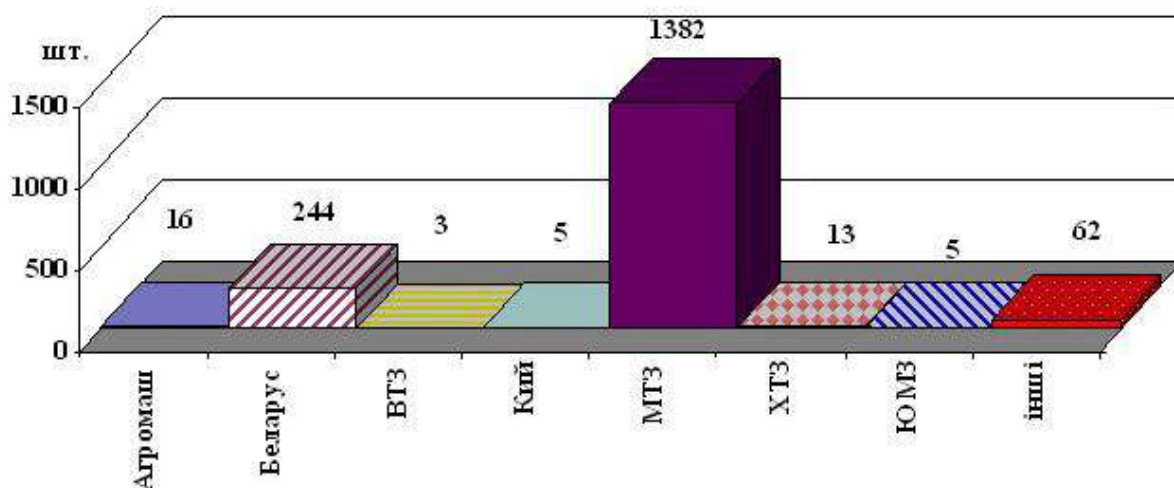
Постановка завдання. Основним завданням, яке стоїть перед авторами є аналіз українського ринку сільськогосподарських машин та визначення енергетичних й економічних меж ефективного використання сільськогосподарських машин, зокрема сільськогосподарських тракторів та агрегатів, з метою виявлення умов використання її в умовах конкретного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок сільськогосподарської техніки в Україні в останній час характеризується жорсткою конкурентною боротьбою між вітчизняними та іноземними виробниками. Не зважаючи на економічні проблеми аграрних виробників із 100% купленої техніки в 2011-2012 роках нові машини займали 80%. Так, у 2011 році в Україні було придбано 2983 тракторів усіх марок та класів та 804 зернозбиральних комбайни, що в порівнянні з 2010 роком на 30% більше. З них, тракторів потужністю до 40 кВт – 70 од., від 40 до 60 кВт – 489 од., від 60 до 100 кВт – 1346 од., а потужність понад 100 кВт – 1078 од.

Якщо брати у вартісному вираженні серед придбаних зернозбиральних комбайнів лідерами серед торгових марок стали: «Claas» (25,3% загального імпорту комбайнів в Україну), «John Deere» (17,4%) і «Палес» (15,1%). У вартісному вираженні лідерами серед імпортерів комбайнів стали компанії «Техноторг-Дон» (16,2% загального імпорту комбайнів в Україну) і «Ростсельмаш» (7,4%). За ними йдуть імпортери американських і європейських комбайнів: компаній «Райз» (6,5%), «Агротек» (5,2%) і «Новофарм» (4,6%). Ринок імпортних тракторів має не менш значні показники. У вартісному виразі лідерами серед торгових марок тракторів є: «MTЗ» (47,2% загального імпорту тракторів в Україну), «John Deere» (19,0%), «Case» (11,3 %) і «New Holland» (6,5%). Імпорт тракторів MTЗ в основному ділиться між двома лідируючими постачальниками: «Техноторг-Дон» (24,7%

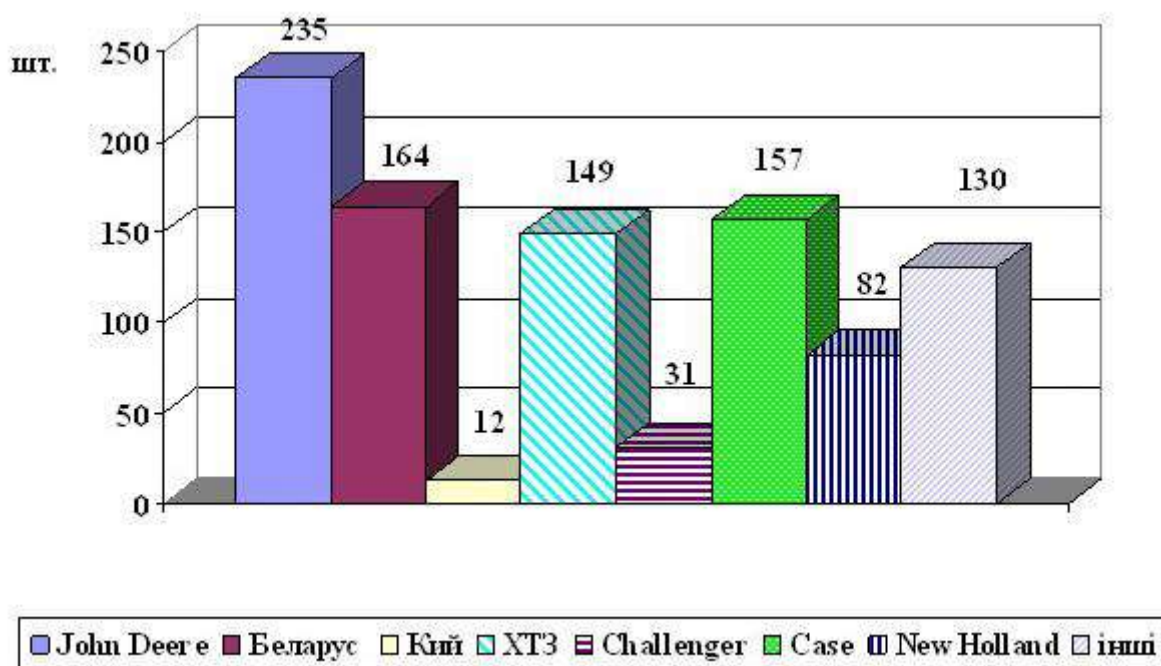
загального імпорту тракторів в Україну) і «ТД МТЗ-Білорусь-Україна» (14,0%). За постачальниками білоруських тракторів йдуть імпортери американських і європейських тракторів: компанії «Новофарм» (6,1% загального імпорту тракторів в Україну), «Агротек» (5,7%) і «Агробудівельний альянс «Астра» (5,5%) [5].

Рисунок 1

Структура придбаних тракторів потужністю від 40 до 60 кВт у 2011 р.

Рисунок 2

Структура придбаних тракторів потужністю понад 100 кВт у 2011 р.

Визначивши лідерів вітчизняного ринку сільськогосподарської техніки поспробуємо оцінити їх за енергетичними та економічними параметрами за допомогою матриці міжгалузевих балансів В. Леонтьєва та принципу граничних витрат. Нами було взято

декілька сучасних зразків закордонної та вітчизняної техніки і проведено економіко-енергетичну оцінку при передпосівному обробітку ґрунту та посівній компанії (табл. 1).

Таблиця 1

Витрати енергії на посів 100 гектарів зернових в залежності від варіантів агрегативання

Марка трактора та сівалки	Витрачено палива, л	Витрати енергії на 1 га, МДж
New Holland-9682 з Flexi Coil-1720	440	441,2
Case-8950 з Flexi Coil-1720	380	406,5
John Deere- 8400 з Flexi Coil-1720	440	441,8
MTЗ-80.1 з СЗ-3,6	470	351,7
T-70С з СЗ-3,6 х2 + СП-16А	300	287,3
ЮМЗ-10240 з СЗ-3.6 х 2+СП-16А	320	296,0
ДТ-75 з СЗ-3.6 х 3 + СП-11Г	280	272,2

Виходячи з методичного підходу В. Леонтьєва було встановлено, що використання енергії різними тракторами різко відрізняється. Граничні витрати енергії у них складають від 287 МДж/га (ДТ-75 з СЗ-3.6 х 3 + СП-11Г) до 441 МДж/га (Case-8950 з Flexi Coil-1720). Гранична межа використання механічної енергії згідно емпіричних досліджень складає 508 МДж/га.

Енергоефективним використанням сільськогосподарських тракторів на 100 га посівах є ДТ-75 з СЗ-3.6 х 3 + СП-11Г, а найменш ефективним є New Holland-9682, що агрегатуються з сівалкою прямого посіву з Flexi Coil-1720. Проте, використання даних тракторів на більших площах посівів показує, що енергоефективність трактора ДТ-75 швидко падає, і при обробітку 500 га посівів зернових, в порівнянні з Case-8950 та John Deere- 8400, він стає неефективним.

При економічній оцінці рухомого складу МТП на 100 га посівів найефективнішими виявилися ДТ-75, New Holland-9682, John Deere- 8400, та Case-8950, а найменш ефективним виявився МТЗ-80. Витрати на 100 посівів у них склали: 1449,66 грн./га, 1773,86 грн./га, 2058,93 грн./га, 1610,54 та 2235,84 відповідно. Граничні витрати на 1 га були авторами розраховані з такими умовами: урожайність пшениці 30 ц/га, вартість 1 т пшениці 1645 грн. Точка беззбитковості посівної компанії для середньостатистичного фермера склала 2100 грн./га. При використанні тракторів на площі 500 га закордонні трактори New Holland-9682, John Deere-8400 та Case-8950 припадає найменше витрат. Найкраще співвідношення між енергетичними та економічними показниками на площах 100-300 га є у тракторів ДТ-75, ЮМЗ-10240, а на площах 500 га і більше у New Holland-9682, John Deere-8400 та Case-8950. Використання МТЗ-80 на посівній компанії є неефективним на всіх площах посівів.

Отже, використання тракторів ДТ-75, ЮМЗ-10240 є ефективним на площах 100-300 га, а на площах понад 500 га New Holland-9682, John Deere-8400 та Case-8950.

Висновки. Ринок сільськогосподарської техніки характеризується значним вибором сільськогосподарських машин, які є різними за технічними та економічними

параметрами. Позитивним є те, що на ринку продається переважно нова техніка, які витіснила «беушну» і ринок ще не наситився і динамічно розвивається.

Таким чином, матрична модель міжгалузевих балансів В Леонтєва може ефективно використовуватися при граничній енергетичній та економічній оцінці рухомого складу МТП у реальних умовах господарювання та дозволяє скласти більш реалістичні плани використання машин на протязі року.

Список використаних джерел

1. Зеліско І.М. Енергетичні аспекти формування вартості сільськогосподарської продукції / І.М. Зеліско // Економіка АПК. – 1996. – №5. – С. 33.
2. Артаменко О.А. Нестеренко П.П. Економічні аспекти використання трудових показників при оцінці техніки / О.А. Артаменко, П.П. Нестеренко // Економіка АПК. – 1997. – №3. – С. 49.
3. Корчемний М., Федорейко В., Щербань В. Енергозбереження в агропромисловому комплексі / М. Корчемний та ін. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 984 с.
4. Гарькавий А. Д. Як перейти на виробництво конкурентоспроможної продукції на селі / А.Д. Гарькавий // Техніка АПК. – 1999. – №5. – С. 10 – 11.
5. Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2011 році // Статистичний бюлетень – Київ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Ивашкив Т.С., Борович О.Н. Особенности экономико-энергетическая оценка использования сельскохозяйственной техники

В статье представлена энерго-экономическая методика оценки сельскохозяйственных тракторов с помощью метода матричных балансов В. Леонтьева. Проведен анализ рынка сельскохозяйственной техники.

Ключевые слова: рынок сельскохозяйственной техники, сельскохозяйственные трактора, методика, энергетические показатели, экономические показатели, эффективность.

Ivachkiv T.S., Borovytych O.M. Features of economic assessment of energy use agricultural machinery

This paper presents energy and economic evaluation technique agricultural tractors using the method of matrix V. Leontyeva balances. The analysis of the market for agricultural machinery.

Key words: market of agricultural machinery, agricultural tractors, methods, energy performance, economic performance, efficiency.

Серняк Олег Ігорович,
кандидат наук з державного управління,
завідувач кафедри фінансів
та управління персоналом
і економіки праці
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРОФЕСІЙНО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО ВИЩОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІНТЕРНЕТ-САЙТІВ ПОШУКУ РОБОТИ)

У статті на основі аналізу Інтернет-сайтів пошуку роботи систематизовано основні професійно-кваліфікаційні вимоги до вищого управлінського персоналу підприємств в Україні. Здійснено порівняння теоретичних напрацювань вітчизняних і зарубіжних науковців із практичними вимогами до топ-менеджерів. Сформовано образ «ідеального», за вимогами роботодавців, менеджера вищого рівня управління в Україні.

Ключові слова: вищий управлінський персонал, топ-менеджер, ділові уміння та навички, компетентність, кваліфікація.

Постановка проблеми. У процесі розвитку управлінської науки під впливом соціально-економічного й інформаційно-технологічного середовища змінюються вимоги до менеджерів усіх рівнів управління. Особливо це стосується керівників великих підприємств і транснаціональних корпорацій, діяльність яких безпосередньо впливає на регіональний, загальнонаціональний і навіть глобальний масштаби розвитку економіки. Йдеться про вищий управлінський персонал, посади якого визнані класики менеджменту М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедоурі зіставляють за важливістю з посадами генералів у армії, міністрами в уряді та ректорами в університетах, оскільки вони відповідають за ухвалення найважливіших рішень для організації загалом чи для основної частини організації [4, с. 53].

Управління значними людськими, фінансовими, технологічними й інформаційними ресурсами вимагає від вищого управлінського персоналу довготривалої підготовки, успішного досвіду роботи, специфічних знань, умінь і навичок. А тому дослідження професійно-кваліфікаційних вимог до менеджерів вищого рівня є важливим науковим завданням, особливо в умовах розвитку глобальної ринкової економіки, конкуренції за інтелектуальний капітал, боротьби за джерела ресурсів і ринки збуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійно-кваліфікаційних вимог до сучасних менеджерів, як правило, досліджується науковцями в контексті проблематики керівництва та лідерства. Це чітко помітно у працях таких зарубіжних учених, як М. Альберт, Р. В. Гріфін, П. Ф. Друкер, М. Х. Мескон, Е. Уткін, Ф. Хедоурі й ін., та працях таких вітчизняних дослідників менеджменту, як Б. Андрушків, Й. Завадський, О. Кузьмін, Г. Осовська, Р. Пушкар, Н. Тарнавська, В. Яцура й ін. У

вітчизняній науковій літературі окремі доробки у даному напрямку лягли в основу навчально-методичних праць із організації праці менеджера. Зокрема, це стосується досліджень Л. В. Балабанової, М. Д. Виноградського, В. М. Данюка, В. М. Колпакова, О. В. Сардак, Л. І. Скібіцької, О. М. Шканової та ін. Однак, як у вітчизняній, так і зарубіжній науковій літературі недостатньо ґрунтовно вивчено питання професійно-кваліфікаційних вимог до вищого управлінського персоналу, або так званої бізнес-еліти підприємств.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація на основі аналізу Інтернет-сайтів пошуку роботи основних професійно-кваліфікаційних вимог до менеджерів вищого управлінського рівня в Україні, що висувуються безпосередніх роботодавцями, та їх порівняння з теоретичними напрацюваннями вітчизняних і зарубіжних учених.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі існує чимало поглядів на вимоги, що ставляться до кандидатів на посаду менеджера вищого рівня управління. Вітчизняний учений В. Данюк порахував, що якщо із запропонованих різними авторами класифікацій вибрати ті характеристики, що не повторюються, то їх кількість сягне понад 200 [2, с. 48]. Однак більшість із цих вимог ґрунтуються на теоретичних дослідженнях і не підкріплені практикою. У зв'язку з цим ми обрали Інтернет-сайти пошуку роботи як найдоступніше та найбільш інформаційно наповнене джерело актуальних вимог до вищого управлінського персоналу підприємств приватної форми власності в Україні, що дає змогу одержати фактичний матеріал для дослідження його професійно-кваліфікаційних характеристик.

У вересні 2012 року на трьох найавторитетніших (за відгуками менеджерів з персоналу та спеціалістів рекрутингових і кадрових агенцій) Інтернет-сайтах пошуку роботи було розміщено близько 1500 вакансій по всій Україні для так званих топ-менеджерів (керівників вищої управлінської ланки). Зокрема, на сайті www.work.ua розміщено понад 700 таких вакансій, на сайті www.hh.ua – близько 250 вакансій, на сайті www.rabota.ua – близько 800 вакансій. 45 % усіх вакансій пропонується в місті Києві, решта – в регіонах. Значна частина вакансій передбачає встановлення розміру заробітної плати за результатами співбесіди, що дає змогу кандидату на посаду, якнайкраще презентувавши себе, підняти її верхню межу. Ті ж вакансії, у яких вже вказано розмір заробітної плати, обумовлюють, як правило, нижню межу заробітної плати, а загальний дохід доповнюватиме бонус за результатами роботи (від 20 до 100 % посадового окладу). Загалом, місячна заробітна плата вищого управлінського персоналу в Україні перебуває в діапазоні від 8000 грн. до 80000 грн.

Ми проаналізували 102 вакансії з зазначених вище Інтернет-сайтів пошуку роботи, у яких вказано розмір заробітної плати та які подано рекрутинговими чи кадровими агенціями. Серед посад топ-менеджерів найчастіше зустрічаються посади директора підприємства, директора з маркетингу, виконавчого директора, директора виробництва, комерційного директора, фінансового директора, директора філії, керівника проекту, директора з логістики, генерального директора, керівника напрямку, директора магазину, директора з розвитку, директора з продаж, заступника директора з продаж, операційного директора, IT-директора та HR-директора.

Вимоги до вищого управлінського персоналу, як і вимоги до інших фахівців, що розміщені на Інтернет-сайтах, можна умовно поділити на загальні вимоги (стать, освіта, вік), професійні вимоги (досвід роботи, професійні уміння та якості) та додаткові вимоги (ставлення до відрядження, наявність власного автомобіля, знання іноземної мови, навички роботи з комп'ютером). Ці вимоги зустрічаються у більшості вакансій топ-

менеджерів. Виняток становлять додаткові вимоги, які залежать від специфіки конкретної роботи та сфери діяльності. Так, часті відрядження передбачено у 13 % розглянутих нами вакансіях, наявність власного авто – у 17 %, знання іноземної (як правило, англійської) мови – у 20 %, а навички роботи з комп'ютером – у 33 % вакансій. Ставлення до відрядження та наявність автомобіля – це, як правило, вимоги до регіональних менеджерів, які відповідно до особливостей своєї роботи повинні контролювати роботу багатьох організацій у певному регіоні. Тому вони зустрічаються лише в окремих вакансіях. Натомість, знання іноземної мови та навички роботи з комп'ютером, хоч і вказані відповідно у кожній п'ятій і у кожній третій вакансії, насправді є обов'язковими для усіх сучасних топ-менеджерів. Відсутність цих умінь у кандидатів вважається суттєвим недоліком у процесі професійного відбору та знижує шанси зайняти необхідну вакансію.

Стосовно загальних вимог до вищого управлінського персоналу, то вимоги до статі топ-менеджера висуваються у 29 вакансіях, що становить 28 % усіх проаналізованих вакансій. Причому у 83 % з цих вакансій роботодавці хочуть бачити топ-менеджерами чоловіків і лише у 17 % – жінок. Вакансії «для жінок» – це, як правило, посади директорів із маркетингу, директорів магазинів і HR-директорів (керівників служб управління персоналом). До освіти менеджера вищої ланки у 99 % випадків висуваються єдині вимоги – повна вища освіта. Виняток становить вакансія директора виробництва, яким може бути спеціаліст зі середньою спеціальною освітою. Причому вимоги до освітнього рівня кандидата передбачають наявність теоретичних і практичних знань не лише з майбутньої сфери роботи, але й зі сфери менеджменту. Різноманітнішими є вимоги до віку вищого управлінського персоналу, зокрема, до його нижньої та верхньої межі. Так, нижню межу віку топ-менеджера в Україні роботодавці хочуть бачити такою:

- 24 роки – 1 вакансія, що становить 1 %;
- 25 років – 14 вакансій, що становить 14 %;
- 26 років – 2 вакансії, що становить 2 %;
- 27 років – 11 вакансій, що становить 11 %;
- 28 років – 14 вакансій, що становить 14 %;
- 29 років – 2 вакансії, що становить 2 %;
- 30 років – 24 вакансії, що становить 23,5 %;
- 32 роки – 1 вакансія, що становить 1 %;
- 33 роки – 1 вакансія, що становить 1 %;
- 35 років – 9 вакансій, що становить 9 %;
- 40 років – 2 вакансії, що становить 2 %;
- без вказаної нижньої межі – 20 вакансій, що становить 19,5 %.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що нижньою межею віку вищого управлінського персоналу в Україні за вимогами роботодавців є вік від 27 до 30 років. Це досить закономірно, виходячи з того, що вищу освіту в нас здобувають у 22–23 роки, а п'яти-семи років достатньо для одержання якісних практичних умінь і навичок та необхідного для роботи на найвищому управлінському рівні досвіду.

Вимоги до верхньої межі вищого управлінського персоналу в Україні, за результатами аналізу вакансій Інтернет-сайтів пошуку роботи, є такими:

- 35 років – 11 вакансій, що становить 11 %;
- 37 років – 2 вакансії, що становить 2 %;
- 38 років – 1 вакансія, що становить 1 %;
- 39 років – 1 вакансія, що становить 1 %;

- 40 років – 12 вакансій, що становить 12 %;
- 41 рік – 1 вакансія, що становить 1 %;
- 45 років – 37 вакансій, що становить 36 %;
- 50 років – 6 вакансій, що становить 6 %;
- 52 роки – 1 вакансія, що становить 1 %;
- 55 років – 6 вакансій, що становить 6 %;
- без вказаної верхньої межі – 24 вакансії – 23 %.

З цих даних випливає, що оптимальною верхньою межею віку для топ-менеджера в Україні є 45 років. Саме цей вік відповідає етапу просування в загальному процесі кар'єрного розвитку працівника, який, на думку вітчизняного науковця В. Савченка, характеризується підвищенням рівня кваліфікації, набуттям нових навиків і досвіду роботи, підвищенням рівня самоствердження, посиленням незалежності та початком самовираження працівника [5, с. 277]. Цікаво, що шанси отримати посаду топ-менеджера в 35 років у 2 рази більші, ніж у 55 років. Це свідчить про бажання роботодавців довірити керівництво організацією людині, яка здобувала освіту в часи Радянського Союзу, але безпосередній досвід роботи накопичувала вже за незалежної України, зокрема в періоди економічних криз 90-х років і кінця 2000-х років. Роботодавцям потрібні енергійні, креативні, цілеспрямовані та найголовніше – із сучасним мисленням працівники. Тобто сьогодні фактично відбувається «омолодження» вищого управлінського персоналу підприємств в Україні.

Підтвердженням цих висновків є той факт, що на посади менеджерів вищого управлінського рівня переважно запрошують осіб зі загальним досвідом роботи понад 5 років (52 вакансії, що становить 51 % усіх проаналізованих нами вакансій). Рідше на цих посадах хочуть бачити осіб з досвідом роботи від 2 років (37 вакансій, що становить 36 %), ще рідше – осіб із досвідом роботи від 3 років (7 вакансій, що становить 7 %) та зовсім мало – осіб із досвідом роботи понад 1 і понад 6 років (по 3 вакансії, що разом становить 6 %). На думку менеджерів із персоналу, не існує прямої залежності між досвідом роботи та шансами одержати посаду топ-менеджера. Береться до уваги швидше якісний аспект досвіду, ніж кількісний. Тобто роботодавцю потрібен досвід менеджера забезпечувати стабільно високі результати роботи за відносно незначних затрат на їх одержання.

Попередньо розглянуті освітньо-кваліфікаційні вимоги до вищого управлінського персоналу підприємств в Україні є чітко формалізованими, тобто, якщо є необхідний досвід роботи, вік, рівень знання англійської мови та користування комп'ютером, то кандидат може розглядатися як потенційний претендент на вакантну посаду. Натомість, вимоги до професійних умінь і якостей – досить суб'єктивний чинник відбору. Практично неможливо за переглянутим резюме кандидата та проведеною співбесідою дати точну оцінку володіння претендентом на посаду тими чи іншими професійними вміннями та якостями. Це можна зробити лише за результатами стажування чи випробувального терміну. Навіть незважаючи на те, що в зарубіжній практиці існує безліч тестів і методик для перевірки управлінських умінь і навичок у ході проведення співбесіди, вони можуть дати лише дуже загальну картину, а рішення про подальшу співпрацю все одно ухвалює менеджер із персоналу, спираючись на власний досвід та інтуїцію. Однак, складність відбору кандидата за професійними вміннями та якостями в жодному разі не применшує їх важливість для вищого управлінського персоналу.

Загалом, встановлені роботодавцями на інтернет-сайтах пошуку роботи вимоги до професійних умінь і якостей топ-менеджерів можна поділити на ділові вміння та навички,

особистісні риси, професійно важливі психічні властивості та морально-етичні якості.

Ділові уміння та навички, на думку вітчизняного дослідника менеджменту Й. Завадського, проявляються у здатності знаходити (в рамках компетентності, наданих повноважень і наявних засобів) оптимальний підхід до ситуацій, що виникають, і найкоротшим шляхом досягати поставленої мети. Причому під діловими вміннями науковець розуміє трансформовані знання, що втілюються під час здійснення конкретних управлінських операцій, а під діловими навичками – уміння, що доведені до рівня автоматизму (частково існують на підсвідомому рівні) [3, с. 100, 105]. Роботодавці з Інтернет-сайтів пошуку роботи до ділових умінь і навичок, зокрема, відносять:

- господарність і системність;
- організаторські здібності, що виявляються в умінні оцінити ситуацію, визначити черговість завдань, розрахувати термін їх виконання, направляти, координувати та контролювати діяльність підлеглих, раціонально розподіляти працю між співробітниками, підтримувати дисципліну виконання, йти на виправданий ризик в умовах невизначеності, створювати оптимальні комбінації наявних ресурсів [6, с. 37, 38];
- лідерські й управлінські навички;
- уміння переконувати та навички ведення переговорів;
- навички з планування та бюджетування;
- здатність ухвалювати аргументовані управлінські рішення, узгоджуючи свої задуми з реальними умовами та забезпечувати їх виконання;
- орієнтованість на командну роботу та результат;
- уміння стратегічно мислити та високі аналітичні здібності.

Компетентна особа з розвиненими діловими якостями може виявитися нездатною керувати колективом, якщо їй не вистачає особистісних рис, перш за все вольових [6, с. 38]. Особистісні риси топ-менеджера, за результатами аналізу Інтернет-сайтів пошуку роботи, – це високий рівень відповідальності, працьовитість, наполегливість, вимогливість, ініціативність, високий рівень самоорганізації, мобільність і цілеспрямованість. Вітчизняний науковець Л. Скібіцька доповнює перераховані риси рішучістю, самостійністю, сміливістю, витримкою та впевненістю в собі [6, с. 38]. Особистісні риси найчастіше проявляються в кризових умовах діяльності організації. Тому часто вимоги до особистісних рис топ-менеджера перегукуються з вимогами до антикризового менеджера. Це ж стосується і окремих професійно важливих психічних властивостей керівників.

Професійно важливі психічні властивості вищого управлінського персоналу необхідні для створення в організації сприятливого соціально-психологічного клімату, що «...сприяє розвитку здорових міжособистісних стосунків і свідомої дисципліни трудових відносин [6, с. 39]». У проаналізованих нами вакансіях топ-менеджерів акцентується увага на таких властивостях: комунікаційні навички, стресостійкість, гнучкість, надійність, позитивність, харизматичність, енергійність, уважність, акуратність, неконфліктність, амбіційність і пунктуальність. Дещо інший зміст вкладає у професійно важливі психічні властивості топ-менеджерів український учений В. Данюк, який до них відносить темперамент, інтелект, характер, пізнавальні здібності, емоційні та вольові якості, мотиви та ціннісні орієнтації [2, с. 51]. Однак, і науковці, і менеджери з персоналу, і фахівці кадрових чи рекрутингових агенцій, основну роль серед перерахованих якостей відводять комунікабельності як умінню спілкуватися з людьми, швидко та без напруження увійти в контакт з будь-якою людиною, впливати на людей і виступати публічно [6, с. 39].

У вищому управлінському персоналі підприємств в Україні роботодавці хотіли би

бачити такі морально-етичні якості, як порядність, чесність, справедливість, об'єктивність і доброзичливість. Вітчизняні науковці, зокрема Л. Скібіцька, доповнює цей перелік правдивістю, щирістю, скромністю, простотою, принциповістю, неупередженістю, повагою у стосунках із підлеглими, здатністю до співпереживання, добротою, тактовністю, терпимістю та ввічливістю. Вона підкреслює важливість морально-етичних якостей для створення професійної привабливості топ-менеджера та зростання ролі цих якостей в умовах корупції та тіньової економіки в суспільстві [6, с. 39].

Таким чином, за результатами аналізу професійно-кваліфікаційних вимог до вищого управлінського персоналу, що подані на Інтернет-сайтах пошуку роботи, можна сформуванати збірний образ «ідеального» топ-менеджера в Україні, а саме:

- вік – 30–45 років;
- освіта – повна вища;
- загальний досвід роботи – понад 5 років;
- добре володіння комп'ютером і знання англійської мови на середньому рівні;
- основні професійні уміння та якості – орієнтованість на результат, лідерські й управлінські навички, цілеспрямованість, високий рівень відповідальності, комунікабельність, високий рівень самоорганізації, високі морально-етичні якості.

Також до вимог сучасних топ-менеджерів роботодавці відносять наявність презентабельної зовнішності, можливість одержання позитивних рекомендацій із попередніх місць роботи, успішний досвід продаж і наявність власної клієнтської бази. Останні дві вимоги стосуються переважно менеджерів у сфері торгівлі та надання послуг.

Більшість із вимог до вищого управлінського персоналу підприємств в Україні є цілком досяжними для багатьох спеціалістів. Однак, мистецтво менеджменту, окрім наукового підходу, передбачає необхідність часто вирішувати проблеми на підставі інтуїції, досвіду, особистої проникливості й навіть інстинкту [1, с. 9]. А ці уміння з'являються лише з віком, виникають у процесі клопіткої роботи над собою або передаються на генетичному рівні. Тому успішних керівників вищого управлінського рівня як найцінніший ресурс постіндустріального суспільства потрібно виховувати з ранніх років, а не намагатися навчити в період професійної та життєвої сформованості.

Висновки. На основі аналізу вакансій топ-менеджерів трьох Інтернет-сайтів пошуку роботи ми виокремили чотири групи вимог до їх професійно-кваліфікаційного рівня, а саме: вимоги до ділових умінь і навичок, вимоги до особистісних рис, вимоги до професійно важливих психічних властивостей і вимоги до морально-етичних якостей. Дослідження цих вимог дало змогу сформуванати бажаний серед роботодавців портрет «ідеального» менеджера вищого управлінського рівня в Україні. Більшість із основних якостей сучасного топ-менеджера в Україні є результатом його самоосвіти й самовдосконалення та потребують подальших наукових досліджень на межі етики, психології та менеджменту.

Список використаних джерел

1. Гріфін Р. Основи менеджменту [Текст] / Рікі В. Гріфін, Володимир Яцура : підручник ; за наук. ред. В. Яцури, Д. Олесневич. – Львів : БаК, 2001. – 624 с.
2. Данюк В. М. Організація праці менеджера [Текст] / В. М. Данюк : навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2006. – 276 с.
3. Завадський Й. С. Менеджмент : у 3-х т. [Текст] / Й. С. Завадський. – 3-є вид. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2002. – ... – Т. 1. – 2001. – 542 с.

4. Мескон М. Основы менеджмента [Текст] / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. – М. : Изд-во «Дело», 1998. – 800 с.
5. Савченко В. А. Управління розвитком персоналу [Текст] / В. А. Савченко : навч. посіб. – К. : КНЕУ, 2002. – 351 с.
6. Скібіцька Л. І. Організація праці менеджера [Текст] / Л. І. Скібіцька : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 360 с.

Серняк О. І. Професійно-кваліфикаційні вимоги до вищого управлінського персоналу підприємств в Україні (за матеріалами Інтернет-сайтів пошуку роботи)

В статті на основі аналізу Інтернет-сайтів пошуку роботи систематизовані основні професійно-кваліфикаційні вимоги до вищого управлінського персоналу підприємств в Україні. Осуществлено сравнение теоретических наработок отечественных и зарубежных ученых с практическими требованиями к топ-менеджерам. Сформирован образ «идеального», по требованиям работодателей, менеджера высшего уровня управления в Украине.

Ключевые слова: *высший управленческий персонал, топ-менеджер, деловые умение и навыки, компетентность, квалификация.*

Sernyak O. I. The professional qualification requirements to the top executives of the companies in Ukraine (by the materials of job search Internet-sites)

In the article based on the analysis of job search Internet-sites the ground professional qualification requirements to the top executives of the companies in Ukraine are systematized. The theoretical developments of domestic and foreign researchers are compared with the practical requirements to the senior managers. The image of an "ideal", according to the requirements of the employers, senior executive manager in Ukraine is formed.

Key words: *top executives, senior manager, business facilities and skills, competence, qualification.*

Зарічанський Олег Анатолійович,
кандидат пед. наук, доцент,
доцент кафедри психолого-педагогічних
та гуманітарних дисциплін
Закарпатського державного університету,
член-кор. МАНПО

Кляп Маріанна Іванівна,
кандидат пед. наук, доцент,
професор кафедри педагогіки, психології
та оздоровчих технологій
Закарпатського державного університету

ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ

У статті розглядаються проблеми конфліктологічної культури майбутніх фахівців у сфері туризму. Розкривається зміст поняття конфліктологічної культури майбутніх фахівців та особливості її формування. Визначається сутність конфліктологічної культури, її структурні елементи.

Ключові слова: конфліктологічна готовність, конфліктологічна компетентність, конфліктологічна культура, спеціаліст у сфері туризму.

Постановка проблеми. Сьогодні не викликає сумніву той факт, що економічний і культурний потенціал будь-якої країни значно залежить від стану індустрії туризму. Держава повинна бути зацікавлена в розвитку як туризму, так і туристичної освітньо-педагогічної парадигми, надаючи цим сферам пріоритетного державного значення. Вказуючи на виключно важливе значення туризму в його економічній функції, неможливо не згадати про те, що водночас «туризм став признаним фактором соціальної і культурної інтеграції» [4, с. 4]. Українська сфера послуг відображає сучасний стан та конфліктність українського суспільства. Конфлікти супроводжують нас у всіх галузях життя. Уникнути їх та їхніх наслідків неможливо, тому й постала проблема формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців сфери туризму. Безсумнівним приводом введення інноваційного підходу до вирішення цієї проблеми послужить той факт, що в усьому світі в підготовці кадрів для туріндустрії пріоритетна увага приділяється дисциплінам, пов'язаним з психологією спілкування, психологією впливу, менеджментом та економікою турорганізацій, а також методикам вирішення конфліктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конфліктів не нова. Вона була предметом дослідження багатьох вчених. З'ясовуються їхні закономірності, суть, динаміка, досвід вирішення, прогнозування, запобігання, а саме: всебічний аналіз конфліктів, їх запобігання і розв'язання (А.Анцупов, Г.Балл, В.Басова, С.Гиренко, В.Журавльов, О.Ковальов, Я.Коломинський, О.Лукашенко, М.Рибакіна, Є.Хаустова, А.Шкіль, Є.Шумілін та ін.); розгляд конфлікту як активного засобу виявлення та формування моральної зрілості (В.Афонькова, Т.Драгунова, А.Зосимовський, Є.Родченкова, О.Слапогузова та ін.); аналіз особливостей соціально-педагогічних

конфліктів у вищих навчальних закладах (Г.Козирєв, П.Куконков, С.Пашенко, Г.Шевченко та ін.). Але й сьогодні існує неоднозначність з визначенням поняття «конфліктологічна культура». Саме це спонукає нас до дослідження питань конфліктологічної підготовки випускників вищих навчальних закладів.

Постановка завдання. Метою статті є визначення змісту конфліктологічної культури майбутніх фахівців сфери туризму та особливостей її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи праці вчених, які займаються проблемою підготовки особистості до взаємодії в конфліктних ситуаціях та середовищі, слід зазначити застосування різної термінології – «конфліктологічна компетенція», «конфліктологічна компетентність», «конфліктологічна готовність», «конфліктологічна культура особистості», «конфліктологічна культура фахівця» тощо.

Н. Самсонова у структурі конфліктологічної культури відокремлює:

- конфліктологічну компетенцію як базові знання про конфлікти та їх прояви, що слугує інформаційною базою для прийняття рішень щодо вибору тієї чи іншої поведінки в конкретній конфліктній ситуації;
- конфліктологічну готовність фахівця – усвідомлення важливості попередження та подолання конфлікту, уміння обирати оптимальну стратегію поведінки, здатність керувати власним емоційним станом, проявляючи толерантність, емоційну стійкість та стресостійкість;
- конфліктологічну компетентність як систему конфліктологічних умінь щодо розв'язання конфліктологічних завдань [6].

Серед зазначених структурних компонентів комунікативної культури вважаємо найбільш ємною конфліктологічну компетентність; адже певна компетентність може сформуватися лише в особистості, яка володіє компетенцією з відповідного питання. Дотримуємося думки, що компетентність є інтегрованою якістю, складниками якої є сукупність певних знань, умінь, низка особистісних якостей і психологічних характеристик фахівця.

Перш за все з'ясуємо сутність поняття конфліктологічної компетентності.

Щодо самого терміну «конфліктна компетентність», то він був уперше введений у науковий обіг Л. Петровською. За її визначенням, конфліктна компетентність – це складне інтегральне утворення особистості, яке містить у собі компетентність людини в конфліктній ситуації, основними складовими якої є: компетентність учасника у власному «Я» («Я-компетентність», його адекватна орієнтація у власному психологічному потенціалі), у потенціалі іншого учасника (учасників) і ситуаційна компетентність (знання про конфлікт, суб'єктивну позицію (рефлексивна культура, вміння спостерігати за собою і партнером зі «сторони»), володіння достатньо широким спектром стратегій поведінки у конфлікті й адекватне їх використання (обов'язкове володіння співпрацюючими стратегіями без ігнорування інших), культура саморегуляції [5].

Конфліктологічна компетентність під час навчання формується як якість майбутнього фахівця, яка є особливо важливою для розуміння психологічної сутності особистісного аспекту конфлікту. У працях науковців, які займаються дослідженням проблеми особистісних якостей, використовуються поняття: «конфліктостійкість особистості», «конфліктологічна готовність», «конфліктологічна культура» та ін. Конфліктостійкість особистості – це здатність людини оптимально організовувати свою поведінку у складних ситуаціях соціальної взаємодії, безконфліктно вирішувати проблеми, що виникли у взаєминах з іншими людьми. Чим вищий рівень розвитку конфліктостійкості у людини, тим ефективніші її дії в умовах конфлікту.

Найбільш поширеним є трактування конфліктологічної готовності фахівця як сукупності якостей особистості, що забезпечують успішне виконання професійних функцій. Конфліктологічна готовність фахівця містить в собі різного роду установки на усвідомлення професійного конфліктологічного завдання, моделі ймовірної конфліктної поведінки, визначення специфічних способів діяльності в професійному конфлікті, оцінку своїх можливостей відповідно до майбутніх перешкод, необхідність результату в процесі вирішення професійного конфлікту і конструктивну конфліктну позицію фахівця. До показників сформованості конфліктологічної готовності вналежать: 1) оптимальний вибір фахівцем конфліктної стратегії; 2) самоуправління негативними емоційними станами в конфліктній ситуації; 3) здатність до управління (впливу) опонентом професійного конфлікту в результаті рефлексивного самовизначення на основі конструктивної конфліктної позиції.

Так, наприклад, О. Щербакова розрізняє поняття «конфліктологічна культура особистості» і «конфліктологічна культура фахівця». Перше вона пов'язує з прагненням та умінням особистості попереджати та долати соціальні конфлікти, друге розглядається стосовно поведінки особистості в конфліктогенному професійному середовищі. Вважаємо такий поділ особливо актуальним для фахівців сфери виробництва, адже для сфери послуг, а саме контактного персоналу підприємств туристичної галузі, ці поняття є практично нероздільними [7].

А. Вербицький під конфліктологічною культурою розуміє «якість особистості, яка проявляється в здатності вирішувати проблеми і долати протиріччя конструктивними способами». Зміст конфліктологічної культури може бути розкритий через: культуру ціннісно-сислової сфери; культуру мислення; культуру почуттів; комунікативну культуру; культуру уявлень; відчуття контексту. А, відтак, розвиток конфліктологічної культури особистості має базуватися на конфліктологічній грамотності і конфліктологічній компетентності людини, утворюючи разом з ними конфліктологічну освіту / конфліктологічну підготовку особистості. При цьому у розвитку конфліктологічної культури важлива роль відводиться усвідомленню контексту: контексти поведінки опонента в конфліктній ситуації; зовнішні контексти вибору стратегії поведінки; внутрішні контексти вибору стратегії поведінки в конфлікті; динаміка (стадії) конфлікту як контекст його управління [1].

Широке трактування поняття конфліктологічної культури надає можливість розуміння її як інтегрованої характеристики суб'єкта праці, здатного до перетворюючої діяльності в конфліктогенному професійному середовищі. Фахівець, який володіє конфліктологічною культурою, підготовлений до професійної діяльності на всіх рівнях труднощів: від міжособистісних (конфліктні ситуації і конфлікти із суб'єктами професійної діяльності) до внутрішньоособистісних (подолання внутрішньоособистісних рольових, когнітивних, мотиваційних) конфліктів.

Конфліктологічна культура є найвищим рівнем підготовленості до поведінки у конфліктних ситуаціях, середовищі. Вона включає в себе не лише знання про конфлікти, стратегії їх попередження й подолання, уміння їх застосовувати відповідно до конфліктних ситуацій, передбачає наявність в індивіда сформованих особистісних якостей (толерантність, емоційна стійкість, стресостійкість, моральність тощо), але, на відміну від конфліктологічної компетентності, ще й передбачає формування певної ціннісно-значеннєвої сфери, внутрішнє прийняття норм поведінки у конфлікті.

Найбільш продуктивними у формуванні конфліктологічної культури є активні

методи навчання, які дозволяють особистості «будувати» свої знання, активно і творчо користуватися ними у житті як своїм надбанням для формування особистості. Успішність конфліктологічної підготовки, з одного боку, забезпечується відповідними знаннями, уміннями і навичками, з другого – психологічними особливостями індивіду, які залежать від внутрішніх і зовнішніх умов. До внутрішніх умов можна віднести певні властивості індивіда, фізичні якості, світогляд, розумовий розвиток, етичну, громадянську культуру, ставлення до суспільства, праці, оточуючих людей тощо. Зовнішні умови включають у себе макросередовище (навколишній світ, культура тощо) та мікросередовище – те, що безпосередньо оточує студента: сім'я, група, формальні й неформальні об'єднання, педагогічний колектив.

Конфліктологічній культурі майбутніх фахівців туристичної галузі властиве засвоєння і використання особливих, професійно орієнтованих конфліктологічних знань, необхідних для сприйняття професійних конфліктів і подальшої реалізації професійних функцій в умовах професійного конфлікту.

Під «конфліктологічною культурою» у цьому дослідженні розуміється якісна характеристика професійної життєдіяльності фахівців туристичної галузі у конфліктогенному професійному середовищі.

Реалізація професійних функцій фахівців у професійній групі відбувається у трьох взаємопов'язаних процесах: взаємодія, спілкування, взаємовідносини. «Взаємодія опосередкована спілкуванням. Завдяки спілкуванню люди можуть вступати у взаємодію. Інакше кажучи, взаємодія, інтеракція – це колективна діяльність, яка розглядається нами не в аспекті змісту або продукту, а в плані соціальної її організації» [3, с. 29]. Ми вважаємо правомірним використання поняття «взаємодія» як узагальнювального при висвітленні питань спілкування і спільної діяльності членів професійної групи. При цьому спілкування і спільна діяльність можуть бути розглянуті як форма професійної взаємодії, а ставлення один до одного його учасників (взаємостосунки) – як одна з найважливіших його сторін. На думку Н. Гришиної [2, с. 209], поняття взаємодії припускає наявність різних взаємодіючих сторін (чи йде мова про взаємодію людей або про конфлікт, що внутрішньо переживає людина). Дії цих сторін повинні бути взаємоспрямовані і взаємозумовлені, скоординовані і взаємоузгоджені, тобто сторони повинні регулювати процес конфлікту. Вважаємо, що на індивідуальному рівні сформована конфліктологічна культура, що передбачає володіння знаннями про внутрішньоособистісний конфлікт, його прояви, а також способи продуктивного психологічного захисту, технології і техніки подолання криз професійного зростання будуть сприяти професійному становленню фахівця. Хоча, як показують сучасні дослідження, випускники вищих навчальних закладів не готові працювати в умовах конфлікту.

Висновки. Таким чином, формування конфліктологічної культури є важливою й складною частиною професійної підготовки майбутнього персоналу підприємств туристичної індустрії.

Подальших досліджень вимагає проблема розробки методології формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців підприємств туристичної індустрії.

Список використаних джерел

1. Вербицкий А.А. Новая образовательная парадигма и контекстное обучение / А.А. Вербицкий. – М.: Исследовательский центр проблемы качества подготовки специалистов, 1999. – 75 с.
2. Гришина Н.В. Психология конфликта / Гришина Н.В. – СПб.: «Питер», 2000. – 464 с.

3. Леонтьев А.А. Психология общения / Леонтьев А.А. – М., 1997. – 48 с.
4. Пазенок В.С. Філософія туризму: Навч. посібник / В.С. Пазенок, В.К. Федорченко. – К.: Кондор, 2004. – 268 с.
5. Петровская Л.А. К вопросу о природе конфликтной компетентности / Л.А. Петровская // Вестник Москов. ун-та. Сер. 14. психология. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – № 4. – С. 42.
6. Самсонова Н.В. Конфликтологическая культура специалиста и технология ее формирования в системе вузовского образования: Монография [Текст] / Н.В. Самсонова. – Калининград: КГУ, 2002. – 148 с.
7. Щербакова О. И. Формирование и развитие понятия «конфликтологическая культура личности» в теории и практике современной конфликтологии [Текст] / О.И. Щербакова // Проблемы современного образования. – 2010. – № 2. – С. 23–26.

***Заричанский О.Ф., Кляп М.И. Формирование конфликтологической культуры в
будущих специалистов сферы туризма***

В статье рассматриваются проблемы конфликтологической культуры будущих специалистов в сфере туризма. Раскрывается содержание понятия конфликтологической культуры будущих специалистов и особенности её формирования. Определяется сущность конфликтологической культуры, ее структурные элементы.

Ключевые слова: конфликтологическая готовность, конфликтологическая компетентность, конфликтологическая культура, специалист туристической сферы.

***Zarichanskiy O.A., Kliap M.I. The conflict of culture in the future specialists in
tourism***

In article the problems of conflict culture of future professionals in the field of tourism. It reveals the meaning of the conflict culture of future professionals and especially its formation. Determine the nature of the conflict culture, its structural elements.

Key words: willingness of the conflict, the conflict competence, conflict resolution culture specialist in the field of tourism.

УДК: 82-1/-9+330.101

Качмар Віра Михайлівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики та інформації
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ, МОВЛЕННЄВОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ЕКОНОМІСТА

В статті обґрунтовано потребу формування мовної, комунікативної та мовленнєвої компетенцій майбутнього економіста в процесі здобування університетської освіти. З'ясовано суть понять «мовна компетенція», «мовленнєва компетенція», «мовна особистість», «комунікативна компетентність».

Ключові слова: мовна компетенція, мовленнєва компетенція, мовна особистість, культура мовлення, комунікативна компетенція.

Постановка проблеми. В умовах орієнтації вищої освіти на всебічний і гармонійний розвиток особистості, посилення зв'язку змісту навчання з обраною професією особливого значення для формування мовної й мовленнєвої компетенції студентів набуває вдосконалення змісту вищої освіти, зокрема курсу української мови (за професійним спрямуванням) для студентів економічних спеціальностей. Одним із важливих напрямків удосконалення навчання фахової мови є формування мовленнєвих умінь та навичок студентів, майбутніх фахівців, що є досить актуальним в сучасних умовах денаціоналізації мови. Адже вміння спілкуватися українською мовою є одним із засобів успішності в майбутній роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблема комунікативної, мовної та мовленнєвої компетенцій активно розглядається у працях психологів та психолінгвістів (Виготський Л.В., Гальперін П.Я., Зимня І.О., Леонтьєв О.О., Щерба Л.В.), дидактів і методистів (Біляєв О.М., Вашуленко М.С., Гудзик І.П., Дудников О.В., Мельничайко В.Я., Пашківська Н.А., Пентиліук М.І., Плиско К.М., Скаткін М.М., Скуратівський Л.В., Супрун А.Є., Шелехова Г.Т.) та лінгвістів (Бондарко О.В., Жовтобрюх М.А., Загнітко А.П., Русанівський В.М., Кожина М.М., Мацько Л.І., Стельмахович М.Г., Н. Д.Бабич) та ін. Особливо значущими є роботи, у яких розглядається сутність і рівнева модель мовної особистості, розвиток таких її складників, як національно-мовна свідомість, мовні здібності, мовне чуття, мовний смак, мовно-ціннісні орієнтації. Разом із тим потрібно зазначити, що компетентнісний аспект формування національно-мовної особистості недостатньо вивчений у вітчизняній лінгводидактиці. Тому, на наш погляд, проблема мовної та мовленнєвої компетенції в процесі комунікації майбутніх економістів є надзвичайно актуальною і потребує подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є виклад теоретичних та практичних передумов дослідження впливу мовної та мовленнєвої компетенції на рівень комунікативного процесу, а також обґрунтування необхідності майбутньому фахівцю володіти професійною мовою, вміти правильно й виразно висловлюватись, при цьому вміло використовувати різні стилістичні, лексичні, фонетичні засоби української мови, самостійно поповнювати свої знання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвій духовної культури суспільства, піднесення вартості української мови та вихід її на міжнародну арену як мови суверенної держави залежить від багатьох чинників, передусім від функціонування суспільно престижної форми національної мови – літературної мови – у професійній сфері. Адже зміст курсу української мови (за професійним спрямуванням) формує комунікативну мовленнєву, мовну, соціокультурну і діяльнісну компетенції особистості студента. Однак, діяльнісні компетенції свідчать про розвиток мисленнєвих здібностей, уміння володіти методами пізнавальної і творчої діяльності. Тлумачний словник пояснює компетенції як «добру обізнаність із чим-небудь». Вихідним для нас є трактування цього поняття з лінгвістичної точки зору: «...інтуїтивне знання про мову, яке має той, хто розмовляє рідною мовою, і яке дозволяє йому коректно висловлювати думку в словах рідною мовою і відрізняти правильні речення від неправильних». Компетентність – «властивість за значенням компетентний», тобто «який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний...».

І.Зимня на основі аналізу різних наукових поглядів зазначає, що підхід, який ґрунтується на компетенції, передусім підкреслює практичну, діяльнісну сторону. Тоді як підхід, що спирається на поняття «компетентність» – включає власне особистісні якості, визначається як більш широкий, співвідносний з гуманістичними цінностями освіти. Усі компетенції, на які орієнтується вивчення української мови, тісно взаємопов'язані. Скажімо, соціокультурні є основою для вироблення творчих мовленнєвих умінь, зокрема текстотворчих. Адже якщо в студента немає ніяких почуттів, бідний внутрішній світ, духовний світогляд, то він не має про що говорити, у нього немає потреби займатися творчою мовленнєвою діяльністю. Діяльнісні компетенції (аналітичні, прогнозувальні, синтетичні та інші) є опорою для розвитку комунікативних, мовленнєвих (загальномовленнєвих, компетенцій продуктивної мовленнєвої діяльності, компетенцій рецептивної мовленнєвої діяльності) і власне мовних.

Потрібно зазначити, що предметні компетенції, з одного боку, є орієнтувальною основою навчальної діяльності, бо проєктуються як очікувані результати, а з іншого – продуктом процесу інтеріоризації змісту мовної освіти. З огляду на сказане доцільно виділити три групи власне предметних компетенцій (комунікативна, мовна, мовленнєва), кожна з яких має свої різновиди. Розглянемо основні групи компетенцій, ураховуючи соціальні запити і потреби передусім українського суспільства.

Комунікативна компетенція визначається комунікативними інтенціями (комунікативними намірами адресата); дотриманням комунікативних стратегій, що дають змогу досягти необхідного результату комунікації; знанням особистості співрозмовника; зворотним зв'язком в комунікації, що передбачає врахування психологічних особливостей адресата, його соціальних ролей; умінням долати психологічні «фільтри»; умінням володіти навичками декодування «мови тіла» співрозмовника; чіткою організацією в умовах та ситуації спілкування; орієнтацією і підтриманням процесу спілкування; контролем власної мовленнєвої поведінки, емоцій тощо; навичками та умінями завершувати комунікацію, контролювати посткомунікативні ефекти. Зважаючи на це,

майбутній фахівець економічного профілю повинен оволодіти такими вміннями, як уміння знаходити, відбирати й аналізувати необхідну інформацію, вміння інформувати про ті чи інші події в сфері економіки та робити власні висновки, вміння вести ділову бесіду та налагоджувати ділові стосунки, що свідчитимуть про його професіоналізм та високий фаховий рівень. Студент протягом навчання у ВНЗ має усвідомити специфіку ділової комунікації та оволодіти її основами, оскільки не лише знання економічних процесів та принципів економіки різних країн, але й вільно оперувати діловою українською мовою є його першочерговим обов'язком. Одним із основних соціокультурних механізмів взаємодії економіста з партнерами, є мовне спілкування(комунікація). Однак, сучасні науковці, які займаються дослідженням проблематики спілкування у бізнес-середовищі, дійшли такого висновку: в кожного четвертого випускника вишу недостатньо сформовані та розвинуті комунікативні вміння. Така ситуація пов'язана з недостатнім забезпеченням зв'язку змісту навчання із практичною діяльністю суб'єктів господарювання. Ірина Ярошук досліджуючи «мовну особистість» актуалізує той факт, що «... тривалий час учасників спілкування характеризували як ідеальні сутності, відтак як узагальнених носіїв соціальних, інколи психологічних ознак. Насправді, людина в комунікацію входить як особистість з усіма властивими їй рисами» [2, с. 187-188]. А.Г.Богін розуміє людину як носія мови та розглядає її з позиції здібностей до мовленнєвої діяльності [3, с. 3]. Н.Форманська зауважує, що кожна особистість(носій мови) «наділена комунікативними, соціальними та психічними ролями» [4, с. 66]. На сучасному етапі комунікативна компетенція, яку характеризують як сформованість в особистості внутрішньої мотивації, психологічної та практичної готовності до досягнення якісніших результатів у професійній діяльності, соціальному житті, є обов'язковим складником професійної майстерності фахівця [5]. Майбутній економіст, постійно спілкуючись зі своїми колегами, замовниками тощо та достатньою мірою володіючи комунікативною компетенцією, зможе організувати та спрямувати свою діяльність так, щоб досягнути визначених професійних цілей.

Сфера досліджень психології, педагогіки та соціальних наук охоплює вивчення комунікативної компетенції, яка характеризується як «сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах із різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракції, умінь їх ефективно застосовувати у конкретному спілкуванні в ролі адресанта й адресата» [2, с. 124]. Інакше визначення комунікативної компетенції звучить як уміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку, яка відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманних певній культурі, вміння співрозмовників володіти комунікативними стратегіями, правилами спілкування [6, с. 228].

Таким чином, комунікативна компетенція виражається у володінні лінгвістичними вміннями та в дотриманні норм мовленнєвої поведінки.

У науковій літературі багато уваги приділяється ключовим, так званим соціальним компетенціям молодой людини. Це питання пов'язане з мовною компетенцією, що трактується як сума систематизованих знань норм і правил літературної мови, за якими будуються правильні мовні конструкції та повідомлення за фахом. Найвагомішою ознакою мовної компетенції є її нормативність – дотримання норм літературної мови, в нашому випадку – сучасної української літературної мови. Проблеми формування правильності українського мовлення присвячені роботи П. Дудика. Правильність мовлення – одна з суттєвих ознак мовлення фахівця. Це, з одного боку, повна відповідність мовлення нормам літературної мови, а з другого – одна з основ мовленнєвої культури. Правильність чого-небудь (дії, вчинку, висловлювання) – це його істинність,

відповідність певним явищам дійсності. Основою семантики слова «правильність» є те, що позначається прикметником «правильний» – той, який відповідає тепер чи відповідав у минулому тому, що насправді існує або існувало [7, с. 299].

Як зазначають О. Горошкіна, М. Пентилюк, Л. Попова норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному і писемному мовленні. Опанування норм сприяє підвищенню культури мови, а висока мовна культура є свідченням культури думки. Щоб говорити й писати правильно, треба добре знати всі розділи мовної системи. А щоб говорити і писати добре, треба вміти відбирати в конкретній ситуації спілкування найбільш вдалі доречні мовні засоби – слова, словосполучення, речення [8, с. 46]. У свою чергу мовна норма тісно пов'язана з системою конкретної мови, історично й соціально зумовлена. Мовною нормою стає будь-яке мовне явище – звук, сполучення звуків, морфема, значення слова чи фразеологізму, форма слова, словосполучення і речення, – що сприймається як зразок. Мовні норми є обов'язковими для всіх її носіїв [8, с. 45]. Порушення норм літературної мови засмічує мову, ускладнює сприйняття сказаного, знижує довіру до адресанта. Правильність пов'язана з мовною компетенцією адресанта, особливо якщо адресантом є майбутній економіст. Формування правильності мовлення є невід'ємною ознакою загальнолюдської культури. Зокрема для спеціаліста економічного профілю правильність мовлення є не лише відображенням його освіченості, вихованості й інтелігентності, а й визначає в цілому культуру його праці.

Під мовленнєвою компетенцією ми розуміємо вміння адекватно й доречно, практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, міркування тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні засоби (невербальну знакову систему) та інтонаційні засоби виразності мовлення. Тому, можна сказати, що мовна компетенція характеризує володіння або не володіння нормами «мовленнєвих жанрів» (термін М.М.Бахтіна), а мовленнєва компетенція – нормами вербального й невербального спілкування. І як би це не звучало парадоксально, однак, знання рідної мови, правильне і вміле оперування усіма мовними засобами та способами є запорукою успіху випускника вищого навчального закладу економічного спрямування. Практика засвідчує такі факти, що економісти часто у своєму мовленні недотримуються норм мови. Промовистим прикладом слугуватимуть такі фрази: Уряд України намагається подолати кризу, у той час як його опоненти ускладнюють цю проблему (правильно: Уряд України намагається подолати кризу, тоді як опоненти ускладнюють цю проблему); помилкове поєднання дієслівних зв'язок української мови *становить і являє собою*, утворюючи зв'язку *становить собою замість є (становить): Реформа становить собою частину державного процесу* (правильно: Реформа є частиною державного процесу. Реформа становить частину державного процесу).

На сучасному етапі при аналізі феномену мовленнєвої компетентності за основу беруться досягнення таких наук як риторика, соціопсихолінгвістика, неориторика, етносоціопсихолінгвістика тощо, що дозволяє побачити у процесі мовленнєвої діяльності людини наявність мовно/мовленнєвих знань, умінь та навичок, на яких базується професійно-мовленнєва комунікація, власний повсякденний, соціальний, практично-технологічний, комунікативний, професійний досвід, інтелектуальні, художні й організаційні (лідерство, комунікабельність) здібності, моральні, етичні, релігійні та інші цінності. Всі вище перераховані інтенції є невід'ємними атрибутами ділового портрета майбутнього фахівця економіки.

Проведений аналіз дозволив визначити наступні критерії оцінки показника «мовна, мовленнєва, комунікативна компетенція: досконале володіння нормами мови та технікою

мовлення, а також уміння правильно використовувати вербальні та невербальні знакові системи у процесі комунікації.

Вільне володіння рідною мовою сприяє вихованню сучасної інтелектуально й духовно розвиненої особистості, здатної до продуктивної професійної діяльності. Така особистість повинна володіти не лише певним обсягом знань про мову, а й умінням застосовувати їх в усному й писемному мовленні, «толерантно спілкуватися, слухати й чути, сприймати й розуміти», тобто бути компетентною щодо мови й мовлення [9, с. 2].

Сьогоднішній стан сучасної української мови, розлад традиційних літературних норм, вульгаризація побутової галузі спілкування давно викликає занепокоєння як фахівців-філологів, так і представників інших наук (зокрема економістів, юристів тощо), чия діяльність пов'язана з мовленнєвим спілкуванням.

Особистість постає виразніше, повніше та яскравіше перед іншими людьми, коли вона досконально володіє рідною мовою. Тому перед сучасним педагогом постає завдання: формувати та збагачувати мовну та мовленнєву компетенцію спеціаліста економічного профілю. Мовленнєва компетенція є одним з основних факторів формування професійного іміджу особистості, вона полягає у використанні обмеженої кількості одиниць мови, закономірностей їх функціонування і законів оперувати ними для побудови різноманітних висловлювань – від найпростішого вираження почуття до передачі інтелектуальної інформації. Саме у сфері мовленнєвих реалізацій виявляється своєрідність національної мови. Оволодіння мовленнєвою, мовною та комунікативною компетенцією підводить майбутнього економіста до адекватних мовленнєвих дій, готує його до мовленнєвої практики в умовах природного спілкування.

Мовленнєва компетенція фахівця економічного спрямування визначається через його мовленнєвий досвід, який включає в себе практику мовного спілкування, постійне використання мови з метою пізнання людиною середовища і самої себе. Однак на так часто людина замислюється над тим, який у неї рівень мовленнєвої компетенції? На жаль, сьогодні звичним серед людей є часте повторення зайвих слів у мовленні, які не мають ніякої користі («так би мовити», «практично», «ось», «це», «взагалі» і т.д.), неточне використання слів, не зовсім логічне висловлювання власних думок, наприклад: тавтологія: *моя автобіографія, захисний імунітет, висловити свою думку*; поєднання логічно несумісних слів: *убивчо щедрий, страшно красивий*; порушення порядку слів у реченні: *Гнів зумовлює біль* (чи *Біль зумовлює гнів*); неправильне вживання похідних сполучників української мови: *не стільки..., скільки* (треба *не так..., як*); *чим..., тим* (треба *що..., то*); *у той час як* (треба *тоді як*); нелогічна побудова речення: *Страшні не стільки процеси, скільки провокації* (правильно: *Не так страшні протести, як провокації*.), *чим далі, тим гірше* (правильно: *Що далі, то гірше*.) тощо. Мовлення справжнього спеціаліста повинно бути кришталево чистим, тому необхідно уникати в мовленні слів-«паразитів». З упевненістю можемо констатувати той факт, що сучасний студент не те, що не володіє мовними нормами, але не вміє правильно, точно, гармонійно виражати свої думки.

Висновки. Отже, мовленнєва, мовна та комунікативна компетенції відіграють важливу роль для успішної професійної діяльності економіста. У наш час затребуваність фахівця на ринку праці, його конкурентоспроможність у значній мірі залежать від вільного володіння рідною мовою, вміння ефективно спілкуватися, від знань, прийомів мовленнєвого впливу та переконання.

Мова – це не лише засіб спілкування між людьми, це, перш за все, показник багатства особистості. Як зазначив О. Гончар: «Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе». Саме сьогодні інтерес до рідної мови стає

усвідомленою необхідністю для мільйонів молодих людей, які прагнуть досягти успіху в житті за допомогою професійних знань та навичок. Якісне володіння культурою усного та писемного мовлення створює передумови для успішної професійної діяльності особистості.

Список використаних джерел

1. Новий український тлумачний словник за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Харків, 2008. – 608 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
3. Богин Г.И. Типология понимания текста / Г.И. Богин. – Калинин: КГУ, 1986. – 86 с.
4. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения / Н.И. Формановская. – Москва: Высшая школа, 1989. – 159 с.
5. Зыгмантович С.В. Компетентностный подход к профессиональной подготовке будущих библиотекарей / С.В. Зыгмантович. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.gpntb.Ru/win/ivents/31.pdf/.
6. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології: навч. посібник / Ф.С.Бацевич. – К.: Академія, 2006. – 248с.
7. Дудик П. С. Стилїстика української мови / П.С. Дудик. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 368 с.
8. Горошкіна О. М. Українська мова : підруч. для 10 кл. загальноосвіт навч. закл. з навчанням укр. мовою / О. М. Горошкіна, М. І. Пентиліук, Л. О. Попова; за заг. ред. М. І. Пентиліук. – Харків: «Синія», 2010. – 256 с.
9. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо. До питання формування мовної культури / Л. Мацько // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2 – 3.

Кочмар В.М. Формирование речевой, речевой и коммуникативной компетенции будущих экономистов

В статтє обоснована необхідність формування мовної, комунікативної та речової компетенції майбутнього економіста в процесі отримання університетського освіти. Вияснено суть понять «мовна компетенція», «речова компетенція», «мовна особистість», «комунікативна компетентність».

Ключевые слова: мовна компетенція, речова компетенція, мовна особистість, культура мови, комунікативна компетенція.

Kochmar V.M. Formation language and communicative competency of future economists

The necessity of forming of functional linguistic competence, communicative competence in the process of university study is grounded. The essence of such concepts as «linguistic competence», «communicative competence».

Key words: linguistic competence, language norm, communicative competence, language personality.

Потеряйло Ірина Юрївна,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
та управління персоналом
і економіки праці
Івано-Франківського університету права
імені короля Данила Галицького*

ОЦІНКА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО МЕТОДУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості сучасного етапу розвитку вітчизняної практики застосування програмно-цільового методу в Україні на державному та місцевому рівнях; визначено труднощі та позитивні результати запровадження програмно-цільового методу у бюджетний процес.

Ключові слова: *бюджетна політика, бюджетні видатки, програмно-цільовий метод, прозорість бюджетного процесу.*

Постановка проблеми. Будь-яка держава функціонує в умовах обмежених бюджетних ресурсів, що особливо гостро відчувається в кризовий період. Потреба у повному та своєчасному забезпеченні видатків на соціально-економічний розвиток країни зумовлює необхідність пошуку та застосування дієвих механізмів їхнього фінансування.

Бюджетна політика є одним із найефективніших інструментів державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Її метою, як і будь-якої іншої політики, є конкретний результат, відмінний від того, що вже існує, або такий, який сприяє поліпшенню розвитку й підвищенню ефективності процесу чи кінцевого продукту або послуги. Протягом останніх років Україна неодноразово отримувала рекомендації таких організацій, як Світовий банк та Міжнародний валютний фонд, щодо змін підходів до формування бюджету держави та бюджетів регіонів, маючи на увазі збільшення термінів, на які вони складаються, гарантій більшої прозорості, простішого супроводу, контролю ефективності видатків.

Дієвим методом бюджетного управління, який дозволяє пов'язати витрачені ресурси з досягненням чітко визначених цілей соціально-економічного розвитку та оптимально відповідає вимогам бюджетної політики в такій ситуації, є програмно-цільовий метод (ПЦМ). Його впровадження в бюджетний процес України розпочалося ще у 2002 р. і продовжується у теперішній час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі у своїх працях приділяли увагу такі українські науковці, як О.І.Амоша, С.О.Булгакова, Т.І.Єфименко, І.В.Запатріна, М.І.Кульчицький, Т.Б.Лебеда, К.В.Павлюк, Н.І.Рубан, І.Б.Стефанюк, В.М.Федосов, І.Я.Чугунов, І.Є.Януль та ін. Проте проблематика подальшого використання програмно-

цільового методу у бюджетному процесі на державному та особливо на місцевому рівні вимагає продовження досліджень у даному напрямку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей сучасного етапу вітчизняної практики застосування програмно-цільового методу на рівні державного та місцевих бюджетів України.

Виклад основного матеріалу. У сучасних вітчизняних умовах програмно-цільовий метод за своєю сутністю є технологією бюджетування в середньостроковій перспективі, яка спрямована на розробку та реалізацію бюджетних програм, орієнтованих на кінцевий результат. Цей факт не є свідченням того, що дана технологія не стосується формування доходної частини. Якщо розглядати бюджетування як технологію управління, то «в широкому сенсі - це діяльність по систематизації фінансових потоків, які цього потребують, а у вузькому - безпосередньо бюджетне планування» [3, с. 13]. Отже, будь-які форми відділення джерел утворення коштів від напрямків їхнього використання призведуть до «половинчатості» процесу систематизації фінансових потоків, а отже, і до «половинчатості» бюджетування, яке в такому випадку втратить своє призначення як інструмент управління фінансами. Таке розмежування призведе до трансформації самої технології, яка полягає саме в систематизації напрямів руху коштів – від джерела до цілі при реалізації розподільчої функції фінансів. Управління доходами в межах застосування програмно-цільового бюджетування є не менш важливим елементом, ніж управління видатками. Проте з причин відсутності належної методологічної бази та достатнього практичного досвіду в Україні сфера використання програмно-цільового методу поки що обмежується тільки видатковою частиною бюджетів.

Видатки є важливим інструментом впливу бюджету на економічні й соціальні процеси в державі. Бюджетні видатки можуть активно впливати на економічне зростання завдяки, передусім, пріоритетному фінансуванню наукових досліджень, розвитку пріоритетних галузей економіки, вирівнюванню регіональних диспропорцій [10, с. 5]. Соціально-економічний розвиток країни великою мірою залежить від бюджетної політики у сфері державних видатків, особливо в умовах формування ринкового середовища, коли фінансові ресурси держави обмежені. При цьому велике значення має не тільки обсяг видатків та їх оптимальна структура, яка визначає напрями використання бюджетних ресурсів, але й ефективне управління ними.

Застосування програмно-цільового методу дозволяє в більшій мірі забезпечити дотримання одного з важливих принципів бюджетної системи України – принципу публічності та прозорості, згідно з яким має відбуватись інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів [1, ст. 10]. Це пов'язано з тим, що в країнах із громадянським суспільством важливим суб'єктом бюджетування виступає громадськість, яка не формально, а реально бере активну участь у публічних заходах із обговорення питань фінансової політики й бюджету та може досить вагомо впливати на формування пропозицій для органів державної й місцевої влади [8, с. 11].

Ще понад двісті років назад Декларацією прав людини і громадянина, прийнятою у Франції в 1789 р., був проголошений один з ключових принципів організації правової держави: «Всі громадяни мають право встановлювати самостійно або через своїх представників необхідність державного обкладання, добровільно погоджуватися на його стягнення, стежити за його витрачанням...» [4, с. 29].

Про важливість даного принципу в нинішній час свідчить те, що розгляду питання

про забезпечення прозорості в бюджетній сфері в якості ключового аспекту ефективного управління приділяється увага на рівні міжнародних фінансових інституцій, зокрема Міжнародного Валютного Фонду. У квітні 1998 р. Тимчасовий комітет Ради керівників МВФ прийняв «Кодекс належної практики щодо забезпечення прозорості в бюджетно-податковій сфері», який було оновлено у 2007 р.

У ньому прозорість була визначена як середовище, в якому цілі політики, її правові, інституційні та економічні рамки, рішення в сфері політики та їх обґрунтування, дані та інформація, пов'язані з грошово-кредитною та фінансовою політикою, а також умови підзвітності агенцій надаються громадськості на основі принципів зрозумілості, доступності та своєчасності. В основу Кодексу покладено чотири загальних принципи прозорості в бюджетно-податковій сфері, що мають підтримуватись усіма країнами: чіткість ролей та функцій; доступ громадськості до інформації; відкритість підготовки та виконання бюджету і бюджетної звітності; незалежні гарантії достовірності [11]. Для країн з перехідною економікою мінімальний стандарт прозорості в бюджетній сфері зводиться до певних основоположних вимог, що передбачають суспільну доступність фінансової інформації своєчасно і в повному обсязі.

В основі організації взаємовідносин між громадськістю і публічною владою сучасної демократичної держави має лежати принцип транспарентності (прозорості), який передбачає публічність та гласність проведення контрольних заходів, що охоплюють як сам контрольний процес, так і його результати. Під громадськістю розуміються всі особи, організації, ЗМІ, яких цікавлять питання бюджету, оподаткування, фінансової політики, функціонування системи державних фінансів загалом [2, с. 797]. Методологія формування бюджету за участю всіх зацікавлених сторін може бути втілена за допомогою таких технологій участі громадськості, як громадські слухання, дорадчі комітети, громадські збори, громадська журналістика та багатьох інших.

Проте сьогодні фактично бюджетний процес в Україні є кулуарним і відірваним від широкої громадськості. В дуже незначній кількості проводяться публічні слухання і обговорення, круглі столи з відповідним висвітленням їх діяльності та результатів у ЗМІ, недостатньо приймають участь у бюджетному процесі незалежні експерти та аналітики в галузі економіки, а також інші особи, що зацікавлені в бюджетному процесі та результатах його реалізації. Не є публічними і деталізовані показники за статтями бюджету, що не дає можливості провести якісний аналіз результатів та ходу виконання бюджетного процесу [9, с. 36].

Не зважаючи на вищезазначене, за майже десятилітню практику використання даного методу у вітчизняному бюджетному процесі отримано і позитивні результати. Зокрема, перехід до застосування ПЦМ та формування державного бюджету у вигляді програм дозволив підвищити обґрунтованість рішень про державні видатки; критично осмислити сформовані напрями витрачання коштів і відмовитися від ряду видів видатків, здійснюваних без їхнього належного соціально-економічного обґрунтування; посилити відповідальність головних розпорядників бюджетних коштів за дотримання відповідності бюджетних програм законодавчо визначеній меті їхньої діяльності; створити передумови для забезпечення прозорості бюджетного процесу. Поступове запровадження ПЦМ відбувається і на місцевому рівні, проте тут мають місце більші труднощі.

Загальновідомо, що сьогодні в Україні місцеві бюджети є важливою економічною категорією, основу якої становить система фінансових відносин, а саме: відносини між місцевими бюджетами і господарськими структурами, що функціонують на даній території; відносини між бюджетами і населенням даної території; відносини між

місцевими бюджетами різних рівнів щодо перерозподілу фінансових ресурсів; відносини між місцевими бюджетами і державним бюджетом. На жаль, у цій ланці бюджетної системи зберігається безнадійно застарілий механізм централізованого регулювання вищими органами влади й управління доходів та видатків місцевих бюджетів. Це позбавляє місцеві органи влади фінансової самостійності, на довгі роки закріплює залежність розвитку місцевої економіки і соціальної сфери від можливостей і бажання вищих органів влади вирішувати проблеми районів, міст, селищ і сіл [5, с. 118].

Одним з можливих шляхів вирішення цих проблем може стати застосування ПЦМ в умовах здійснення середньострокового бюджетного планування. Протягом останніх років на урядовому рівні були прийняті рішення про застосування даного методу у ряді окремих міст та областей України у вигляді так званих «пілотних» проектів. У 2010 р. найбільш готовими до запровадження ПЦМ з економічної, політичної та матеріально-ресурсної позиції були визнані 43 місцевих бюджети у Автономній Республіці Крим та Житомирській, Львівській і Луганській областях [6]. У 2011 р. було прийнято рішення про проведення експерименту щодо реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві із застосуванням елементів ПЦМ [7].

В узагальненому вигляді позитивні результати застосування ПЦМ в зазначених регіонах, отримані на сьогоднішній день, можна сформулювати наступним чином:

- завдяки впровадженню ПЦМ покращилась реалізація бюджетної політики, зокрема підвищилась ефективність розподілу й використання бюджетних коштів, бюджетні програми стали в більшій мірі орієнтовані на конкретний результат;
- реорганізовано діяльність головних розпорядників коштів щодо формування та виконання бюджетних програм в контексті чіткого розподілу відповідальності між виконавцями програм;
- посилено прозорість бюджету, в більшій мірі залучено громадськість до обговорення питань бюджетної політики на місцевому рівні;
- започатковано здійснення моніторингу бюджетних програм;
- розроблено тимчасові типові переліки бюджетних програм та результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів у окремих галузях (напр., «Охорона здоров'я», «Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді», «Фізична культура і спорт» та ін.).

Проте дієвість застосування програмно-цільового методу у вітчизняній бюджетній практиці буде значно вищою за умов відповідності цілей бюджетних програм цілям стратегічного розвитку держави. Стратегічні цілі, визначені суспільством, мають стати основою для розробки середньострокових планів розвитку, і, відповідно, бюджетних програм як фінансових засобів їх реалізації. Наслідком відсутності належної системи стратегічних і програмних документів є те, що бюджетні програми не завжди узгоджуються з пріоритетами розвитку України.

У 2010 р. було прийнято Програму економічних реформ України на 2010 – 2014рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», яка була подана як базова стратегія докорінних змін в економіці країни, яка, на думку Президента України, протягом десяти років повинна буде ввести нашу державу в двадцятку найбільш розвинених економік світу. Розглянемо коротко основні положення даного документа, які стосуються реформування бюджетної сфери.

Основними причинами проблем дестабілізації державного бюджету в Програмі визнано неефективні й негнучкі видатки; хронічне перевищення та швидке зростання

зобов'язань стосовно бюджетних ресурсів, що спричиняє постійне коригування бюджету й податкового законодавства й ускладнює адміністрування й прогнозування податків; слабкий фінансовий менеджмент; непрозорість державних фінансів.

Метою реформи у даній сфері є створення системи управління державними фінансами, спрямованої на забезпечення стійкого економічного зростання й гарантованого виконання державою своїх соціальних зобов'язань. Необхідні кроками оптимізації управління державними фінансами є:

- підвищення ефективності державних видатків за рахунок;
- підвищення прозорості державних фінансів;
- запровадження середньострокового планування;
- комплексне використання програмно-цільового методу бюджетування для бюджетів усіх рівнів;
- приведення внутрішнього аудиту у відповідність до стандартів ЄС;
- запровадження інтегрованої комплексної системи управління державними фінансами, поліпшення інформаційних систем управління ними;
- посилення ролі Міністерства фінансів щодо контролю за органами, що займаються доходами і видатками.

Передбачається, що до завершення третього (останнього) етапу реформи (до кінця 2014 р.) повинно відбутись всеохоплююче застосування програмно-цільового методу й середньострокового планування в бюджетному процесі, а також запровадження комплексної інтегрованої системи управління державними фінансами, що застосовується до бюджетів всіх рівнів, позабюджетних фондів, ресурсів держпідприємств.

Окремий розділ Програми економічних реформ України на 2010-2014 рр. присвячено змінам у міжбюджетних відносинах. Зокрема, основними причинами існуючих у цій сфері проблем визнано: низьку фінансову незалежність; недостатньо прозорий розподіл міжбюджетних трансфертів; обмеженість у доступі до запозичень; нечіткий розподіл і брак повноважень; брак контролю за витрачанням коштів на місцях.

Серед необхідних кроків для підвищення ефективності витрачання коштів на місцевому рівні можна виділити наступні:

- передання на місцевий рівень ряду видаткових повноважень;
- впровадження програмно-цільового методу на місцевому рівні;
- удосконалення систем моніторингу й оцінювання використання бюджетних коштів, забезпечення зовнішнього аудиту місцевих фінансів та проведення пов'язаних реформ щодо впровадження внутрішнього аудиту відповідно до міжнародних стандартів (INTOSAI);
- підвищення прозорості формування й виконання місцевих бюджетів шляхом зміни періодичності публікації та розширення обсягу інформації про виконання місцевих бюджетів;
- впровадження середньострокового планування.

Реалізація зазначених кроків в повному обсязі на місцевому рівні, як і на загальнодержавному, також запланована до кінця 2014 р.

Проте слід зазначити, що про повномасштабне запровадження вищенаведених заходів, зокрема програмно-цільового методу та середньострокового планування, вже неодноразово йшлося і у законодавчих актах попередніх років. Наприклад, у Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі (2002р.) строк для їхньої реалізації був визначений періодом 2003-2004 рр., у Концепції реформування місцевих бюджетів (2007 р.) – 2009-2011 рр.; у Основних підходах до запровадження програмно-

цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів (2010 р.) – 2013 р.

Крім того, за результатами презентації даної програми представник МВФ в Україні Макс Альєр надав скептичні оцінки і визнав її нечіткою та занадто обережною для ефективного вирішення наявних проблем. Зазначене свідчить про необхідність підвищення аргументації визначення строків вказаних заходів та, особливо, більшої конкретизації щодо механізмів і алгоритмів їхньої реалізації. Реалізація запланованих цілей у чітко встановлені строки можлива лише за умови наявності конкретного, зрозумілого і максимально деталізованого плану щодо їх досягнення; в протилежному випадку можна робити висновки про значний ступінь їх декларативності.

Висновки. Вітчизняний досвід застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі накопичувався близько десятиліття. Протягом цього періоду було отримано ряд позитивних здобутків у сфері бюджетного управління та одночасно виявлено труднощі щодо практичного використання даного методу як загалом на загальнодержавному, так і на місцевому рівні зокрема. Сьогодні запровадження програмно-цільового методу триває у окремих містах та областях України у вигляді так званих "пілотних" проектів з урахуванням їхнього економічного, політичного та матеріально-ресурсного становища. При створенні умов для належного повномасштабного використання програмно-цільовий метод має всі шанси стати багатогранним інструментом підвищення якості бюджетних послуг при одночасній економії бюджетних коштів, при якому акценти зміщуються з витрачання державних коштів на реалізацію державних функцій.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України: від 08.07.2010 р. № 2456-VI, остання редакція 10.06.2012 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Бюджетний менеджмент: підручник / [В.Федосов, В.Опарін, Л.Сафонова та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.
3. Гамукин В. Новации бюджетного процесса: бюджетирование, ориентированное на результат / В. Гамукин // Вопросы экономики. – 2005. – № 2. – С. 4–22.
4. Декларация прав человека и гражданина, принятая 26 августа 1789 г. // Французская Республика: Конституция и законодательные акты. – М., 1989. – С. 26–29.
5. Когут І.А. Еволюція поглядів на місцеві бюджети / І.А. Когут // Економіка и управление. – 2007. – № 4–5. – С. 118–123.
6. Основні підходи до запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів, затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 02.08.2010 р. №805. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>
7. Про порядок проведення реформування системи охорони здоров'я у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій областях та місті Києві: Закон України від 07.07.2011 р. № 3612-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua>.
8. Федосов В.М. Сутність і проблематика бюджетування: українські реалії / В.М.Федосов, Т.С.Бабиш // Фінанси України. – 2008. – № 1. – С. 3–23.

9. Фролов С. М. Дослідження проблем організації і реалізації бюджетного процесу в Україні / С.М. Фролов // Механізм регулювання економіки. – 2010. – №3, Т.2. – С. 32-40.
10. Чугунов І.Я. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету / І.Я.Чугунов, І.В.Запатріна // Фінанси України. – 2008. – № 5. – С. 3–14.
11. Code of Good Practices on Fiscal Transparency International Monetary Fund, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/fad/trans/code.htm>.

Потеряйло И.Ю. Оценка практики использования программно-целевого метода в Украине

В статье исследованы особенности современного этапа развития отечественной практики применения программно-целевого метода в Украине на государственном и местном уровнях. Определены трудности и позитивные результаты внедрения программно-целевого метода в бюджетный процесс.

Ключевые слова: бюджетная политика, бюджетные расходы, программно-целевой метод, прозрачность бюджетного процесса.

Poteryaylo I.Ju. Estimation of practice program-performance method in Ukraine

In the article the features of the modern stage of development domestic practice of program-performance method use in Ukraine at state and local levels are analyzed. Difficulties and positive results of input program-performance method in a budgetary process are certain.

Keywords: fiscal policy, budgetary charges, program-performance method, transparency of budgetary process.

Витвицька Ольга Данилівна,
доктор економічних наук,
доцент Національного університету
біоресурсів і природокористування України

Кравчук Олена Ярославівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів
та управління персоналом
і економіки праці
Івано-Франківського університету права
імені короля Данила Галицького

АКТИВІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРОВАНІХ АГРОПРОМИСЛОВИХ ФОРМУВАНЬ

У статті досліджено особливості формування і використання інтегрованих агропромислових формувань для активізації інноваційного процесу в Україні, запропоновано принципи механізмів розвитку інноваційно – інтеграційних структур

Ключові слова. Інтегровані формування, інноваційний процес, аграрний сектор.

Постановка проблеми. Становлення вітчизняної аграрної сфери пов'язане з трансформацією господарського укладу в Україні. Різноманітність організаційно – правових форм господарювання визначалась як загальна сукупність із співвідношення окремих із них, котрі можна розглядати як безперервний і постійний процес, тому що кожне підприємство у будь-який період свого існування може змінити організаційно – правову форму господарювання.

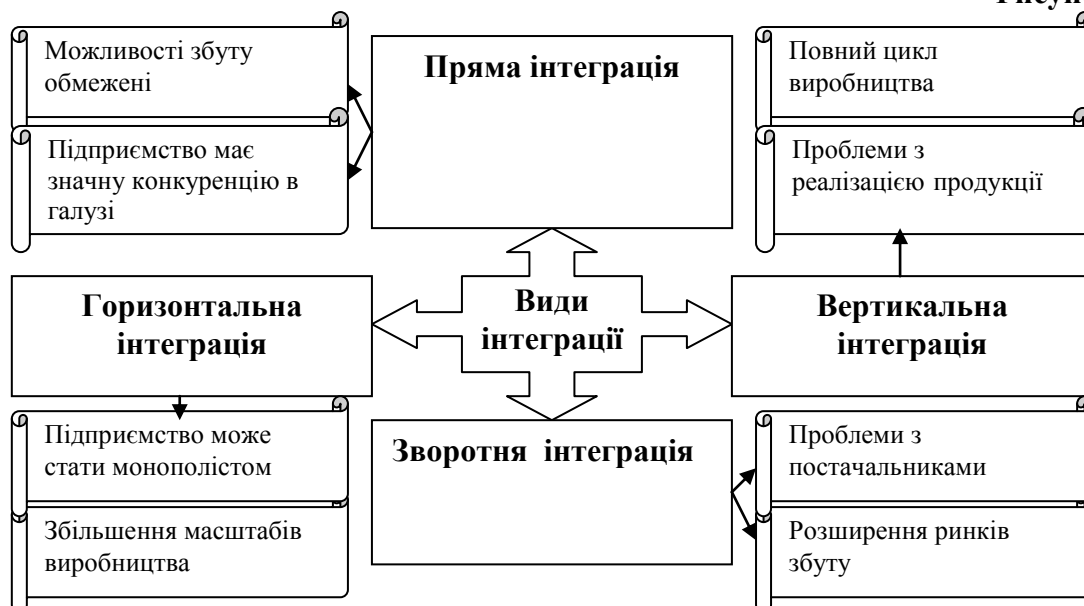
Аграрний сектор функціонує і розвивається у вигляді впорядкованої структури організаційних елементів, що взаємодіють на базі різноманітних зв'язків, у тому числі інтеграційних. Створення інтегрованих структур полягає у встановленні між господарюючими суб'єктами міцних майнових та фінансових зв'язків і утворенні на їх основі нових організаційних структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутності і особливостям формування інтегрованих структур для активізації інноваційних процесів присвячено багато праць таких відомих вітчизняних вчених, як В. Геєця, Г. Доброва, М.Долішнього, О. Крисального, М.Маліка, В. Семиноженка, Л. Федулової та ін.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування особливостей формування і використання інтегрованих агропромислових формувань для активізації інноваційного процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інтеграційні процеси в аграрному секторі пов'язані з динамікою суспільно-політичних змін, спрямованістю розвитку економіки. Ці процеси передбачають стійке, ефективне функціонування агроструктур, які забезпечують інтереси трудових колективів і суспільства. У складі інтеграційних структур і розвитку інтеграційних зв'язків створюються умови для оптимальної спеціалізації та концентрації виробництва, формування раціональних виробничих типів господарств, прискореного виходу на внутрішній і зовнішній ринки, підвищення конкурентоспроможності, інноваційної активності. При цьому необхідно враховувати різні види та фактори інтеграції виробництва (рис. 1).

Рисунок 1

Види і фактори інтеграції виробництва

Існують структури, які сформовані на економічно зацікавлених зв'язках сільськогосподарських підприємств і переробних підприємств, торгівлі, будівництва, транспортних, технічного сервісу та інших. Найбільш часто такі інтеграційні структури були сформовані на базі агропромислових комбінатів і об'єднань, наукових і науково-виробничих систем, відображали вертикальні інтегровані процеси, пов'язані з встановленням тісних виробничих і економічних зв'язків при виробництві, переробці та реалізації продукції. У дореформений період в Україні функціонувало 29 агрокомбінатів, 22 агрооб'єднання, 22 агрофірми, 12 агроторгових підприємств, 179 виробничих і науково-виробничих систем, 42 науково-виробничих і 7 галузевих об'єднань. Усі форми агропромислових структур мали достатньо високі економічні показники, були фінансово стабільними, виробництво базувалось на принципах самофінансування та розширеного відтворення.

Управління інноваціями на будь-якому рівні – глобальному (загальнодержавному), регіональному чи локальному (окремі підприємства, на думку вчених Інституту регіональної економіки західного регіону України, зокрема академіка НАН М.І.Долішнього – це управління нестандартними процесами, перебіг яких можна прогнозувати лише на основі глибоких наукових досліджень. Таке управління може доповнюватися новою орієнтацією організаційних завдань, спрямованих, насамперед, на тріаду відносин: наука – індустрія – влада. Звідси, важливою умовою реалізації

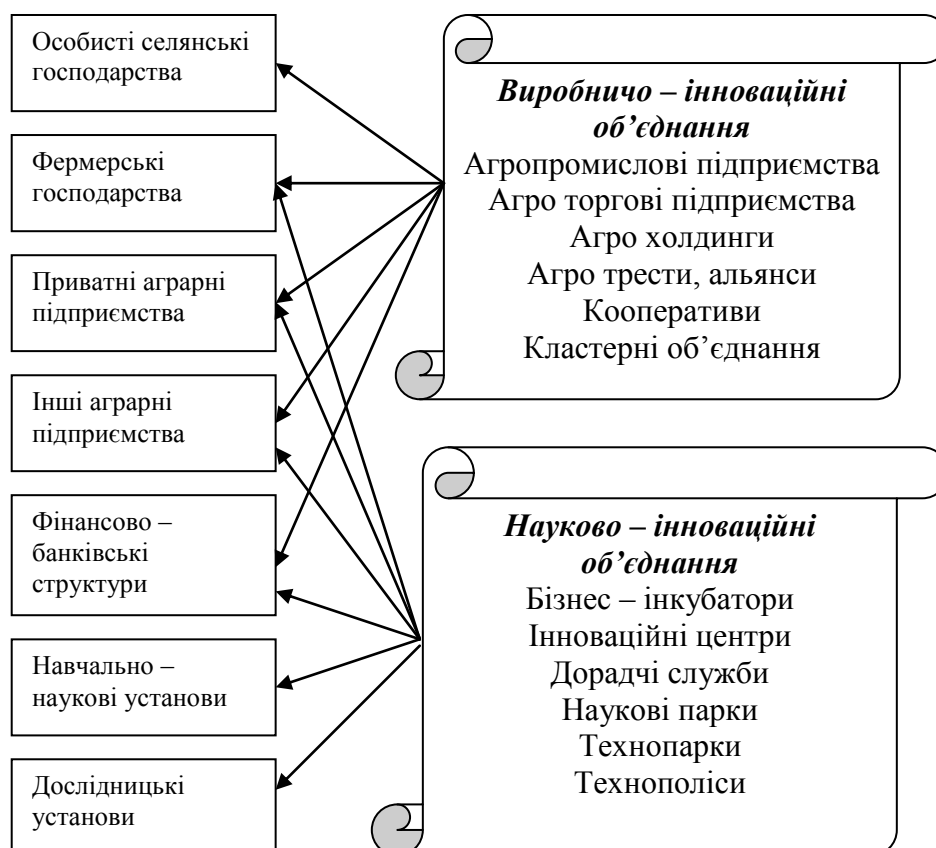
регіональної інноваційної політики є ефективне функціонування інноваційного підприємництва, тобто самостійної ініціативної діяльності господарських суб'єктів з метою впровадження на власний ризик досягнень науково-технічного прогресу у виробництво чи соціальну сферу [1].

Інноваційне підприємництво є формою інтеграції науки і виробництва, суть якої полягає в освоєнні, впровадженні та реалізації підприємницькими структурами різних нововведень (технічних, технологічних, організаційних, управлінських, фінансових тощо).

Запровадження механізму активізації інноваційних процесів та їх подальший динамічний розвиток відбуваються лише в умовах інноваційної системи, що є сукупністю взаємопов'язаних складових, до яких належать: основні суб'єкти інноваційного процесу – технопарки (агротехнопарки), технополіси, науково-дослідні консорціуми, центри передачі технологій, венчурні фірми, бізнес-інкубатори, малі інноваційні фірми тощо; організаційні структури інституційної підтримки інноваційної діяльності – урядові структури, спеціальні управління місцевих органів влади, територіальні наукові та освітні центри, державний і регіональні інноваційні фонди, державні спеціалізовані банки, які займаються кредитуванням інноваційних проектів, консультаційні центри та ін. [4].

Активізація інноваційних процесів є актуальною, але в умовах трансформації аграрного сектора, перебудови виробництва її значимість зростає (рис.2). Вона включає процес прискореного розвитку інновацій, перехід до активніших дій усіх суб'єктів, що беруть участь у цьому процесі.

Рисунок 2

Інтегровані інноваційні структури в аграрному секторі

Більш інтегрованими є агро холдинги, які мають поглиблену вертикальну інтеграцію, об'єднуючи практично повний цикл виробництва, переробки, зберігання та

реалізації сільськогосподарської продукції. Значні масштаби діяльності вертикально інтегрованих компаній дають змогу максимально використовувати такі переваги інтеграції, як концентрація ресурсів, використання комплексних передових технологій.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи як нову форму економічної організації працівників і характер їх діяльності часто ототожнюють з іншим організаційними формами господарювання – колективними господарствами і виробничими кооперативами. Виробничі кооперативи прийнято називати горизонтальними. Вони утворюються шляхом злиття земельних і майнових паїв, земля і майно перестають бути конкретно власністю і набувають форми колективної, тобто спільної власності. Таким чином, юридична й економічна самостійність товаровиробників при цьому втрачається, а власники, передавши право розпоряджатися своєю землею і майном найманому персоналу, стають по суті найманими працівниками.

На ефективність діяльності корпоративних господарських структур впливають процеси, пов'язані з реструктуризацією, зміною у відносинах власності, управління, організаційній структурі. Корпоративна організаційно – правова структура економічно відокремлений і господарсько самостійний вид виробничого формування, які розвиваються і функціонують в певних організаційних формах.

Корпоративний принцип інтеграції науки, освіти й виробництва поступово може здобувати регіональний рівень, оскільки при міжгалузевій кооперації підприємств галузевий принцип організаційної структури послаблюється. Утворення територіальних навчально-науково-виробничих корпорацій обумовлюється тим, що ВЗО переходять на випуск фахівців, необхідних на даному етапі науково-технічного й економічного циклу, обумовлених ринком і нерідко не пов'язаною з галузевими функціями, а також злиттям з науковими й виробничими структурами регіону. Вони будуть визначати технологічний рівень економіки в цілому з перспективою стати транснаціональними структурами в економічній системі, що розвивається.

Світовий і український досвід демонструють переваги виробничих систем на основі кластерної моделі, яка дозволяє посилювати співпрацю в регіонах на основі процесів спеціалізації і розподілу праці між господарствами. Кластер в економічній літературі визначається як індустріальний комплекс, що сформувався на основі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, що пов'язані технологічним ланцюжком [2]. Інноваційний кластер формує певну систему розповсюдження нових знань і технологій, забезпечує прискорення процесу трансформації винаходів в інновації, а інновацій – в конкурентні переваги, розвиток якісних стійких зв'язків між всіма його учасниками. При цьому важливими є вдосконалення системи освіти і професійної підготовки, створення можливостей для інновацій, вдосконалення інституційної складової і системи розповсюдження знань і технологій.

В наш час в більшості галузей виробництва домінує третій та четвертий технологічні цикли на відміну від розвинутих країн, де панує п'ятий уклад та простежується шостий. Для третього укладу характерно автономне використання робочих, транспортних та енергетичних машин в процесі виробництва, для четвертого – комплексне механізоване виробництво, що поєднує систему енергетичних, робочих та транспортних машин. До розповсюдження шостого технологічного циклу фундаментальна наука, НДДКР, виробництво та споживання функціонували відокремлено. Шостий технологічний цикл неможливий без програмної інтеграції сполучених процесів, і в цьому змісті він є самим наукомістким. Інтеграція науки та освіти у

стратегічному плані є найважливішим чинником розвитку не тільки науково-освітньої сфери, але й усього суспільства — один з найбільш значимих пріоритетів. У 1990-х рр. почала поширюватися так звана інтегрована модель інноваційної системи, на зміну якій зараз приходять модель системної інтеграції й створення мереж [3].

Особливу роль серед структур, які підтримують розвиток інноваційної діяльності, відіграють технопаркові структури. Вони можуть значно відрізнятися за структурою і обсягом вхідних ресурсів і вихідних послуг. Ці характеристики змінюються в значному інтервалі і визначають форму - від найпростіших структур і надавати 2-3 види послуг, до технополісів, які представляють собою складні регіональні економічні комплекси з інноваційною орієнтацією. Технопарк — це один з елементів інноваційного бізнесу, який має всі компоненти для того, щоб стадія комерціалізації ідей проходила максимально ефективно. Виникає проблема в недостатній кількості підприємств, які можуть ці ідеї реалізувати, із виробництвом, персоналом і т.д.

Удосконалення системи і методів організації виробничих відносин, як показала практика, перш за все повинно бути спрямовано на забезпечення всебічної інформатизованості, що обумовить підвищення ефективності сільськогосподарського господарства. Реалізувати таку задачу сьогодні можливо шляхом дорадництва. Так, завдання польського осередку сільськогосподарського дорадництва (ПОСДС) полягають в інформуванні, навчанні фермерів і сільського населення в рамках:

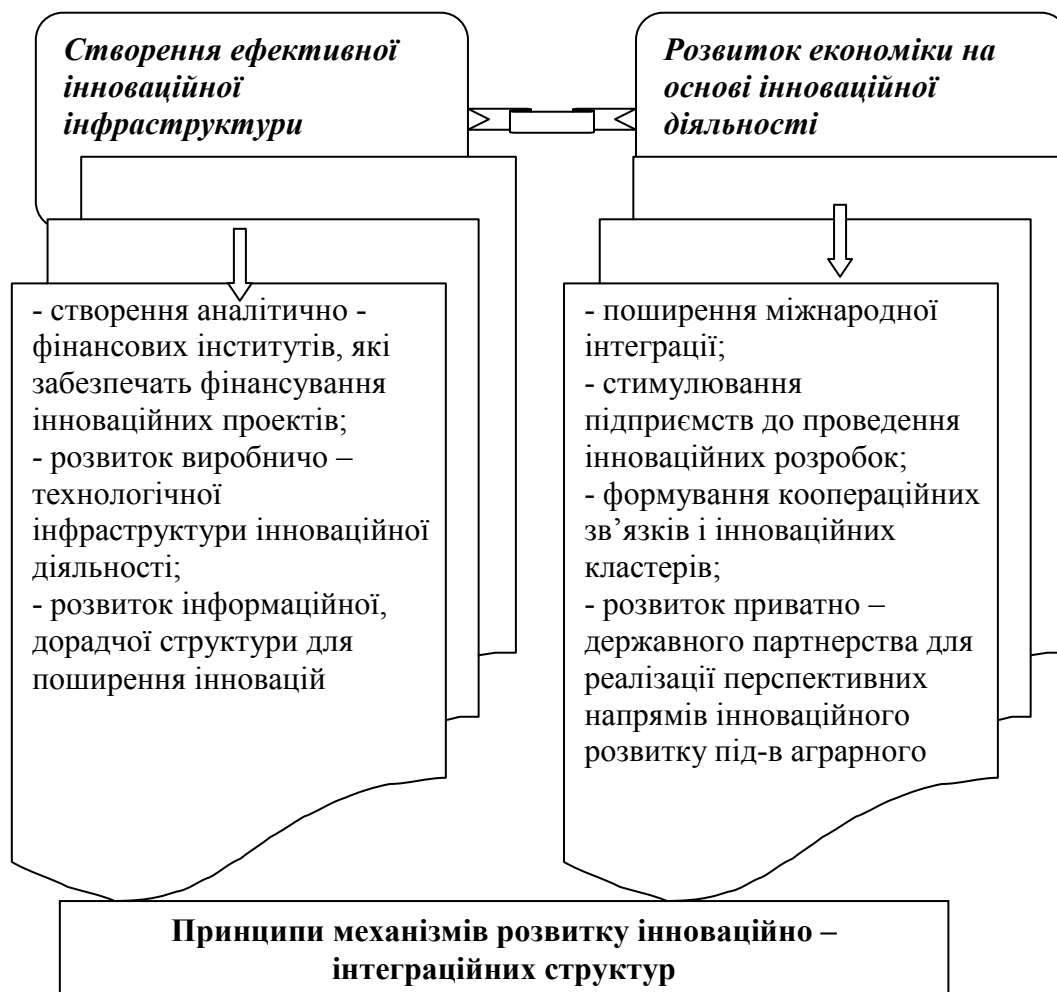
- модерних агротехнічних методів, вирощування і агропродовольчої переробки;
- розв'язання технологічних і організаційно-економічних проблем;
- екологічного землеробства, агроекологічних програм та охорони довкілля;
- придбання фінансових засобів з фондів ЄС або від інших національних, зарубіжних установ;
- розвиток агро туризму;
- проведення економічних аналізів змін;
- модернізація сільського домашнього господарства, підтримка сільської культури [5].

В країнах, де зміни в сільському господарстві були проведені динамічно, майже революційно, велику роль відіграли державні дорадчі служби, які підтримували аграрну політику держави і одночасно служили на благо землеробам. Така модель дорадництва діє у Польщі, і з успіхом може бути прийнята в Україні. Організація дорадництва є тим полем, на якому перехрещуються завдання, поставлені державою, перед агро формуваннями.

Інтеграційні процеси повинні стати головним орієнтиром у практиці реструктуризації ВЗО з наукою й виробництвом на території великих науково-виробничих корпорацій. Корпоративний принцип інтеграції науки, освіти й виробництва буде характеризувати перехід економічних ланок на інноваційну діяльність, тобто здатність ВЗО до постійного й безперервного функціонування в режимі інноваційного розвитку.

Проте, потребує вдосконалення та розширення правова база інноваційної діяльності; міжнародної науково-технологічної кооперації; регулювання ринку інновацій; оцінки інтелектуальної власності, експорту й імпорту продукції, виробленої з її застосуванням; податкового, кредитного та страхового стимулювання інноваційних підприємств і організацій (рис. 3, с. 260).

Рисунок 3

Принципи механізмів розвитку інноваційно – інтеграційних структур

Визначальні складові інноваційного розвитку – інтеграція науки та виробництва, об'єднання промислового, банківського та торговельного капіталу в потужні структури, здатні продукувати високотехнологічні, конкурентоспроможні товари та послуги.

Висновки. Такимчином, організаційною основою реалізації інноваційної політики має стати створення горизонтальних та вертикальних інноваційно – інтеграційних структур, які у перспективі стануть основою науково-технологічного та інноваційного процесу.

Список використаних джерел

1. Долішній М.І. Інвестиційно-інноваційний розвиток господарства: роль науки зростає/ М.І. Долішній //Науковий світ. – 2004. – №11. – С.8–9.
2. Покропивний С.Ф. Підприємництво: Стратегія, організація, ефективність: Навч. посібник/ С.Ф.Покропивний, В.М.Колот. – К.: КНЕУ, 1998. – 352 с.
3. Федулова Л. Проблеми і перспективи виробничої та науково-технологічної кооперації підприємств України й Російської Федерації: експертна оцінка / Л.Федулова, О.Балакірева // Економіка України. 2009. – № 8. – С. 56–66.

4. Витвицька О.Д. Науково і навчально-методичні рекомендації з інформаційного забезпечення агропідприємницьких структур та формування ринку науково-технічної продукції / М.Ф.Бабієнко, О.Д.Витвицька. – К.: ВЦ НАУ, 2008. – 32 с.
5. Витвицька О.Д. Особливості інновативних процесів функціонування сільського господарства: польський досвід в умовах ССТ / О.Д.Витвицька, В.А.Скрипниченко, Т.П.Кальна-Дубінюк. – К.: Науковий вісник НАУ, 2008. – №120. – С.31–38

Витвицкая О.Д., Кравчук О.Я. Активизация инновационного процесса путем формирования интегрированных агропромышленных формирований

В статье исследованы особенности формирования и использования интегрированных агропромышленных формирований для активизации инновационного процесса в Украине, предложено принципы механизмов развития инновационно - интеграционных структур

Ключевые слова. Интегрированные формирования, инновационный процесс, аграрный сектор.

Vytvytska O.D, Kravchuk O.J. Enhancing innovation process through the formation of integrated agro-industrial units

The article features of forming and use of the integrated agro industrial forming are investigational for activation of innovative process in Ukraine, it is offered principles of mechanisms of development innovative – integration structures

Key words. Integrated forming, innovative process, agrarian sector text is for agro industrial.

УДК 32.316

Рижий Ігор Борисович,
*кандидат економічних наук,
професор кафедри
журналістики та інформації
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького*

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ І ПОЛІТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ВЗАЄМОДІЇ

У статті політичні зв'язки із громадськістю пропонується розуміти як процес керування інформацією для досягнення певних цілей. Формулюється визначення поняття «політичні зв'язки із громадськістю». Аналізуються основні, найцікавіші з наукового погляду, визначення «зв'язків із громадськістю», визначаються політичні функції діяльності по зв'язках із громадськістю. Розглядається еволюція теорій політичного маркетингу, аналізуються новітні теорії, які на практиці застосовуються в сучасних умовах розвитку суспільства.

Ключові слова: *політичні комунікації, зв'язки із громадськістю, політичні зв'язки із громадськістю, політичний попит, політичний продукт, потреби, запити, політична довіра.*

Постановка проблеми. Актуальність статті полягає в тому, що зв'язок із громадськістю – «паблік рилейшнз» (Public Relations) – у всьому світі відомий як важливий елемент ділових і, у тому числі, політичних стосунків. Сьогодні ми можемо говорити про PR як про новий рід діяльності, що грає важливу роль у розширенні меж політичного управління, в роботі урядів, державних служб і недержавних інститутів та організацій (громадянського суспільства). Незважаючи на різноманітність трактування маркетингу за кордоном і в нашій державі, не підлягає сумніву факт розвитку маркетингу й маркетингових концепцій. Аналіз еволюції концепцій маркетингу та його окремих етапів дозволяє пояснити багатоманітність існуючих підходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній вітчизняній і західній літературі є понад тисячі дефініцій зв'язків із громадськістю. Так, наприклад, Скотт М. Катліп, Ален Г. Центер і Глен М. Брум у своїй книзі «Ефективні зв'язки з громадськістю» наводять таке визначення: «Зв'язки з громадськістю є таким різновидом управлінської діяльності, яка відповідає за визначення, встановлення і підтримку взаємовигідних взаємин між повною організацією і тими численними групами суспільства, від яких залежить успіх або невдача діяльності даної фірми» [2].

Даний підхід є новітнім теоретичним поглядом на проблему зв'язків із громадськістю, виходячи з якого зв'язки із громадськістю розуміються як щось більше, ніж просто переконання. В рамках цього підходу підкреслюється двостороння природа процесу зв'язків із громадськістю, який визначається як відкритий, взаємний процес

комунікації, де враховуються зміни не лише в позиціях і поведінці цільової аудиторії, але також і зміни, що відбуваються з організацією, що взаємодіє із цією аудиторією.

Безперечний науковий інтерес представляють визначення зв'язків із громадськістю, запропоновані національними і міжнародними організаціями із зв'язків із громадськістю, згідно з якими зв'язки з громадськістю – це обдумана, спланована і послідовна діяльність зі встановлення і підтримки взаєморозуміння між певною організацією і її суспільним оточенням.

У вітчизняній і російській науковій літературі також безліч визначення поняття «зв'язки із громадськістю», які відрізняються уявленнями про соціальність як спеціально - наукову картину світу, елементом якої є паблік рилейшнз (О. Солов'йов); інтеграційна сутність PR, що увібрало в себе елементи різних соціальних практик (М. Шишкіна); стан паблік рилейшнз, що постійно змінюється (А. Векслер) тощо.

Етапи еволюції концепцій маркетингу відображені в працях таких відомих зарубіжних науковців, як С. Хеннеберг, Р. Ланч, Б. Ньюмен, Д. Рінг, Дж. Ліз- Маршмент, М. Скаммелл, Ф. Котлер, К. Кокнер, Е. Даунс, Р. Емерсон, Д. Гаскі, С. Джевонс, Т. Левітт.

Такі російські дослідники, як Е. Голубков, Н. Капустіна, Г. Абрамшвілі, Е. Михайлова, І. Недяк, С. Пшизова, О. Третьяк також здійснили вагомий внесок у розвиток концепцій політичного маркетингу.

В українській політологічній думці політичний маркетинг робить перші кроки в своєму розвитку. До науковців, які займаються даною проблематикою в Україні, слід віднести В. Бебика, В. Королька, В. Полторака, С. Шубіна, В. Горбатенка, В. Корнієнко.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд визначення поняття «політичні зв'язки із громадськістю», аналіз їх взаємодії з політичним маркетингом. Завдання статті: проаналізувати основні, найцікавіші, з наукової точки зору, визначення «зв'язків з громадськістю», визначити політичні функції діяльності зв'язків із громадськістю, дослідити процес розвитку політичного маркетингу.

Виклад основного матеріалу. Визначення самого поняття PR (паблік рилейшнз), зв'язків (взаємодії) із громадськістю склалося на основі трьох підходів: функціонального, діяльного й інтерпретаційного. Соціологічний аналіз дозволив вважати, що жоден з них не дає відповіді на онтологічне питання про предмет зв'язків (взаємодії) із громадськістю.

Прийнято вважати, що в цілому зв'язки із громадськістю виконують три основні функції:

- контроль думки і поведінки громадськості з метою задоволення потреб та інтересів, перед усім, організації, від імені якої проводяться PR – акції. Цю функцію часто критикують, оскільки в даному випадку організація розглядає громадськість як свою жертву. Подібна ситуація багато в чому нагадує маніпулювання свідомістю і поведінкою людей у певному напрямі;

- реагування на громадськість, тобто організація враховує події, проблеми або поведінку інших і відповідальним чином реагує на них. Інакше кажучи, в цьому випадку організація прагне прислужувати громадськості, розглядаючи тих, від кого залежить її доля, як своїх господарів;

- досягнення взаємовигідних стосунків між усіма пов'язаними з організацією групами громадськості шляхом сприяння плідній взаємодії із ними (у тому числі її службовцями, споживачами, постачальниками, виробничим персоналом). Саме ця функція є фундаментом моделі компромісу і вважається найбільш корисною і результативною, оскільки цільові групи громадськості тут розглядаються як партнери організації, з якими вона вступає у взаємодію.

Вказані функції PR певною мірою відображають історичні етапи становлення і розвитку цього інституту.

Отже, можна констатувати існування політичних PR як соціально - політичного інституту, що грає важливу роль на ринку PR і робить певний вплив на хід політичного процесу в умовах демократії.

У ХХІ столітті управління стає важливою і невід'ємною складовою політичного життя суспільства та вирішує завдання як координації політичних, соціальних та економічних процесів у суспільстві, так і формування іміджу, завоювання довіри мас, перемоги на виборах тощо. В умовах багатопартійності, розшарування і поляризації суспільства, як за рівнем життя, так і за політичною та ціннісною орієнтацією актуальним завданням є ефективна організація виборчої кампанії.

Політичний PR є інструментом ефективного управління електоральним процесом, значущою складовою управлінської діяльності, стержнем політичного процесу. На сьогодні управління виборчою кампанією є одним із найбільш затребуваних видів політичного менеджменту, а система передвиборчих комунікацій лежить в основі сучасного виборчого процесу, від рівня якого багато в чому залежить усвідомленість і компетентність електорального вибору громадян.

Політичний PR — це перш за все, практика управління політичною сферою, а також і галузь сучасної політичної науки, що розвивається. Важливо не лише знати засоби передвиборчої боротьби, які добре себе зарекомендували, а й розуміти суттєві причини успіху чи поразки конкретних технологій. Але таке розуміння виявляється можливим лише у тому випадку, коли організатори виборчої кампанії володіють необхідними теоретичними знаннями, здатні адекватно оцінити ситуацію, виявити тенденції розвитку масових настроїв, визначити ті «больові місця» у свідомості і мотивації людей, вплив на які може призвести до зміни їх поведінки в потрібному для організаторів напрямі [1, с. 12].

Метою політичного PR, у першу чергу, є створення сприятливого інформаційного середовища. Ця досить специфічна сфера сучасного суспільства полягає у володінні високорозвинутими інформаційними технологіями; створенні принципово нових можливостей інформаційного контролю та впливі на зростання ефективності інформаційної складової.

Американці схильні визначати мету PR у термінах маркетингової концепції PR, в межах якої виборці ототожнюються із споживачами, політик та його програма — із символічним товаром, який необхідно просувати на політичному ринку за допомогою ЗМІ, використовуючи сегментацію електорату, апелюючи до цільових груп тощо.

Фахівці з комунікації виходять з того, що мінімально необхідною умовою для будь-якої подальшої політичної активності є увага преси. Сучасний політичний PR — це, перш за все багатоаспектне політичне консультування, в основному пов'язане з інформаційною сферою [5, с. 24].

Політики починають все чіткіше усвідомлювати, що більша частина їх діяльності має не стільки реальний, а віртуальний характер. Це означає, що вона потребує не окремих PR-акцій і послуг з «розкрутки» політика на початковій стадії кар'єри або ж у ході чергової виборчої кампанії, а в постійному PR-супроводі життя і діяльності. Такий постійний супровід вимагає регулярної роботи спеціаліста-консультанта.

На сьогодні політконсультантам важливо вирішувати наступні завдання:

1) проводити діагностику політичної ситуації і стан політичної напруги у суспільстві;

2) оволодіти методикою створення та підтримки іміджу політичного лідера.

Громадськість має уявлення не стільки про самого кандидата, а скільки про синтезований образ, який містить і якості його консультанта, і ті очікування електорату, які закладаються до образу політика;

3) формувати уміння приймати управлінські рішення в політичній сфері, планувати політичну діяльність, включаючи виборчі кампанії, політичне спілкування, підтримку політичних зв'язків та відносин;

4) формування унікальних політичних пропозицій. Політичні PR-акції, діяльність політичних лідерів, управління кадрами і розстановкою активів;

5) прийняття нестандартних рішень. Тактика роботи зі «своїми» та «чужими» виборцями [1, с. 34].

Сучасний стан позначений такими особливостями: зростанням ефективності дій політичних консультантів порівняно із «колишніми професіоналами» – командою підтримки кандидата, рекрутованих з числа його партійних соратників. Активно почали впроваджуватися в практику методи політичного маркетингу, які дуже подібні до політичної пропаганди. Зв'язки з громадськістю стають основним змістом політичної діяльності професійних політиків. І ця діяльність вже немислима без участі політичних консультантів. [9, с. 55].

Сьогодні важливим є вивчення досвіду, накопиченого попередниками, в царині політичного маркетингу, відстеження найдоцільніших та ефективних засобів, щоб надалі апробувати їх у реальному політичному житті в Україні, враховуючи розвиток сучасних інформаційних технологій.

Політичний маркетинг, запозичивши концепції з економічного маркетингу, вдало їх трансформував на політичне поле. Зазначимо, що одна частина сучасних дослідників політичного маркетингу усвідомила небезпеку «механічного копіювання» концепцій комерційного маркетингу, пояснивши це недостатнім розвитком теорій політичного маркетингу. Інші дослідники вважають такий процес природним і виокремлюють його позитивну сторону, звертаючи увагу на те, що етимологічна спорідненість дозволяє застосовувати метафори комерційного маркетингу для маркетингу політичного, й на базі цього була запропонована оригінальна схема для таких пояснень.

Д. Рінг запропонував модель фаз розвитку політичного маркетингу, яка акумулювала в собі теоретичні розробки політичних маркетологів, тим самим відображаючи еволюцію розвитку комерційного маркетингу.

Перша фаза розвитку політичного маркетингу пов'язана з масовою пропагандою й застосуванням технологій інтенсивного просування, продажу політичного товару й паблісіті. Політичні партії та політичні лідери орієнтувались на вдосконалення свого товару (програми, ідеології, іміджу і т. п.), а не на комплексну складову своєї діяльності. Користуючись термінологією Ф. Котлера, цю стратегію поведінки названо як «концепція орієнтації на товар».

Другим етапом є фаза, яка пов'язана з розвитком методів та практики проведення опитування громадської думки й завоювання ЗМІ статусу впливового електорального актора. Ця фаза відповідає маркетинговій концепції інтенсифікації комерційних послуг, або її ще називають «концепцією орієнтації на продаж товару». На цьому етапі політичні партії й лідери зосереджували увагу на своїй внутрішній орієнтації, а їх поведінка була направлена на позицію – «з середини назовні». На цій фазі стратегії всіх політичних акторів направлені на пошук ефективних способів продажу свого політичного продукту.

Третя, остання фаза, означає перехід політичного маркетингу на нову стадію розвитку й розкриває політичний продукт в найширшому розумінні, де враховуються всі аспекти поведінки політичних акторів. Стратегія політичної партії чи лідера направлена на виявлення потреб ключових адресних груп виборців, тобто акцент робиться на стратегії – «ззовні всередину». Такий продукт створюється з урахуванням потреб адресних груп виборців.

Отже, відбувається позитивне зрушення в сторону менеджерального розуміння цілей організації, метою якого є задоволення потреб та запитів громадян.

Останнім часом у політичній рекламі активно використовують Інтернет. Проте така реклама доступна лише «просунутій публіці», яка не становить більшості населення країни. Важливо, що політична реклама в Інтернеті доступна для молоді та найбільш політизованих прошарків населення (журналістів, чиновників, підприємців), котрі виступають як її «мультиплікатори» та «лідери думки» серед широкої громадськості.

Таким чином, форми й види політичної реклами не піддаються суворій регламентації. Їх вибір залежить від мети та завдань політичного PR-проекту, фінансових можливостей рекламодавця, а також від досвіду й творчого натхнення його політконсультантів.

Жанрову структуру в середині каналів комунікації можна визначити за обсягом інформації, що в них міститься, тимчасовістю чи тривалістю займаної площі, наявністю й співвідношенням текстового та зображувального компонентів, характером впливу на аудиторію. Проте найважливішим критерієм є зміст повідомлення, що залежить від мети, тобто предмета, рекламування.

Залежно від каналів комунікації є такі форми політичної реклами: 1) публічні заходи; 2) використання друкованих матеріалів на зразок плакатів, листівок, газет; 3) використання друкованих ЗМІ; 4) використання електронних ЗМІ.

У засобах масової інформації формуються не лише самостійні рекламні жанри, а й типи звернень, що склалися на основі конкретної жанрової структури комунікативного каналу.

Для преси основними є оголошення, рекламні модулі (які можуть містити і листівкові, і плакатні, й інші варіанти, що мають площинне втілення), а також весь спектр газетно-журнальних жанрів, які несуть рекламну ідею.

За типом взаємодії з аудиторією, характером спілкування, контактом (безпосереднім або опосередкованим) є такі види рекламних звернень:

1. Політичні оголошення, заклики, політичні листівки, афіші, плакати, буклети, брошури, карикатури, фотопортрети.
2. Поштові надсилання (особисті листи, листівки тощо).
3. Мітинги й організовані зустрічі політиків із виборцями, індивідуальні контакти з виборцями.
4. Сувенірні наклейки, значки, календарі, поліетиленові пакети, ручки, футболки – все, що містить політичну символіку.
5. Зовнішня реклама: щити, плакати, розтяжки, відеоекрани, світлові табло, об'ємні форми тощо.

Особливо дієвим механізмом впливу на електорат є політична телевізійна реклама. Ефективним засобом політичної реклами на парламентських та президентських виборах 2002, 2004, 2008, 2010 років стало використання зображень дітей, жінок, людей похилого віку, молоді, пересічних громадян, військових, а також музичного оформлення кліпів, прихованих символів партії, іміджу відомого діяча, іміджу лідера партії чи блоку, гумору,

обігравання номера політичного суб'єкта у виборчому бюлетені, прокладання паралелей з історичним минулим України.

Телебачення істотно впливає на аудиторію, надаючи візуальну картину, яку населення сприймає як досить вірогідну. Зорові образи запам'ятовуються краще, ніж вербальні, і довше зберігаються в пам'яті.

У телевізійній рекламі можна виокремити чотири групи форм:

- побудовані за принципом прямого спілкування з глядачами: виступи кандидатів перед телеаудиторією й теледебати;
- «завуальовані виступи»: ролики, відеокліпи, відеофільми;
- рекламні телепередачі та політичні шоу;
- традиційні телевізійні жанри, адаптовані до рекламних цілей.

У письмовій політичній рекламі за ступенем і характером політизації виокремлюють чотири види видань:

- 1) політично нейтральні;
- 2) певною мірою політизовані (видання, що так чи інакше підтримують ідеологію певного політичного спрямування);
- 3) друковані органи партій і видання за участю лідерів;
- 4) спеціалізовані випуски періодичних видань і спеціалізовані випуски, що виходять у період виборів.

У політичній рекламі, розміщеній у періодичній пресі, розрізняють такі типи текстів:

- 1) опубліковані в газетах і журналах традиційні види друкованої рекламної продукції;
- 2) програмні документи й виступи політиків;
- 3) традиційні газетно-журнальні жанри, адаптовані до рекламних цілей (інтерв'ю, політичні портрети, нариси).

Як самостійні одиниці політичної реклами в газетно-журнальній періодиці виокремлюють: політичне оголошення, плакат, листівку; надруковані промови, звернення, дискусійні матеріали та програми політиків, рекламні публікації у традиційних газетно-журнальних жанрах, рекламну фотографію.

Рекламними темами політичних інформаційних матеріалів можуть бути: реклама імені кандидата або назви чи гасла політичної партії; реклама іміджу; проблемна реклама (акцент на 2–3 основних програмних питаннях); реклама на підтримку (демонстрація підтримки відомих політичних діячів із високим рейтингом популярності); контрастна реклама (вигідне позиціонування на тлі опонентів і конкурентів) та так звана негативна політична реклама.

За допомогою політичної реклами кандидати намагаються створити враження, що саме з їхнім приходом до влади запанують мир, добробут та злагода, зменшиться рівень злочинності тощо. У цьому хвалебному вирі виборцям складно віддати комусь перевагу. Тому деякі фахівці вважають, що ефективнішою є контрреклама – наголошення на негативних рисах конкурентів [1, с. 119]. Хоча, безперечно, використання контрпропаганди є сумнівно-етичним явищем, викликає недовіру й ворожість, расові та етнічні упередження за допомогою поширення апріорі негативної інформації щодо поглядів та діяльності політичного опонента. Це свідчить про моральну недосконалість деяких рекламних технологій.

Негативна політична реклама має такі риси:

- перекручує зміст політичної полеміки, спрощує її, додає емоційності та

символічності;

- спотворює політичну реальність, торкаючись лише вузького кола проблем, на яких під час виборчої кампанії акцентують увагу політичні партії та кандидати;
- здійснює маніпулювання виборцями за допомогою «перекручувань», щоб змусити їх голосувати всупереч власним інтересам;
- виступає винятково як чинник, що породжує у виборців почуття зневіри до політиків, політичних інститутів та процесів.

Політичною рекламою можуть бути, наприклад, показ конкурента, під час якого лунають цитати з його заяв або виступів, що різко дисонують із виразом його обличчя; показ опонента в чорно-білому кольорі або уповільненому темпі для підкреслення негативу, який з ним у такий спосіб асоціюватиметься.

Якісна політична реклама сприяє реалізації демократичних ідеалів поінформованого та свідомого електорату; надає виборцям відомості про здібності, особисті якості та позиції кандидатів, допомагає громадськості контрастувати їхні іміджі, що відіграють важливу роль у кристалізації преференцій і здійсненні вибору; виступає як особливий засіб повідомлення про позицію кандидата та виокремлення його серед інших. Рекламування позицій кандидатів стосовно певної проблеми допомагає виборцям порівняти їх із власною думкою і на цій підставі віддати перевагу одному з кандидатів.

До типів політичної реклами належать: пряма, безпосередня політична реклама – платна агітація в пресі, на радіо чи телебаченні (тематичні статті, виступи, рекламні радіо- і телеролики); опосередкована – безплатна інформація про заходи, які проводяться за участю кандидата чи партії (партійні з'їзди, зустрічі, гасла, фото); особистий контакт із виборцями (зустрічі кандидатів чи довірених осіб на вулицях, підприємствах; розсилання поштою друкованої політичної реклами); розповсюдження інформаційних матеріалів (листівок, буклетів, газет, брошур).

Політична реклама передбачає взаємодію з громадськістю, якщо існує деяка дефініція такої взаємодії залежно від типу аудиторії. Вона виявляється в традиційних формах комунікації з виборцями, зокрема, передвиборних мітингах, зустрічах із виборцями, кампаніях «від дверей до дверей». Мітинги, збори виборців, поїздки становлять комплекс жанрів політичної реклами, сукупність різноманітних засобів впливу на виборців. Окрім мітингів, програмою спілкування з виборцями передбачено і так зване ходіння в народ – відвідування публічних місць, вулична комунікація: ділові візити в регіони; зустрічі на зупинках громадського транспорту; візити на заводи й фабрики; відвідування інститутів і шкіл; візити в заклади охорони здоров'я; відвідування ярмарків і святкових дійств, спортивних заходів тощо. Характерні риси цієї форми політичної комунікації – неформальність, короткочасність спілкування, більш індивідуальний характер впливу на виборців.

Українському суспільству притаманне нині дедалі глибше впровадження реклами в політичне життя, що свідчить про активну «комерціалізацію» політики та «політизацію» реклами. Це «перемикає» увагу електорату з політичних програм, стратегічних соціальних цілей на привабливе «політичне дійство». Водночас рекламна ідея завжди спрямована на «болюче місце» споживача, вона є рекламним креативом, тобто варіацією на задану тему.

Критерієм типологічної диференціації реклами є канал комунікації. Всередині каналів комунікації критеріями поділу можуть бути обсяг інформації, часова тривалість як площа звернення, наявність і співвідношення вербальних та візуальних складників, характер впливу на аудиторію. Визначальним критерієм типологічної диференціації

реклами, звичайно, є зміст повідомлення, оскільки він безпосередньо залежить від цілей реклами.

Висновки. Таким чином, у майбутньому одним із ключових питань учасників виборчих перегонів, зокрема, партій буде забезпечення змістовного наповнення їх функціонування. Зокрема, заявляти про себе на ниві публічної політики, брати участь у політичних дискусіях, ініціювати політичні події та інформаційні приводи для підняття свого іміджу, тобто ефективно себе позиціонувати. Виборець формує свої політичні переваги не лише на основі іміджу, а й керуючись змістовним наповненням діяльності політичних партій чи лідерів, включаючи ініціювання політичних подій та розробку акцій. Будь-які управлінські дії партії (блоку) чи окремого політика мають бути спрямованими як на внутрішню організацію, так і на технології, що працюють на потенційний електорат. Необхідна система технологічного інформаційного забезпечення, створення центрів аналітичного консультування. І тут має бути конкурентне середовище, відмова від рішень монополістичного напрямку.

Список використаних джерел

1. Лисовский С. Ф., Евстафьев В. А. Избирательные технологии: история, теория, практика / С.Ф. Лисовский. – М., 2000. – 320 с.
2. Малиновський В.Я. Державне управління: Навчальний посібник / В.Я. Малиновський. – Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 558 с.
3. Нагорняк Т., Ганчаускайте Д. Політичні графіті у контексті виборчої президентської кампанії-2004 в Україні (регіональний аспект) // Трибуна. – 2004. – № 11–12. – С. 28-30.
4. Пухкал О., Дикий О. Політичний маркетинг / О.Пухкал, О.Дикий // Вісник Акад. прав. і соц. відносин Федер. профспілок України. – 2002. – № 1(14). – С. 199-201.
5. Полторац В.А. Политический маркетинг:уч. пос. / В.А. Полторац. – Днепропетровск: ДАУБП, 2001. – 96 с.
6. Радунські П. Проведення виборчої кампанії – форма виборчої комунікації / П.Радунські. // Політичні партії в демократичному суспільстві. Спецвипуск. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – С. 97–98.
7. Слободянюк Е. Україна 2006: кінець політичних технологій / Е.Слободянюк // Політ. маркетинг. – 2006. – №6. – 79 с.
8. Ханов Г.Г. Нові напрямки політичного консалтинга / Г.Г. Ханов // Журнал про вибори. – 2003. – №2. – 35 с.
9. Шарков Ф.И. Консалтинг в связях с общественностью / Ф.И.Шарков. – М.: «Экзамен», 2005. – 89 с.

Рыжый И.Б. Связи с общественностью и политический маркетинг: проблемы развития и взаимодействия

В статье политические связи с общественностью предлагается понимать как процесс управления информацией для достижения определенных целей. Формулируется определение понятия «политические связи с общественностью». Анализируются основные, интересные с научной точки зрения, определения «связей с общественностью», определяются политические функции деятельности по связям с общественностью. Рассматривается эволюция теорий политического маркетинга, анализируются новейшие теории, на практике применяются в современных условиях развития общества.

Ключевые слова: *политические коммуникации, связи с общественностью, политические связи с общественностью, политический спрос, политический продукт, потребности, запросы, политическое доверие.*

**Ryzhyj I. B. Public relations and political marketing:
issues of development and interaction**

In this article political relations with the public are considered to be a process of information management for achieving certain goals. Definition of the term «political public relations» is enunciated. The most interesting from the scientific point of view definitions of «public relations» are analyzed. Political functions of activities connected with public relations are defined. Also this article touches upon the evolution of the theories in political marketing and analysis of new theories, which have a practical application in the modern conditions of social development.

Key words: *political communications, public relations, political public relations, political demand, political product, human wants, requests, political confidence.*

РЕЦЕНЗІЇ

Кельман Михайло Степанович,
*кандидат юридичних наук, професор
завідувач кафедри теорії держави та права
Львівського державного університету внутрішніх справ*

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ РЯБОШАПКО Г. Х. НА ТЕМУ «СУВЕРЕНІТЕТ В УКРАЇНІ: ВІД РАДЯНСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ – ДО НЕЗАЛЕЖНОЇ ДЕРЖАВИ»

28.09.2012 р.

Якою може бути наукова репутація вченого-правника, творчий злет котрого в цілому пов'язаний із радянським періодом? Напевно, це залежить від світоглядного вибору науковця після 24 серпня 1991 року: чи він залишився з догматичними поглядами радянського державознавства, або ж спробував розпочати процес переосмислення ідеологічно заангажованих позицій радянської юридичної науки. До вчених, які обрали шлях служіння юридичній науці України у нових політико-правових реаліях, належить кандидат юридичних наук, доцент Галина Рябошапко, котра нещодавно опублікувала монографію під назвою «Суверенітет в Україні: від радянської федерації – до незалежної держави».

Серед інших правових видань книгу вигідно вирізняє спосіб подачі матеріалу. Насамперед це насичена передмова, яка, крізь призму особистого, демонструє усі складові тематики дослідження. Вона спонукає читача до роздумів про те, якою була радянська наука державного (конституційного) права і якою вона має стати у практичному вимірі сьогодення.

Фактично передмова уможливила логічний перехід до безпосереднього ознайомлення із змістом видання, що структурно поділено на дві частини. Перша – це текст дисертації, написаної авторкою у площині комуністичної ідеології про суверенітет УСРР-УРСР у 1917-1966 роках, який не був опублікований через суб'єктивні причини в 1967 році. Дослідження складається з трьох взаємопов'язаних розділів: «Суверенітет в Радянській союзній державі», «УРСР – суб'єкт Радянської союзної держави», «Гарантії суверенітету УРСР». У кожному з них Г. Рябошапко на основі марксистсько-ленінського вчення про радянську федерацію, теоретичних здобутків радянських вчених, нормативного та архівного матеріалу досліджує проблематику суверенітету УРСР як суб'єкту радянської федерації, форми його реалізації у складі СРСР, формулює чисельні пропозиції щодо вдосконалення суверенітету УРСР у контексті майбутнього ухвалення нових конституцій СРСР і УРСР.

На противагу цьому друга частина видання містить тексти, в яких концептуально відображено аргументовано переосмислені погляди сучасних науковців щодо суверенітету УРСР. Серед відомих вітчизняних і зарубіжних особистостей, праці яких

залучає авторка, бачимо прізвища В. Василенка, Т. Гунчака, Я. Дашкевича, Л. Лук'яненка, М. Оніщука, М. Прокопа, С. Шевчука, Ю. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших представників гуманітарної науки. Вони всесторонньо досліджують різні аспекти українського суверенітету та головні напрями його вдосконалення.

Саме така площина представлення матеріалу зацікавлює та є найбільш актуальною, бо дозволяє аналізувати тексти у порівняльному форматі. Це об'єктивно сприяє роз'ясненню діаметральної протилежності між радянським псевдосуверенітетом і суверенітетом України, а значить – продовженню подолання політико-правових стереотипів та ідеологічних рудиментів радянської доби.

До переваг рецензованого видання віднесемо і його ілюстративну частину – продуманий кольоровий дизайн обкладинки та хронологічно підібрані цитати визначних державних діячів про етапи становлення суверенітету України.

Узагальнюючи висловлене, зробимо наступний висновок: наукове видання кандидата юридичних наук, доцента Галини Рябошапко є вдалим прикладом того, як оновлене знання минулого дозволяє долати деформації радянського світогляду, формувати такий рівень політичної і правової культури, який відповідатиме вимогам майбутньої євроінтеграції України, а зрештою – утвердженню її незалежності.

Румянцев В'ячеслав Олексійович,
*доктор юридичних наук, професор,
Національний університет
«Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ РЯБОШАПКА Л., ГРАБОВСЬКОЇ Г. НА ТЕМУ
«КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ОСВІТУ В УКРАЇНІ:
РЕТРОСПЕКТИВА ТА ПЕРСПЕКТИВА. 1917-2011»**

28.09.2012 р.

В українській державі система якісної освіти виконує низку взаємопов'язаних функцій. Зокрема, вона має слугувати утвердженню духовних цінностей, ідентичності українців, національних меншин і корінних народів, ефективному забезпеченню незалежності держави, бути необхідною передумовою активізації процесів дієвих демократичних перетворень у політико-правовій сфері. Відтак постійна увага гуманітарних наук, у тому числі юридичної, до теоретичних і практичних питань, пов'язаних з освітою, залишається актуальною вимогою сьогодення.

Серед багатьох наукових праць подібної орієнтації, опублікованих останнім часом, вважаємо за доцільне виокремити монографію «Конституційне законодавство про освіту в Україні: ретроспектива та перспектива. 1917-2011». Автори книги – доктор юридичних наук, професор Леонід Рябошапка і кандидат юридичних наук, старший викладач Ганна Грабовська – поставили за мету дослідити головні тенденції формування та розвитку конституційного законодавства про освіту впродовж тривалого історичного періоду.

Виконання цього завдання, з огляду на широкий спектр представленого матеріалу, вимагало належної структуризації дослідження, окреслення хронологічних рамок і застосування міждисциплінарного підходу. Враховуючи різні терміни державного будівництва під час національно-визвольних змагань та в УСРР-УРСР і незалежній Україні, книга формально поділена на дві частини, кожна з яких пропонує таку загальну періодизацію: 1917-1921 і 1917-2011. Обрані засадничі принципи видання дозволили авторам науково точно й повно простежити суперечливий шлях розвитку конституційного законодавства про освіту, а також викласти факти з позицій історії і теорії держави і права та конституційного права.

Перша частина монографії (авторка – Г. Грабовська) складається з чотирьох розділів, що охоплюють період діяльності Української Центральної Ради і Української Народної Республіки, Української Держави, Західно-Української Народної Республіки, Директорії Української Народної Республіки. Авторський аналіз нормативних і архівних

документів дозволив переконливо стверджувати: попри відсутність сталого розвитку, протидію, конфліктні ситуації й інші об'єктивні труднощі, в цілому інституції громадянського суспільства та органи державної влади закладали спільні політико-правові основи конституційного законодавства про освіту.

Найбільш важливими напрямками становлення відповідного законодавства, як з'ясовує авторка, були: активна участь громадських організацій у виробленні концептуальних засад освітянської політики, створення центральних і місцевих органів державної виконавчої влади у сфері освіти, українізація усіх ланок системи освіти, впровадження української мови як державної із одночасним забезпеченням мовних прав національних меншин, соціальний захист педагогів.

При тому вона не обмежується лише переліком ухваленого законодавства, а гармонійно поєднує це з практикою його реалізації: проведенням всеукраїнських учительських з'їздів і регіональних нарад (с. 17, 19, 38, 87, 124); діяльністю Генерального секретарства освіти УЦР чи Державного секретарства освіти та віросповідання ЗУНР у взаємодії з «Просвітою» та Всеукраїнською вчительською спілкою (с. 20, 42, 74, 149); відкриттям Українського народного університету, а згодом – Київського державного українського університету та Кам'янець-Подільського державного українського університету, ректором якого був І. Огієнко (с. 29, 30, 83, 84); функціонуванням єврейської вчительської семінарії в Києві (с. 34), приватної жіночої гімназії та приватної реальної гімназії з польською та німецькою мовами викладання в Станіславові (с. 112), Народного університету з українською, російською, єврейською і польською мовами викладання в Рівному (с. 147) тощо.

Окрім того, Г. Грабовська привертає увагу до низки різних фактів як питомої ознаки освітянської ситуації в Україні. Скажімо, авторка докладно зосереджується на аналізі поглядів С. Сірополка, А. Артимовича, С. Русової, які пропагували необхідність співпраці розділеної педагогічної спільноти (с. 126-129). Інший характерний приклад, наведений у розділі, – ідея Б. Чайковського щодо розвитку української правничої освіти шляхом утворення інституту правничих наук з метою забезпечення академічного та практичного напрямів юридичної діяльності (с. 129, 130). Дослідниця не випускає з поля зору й позитивне ставлення керівництва ЗУНР та Директорії УНР до питань освіти в еміграції. Так, у 1921 році за редакцією К. Левицького було розроблено проект Основ державного устрою Галицької республіки, що містив низку положень про освіту та розглядався Радою послів країн Антанти та Радою Ліги Націй (с. 132). З іншого боку, Рада Республіки Директорії УНР 13 липня 1921 року ухвалила Закон «Про встановлення Єдиної національно-державної школи та про Статут Єдиної школи» (с. 163-168). Цим Г. Грабовська завершує правовий аналіз багатоаспектної теми першої частини дослідження.

Висвітленню протилежного варіанту розвитку конституційного законодавства про освіту присвячена друга частина монографії (автор – Л. Рябошапко). Вона поділена на п'ять розділів, які мають значні хронологічні рамки – 1917-2011 роки. Закономірно відштовхуючись від події так званого проголошення радянської влади у 1917 році, автор поступово розкриває процес фрагментарного становлення та послідовного формування конституційного законодавства про освіту крізь призму реалізації більшовицької ідеології й політичних репресій, утворення Наркомосу УСРР. Саме такий виклад матеріалу, здійснений Л. Рябошапко, є методологічно обґрунтованим. Він дозволив авторові не лише описати організацію правових засад соціалістичної системи освіти, а й системно осмислити важливу роль і вагоме місце конституційного законодавства про освіту в планах РКП(б)-КП(б)У – подолати позитивні наслідки діяльності українських форм

державності у сфері освіти, зміцнити радянську владу, формувати комуністичний світогляд радянської людини.

З цією метою, як слушно зазначає автор, і були здійснені чисельні правові заходи, скеровані на непримиренну боротьбу з релігією (с. 249-251); запровадження інституту політичної цензури (с. 251-253) та українсько-російської двомовності (с. 260-264); політичне «перевиховання» національних меншин у комуністичному дусі (с. 264-267); створення, у протигагу «Просвітам», нової системи політико-освітніх установ – хат-читалень, селянських будинків, клубів, бібліотек (с. 272-281); використання сфери мистецтва та залучення художньої інтелігенції для співпраці з радянською владою, пропаганду її діяльності (с. 285-292).

Зокрема, вивчаючи способи та методи активізації антирелігійної роботи, автор визначає взаємозв'язок між системою соціального виховання дітей, творенням дитячого комуністичного руху і появою нового типу вчителя. Необхідність останнього була зумовлена міцним зв'язком церкви та школи, дотриманням релігійних норм педагогами, переважним неприйняттям ними радянської влади (с. 220-224).

У кінцевому підсумку, констатується в монографії, радянська система освіти була унормована у Кодексі законів про народну освіту (КЗпНО) УСРР 1922 року. Автор стисло, але змістовно характеризує цей комплексний правовий акт, який регулював усі питання, що належали до компетенції Наркомосу УСРР: організацію управління та постачання в освіті, соціальне виховання дітей, професійну та спеціально-наукову освіту, політичну освіту та виховання дорослих (с. 311-354).

Прикметною особливістю другої частини дослідження є те, що Л. Рябошапко, критикуючи КЗпНО як віддзеркалення загального процесу формування тоталітарного суспільства з масштабним запровадженням комуністичної ідеології, водночас позитивно оцінює ухвалення КЗпНО в площині самостійного розвитку правотворчості в УСРР (с. 353, 397).

Під цим кутом зору автор виразно окреслює подальший розвиток конституційного законодавства про освіту та ретельно аналізує його. Передусім він говорить про поступовий процес уніфікації системи освіти в УСРР-УРСР (с. 358-362), приєднання території Західної України до УРСР і прищеплення комуністичного світогляду учасникам навчально-виховного процесу новоутворених радянських закладів освіти (с. 363), продовження ідеологізації системи освіти через ухвалення низки правових актів 1959, 1974 і 1978 років, а також пропагандистську діяльність КПУ (с. 364, 365, 368-370). Приміром, Л. Рябошапко цитує виступ першого секретаря ЦК КПУ на IV з'їзді вчителів УРСР 1974 року, в якому доповідач нагадував сільським вчителям про «куркульські обрізи і бандерівські закрутки» та зобов'язував педагогічні колективи оберігати молодь від зарубіжних центрів українських буржуазних націоналістів і сіоністів (с. 366, 367).

Однак для деяких радянських правознавців, доречно зауважує автор, ідеологічне бачення конституційного законодавства про освіту поступово ставало вторинним. Свідчення цьому – опублікування у першій половині 1980-х років наукових праць Г. Сапаргалієва та Г. Дорохової, які обґрунтовували шляхи оновлення конституційного законодавства про освіту, в тому числі через різні форми його систематизації (с. 368). Цей напрям розвитку підтримали та конкретизували також науковці в УРСР (І. Усенко), а згодом – і в незалежній українській державі (Є. Красняков, Б. Андрусишин, К. Романенко) та інші (с. 371, 373).

До переваг рецензованого видання віднесемо й цілісно упорядковану Л. Рябошапко ілюстративну частину та тексти додатків, які тематично супроводжують і завершують

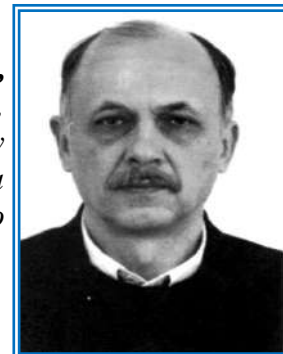

книгу.

Узагальнюючи висловлене, наголосимо: автори ретельно продумали концепцію монографії, вдало показали процес формування і реалізації протилежної правової ідеології у царині освіти – ставлення до релігії та атеїзму, української мови та мов національних меншин, участі політичних партій та громадських організацій в освітньому процесі. Вони здійснили розгорнутий аналіз різних аспектів конституційного законодавства про освіту в контексті українського та радянського державотворення, зробили виважені висновки та пропозиції щодо доцільності якісного вдосконалення відповідного законодавства. Саме це дає підстави об'єктивно стверджувати, що нове дослідження освітньої проблематики, не ідеалізуючи систему освіти, демонструє усвідомлення потреби продовження її реформування як складової європейського поступу української держави.

Васильєв Олександр Валерійович,
*доктор економічних наук,
професор кафедри обліку й аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ МАУ В. О. НА ТЕМУ «ДЕРЖАВА І
ЕКОНОМІКА: ДОСВІД ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ»**

Громадські наукові об'єднання в Україні підготували подання до Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України з проханням профінансувати переклад на українську та польську мови фундаментальної праці академіка Російської Академії наук, професора, д.е.н. Володимира Олександровича Мау «**Держава і економіка: досвід економічної політики**», яка увійшла в перший із шести томів його наукових доробків надрукованих у 2010 р. в Академії народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації.

Цією працею важко не зацікавитись фахівцям з економіки не тільки в Україні, але і науковцям одного із трьох головних стратегічних партнерів української держави – Польщі. Це стає зрозумілим, коли читачу відкриється уся складна і напружена ситуація пошуків і досягнень в економічній науці, яку розкрив Володимир Олександрович проаналізувавши дискусії і публікації першої чверті ХХ століття в Російській імперії – РСФСР.

Звернемо увагу тільки на мало відомі у той час економічні ідеї, які народилися у боротьбі за збереження поступового розвитку Східної Європи.

Ймовірно, тільки академік РАН В. А. Мау так однозначно і обґрунтовано зауважив, що «кінець ХІХ століття – час різкого зростання економічної ролі держави, що проявилася як в посиленні протекціоністських тенденцій в зовнішньоекономічній політиці, так і в активізації втручання влади в інвестиційні процеси (вид. моє – О.В.)» [1, с. 33]. Далі він підкреслює «практично безмежні можливості досконалого пізнання потреб кожної окремої людини» [1, с. 34], що дає можливості «виробити єдиний план дій» [1, с. 34]. Саме «план, що економить громадські сили і час, які невиправдано розтринькують із-за ринкових непогоджень і безглуздої конкурентної боротьби (вид. моє – О.В.)» [1, с. 34].

І дуже правильно він акцентує увагу, що «ідея регульованого, свідомо організованого господарства без перебільшення стала центральною, такою, що визначає основні напрями в розвитку економічної думки практично усіх індустріальних країн (вид. моє – О.В.)» [1, с. 34]. Він тут же наводить слова творця «автомобільної імперії США» Генрі Форда, сказані ним ще на початку ХХ ст.: «Сучасна система не дає вищої міри продуктивності, бо сприяє марнотратству в усіх його видах; у безлічі людей вона відбирає

продукт їх праці. Вона позбавлена плану. Усе залежить від міри планомірності і доцільності (вид. моє – О.В.)» [2, с. 13].

План, план – скрізь план. Усі хто починав свою активну трудову діяльність у Східній Європі у кінці 80-х років добре пам'ятають значення плану і планових показників на виробництві, які мали силу закону.

Тому, як холодний душ на «занадто ліберальні голови», професійно звучать слова Володимира Олександровича відносно положення у світовій економіці в 20-ті роки ХХ ст.: «Теза про життєву важливість планування і прямого державного регулювання стала символом віри серед значної частини політиків, бізнесменів і інтелектуалів. Міркувати інакше здавалося несучасним, майже непристойним (вид. моє – О.В.)» [1, с. 34]. Так, що наша фетишизація плану у 80-х роках виростала із загальносвітової «інтелектуально-економічної моди», коли пізнання глибин мотиваційних структур особи провокувало прагнення до безмежної керованості соціальних груп і прошарків у національних державах.

Економісти Росії 20-х років добре пам'ятали, що у кінці ХІХ століття «переважно держава була власником засобів виробництва... (вид. моє – О.В.)» [1, с. 86]. Тому Голова Ради Міністрів і міністр фінансів Російської Імперії В. Н. Коковцев у 1912 р. представив на обговорення депутатів Державної Думи *перспективний середньостроковий план діяльності уряду до 1917 року* [1, с. 109].

Фахівці сьогодні пишуть, що «цьому плану було далеко до планів державного планування економічного і соціального життя країни» (СРСР), але, ймовірно, і відомим п'ятирічним планам Країни Рад було не притаманно «забезпечення господарського досягнення успіху населення», коли «особливо виділялися завдання аграрної політики, торгівлі хлібом, дорожнього будівництва, зрощування і ряд інших (вид. моє – О.В.)» [1, с. 109] в умовах реальної ринкової економіки (!), тобто *економіки з перерозподіленою, закріпленою в господарській діяльності відповідальністю* (!).

Несподіванкою для багатьох вчених-економістів кінця ХХ ст. буде інформація про досвід практичного рішення оптимізаційних завдань, накопичений управлінцями і економістами Росії в період Першої Світової Війни. Тоді у 1915 р. П. П. Рябушинський казав на Другому З'їзді представників військово-промислових комітетів Московського району: «Необхідно встановити загальний контроль і створити такий орган, який би міг пристосувати ці заводи для доцільнішої роботи. Потрібний загальний план роботи, треба, щоб усі фабрики і заводи зараз представляли величезну фабрику, яка працювала б тільки на армію (вид. моє – О.В.)» [1, с. 113]. Через кілька місяців це повторив і В.І. Ульянов (Ленін).

А який великий досвід був накопичений чотирма особливими нарадами (!) – по обороні, перевезенням, паливу і продовольчій справі, які працювали з серпня 1915 року [1, с. 117]. Відмітимо, що саме, в 1915 р. Військове міністерство розробило і запропонувало «Раді Міністрів проект нового найвищого органу з питань перспектив розвитку вітчизняної промисловості» [1, с. 122].

Проте, перерозподілена відповідальність серед 22 млн. селянських дворів – це абсолютно не той рівень відповідальності за стійкість і життєстійкість усієї соціальної системи, який властивий керівництву і більшості робітників промисловості. Якщо врахувати, що на шляху до селянина власникові стояли ще і посередницькі структури, то невідповідність психології дрібнотоварного виробника психології інтегрованих в цілісну господарську систему колективів промислових підприємств – зрозуміло кожному. Звичайно, з посередницькими структурами прагнули боротися – про що писав ще Микола

Дмитрович Кондратьєв – «Керівною ідеєю при побудові державних заготівель стало прагнення, минувши посередника, по можливості ближче підійти до виробника» [3, с. 187]. Але дистанцію в ментальності цим не здолаєш, а піти на глобальні внутрішні позики не вистачило економічної підготовки вже у тієї – «абсолютно неринкової, дореволюційної» когорти управлінців Російської Імперії.

Найбільш перспективно думаючі фінансисти і керівники держави [1, с. 148] бачили в знайдених під час війни формах державного монополізму майбутні основи керівництва національною економікою (!). Тому той же В. Н. Коковцев вказував: «Уся проблема демобілізації народного господарства після війни зводиться, на наш погляд, до подальшого розвитку в ній тих зачатків одержавлення, які створила війна і які є ще неминучим її наслідком (вид. моє – О.В.)». Тільки у якій формі повинна була проводитися ця монополізація залишалося неясним для економістів-аналітиків.

Тільки висновки аналітичних розрахунків Н.Д. Кондратьєва – «четвертої частини сучасного селянства вистачало б, щоб задовольнити потреби усього населення країни в продовольстві, а промисловості – в сировину» [1, с. 429], який провів і перший у Світі промисловий перепис, керуючи Кон'юнктурним інститутом, дали надію на вихід на новий рівень координації відтворювальних процесів. Наскільки складні завдання вирішували у той час бачимо прочитавши І. Сігова: «Донині ми не помічали складності економічного життя, вона регулювалася як би сама собою, причому джерелом регулюючих сил був особистий інтерес промисловця, торговця, споживача. Тепер усе це повинно бути замінено турботами урядових органів. Відбувається щось схоже на перенесення функцій спинного мозку на головний, на перетворення рефлексів на свідомих, осмислених, заздалегідь на кожен випадок спроектовані рухи. Уявіть же собі, що було б, якби ми були приречені проектувати кожен рух перш, ніж його здійснювати (вид. моє – О.В.)» [1, с. 207].

Саме, в цей період через відсутність технічних і організаційних передумов і відносно слабкої (порівняно із станом на 2012 р.) статистичної бази в Держплані відмовляються від розробки детальних операційних планів.

Мало того, практика підказує реальний механізм складання річних планів, коли *на перше півріччя складають конкретніші плани, з тим, щоб забезпечити накопичення реальних ресурсів, на які можна опертися на початку наступного півріччя* [1, с. 356].

З величезним болем в душі провідні економісти Східної Європи усвідомлюють після декількох напружених років інтелектуальних пошуків, що неминучий соціальний переворот буде дуже хворобливим для народів Східної Європи. І Станіслав Густавович Струмлілін пише: «Адже ми не хлопчики, ми прекрасно розуміємо, що якщо ми йдемо на соціальну революцію, то ми тим самим йдемо протягом ряду років на пониження, на руйнування продуктивних сил, на позадній рух в цій області (вид. моє – О.В.)» [4, с. 36-38, 84].

Це тільки ми вказали на кілька ідей і, дійсно, нової інформації, яку навів Володимир Олександрович. В цілому після ознайомлення з його працею стає зрозуміло, що *вище керівництво застосовувало адміністративний диктат тільки в критичній і безальтернативній обстановці, прагнучи полегшити «життя» усім за кого брало на себе відповідальність*.

Тому ми сподіваємось, що переклад цієї глибоко чесної і відповідально виконаної праці на українську і польську мови тільки прискорить розбудову економік цих держав на рівні, якого вимагає час і всі глобалізаційні процеси в Східній та Центральній Європі.

Список використаної літератури

1. Мау В.А. Сочинения в 6 т. / В.А. Мау. – М.: Ишд-во «Дело» АНХ, 2010. – Т.1: Государство и экономика: опыт экономической политики. – 712 с.
2. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения / Г. Форд. – М., 1989.
3. Кондратьев Н.Д. Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции. / Н.Д. Кондратьев. – М.: Наука, 1991.
4. Струмилин С.Г. О пятилетнем плане развития народного хозяйства СССР / С.Г. Струмилин. – М., 1928.

